

BIBLIOTECA ȘCOLARULUI

**Nicolae
IORGA**
**ISTORIA LITERATURII
ROMÂNEȘTI**

LITERA

CHIȘINĂU 1998

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Textele au fost reproduse după:

N. Iorga. *Istoria literaturii române-ti. Introducere sintetică*. Editura Librăriei Pavel Suru, București, 1929.

N. Iorga. *Istoria literaturii române-ti. Introducere sintetică. Postfață* de Mihai Ungheanu, colecția „Arcade”, Editura Minerva, București, 1977.

N. Iorga. *Istoria literaturii române-ti. Introducere sintetică*. Ediție îngrijită, note și indici de Rodica Rotaru, *Prefață* de Ion Rotaru, Editura Minerva, București, 1985.

Textele, cu excepția particularităților de limbă și stil ale autorului, respectă normele ortografice în vigoare.

Coperta: Isai Cărmu

TABEL CRONOLOGIC

- 1871 }n noaptea de 5/17 iunie se na=te Nicolae Iorga, }n ora=ul Boto=ani. Era fiul avocatului Nicu Iorga, }n v`rst[de 33 de ani, =i al Zulniei Iorga, }n v`rst[de 29 de ani. Tat[l s[u moare }n ziua de 20 martie 1876, pe c`nd copilul nu }mplinea cinci ani. Pentru =ocul produs asupra copilului a se vedea capitolul „Traumele copil[riei“, din volumul nostru *Nicolae Iorga*, Editura Demiurg, 1994, p. 27—32. Mama lui va fi longeviv[}ncet`nd din via\[la v`rsta de nou[zeci =i trei de ani, }n ziua de 6 aprilie 1934 (cf. N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 159).
- 1878 *aprilie*. N. Iorga }ncepe cursurile =colii primare }n ora=ul natal, pe care le termin[}n anul 1881.
- 1881 }ncepe liceul tot la Boto=ani (liceul „August Treboniu Laurian“).
- 1886 Se mut[la Ia=i; urmeaz[, }ncep`nd din clasa a VI-a, cursurile Liceului Na\ional din localitate.
- 1888 Trece examenul de bacalaureat. }n luna septembrie se }nscrie la Facultatea de Litere din acela=i ora=.
- 1889 *decembrie*. Trece examenul de licen\[cu calificativul „magna cum laude“. Aceast[perioad[a vie\ii sale este }nf[\i=at[}n capodopera: *O via\[de om — a=a cum a fost*, capitolele I—IX. Dintre amintirile fo=tilor s[i colegi de liceu vezi }nsemn[rile juristului =i omului politic G. G. Mironescu: „Amintiri despre Nicolae Iorga“, }n volumul: *N. Iorga, Opera. Omul. Prietenii*, Editura Artemis, Bucure=ti, 1992, p.101— 105.
- 1890 18 *februarie*. Str[lucitul debut publicistic al lui N. Iorga }n ziarul „Lupta“ condus de Gheorghe Panu, cu o cronic[asupra dramei *N/pasta* de I. L. Caragiale, situ`ndu-se de partea dramaturgului violent atacat pentru aceast[nou[crea\ie a sa. De acum }ncolo, }n paginile unor reviste =tiin\ifice =i literare („Arhiva literar[=i =tiin\ific[“, „Revista nou[“, „Literatur[=i art[rom`n[“, „Contemporanul“ etc.), dar =i }n paginile unor cotidiane („Lupta“, „Drapelul“ =. a.), N. Iorga va desf[=ura o ampl[acti-

vitare publicistic[, de critic =i istoric al literaturii rom`ne, scriind studii =i articole despre literatura rom`n[=i universal[. Cea mai mare parte a scrierilor sale din aceast[perioad[, care]l situeaz[ca pe unul din criticii rom`ni cu cel mai larg orizont din secolul al XIX-lea, au fost str`nse]n edi`ia *Pagini din tinere*le, vol. I—II, Editura pentru Literatur[, 1968. Tot]n aceste volume se afl[=i o selec`ie din opera sa beletristic[: versuri =i note de drum din perioada]nceputurilor sale.

25 martie. Se c[s]tore=te cu Maria Tasu, fiica magistratului Vasile Tasu.
15 aprilie. }ntreprinde prima sa c[l]torie]n str[in]tate, =i anume]n Italia. }n toamn[, primind bursa „Iosif Nicolaescu“,]ncepe c[l]toriile sale de studii]n Fran`a, Germania, Anglia. Pentru aceast[perioad[, a se vedea autobiografia citat[, capitolele XI—XIV. C[l]toria]n str[in]tate va deschide un capitol nou]n via`a lui N. Iorga, prin acumul[rile intelectuale datorate frecvent[r]ii cursurilor unor mari profesori ai vremii, unii r[m`n`ndu-i prieteni, solicit`ndu-i studii]n reviste de specialitate, c[r]i despre Istoria Rom`niei, invit`ndu-i la congrese sau pentru lec`ii =i conferin`e. }n acela=si timp,]ncep`nd cu volumul *Amintiri din Italia* (1895), Iorga va scrie, practic, despre toate c[l]toriile sale]n str[in]tate, care se vor desf[=ura p`n[]n 1939, mai bine de patru decenii, volume,]nsemn[r]i]n reviste =i ziare, constituind una din biruin`ele sale literare, ce]l situeaz[printre cei mai de seam[scriitori rom`ni ai genului. Toate notele sale de drum din str[in]tate au fost reunite]n edi`ia *Pe drumuri dep[rtate*, trei volume, Editura Minerva, 1987.

1895 }n urma unui concurs viu disputat ob`ine catedra de istorie universal[a Universit[`ii din Bucure=ti. Lec`ia de deschidere, \inut[]n luna noiembrie, s-a intitulat „Despre utilitatea studiilor istorice“. Lec`iile de deschidere ale cursurilor universitare, discursul de recep`ie la Academia Rom`n[=i alte contribu`ii teoretice legate de =tiin`a istoriei au fost adunate]n volumul *Generalit[`i cu privire la studiile istorice*, ap[r]ut]n dou[edi`ii antume (1911 =i 1933), a treia, cea mai complet[, ap[r`nd postum,]n 1944.

1897 Este ales,]n unanimitate, membru corespondent al Academiei Rom`ne.
1901 4 februarie. Se c[s]tore=te, la Bra=ov, cu Ecaterina Bogdan, sora istoricului Ioan Bogdan =i a criticului G. Bogdan-Duic[. }n prealabil divor`ase de prima lui so`ie, Maria Tasu. Cu privire la via`a personal[a lui N. Iorga =i a familiei sale, a se vedea edi`ia fundamental[de scrisori, documente, fragmente de jurnal: *Scrisori c[tre Catinca*, Editura Minerva, 1991.

Cu *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, tipărit în două volume: I. *Epoca lui Dimitrie Cantemir — Epoca lui Chesarie de Râmnic*, II. *Epoca lui Petre Maior — Excursuri*, N. Iorga inaugurează o serie de istorii ale literaturii române: vor apărea: *Istoria literaturii române-ti în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte*. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului (trei volume); *Istoria literaturii române-ti contemporane: I. Crearea formei, 1867—1890*, II. *Crearea fondului*. A mai publicat *Istoria literaturii române-ti, Introducere sintetică*. N. Iorga a scris și *Istoria literaturilor romanice*, în dezvoltarea și legăturile lor, în trei volume, primul din 1920.

2 decembrie. Apare revista „Sămănătorul”, sub direcția lui Alexandru Vlahuță și G. Coșbuc. N. Iorga își începe colaborarea în ziua de 4 mai 1903. Articolul-program care marchează direcția ideologică imprimată de el acestei publicații și nașterea curentului al cărui întemeietor și mentor a fost — sămănătorismul — apare în numărul din 18 mai 1903. O selecție din articolele, cronicile și notele sale a apărut în două volume, cu titlul *O luptă literară* (1914, 1916). În anul 1979, la Editura Minerva, a apărut, cu același titlu, în două volume, cel dintâi reunind paginile selectate de N. Iorga în ediția din timpul vieții sale, cel de al doilea paginile rămase în perioadă, cea mai completă culegere din textele semnate de N. Iorga în „Sămănătorul”, cu titlul *O luptă literară* (vol. I—II).

1906 13 martie. Numele lui N. Iorga este pronunțat ca inițiatorul mișcării de protest a tineretului studios împotriva unei reprezentări cu o piesă franceză, jucat în limba franceză de artiști amatori din rândurile aristocrației române-ti, pe scena Teatrului Național din București. Au loc manifestații și incidente între studenți și armată. La acțiunea lui N. Iorga s-au raliat numeroși intelectuali români. Istoricul acestui moment al vieții lui N. Iorga, în volumul *Lupta pentru limba românească*. Păstrează conducerea revistei „Sămănătorul”, conform unui anunț publicat în numărul din 22 octombrie.

10 mai. Apare primul număr al publicației „Neamul Românesc” care, cu o periodicitate diferită, este principala tribună prin care se exprimă atitudinea lui N. Iorga față de fenomenele sociale, politice, culturale, din țară și străinătate.

- 1907 Dup[r[scoalele \[r[ne=ti (N. Iorga fusese considerat unul dintre „instigatorii“), candideaz[la alegerile pentru Camera Deputa\ilor =i este ales la Ia=i. }ncepe o lung[carier[de parlamentar, fiind socotit unul din marii no=tri oratori. }n 1939—1940 va ap[rea, }n trei volume, o selec\ie din *Discursurile parlamentare* ale lui N. Iorga.
- 1908 *2 iunie*. Se inaugureaz[cursurile Universit[\ii Populare de var[de la V[lenii de Munte care, cu o pauz[de c`iva ani, cauzat[de primul r[zboi mondial, vor dura mai bine de trei decenii. Ultima edi\ie organizat[de savant =i cu participarea sa are loc }n vara anului 1940. Cursurile vor fi reluate, cu intermiten\[, dup[moartea savantului, p`n[}n zilele noastre.
- 1911 }ine discursul de recep\ie ca membru titular al Academiei Rom`ne. Discursul se intituleaz[*Dou[concep\ii istorice*. R[spunsul a apar\inut fostului s[u profesor, A. D. Xenopol.
- 1916 }n urma }nfr`ngerilor suferite de armata rom`n[se refugiaz[la Ia=i, unde tip[re=te, cu o frecven\[cotidian[, „Neamul Rom`nesc“. }n ziua de 14 decembrie 1916 roste=te un discurs }n Parlamentul refugiat la Ia=i, considerat unul din cele mai }nalte expresii ale artei oratorice rom`ne=ti, care a st`rnit un ecou ie=it din comun.
- 1919—1940 Cei dou[zeci =i unu de ani ai perioadei dintre cele dou[r[zboaie mondiale sunt marca\i printr-o activitate febril[de profesor, conferen\iar, orator parlamentar, autor de sinteze istorice =i culturale. De asemeni, pe scena Teatrului Na\ional din Bucure=ti, }n special, dar =i pe aceea a Teatrului Popular, }nfiin\at =i condus de el, i se joac[un num[r important de piese de teatru. Cu o frecven\[anual[sau, uneori, mai des, }ntreprinde c[l[torii }n str[in[ate, }n special, pentru cursurile sale de la Sorbona. Pentru a avea o imagine a c[l[toriilor lui N. Iorga peste hotare, din 1890 p`n[}n 1939, vom spune c[\[rile cele mai des vizitate au fost: Italia, Fran\va, Elve\ia, Belgia, Olanda, Jugoslavia, Austria, de dou[ori Spania, o singur[dat[Norvegia, Turcia, Grecia, Portugalia, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia. Nu a c[l[torit }n Rusia =i }n Finlanda. O situa\ie special[are Germania, unde =i-a f[cut cea mai mare parte a studiilor, }n ultimul deceniu al secolului trecut. Revine }n 1913, }n drum spre Anglia =i }n 1927, }n drum spre Norvegia. Dup[venirea lui Adolf Hitler la putere, nu a mai c[l[torit }n Germania.

- 1930 27 ianuarie—20 martie. }ntreprinde o c[lorie }n Statele Unite ale Americii, singura lui c[lorie }n afara Europei (vezi *Pe drumuri dep[rtate*, ed. cit., vol. III).
- 1931 17 aprilie—31 mai 1932. Este Pre-edintele Consiliului de Mini-tri al Rom`niei, }n fruntea unui cabinet de „tehnicieni“. Guvernarea sa a f[cut obiectul unor opinii controversate, din pricina faptului c[N. Iorga a luat puterea }ntr-o perioad[economic[neprielnic[, momentul maximei desf[ur[ri }n \ara noastr[a crizei economice mondiale. Apar primele dou[volume din *Memorii*. Prin memoriile N. Iorga }n\elegea notele sale zilnice, evenimentele fiind }nsemnate, dup[propria sa m[rturie, }n seara fiec[rei zile. Vor ap[rea =apte volume, prima }nsemnare fiind din ziua de 17 mai 1917, ultima din 24 februarie 1938. }nsemn[rile dinainte de 17 mai 1917 se afl[}n arhiva N. Iorga, evacuat[odat[cu tezaurul na\ional la Moscova, }n timpul primului r[zboi mondial.
- 1932 Apare *Sub trei regi*, cu supratitlul *Rom`nia contemporan[de la 1904 la 1930* =i subtitlul *Istorie a luptei pentru un ideal moral =i na\ional*.
- 1934 Un an deosebit de bogat }n tip[ritur[de referin\[: Byzance apr\es *Byzance; Histoire de la vie byzantine, O via\ de om — a=a cum a fost*, vol. I—III, monumental[autobiografie, considerat[o capodoper[a literaturii rom`ne; *Oameni care au fost*, primul volum reunind }ntr-o serie de patru volume portretele sale publicate }ncep`nd din 1904, culme a artei noastre portretistice.
- 1936 Apare primul volum din *Sfaturi pe }ntunerec*, o selec\ie din conferin\ele sale radiofonice, rostite }ncep`nd din 1920. Urm[torul volum va ap[rea }n 1940 =i va cuprinde conferin\ele \inute la Radio p`n[la sf`ritul anului 1938. Apar primele dou[volume din *Istoria rom`nilor*, urm`nd ca p`n[}n 1940 s[fie tip[rite toate cele zece tomuri ale acestei lucr[ri care sintetizeaz[g`ndirea =i cercet[rile savantului.
- 1939 Apare *Rom`nia cum era p`n[la 1918*, vol. I. *Rom`nia „Muntean[“*, vol. II. *Moldova =i Dobrogea =i Neamul Rom`nesc }n Ardeal =i }ara unguereasc[la 1906*, cuprinz`nd notele sale de drum prin \ar[, }ncep`nd din anul 1903, c`nd tip[re=te volumul *Drumuri =i ora=e*. Apar, }n dou[volume, *Toate poeziile lui N. Iorga*, vol. I — 1917, vol. II — 1940.
- 1940 Apare, }n dou[volume, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, edi\ia a II-a.

De=i }n 1936 parlamentul Rom`niei }l numise profesor pe via\ — }mpre-un[cu doctorul Gheorghe Marinescu — imediat dup[6 septembrie 1940 este pensionat. Una dup[alta, publica\iile conduse de el, „Neamul Rom`nesc“, „Cuget clar“ („Noul S[m[n[tor“), }nceteaz[s[mai apar[. }n noaptea de 27/28 noiembrie este asasinat }n p[durea Strejnicul. Fusese ridicat, cu c`teva ore mai }nainte, de la vila sa de la Sinaia, de c[tre o echip[a „G[rzii de fier“ condus[de Traian Boieru.

VALERIU R~PEANU

INTRODUCERE

Cred c[]nt`ia datorie pe care o am, de la aceast[]catedr[],]n afar[] de pomenirea cu cuvinte de recuno=tin[] a predecesorului meu, pe care l-am s[]rb[]torit cu to`ii, acum dou[] zile, este s[] v[] ar[]t care a fost rostul catedrei acesteia, care peste o lun[] =i jum[]tate de zile va disp[]rea, pentru c[] eu sunt ultimul care sunt chemat la aceast[] Universitate s[] prezint istoria literaturii rom`ne=ti]n]ntregimea =i]n leg[]turile ei sintetice. Catedra va disp[]rea, dup[] dorin\`a Facult[]ii, =i a= ad[]ugi: =i dup[] curentul vremii, care curent al vremii,]n genera`iile acestea noi, duce, de o parte, c[]tre generaliz[]ri, pe care eu le cred pripite c`nd le]ncepe cineva la dou[]zeci de ani — c[]ci un teoretician de ace=tia care schimb[] la dou[]zeci de ani toat[] =tiin\`a de p`n[] acum mi se pare pu`intel f[r] sim[]ul r[]spunderii, nesprijinindu-se a=a cum trebuie, pe o lung[] experien[] analitic[] de o via[]]ntreag[] — iar, de alt[] parte, c[]tre erudi`ie, c[]tre erudi`ia cea mai exact[], cea mai precis[], cea mai folositoare, dar —]ng[]dui`i-mi cuv`ntul — =i, pu`intel, cea mai uscat[]. Poate niciodat[] nu s-au]nt`lnit]ntr-o genera`ie (=i cu aceasta]nchid parenteza) dou[] tendin\`e a=a de deosebite: de o parte, c[]l[]re`ii tuturor norilor; de alt[] parte, adun[]torii tuturor nisipurilor. Nu este nevoie s[] v[] spun c[] admir tot a=a de pu`in erudi`ia care nu merge c[]tre]n`elegerea totalului, a ceea ce se nume=te ansamblu, c`t de pu`in pre`uiesc =i aceste r[]t[]ciri zadar-nice]n regiuni nu neexplorate p`n[] la acela care umbl[] pe acolo, dar neexplorabile, care nu vor fi niciodat[] explorate. }n sf`r=it, acesta este curentul timpului =i potrivit cu acest curent al timpului,

mai ales c[tre erudi\ie, s-a manifestat dorin\la de a avea mai multe catedre de istoria literaturii rom`ne, catedre de erudi\ie,]n locul catedrei complexe =i comprehensive, care exista]nainte. Nu se va mai putea face leg[tur[de la cele mai vechi c[r\i scrise]n rom`ne=te p`n[la Eminescu =i p`n[la operele genera\iei de azi,]n cuprinsul unui singur curs. Se va opri cineva la un anume moment, cu un profesor, =i va]ncepe de aici]nainte, cu alt profesor. M[]nchin =i]naintea votului Facult[\ii =i]naintea dorin\ei vremii noastre. Dar nu e mai pu\in adev[rat c[eu sunt chemat,]n acest[lun[=i jum[tate¹, s[]nmorm`ntez catedra unitar[a literaturii rom`ne=ti, catedr[de orientare =i de directiv[. Universitatea devine,]n genere, o =coal[de erudi\ie, o =coal[de specialitate =i mie, domnii mei, nici prin g`nd nu-mi trece s[trec]ntr-o direc\ie care nu este a mea =i s[intru]n domenii pe care nu le]n\eleg a=a. Dar era de datoria mea s[v[spun]n c`teva cuvinte, la]nceputul acestor prelegeri, care a fost rostul]ntemeierii acestei catedre, care a fost folosul pe care l-a adus, folos cu mult mai mic dec`t]l vedeau cei care o]ntemeiaser[=i, dup[aceea, s[trec,]n chiar cea dint`i din aceste patrusprezece lec\ii, care vor alc[tui o scurt[istorie a literaturii rom`ne=ti, pentru toat[lumea — nici pentru filosofi, nici pentru erudi\i, ci pentru to\i rom`nii care vor s[cunoasc[istoria scrisului rom`nesc — la]ns[=i expunerea sintetic[pe care o am]n g`nd.

Catedra aceasta s-a]ntemeiat, sunt mul\i ani de atunci, pentru cineva cu activitate multilateral[=i nu totdeauna sprijinit[pe cercetarea critic[a izvoarelor. Nu este bine aici,]n Universitate, s[vorbim r[u de predecesorii no=tri, mai ales c[oricine este, mai mult sau mai pu\in, omul epocii sale =i predecesorii no=tri au tr[it o epoc[de multilateralitate, pu\intel cam dezl`nat[, dar cu un sentiment admirabil de romantism,]naintea c[ruia trebuie s[ne

¹De fapt un an.

Închin[m, fiindc[a fost de foarte mare folos societ[iei române-ti =i spiritului ei de moralitate. Au fost desigur exager[ri, care s-au corectat, dar o idee tr[ie=te în mare parte prin exager[rile ei, a=zice chiar c[, f[r[de exagerare, ideea îns[=i nu ar putea tr[i. Pe vremea aceea catedra a fost întemeiat[pentru Vasile Alexandrescu Ureche, sau, cum îl =i=ti d-voastr[, V. A. Urechi[, care a scris o istorie a literaturii române (Curs de literatur[rom[na], publicat în Ateneul rom[na, 1860—1861, =i separat), cu totul insuficient[sub raportul informa[iei =i al liniilor celor mari. Era vorba, mi se pare, pe vremea aceea =i de confundarea istoriei rom[nilor cu istoria literaturii române-ti, un lucru nu tocmai a=a de r[u cum se pare. Eu nu în=eleg profesori de istoria literaturii române-ti care s[nu cunoasc[istoria rom[nilor =i nu în=eleg profesori de istoria rom[nilor care nu ar cunoa=te, în acela=i timp =i fundamental, istoria sufletului rom[nesc, oglindit în istoria literaturii române-ti, — dup[cum iar[=i nu pot în=elege un istoric al artelor care nu cunoa=te perfect via[a societ[iei în care s-au dezvoltat aceste arte (dl Focillon, pe care l-a=i auzit ieri sear[, este un str[lucit exemplu de cum trebuie s[fie un profesor de istoria artelor), =i, iar[=i, nu pot în=elege un profesor de istorie universal[care nu ar fi capabil s[=ie curs, un an întreg de zile, de istoria artelor în cutare epoc[, =i nici un profesor de istoria literaturii universale care s[nu fi trecut prin greaua disciplin[a istoriei universale.

V. A. Urechi[a în=ut catedra cu preg[ătire c[t[era pentru vremea aceea, cu o bun[voin[care era nesf[rit[=i cu un talent a=a cum i-l d[use Dumnezeu. Aceasta a durat mai mult[vreme. Catedra, mi se pare, disp[ruse atunci c[nd dl Ovid Densus=ianu i-a dat toat[str[lucirea talentului s[u =i toat[soliditatea cuno=tin[elor sale variate. Catedra a trecut apoi la cineva care ani întregi de zile deprinsese s[înve[e pe elevii din =colile secundare =i care, pe l[ng[foarte multe însu=iri, avea una extrem de rar[, cea mai rar[din toate — cu durere trebuie s[o spun: foarte rar[în îns[=i

genera\ia d-voastr[, =i]nsu=irea aceasta trebuie s[c[uta\i a o c`=tiga —]nsu=irea bunului-sim\l. Bunul-sim\l pl[te=te mai mult dec`t ori=ice erudi\ie, cade mai greu]n cump[n[dec`t ori=ice talent. Talentul dezordonat =i erudi\ia egoist[, acestea nu servesc la nimic ca s[conduc[]n via\]; ci bunul-sim\l, pe care-l are ori=ice \[ran, acesta este lucrul de pre\=i nu trebuie s[fim inferiori oamenilor simpli pentru c[am]nv[\at, nu trebuie s[ne pierdem fondul acesta de bun-sim\l pe care ei]l au. C[ci bunul-sim\l aduce buna-cuviin[, aduce purt[rile frumoase. De aceea \[ranul rom`n, av`nd bun-sim\l, are =i „scaun la cap“ =i, „av`nd scaun la cap“, aceasta]i d[]n acela=i timp o perfect[logic[,]i d[=i felul acela frumos de a se]nf[\i=a, care nu este dec`t alt[latur[a unui bun-sim\l.

Iat[dar istoria acestei catedre. Sinteza care s-a f[cut p`n[acum de aici, r[m`ne s[o face\i d-voastr[de aici]nainte singuri, din ceea ce vor putea s[v[dea cele dou[catedre de erudi\ie care sunt pe pragul de a se]ntemeia =i a c[ror sprijinire am luat-o asupra mea. C[ci,]ntru c`t m[ajut[puterile mele, voi c[uta s[duc la bun cap[t dorin\a Facult[\ii de Litere.

+i acum s[v[expun]n dou[cuvinte care este tendin\a acestui curs, care a= dori s[v[r[m`n[. E o dorin\[personal[, pe care s[-mi]ng[dui\i s[o am, ca, de=i nu o s[trec examene cu d-voastr[, a=a]nc`t rezultatul acestui curs nu voi putea s[-l v[d]n forma obi=nuit[a examenelor,]n studiile de specialitate pe care sunte\i chema\i a le face =i care v[vor fi foarte bine f[cute, s[p[stra\i oarecare amintiri de la mine, pentru a avea leg[tura dintre aceste studii prin lec\iunile pe care le]ncep.

Vreau s[]ncerc,]n afar[de cadrele pe care le-am]ntrebuin\at p`n[acum, deci]n ni=te cadre cu des[v`r=ire noi, marile leg[turi, pe care nu le-am v[zut nici eu a=a de clar ca]n momentul de fa\[, ceea ce nu exclude posibilitatea ca dup[c`t[va vreme s[v[d =i mai clar — c[ci a te]ntrece este cea dint`i datorie;]n ori=ice caz mult mai bine dec`t a te]ntrece al\ii — leg[turile principale

ale istoriei scrisului românesc. De aceea nu veți mira dacă, în aceste lecții, vor lipsi o mulțime de lucruri care se găsesc în Istoria mea a literaturii române, care vede chiar acum o a doua ediție ce se ține greu de la un volum la celalt. Nu veți întîlni un capitol de literatură slavonă; se presupune cunoscut; în orice caz, nu eu voi fi acela care să vi-l prezint. Suntem pe cale de a avea o catedră în domenii care ne lipseau până acum, și desigur o conferință de cultură slavonă la noi, în țara noastră, ar fi de foarte mare necesitate: ar scuti pe profesorii care vorbesc de sufletul românesc să se ocupe și de haina străină în care acest suflet românesc a fost îmbrăcat o bucată de vreme. Nu-mi trece prin minte să spun ceea ce se spune foarte adeseori, că sufletul națiunii nu se poate înfrîna decât în limba națională; ar fi cu totul greșit: poți să scrii în românește cu o orientare absolut străină și poți să scrii în limbă străină cu cel mai mare, cel mai adevărat și cel mai complex suflet românesc. S-a scris cândva la noi în latinește, în grecește, mai târziu în francezește, dar prin aceasta nu s-a schimbat ceva din sufletul celor care scriau. În să vă spun d-voastră care sunteți la o vîrstă la care puteți fi foarte ușor ispitiți către forme de cultură străine, în credința că, dacă ați cuprins una dintre acestea, v-ați însușit și sufletul acelei culturi, că aceasta este o încercare absolut zadarnică. Vei învăța destul de bine francezește; limba franceză îți va fi oare și mijlocul de comunicație prin care se va strecura ceva din sufletul străin, deosebit, din sufletul atât de extraordinar de complex, sprijinit pe o cultură de secole, al poporului francez? Gîndiți-vă la complexitatea uimitoare a dlui Focillon de ieri. Vă puteți trudi că veți voi a învăța cîte gramatici franceze sunt, puteți să frecventați tot soiul de saloane de păsări și maimuțe din București și cu toate acestea nu veți ajunge să o introduceți în sufletul d-voastră, plin de atîtea energii proaspete, care nu au nimic a face cu tot ce poate să fie într-un suflet ce a strâns atîta viață culturală, în curs de atîtea secole.

Numai c[,]n ceea ce prive=te slavona, nu se poate vorbi de m[r]turisiri de acestea ale sufletului rom`nesc]n form[slavon[. Fiindc[aceasta era o cultur[de]mprumut: era cultura biblic[trecut[la Bizan`=i de la Bizan` la slavii de dincolo de Dun[re. Prin urmare ce originalitate se putea p[stra]n aceast[cultur[de limb[slavon[?]n general slavii de dincolo de Dun[re ar avea toate motivele s[fie ceva mai mode=ti, de c`te ori ridic[titluri de acestea de]nainta=i ai culturii, de mai vechi]n ale culturii, fiindc[nu este de fapt vorba de ceva care, la un moment dat, s[fi pornit din sufletul lor na`ional, ci de o adaptare — c`t de greoaie! — dup[nevoile unui mediu]nc[nedeplin preg[tit pentru exprimarea unor anumite no`iuni, a acestor g`nduri care veneau din antichitatea biblic[sau din lumea aceea a Bizan`ului, ea]ns[=i rezultat[din reunirea, confundarea, str[]lucitoare de multe ori, a unor principii foarte deosebite]ntre d`nsele.

Nu, de cultur[slavon[nu va fi vorba; nu ne putem pierde timpul]n aceste c`teva lec`ii, prin care se ispr[ve=te o catedr[, cu am[]nunte care privesc o cultur[pe care d-voastr[sunte`i liberi s[v-o face`i singuri.

Tot a=a de pu`in va fi vorba de istoria tipografiei la noi. O punem de obicei]n c[r]ile noastre de istoria literaturii, pentru c[propor`iile mari ale acestor c[r]i ne]ng[duie luxul de a vorbi =i de tipografie. Dar acestea nu sunt lucruri esen`iale. Eu]mi pot]nchipui pe cineva care, cunosc`nd istoria literaturii noastre, nu ar =ti momentul exact]n care Macarie Muntenegreanul, venit din Vene`ia, a]ntemeiat cea dint`i tipografie]n]ara Rom`neasc[, ceea ce de fapt nu era o fapt[rom`neasc[. Se muta omul cu sacul lui de litere, cu sc`ndurelele lui de pres[, de acolo din Muntenegru, de unde cartea slavon[se putea vinde cu mai mult[greutate, la noi, unde era un centru de desfacere pentru aceast[carte; venea me=terul acolo unde i se deschideau drumuri mai largi pentru meseria lui. Trebuie s[sc[dem din m`ndria noastr[na`ional[,]n

domenii unde am pus-o pe nedrept, pentru a o str[muta]n alte domenii pe care nu le-am v[zut p`n[acum. Deci, nici de tipografie nu va fi vorba aici.

Nu va fi vorba nici de latura filologică a acestei literaturi mai vechi, care nu cade]n specialitatea mea; totu=i]mi atribui oarecare competență de diletant]n acest domeniu, de=i d-voastr[sunteți liberi să mi-o refuzați =i veți avea =i autoritate pe care să vă sprijiniți]n aceasta.

Ci voi căuta să arăt cum am creat noi deosebitele elemente din care se alcătuiește forma literară a culturii noastre naționale, opera noastră de creațiune]n aceste deosebite domenii.

I. CREAREA LIMBII LITERARE

Cel dint`i capitol dintr-o istorie a literaturii rom`ne=ti]n\eleas]n felul acesta sintetic trebuie s[fie numit, are dreptul de a fi numit „capitolul cre[rii instrumentului]nsu=i de exprimare“, care este limba literar[.

Cum s-a creat deci acest[limb[literar[rom`neasc[=i c`nd s-a creat?

Nu mai tr[im]n vremea]n care lumea]=i]nchipuia c[]ntrebuin\area limbii na\ionale rezult[dintr-o concep\ie clar[, dintr-un act de voin\[: se dezvolt[sentimentul na\ional =i, dezvolt`ndu-se, el intr[]n lupt[cu formele str[ine, ceea ce duce la o impunere a limbii vorbite de toat[lumea. Trebuie s[ne g`ndim c[,]n timpurile mai vechi, nimeni nu avea respectul limbii vorbite de toat[lumea. Este un fel de snobism]nn[scut]n acest[mizerabil[=i admirabil[fiin\[uman[, care ne face s[despre\uim un lucru care este al tuturor, pe c`nd, dimpotriv[, lucrul care este al tuturor ar trebui iubit mai presus de oricare, pentru c[el este mijlocul de fr[\ie omeneasc[; dar sufletul omenesc sufer[de acest defect.

Astfel, pretutindeni, limba na\ional[era limba vulgului, era „le vulgaire“, „vulgare eloquium“ =i se]ntrebuin\`a c`nd nu se putea face altfel. Se]ntrebuin\`a de oameni care nu =tiau mai mult, pentru lucruri care nu aveau nici o valoare deosebit[de exteriorizare; era un lucru intim, familiar, lucru de]nceput =i de]ncercare; era o concesie pe care o f[ceai sl[biciunii d-tale, sau mai ales sl[biciunii altora, care, dac[ai scris]n limba]n care trebuia, nu ar fi primit, nu ar fi]n\eles ceea ce spui; un fel de hain[de interior =i

de dimineață, un halat, o „pijama“, dacă voiți, pentru persoanele care întrebuințază acest caraghios veșmânt japonez, potrivit pentru amândouă sexele.

Deci a vorbi de formarea națiunii române, de crearea spiritului românesc ca una dintre condițiunile întrebuințării limbii române-ti, este a sacrifica pe cineva în zadar unor zei care au murit.

Totuși, în clasele cu mult mai puțin cultură și care nu aveau în jurul lor un mediu cultural — căci în timpul depărtat al formării celor din țările alcătuite ale statelor noastre nu exista un mediu cultural pentru ele — anumite necesități au provocat întrebuințarea limbii române-ti, care însă nu a produs monumente de literatură scrisă. Fiindcă nevoia de a scrie nu o simte toată lumea; „literatura“, forma frumoasă, este și satisfacerea unor nevoi practice, sau, în unele cazuri, o vâlnire nestăpănită dintr-un suflet prea plin, dar, nici într-un caz, nici într-altul, pentru a servi necesității de ordin practic, sau pentru a-și descărca sufletul, nu alergă neapărat la condei, cum alergă uneori fără nici o utilitate practică și fără să ai nimic în sufletul dumitale. Toată literatura aceasta curentă de astăzi — jocul de rime dificile, încercarea de ritmuri dezagrabile, întrebuințarea de cuvinte înșiruite culese din dicționare, scrierea aceasta sufletească de astăzi, plină de atâtea pretenții, poate să servească în acest domeniu de învârtură — literatura aceasta nu o citește nimănui, căci și fac o iluzie poeziei care cred că-i citește cineva, numai fiindcă pretind că trebuie o revoluție literară pentru a exprima profunda mizerie a unor biete suflete sterpe, fără nici o legătură cu societatea și cu scopurile acele înalte către care tinde omenirea.

Dar anumite necesități de acestea, de ordin practic, au trebuit totdeauna să creeze într-un moment o „literatură“, care *nu este scrisă* și care *nu este proză*. Proza este un produs târziu; cineva ar putea crede că se merge de la proză la poezie. Nu, se merge de la poezie la proză. De aceea și d-voastră trebuie să faceți astfel ca și

sufletul d-voastr[s[treac[de la proza programelor =colare din nou la acea poezie din care se hr[ne=te omul: izvorul curat, ad`nc, ne=tiut, din care porne=te via\a. A=a]nc` t, am]nceput cu poezia, cu poezia aceea care merge din clas[]n clas[=i din curte]n curte. C[ci]i place oricui leg[tura armonioas[a cuvintelor =i a silabelor; de fapt ce este poezia dec` t leg[tura armonioas[=i misterioas[a silabelor? C`\i nu au vrut s[disece pe Eminescu, s[afle tainele lui; dar tainele acestea, el]nsu=i nu ar fi putut s[le exprime; ele erau ceva format din ad`ncimea subcon=tientului s[u =i]n care se]ngr[m[dise tot ce d[duser[at`tea genera\ii. C[ci noi purt[m]n noi chemarea genera\iilor de la care venim, =i misterul acela po\i oare s[-l explici =i s[-l pui]n formele ra\ionale? Ce formidabil =i meschin[eroare!

Se sim\ea deci nevoia de poezie]n leg[tur[cu unele rosturi practice ale poporului nostru; se sim\ea nevoie de puterea de armonie a silabelor; de puterea de rechemare a rimelor. C[ci rima este un mijloc de rechemare, iar nu o floare pus[la ureche; ies de multe ori rime extraordinare, dar niciodat[nu se g`nde=te cineva, la]nceputurile unei poezii populare, s[uimeasc[prin bog[\ia rimei. Se folosea la sf`r=itul versurilor ori=ice form[verbal[sau adjectival[, f[r[prea mult[alegere. Dup[abuzul f[cut de Alecsandri, este natural ca noi s[nu mai facem a=a. Alecsandri]=i f[cea o pl[cere deosebit[din]ntrebuin\area diminutivelor; orice cuv`nt, orice substantiv, orice adjectiv rima]n diminutiv cu orice alt[form[corespunz[toare. Numai c[nu rimau de fapt substantivele, ci diminutivele. +i critica foarte aspr[a unuia din oamenii cei mai sub\iri ai literaturii franceze, Prosper Mérimée, vorbind despre poezia lui Alecsandri, spunea c[, dac[aceast[poezie ar fi adev[rat[, atunci poporul rom`nesc ar fi un b[tr`n popor degenerat. +i]i pl[cea lui s[cread[c[suntem un popor cu mult mai serios, cu mult mai b[rb[tesc, mai roman, dac[vre\i, dec`t ar fi reie=it din diminutivele acestea de gust levantin. C[ci este ceva

În Alecsandri dintr-o dep[rtat[suflare de v`nt levantin, de pe malul Bosforului, e ceva dintr-un Athanasie Cristopulo; nu se observ[] Îndeajuns, dar este.

Care sunt aceste necesit[\\i de ordin practic din care trebuia s[ias[poezia rom`neasc[?

În vremea veche nu avem poezie rom`neasc[scris[, p`n[]n secolul al XVII-lea, c`nd apar pentru]nt`ia dat[r`nduri ritmate =i rimate. Dar trebuie s[socotim c`teva secole]nainte de bieteles versuri de la stema \\rii sau]nainte de]ncercarea, foarte complicat[, a lui Dosoftei de a scrie psalmii]n rom`ne=te, psalmi ai lui care nu sunt deloc o traducere exact[; nu numai ca text nu este exact[traducerea, dar nici m[car sensul nu este exact. +i poate c[tocmai aceasta]i face frumuse\\ea: recuno=ti]n psalmii lui Dosoftei o poezie popular[=i de aceea Dosoftei ar trebui s[intre]n ori=ice antologie, =i, a= zice, potrivit cu timpul lui, c[ci ar p[rea altfel un blasfem s[capete un loc pe care Alecsandri nu are dreptul s[i-l dispute.

Dar trebuiau descoperite]nt`i ritmurile. Fiindc[lucrul esen\\ial sunt ele, =i, odat[create, se g[sesc =i cuvintele. Nu cuvintele creaz[ritmul, ci ritmul creaz[cuvintele, =i descoperirea cea mare nu este s[le g[se=ti pe d`nsele, ci ritmul amplu, care r[m`ne]n ureche. Pe ritmul acesta poate face apoi cineva oric`t[poezie popular[vrea. El este, de altfel, esen\\ial =i pentru alt motiv: fiindc[de la el *trebuie* s[se plece. Cercet`nd nevoile esen\\iale ale poporului, repede ne d[m seama de necesitatea de a g[si ritmul potrivit cu aceste cerin\\e de ordin practic.

Am crezut =i eu c`ndva, =i am scris =i o pagin[care se citeaz[deseori de persoane care nu au citit niciodat[cartea din care e extras[aceast[pagin[,]n existen\\a unui anumit p[stor romantic; aceasta]ntr-o vreme de romantism, pentru mine, c`nd eram aproape de v`rsta d-voastr[, sau chiar]ntr-o v`rst[mai mic[dec`t cel mai b[tr`n dintre d-voastr[, c`nd am scris *Istoria literaturii*

rom`ne=ti]n secolul al XVIII-lea. Am spus =i eu atuncea c[p[storul st[, se uit[la stele =i c`nt[. Numai c`t p[storul nu c`nt[c`nd se uit[la stele. C`nd se uit[la stele, le admir[, le num[r[, le cunoa=te; dup[aceea, ca ori=ice om, sub z`mbetul stelelor =i al lunii, adoarme, =i are un somn bun, un somn ritmat dac[voi\i, dar ritmat printr-o suflare ad`nc[, odihnit[;]n tot cazul, nu suflarea care produce poezia. }n cea mai mare parte, ceea ce ne]nchipuim noi c[este un mesagiu de iubire trimis prin v[zduh c[tre dep[rtata aleas[a inimii lui, nu e dec`t o]ntov[r[=ire ritmat[a nevoilor vie\ii p[store=ti. Merge ciobanul cu oile =i le c`nt[; le str`nge la mulsoare =i le c`nt[. Desigur c[,]n anume momente, legate =i ele de nevoi practice, deseori colective, nu individuale, se produce poezia popular[. }=i]nchipuie cineva un cioban mut? Un cioban care nu are sim\ul armoniei c`nd vorbe=te? *Sunt* cazuri, dar acesta nu este ciobanul tipic. A=]nchipui cineva un cioban care st[numai]ntr-o tind[=i mulge]nseamn[a cunoa=te numai o parte a vie\ii p[store=ti, iar nu via\a p[storeasc[]n]ntregime. Cred c[la acest capitol avem]nc[nevoie de foarte multe l[muriri, fiindc[lucrurile acestea le spun]n cea mai mare parte oameni care tr[iesc la ora=e, nu acei care sunt amesteca\i]n via\a de toate zilele a ciobanilor.

Spunea dl Bianu, a=a de frumos, c[]=i aminte=te de vremea c`nd p[=tea oile p[rinte=ti. Ar fi bine s[se g`ndeasc[a ne spune, pe vremea aceea, c`nd i-a venit s[c`nte, sau *c`nd* le-a venit acelora cu care era]mpreun[s[c`nte? C[ci mi se pare c[acest c`ntec nu l-a putut da dlui, care a plecat de t`n[r la =coal[, ci pentru a c`nta]i mai trebuie, pe l`ng[oi, =i altceva: o anumit[v`rst[=i ceea ce aceast[v`rst[aduce cu sine. }n orice caz,]ntr-un suflet copil[resc se poate na=te]ntr-o m[sur[mult mai mic[ceea ce se poate na=te]ntr-un suflet de adolescent, care se]ndreapt[c[tre sentimente c`t se poate de l[udabile c`nd sunt curate, =i c`t se poate de rele atunci c`nd sunt provocate de sentimentul

netrebnic al „flirtului“, de care sunt vrednice numai sufletele omene=ti cele mai sterile]n ce prive=te sentimentele adev[rate: este a-\i bate joc de propriile tale sentimente, pentru ca, atunci c`nd vei avea nevoie de d`nsele, s[nu le mai po\i g[si pentru c[le-ai ve=tejit]n t`nd[lelile acestea stupide =i imorale.

Deci iat[una din originile acestui c`ntec: nu se poate]nchipui via\a p[storeasc[f[r[un anumit c`ntec, f[r[trezirea ritmului, f[r[cuvintele care se perind[de la sine]n acest ritm. Noi am dori s[=tim care sunt cele mai vechi dintre c`ntecele b[tr`ne=ti. Din nenorocire nu se poate, =i iat[de ce: nu se poate, fiindc[*aceste c`ntece se]n]n curent cu vremea*. O vreme le-a creat, alta le-a transformat; unei vremi i-a pl[cut]ntr-un fel, altei vremi]i place]n alt fel. Astfel se introduc mereu modific[rile necesare pentru ca s[r[m`ie c`ntecul]n curent cu nevoile vremii noi. S-au f[cut]n aceast[direc\ie cercet[ri foarte interesante asupra poeziei spaniole contemporane. Dl Ramon Menéndez Pidal (*Flor nueva de romances viejas, 1928*), cel mai bun cunosc[tor al poeziei epice spaniole, =i, pe al[turi de aceast[poezie epic[, al oric[rei poezii de caracter popular din provinciile spaniole, a g[sit o poezie foarte cunoscut[a unui poet romantic spaniol trecut[]n poezia poporului =i]ntr-o form[mai bun[dec`t aceea pe care o avea]n original: anumite asprimi]n silabe, anumite nesiguran\e de ritm au fost]ndep[rtate de popor.

S[zicem c[poezia va trece mai departe =i se va g[si cineva care va]ndrepta ceea ce]ndreptase cel dint`i: se poate]nt`mpla s[strice forma poeziei =i forma stricat[va merge mai departe =i va omor] forma cea bun[, de=i, din fericire,]n materie de poezie nu se]nt`mpl[acela=i lucru care se]nt`mpl[]n materie de moned[: aici, moneda proast[gone=te totdeauna moneda bun[, dar]n poezie nu totdeauna forma cea proast[gone=te forma cea bun[.

Acum se deschide o problem[asupra c[reia voi trece foarte u=or; de=i m[simt dator s[o ating, pentru c[a fost ridicat[, aici chiar, de c[tre cineva care cunoa=te bine literatura aferent[, dar care,]n concluziile sale, merge prea departe,]n alt sens dec`t]n sensul obi=nuit.

S-a spus: ce este poezia popular[? O]ntrebare care s-a repetat =i]n ceea ce prive=te costumul popular. Acum c`tva timp, c`nd a venit]n Bucure=ti unul dintre cei mai buni cunosc[tori ai costumului popular din Peninsula Balcanic[, r[posatul profesor =i]nv[\\at bulgar +i=manov, spunea: toate costumele acestea, s[zicem cele din Muscel, sunt costume de curte, care au c[zut pe urm[]n]ntrebuin\\area poporului. Este foarte adev[rat, at`t de adev[rat,]nc`t]nt`lne=ti costumele cele mai frumoase, cele mai originale, cu mai mult aur =i culoare ro=ie, mai bogate, tocmai]n p[rile acelea unde s-a]ntemeiat =i s-a dezvoltat la]nceput via\\a istoric[a principatului muntean:]n Arge= =i]n Muscel. Nu g[se=ti dincoace]n V`lcea, unde nu a existat via\\ de curte, unde costumul popular este]n alb =i negru =i]n desemnuri extrem de simple, doar o u=oar[sineleal[]n albastru-deschis; pe c`nd dincolo sunt cele mai triumf[toare culori ce se pot]nchipui.

Tot a=a, s-a zis: poezia popular[a f[cut-o un om, =i, dac[a f[cut-o un om, ea nu mai este poezie popular[.

Dar nu se vine seam[de faptul c[poezia vine din subcon=tient, din acel misterios, ad`nc =i totdeauna incontrollabil subcon=tient al omului. +i nu e mai pu\\in adev[rat c[poporul tr[ie=te neindividualizat. Noi ne individualiz[m, ne cre[m individualit[\\i, a=a cum putem: unii mai mode=ti:]n felul de a purta p[rul, sau]mbr[c[mintea; al\\ii]=i]nchipuie c[s-au individualizat]n domenii superioare, fie chiar dac[aceast[individualizare are valoare numai pentru ei singuri; dar poporul nu este individualizat: *fiecare este popor; un om este popor*. A=a]nc`t poezia pe care o face unul dintre ace=tia *este* popular[, fiind corespunz[toare]ntregii colecti-

vită. Pe de altă parte poezia aceasta populară nu poate circula așa cum circulă produsele noastre literare: avem bani, dăm opera la tipar; există o instituție care îi face plăcutul cu noi și din cauza acestei instituții mergem cu produsul nostru literar la tipar; dar poezia populară trebuie să fie primită de toată acea masă pe care o reprezintă înșuși creatorul, și numai astfel circulă. Așadar *poezia populară este populară prin toată popularitatea celui care o produce, prin toată acceptarea celor care o transmit.*

În felul acesta vă închipui că tot de adânc trebuie să ne închipuim existența unei poezii populare, adică a poeziei înseși, căci deosebirea aceasta a poeziei în populară și nepopulară se sprijină adesea pe o simplă aparență. Există o poezie, dar se poate întimpla cineva care să o scrie și atunci, dacă a scris-o cineva — de multe ori nu „scrie“, ci mai mult își încearcă doar condeiul — iată-o „cultivat“, pe manuscrite, pe „tartajul“ lor. Multe dintr-însele sunt absolut necuviințioase și desigur n-ar putea fi citite aici; altele sunt însă foarte cuviințioase; de pildă, Conachi și-a cercat odată condeiul și poetul tuturor oftărilor pentru cucoanele fanariote ale secolului al XVIII-lea a scris:

Lunca strigă, lunca zbiară,
Pentru-un pui de căprioară.

Vă vă închipui d-voastră pe Conachi, cu ielic și cu ciubuc și papuci, făcând în față cu un pui de căprioară! Nu se poate închipui.

Astfel deosebirea între poezia populară și poezia care n-ar fi populară e cu desăvârșire de suprafață, și, cu toate că de întrebuintare curentă, nu are nimic care să o legitimizeze în adânc.

Dar mai este altceva decât ciobanul în cale și la lucru: oamenii joacă, dansează. Este la început o datorie religioasă, în afară de o manifestare instructivă. Căci fiecare, în anumite împrejurări, simțim că ne vine a juca și nu înleghi în adevăr muzica dacă într-un

anume moment nu sim\i tres[rirea, pe care o st[p`ne=ti, a]ntregii tale fiin\e, chiar dac[nu ai]nv[\at c`ndva dan\ul, =i, iar[=i, nu exist[poezie bine ritmat[care, f[r[s[-i cuno=ti melodia, s[nu provoace un]nceput de melodie]n urechea cui este un om complet, c[ci sunt fiin\e necomplete care nu pot prinde o bucat[de c`ntec, ceea ce e o infirmitate.

Poezie, c`ntec, adic[muzic[, =i dan\sunt lucruri legate]mpreun[, =i zeii din antichitate a=a erau sl[vi\i;]n timpurile noastre aceasta nu se mai poate]nchipui. V[]nchipui\i]n mijlocul slujbei credincio=ii]ncep`nd a s[ta dup[cuvintele ritmate spuse de preot! Decen\va nostr[de ast[zi ni-o interzice. Dar odinioar[nu era a=a; ar fi fost suprem[indecen\ s[continui,]n asemenea momente, r[m`nerea]n starea de]ncremenire paralizat[, a=a cum cere buna-cuviin\ din timpurile noastre. Prin urmare era dan\ul. Totdeauna au fost dan\uri =i ele au o vechime imemorial[: vom]nt`lni totdeauna aceste mi=c[ri ritmice ale picioarelor =i uneori =i ale m`nilor,]n felul cum, de pild[, fac ast[zi \[ranii no=tri. Dar *dan\ul cere c`ntec, =i c`ntecul cere poezie. Dan\ul se cere punctat, =i se puncteaz[cu literatur[.*]n dispozi\ia aceea cu totul special[pe care o provoac[dan\ul, s`ngele merge mai repede, mai bogat;]n contactul acesta al m`nilor, al trupurilor,]n atmosfera aceasta cu totul special[, fiecare, de la o bucat[de vreme, nu mai vede pe toat[lumea, ci un suflet prieten sau unul du=man, =i pentru sufletul du=man arunc[]n\ep[turi, pentru sufletul prieten trimite z`mbete, care toate se cristalizeaz[]n literatur[.

A=a]nc`t *poezia cea mai veche este]n leg[tur[cu necesit\ile unei vie\i practice, care cer neap[rat, f[r[nici un fel de m`ndrie, f[r[nici un fel de prietenie sau aspira\ie c[tre eternitate, crea\ia literar[.*

Dar mai este =i altceva: via\va de curte. Via\va de curte de ast[zi este prins[, de o parte,]ntr-o anumit[etichet[, de alt[parte,]n

intrig[. Din aceasta se compune via\a de curte]n timpurile noastre: solemnă etichet[]n fa\ă tuturor, intriga pentru intimi. Dar via\ă aceasta de curte nu era a=a =i odinioar[. Odinioar[erau ospe\ele cele mari. }n a mea *Istoria românilor prin c[il]tori*, se poate vedea o sumedenie de banchete din acestea domne=ti. Ne descrie un francez pe la 1570, aici,]n Bucure=ti, curtea lui Alexandru-Vod[, fiul lui Mircea. }ntr-un anumit moment se aduce vin, =i era o datorie pentru boieri s[bea, de c`te ori se ridica p[harul,]n s[n[-tatea,]nt`i, a lui Dumnezeu, trei cuvinte române=ti, care ni-au fost p[strate]n descrierea lui l'Escalopier, apoi]n s[n[-tatea]mp[ratului, adic[a sultanului, =i]n unele cazuri, c`nd era un trimis str[în sau un c[il]tor venit din Occident, domnul f[cea din ochi c`nd spunea „]mp[ratul“, ceea ce]nsemna c[era vorba nu de]mp[ratul din Constantinopol, ci de cel cre=tin de unde venea solul sau c[il]torul. Apoi se bea]n s[n[-tatea lui vod[=i]n sf`r=it]n s[n[-tatea tuturor. Mesele acestea \ineau ceasuri]ntregi =i, p`n[nu adormea toat[lumea, nu]ncetau.

Dar pentru astfel de petreceri trebuie c`ntec: vechiul c`ntec b[tr`nesc, c`ntec b[tr`nesc pe care]l]nt`lne=te cineva =i]n vremea lui Atila; c`nd se]ntorcea]n ringul lui panonic]n secolul al V-lea, era]nt`mpinat de fete germane care c`ntau pe dou[r`nduri, glorific`ndu-l. }n locul lui Atila,]nchipui\i-v[un domn de al nostru care se]ntoarce biruitor. }n loc ca la primire s[i se prezinte discursuri, era primit cu c`ntece. C`nd a intrat Mihai Viteazul]n Ardeal — avem m[rturii unguere=ti contemporane — mergeau al[turi cu d`nsul l[utarii care „ziceau“. }=i]nchipuie cineva c[ziceau numai din vioar[? Ziceau din vioar[, dar,]n acela=i timp, c`ntau c`ntecul, poezia aceea, venit[din Peninsula Balcanic[la noi.

S[-mi da\i voie s[strecur cu această ocazie o explica\ie la care \in. Eu nu cred c[s`rbii *au creat* c`ntecul popular; i-au dat o form[str[lucit[, dar c[l-au creat nu pot admite. Iat[de ce: fiindc[de obicei c`ntecul popular se afl[]n momente de mare triumf

național, sau în clipa unei adânci suferințe naționale. Dar când s-a ivit cîntecul popular sîrbesc, balada sîrbească? Nu în epoca de triumf a lui +tefan Dușan, nici după adîncă umilință din secolul al XV-lea; a doua zi după Cosovo nu era atmosfera trebuitoare pentru a se crea balade. În timpul din urmă s-au făcut analize foarte amănunțite și îngrijite asupra baladei sîrbești și s-au descoperit părți luate de-a dreptul din *chansons de geste* ale francezilor. Așa încît migăloasă cercetare filologică dă dreptate îndrăznețelor ipoteze. Un singur popor a creat cîntecul acesta în epoca evului mediu: e poporul francez. De la francezi a mers cîntecul în Italia, prin dinastia de Anjou, în Neapole și Sicilia, și de acolo a trecut pe coasta Peninsulei Balcanice, în Albania, unde a influențat viața sîrbească. Așa încît de la luthierii departatului ev mediu până la alutarii sau lutarii de pe vremea lui Mircea cel Bătrîn este o continuă dezvoltare.

Am ascultat întîi la curtea noastră cîntece de sărbătoare slavone care au mers până în plin secolul al XVI-lea, încă la 1570 întîlnim încă astfel de cîntăreți ambulanti la curtea lui +tefan Báthory, rege al Poloniei. Apoi s-a cîntat românește. S-a cîntat sub Constantin Basarab, pe la 1650 „viersul fetei care și-a pierdut oile în munți”, care se cîntă și azi în Polonia și care și azi răsună la lutarii din Vălenii-de-Munte. În *Viața lui Constantin-Vodă Cantemir* de Dimitrie Cantemir, se poate vedea un pasagiu de care s-a ocupat și profesorul polon Wendkiewicz, în care se prezintă un mare rege polon, Ioan Sobieski, stînd la o masă de acestea și, după ce bîlăuse puțin mai mult, cum n-avea la îndemînă cîntăreți, cîntînd, el, care =tia românește:

Constantine, fugi bine,
Nici ai casă,
Nici masă,
Nice dragă jupăneasă.

+i Constantin Cantemir i-a r[spuns c[jup[neasa i-a murit de mult[vreme, dar,]n ce prive=te casa, a preg[tit-o pentru oaspetele pe care]l a=tepta. Fiul de r[ze= din F[lciu a avut f[r[]ndoial[mai mult[atitudine de curte,]n felul lui Ludovic al XIV-lea, dec`t marele rege polon.

Dar p`n[]n acea epoc[, foarte t`rzie, obiceiul se p[streaz[.]nt`i]n slavone=te s-a auzit c`ntecul, pe urm[,]n a doua epoc[, s-a auzit acela=i c`ntec]n rom`ne=te, pe subiectele s[rb[tore=ti. Literatura nostr[a f[cut,]n dezvoltarea ei, p`n[foarte aproape de noi, acela=i lucru: pe subiecte str[ine a pus cuvinte rom`ne=ti =i pe urm[a ajuns la ceea ce este de dorit s[se ajung[din nou ast[zi]n domeniul literaturii mult mai]nalte: pe cuvinte rom`ne=ti s[se pun[lucruri care, fiind rom`ne=ti, s[se integreze]n cultura general[a timpului. A=a se pune problema, iar nu ca]n anumite foarte preten\ioase reviste care sunt]n m`na d=voastr[a tuturor. *Nu te po\i integra]n cultura universal[dec`t aduc`nd o not[nou[]n această cultur[. Nimeni nu ne cere s[]mplinim func\iunea de umili reprezentan\i,]ntr-o \ar[inferioar[, ai unei glorioase culturi care]ncap foarte bine]n marginile unui mare popor.*

Va s[zic[, iat[cum s-a produs poezia la noi: c`ntecul b[tr`nesc de curte, c`ntecul epic, al[turi de c`ntecul ciob[nesc, \[r[nesc,]nso\ind actele vie\ii obi=nuite, ale vie\ii \[ranului.

Dar]ntre aceste dou[trebuie s[se mai adauge]nc[un izvor de poezie: *sunt s[rb[tori care cer neap[rat c`ntec* — acesta este domeniul religios — *sunt supersti\ii care cer neap[rat, =i ele, c`ntec, c[ci nu po\i s[vr[je=ti pe nimeni cu un discurs]n Parlament. Nu po\i cu proza, ci trebuie poezia ne]n\eleas[, misterioas[, de cuvinte rare, legate,]ntr-un chip neobi=nuit, adic[desc`ntecul. Dar, de alt[parte, sunt =i s[rb[tori =i acte religioase]n via\a omului care nu se pot f[r[de c`ntec. La na=tere, la botezul copilului nu se mai c`nt[la noi, dar, desigur, sunt popoare la care se c`nt[, popoare*

care]ntov[r[=esc fiecare moment al vie\ii cu un c`ntec. Nu se mai c`nt[la nun\i, dar odinioar[mergeau fl[c[i c[l]ri, care ajungeau la mireas[spun`nd c[sunt soli ai]mp[ratului la curte str[in[=i se vorbea =i de o ciut[care se afl[ascuns[]n p[dure =i, dac[nu se d[, amenin\au cu r[zburarea. S-ar mai putea g[si asemenea obiceiuri]n care c`ntecul]=i are rostul lui. Am putut s[v[d c`ndva o astfel de nunt[,]n secuime: treceam cu trenul =i =oseaua era plin[de asemenea fl[c[i c[l]ri care f[ceau nunta ca]n vremurile cele vechi, acum vreo dou[zeci de ani. Pe l`ng[ora\iile acestea de nunt[, sunt *bocetele* la]ngropare — asemenea cu cele din Corsica — din care unele sunt foarte frumoase, =i at`tea genera\ii au sim\it nevoie de ele. Pe urm[, la s[rb[torile religioase, la Pa=ti, la Cr[ciun, erau desigur iar[=i c`ntece. Biserica a m`ncat]n mare parte c`ntecul popular, dar nu l-a putut m`nca detot =i pretutindeni, =i nu se poate nici ast[zi s[rb[toare de iarn[f[r[s[se aud[acest c`ntec, care, lucru foarte curios, dup[cum l-am spus =i cu alt prilej, l-am]nt`lnit =i]n Norvegia, cu des[v`r=ire la fel ca =i la noi.

Dar via\ea se cere =i]ndreptat[. Mo=negii, care au tr[it-o, spun cuvinte care sunt bune de p[trat. Ritmul, pe care l-au g[sit, ajut[la aceasta.

Avem astfel =i *proverbele*. Proverbele acestea,]ntr-o form[ritmic[, sunt foarte deseori rimate. De ex. „frate ca frate, dar br`nza cu bani“, sau, cum se zice]n Moldova: „m`\a cu clop\ei =oareci nu prinde“, cu mai mult sim\ al ritmului dec`t dovedesc muntenii spun`nd: „pisica cea cu clop\ei nu prinde =oareci“. De unde vin proverbele? De ce s-au r[sp`ndit proverbele? Sunt ele un lucru care a r[s[rit la]nceput, a=a dintr-o dat[, sau sunt r[m[=i\ele unor buc[\i literare care au p[truns]n sufletul poporului =i s-au p[trat acolo cu forma ritmic[pe care le-a atribuit-o un om la un anume moment? Eu sunt pentru ultima solu\ie.

Dealtfel, g`ndi\i-v[la Grigore Alexandrescu =i la al\ii: din fabulele lor, anumite fragmente au devenit populare.

Iat[deci un ultim izvor de poezie. Acum ajung =i la *originea prozei*. +i aici sunt]ntr-o divergen\[de p[ri, pe care din nenorocire nu o pot]nl[tura, cu o parte din cercet[torii limbii rom`ne-ti.

Noi avem,]n afar[de unele]nsemn[ri]n marginea documentelor — documentul este slavon =i,]n margine, sunt]nsemn[ri rom`ne-ti, prea pu\ine —]n afar[de anumite]nsemn[ri de pe dosul documentelor, unde se rezum[]n c`teva cuvinte cuprinsul actului, =i alte]nsemn[ri, precum, de pild[, men\iunea]n care se spune, cu privire la tratatul de pace]ncheiat]ntre +tefan cel Mare =i Ioan Albert, regele polon, c[au existat trei forme: o form[latin[, o form[rutean[=i una „valah[“. Rutean[, aceasta]nsemneaz[forma slavon[; prin urmare a trebuit s[existe o ciorn[]n limba rom`neasc[. Ciornele acestea]n rom`ne-te se v[d foarte bine prin h`r\iile lui Petru +chiopol. }nainte]ns[de acestea existau =i altfel de]nsemn[ri. }n Socolilele Sibiului, la]nceputul secolului al XVI-lea, se vorbe=te iar[=i de acte scrise]n rom`ne-te. +i]nc[de la 1521 avem scrisoarea lui Neac=u din C`mpulung, care d[=tire bra=o-venilor de anumite mi=c[ri ale turcilor: e scris[]ntr-o rom`neasc[perfect gramatical[. Iat[at`tea cazuri de]ntrebuin\are a limbii rom`ne-ti]n acte scrise p`n[la 1550.

Dar mai este =i altceva — =i aceasta nu am spus-o p`n[acum: c`nd se f[cea pe vremuri o v`nzare, la noi, se redacta un zapis]n care se ar[ta felul]n care se]n\elegea cump[r]torul cu v`nz[torul; zapisul era]n rom`ne-te =i cu acest zapis se duceau p[r]ile la domnie, de unde se da actul slavon. Pentru epoca mai nou[, de la 1590—1600]nainte, zapisele sunt foarte multe; pentru epoca mai veche zapise private nu mai exist[, nu ni-au r[mas dec`t actele publice slavone. Dar ce]nseamn[aceasta: c[pisarul]=i da

osteneala s[culeag[din auz, din ceea ce]i spuneau]mpricina\ii, care sunt condi\iile v`nz[rii? Cine =i-ar putea]nchipui un pisar av`nd aceast[]nsu=ire? Oriunde este a se stabili un act definitiv, se cer alte acte dup[care s[se poat[lua scriitorul. Aici,]n Facultate, de pild[, nimeni nu ar consim\i s[fie secretar dac[ar trebui, la]nscierea studen\ilor, s[]ntrebe pe fiecare unde s-a n[scut, cum i se numeau p[rin\ii =i care]i este v`rsta. Se cer acte =i pe baza acestor acte mai vechi se scrie =i actul nou. Sunt convins c[]n vremea aceea veche, c`nd satele nu aveau logofe\i de slavone=te, zapisele se f[ceau]n limb[vulgar[=i apoi p[r\ile mergeau cu aceste zapise la logof[tul domnesc. Numai c`t, pentru vremea mai veche,]nse=i actele de proprietate s-au p[strat at`t de rar =i este adev[rat c[]n vremea aceea h`rtia se]ntrebuin\a cu mult mai pu\in; ceea ce ar putea s[fie o obiec\ie fa\ de ipoteza mea, dar nu una care s-o poat[]nl[tura.

Dar, pe l`ng[aceast[presupunere, pe l`ng[faptul c[, odat[ce limba na\ional[a fost]ntrebuin\at[]n poezie, nu putea z[bovi prea mult momentul c`nd se va ajunge la]ntrebuin\area ei]n proz[— experien\a o putem face cu Fran\sa, cu Italia, cu toate popoarele din Peninsula Balcanic[— mai avem =i a=a-numitul *Codice Vorone\ian*, anume p[r\ile de *Scriptur[* din Vorone[, tip[rite de r[posatul Sbiera]n mod foarte solemn, de=i ele fuseser[descoperite de un modest diletant din Bucure=ti, profesorul Cre\u, care avuse naivitaea s[cread[c[descoperirea i-ar da dreptul =i la publicare.

Acest *Codice Vorone\ian*,]mpreun[cu *Psaltirea +cheian[* =i cu *Psaltirea Hurmuzachi*, formeaz[un grup de trei c[r\i]ntregi, la care se pot ad[ugi fragmente — =i sunt sigur c[]nc[nu s-a ispr[vit cu descoperirea acestor fragmente, numai c`t lumea nu=i d[totdeauna osteneala s[caute]n leg[turile c[r\ilor, unde am g[sit adev[rate tezaure; acum mai de cur`nd am aflat din ale lui Coresi o Psaltire slavo-rom`n[din care se p[streaz[numai c`teva r`nduri

trunchiate. O cercetare adâncită, mai ales a locurilor ardelenene, ar putea duce la bune rezultate și nu voi uita niciodată că pe care am avut-o găsim în textul românesc și slavonesc, unul în română, altul în negru, într-un fragment care datează din 1500 în care o formă a uneia din cărțile sfinte. Dar toate aceste cărți și fragmente, care ni s-au părut, de fapt nu constituiesc o literatură. Ele reprezintă numai fabricarea instrumentului literar; fabricarea prozei române-ti. De aceea am dat primei lecțiuni caracterul acesta.

Eu cred că aceste traduceri în române-ti ale cărților religioase sunt în legătură cu mișcarea husită; nu cred nici acum că ar putea fi în altă legătură, cu vremea luteranismului. E sigur că nu avem a face cu lucrări pornite din îndemnul nostru. În privința aceasta dovedește foarte bine faptul că se găsește Crezul cu purcederea Sfântului Duh din Tatăl și din Fiul, acel „filioque” catolic — care, e drept, s-ar potrivi și pentru epoca luteranismului; acest „filioque” arată că traduceri române-ti au fost lucrate nu numai în afară de ortodoxie, dar și în afară de conștiința deosebirilor dintre catolicism și ortodoxism, de voința de a face deosebire între crezul catolic și între crezul ortodox. Este vorba prin urmare de introducerea limbii vulgare după exemplul apusenilor; într-o vreme în care apusenii ar fi cerut acest lucru, și vremea aceasta nu poate fi decât vremea husită.

De ce cred eu — astăzi și cu argumente noi — că aceste traduceri sunt din epoca husită? Întâiul argument pe care-l pot aduce rezultă din citirea însăși a textelor: nu avem decât să punem alături limba din Codicele Voronețian, din Psaltirea cheiană și din Psaltirea Hurmuzachi cu scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung, care este perfect databilă, pentru că e vorba acolo de o expediție a împăratului turcesc Soliman, din anul 1521: de o parte o limbă care se întrebuintează prima oară, de alta o limbă de întrebuintare curentă. Dar s-a spus: într-o parte avem limba unui colț pierdut de lume, pe când dincoace avem limba cu cuprinsul regiunii

aceleia]n care s-a creat limba rom`neasc[literar[. Da, aceasta ar fi adev[rat pentru *teritorii mult mai]ntinse*=i care nu ar avea o *circula\ie interioar[*; dar poporul rom`nesc este un popor de *continu[circula\ie interioar[*, c[ci omul din mun\ii Ardealului merge p`n[la Nistru =i dincolo de Nistru, p`n[]n fundul Dobrogei, aceast[regiune alipit[mai t`rziu la regatul Rom`niei. Pe de alt[parte, deosebiriile sunt a=a de mari,]nc`t este imposibil s[nu se simt[, =i instinctiv, c[este vorba de o limb[din alt[epoc[.

Dar nu este numai at`ta. Husitismul ajunsese pretutindeni]n vecin[tatea noastr[; era]n Ungaria de nord,]n Polonia. Mai mult: husitismul a intrat la noi]n Moldova]n cea dint`i jum[tate a secolului al XV-lea: la Trotu=, s-a scris Sf`nta Scriptur[pe unguere=te, de refugia\ii husi\i, pentru care am =i avut conflicte cu polonii, cari]nvinov[eau pe Alexandru cel Bun c[ad[poste=te predicatori eretici. Influen\ta aceasta husit[,]n urma lucr[rilor dlui Macurek, un t`n[r ceh care a stat la noi mai mult timp =i care =tie bine rom`ne=te, cap[t]]nc[mai mult[amployare: vedem o p[trundere =i mai ad`nc[dec`t ni-am putut-o]nchipui p`n[acuma.

Fire=te c[, discut`nd limba, poate s[ajung[cineva la alte concluzii dec`t ale mele, dar, dup[cum am ar[tat]n alt[parte,]n expunerea mea despre istoria literaturii religioase, care a trecut apoi =i]n *Istoria literaturii rom`ne*, sunt acolo termeni]n ce prive=te guvernarea =i administrarea poporului care sunt *anteriori epocii]n care s-au organizat principatele noastre*, anteriori desigur epocii lui Alexandru cel Bun]n Moldova.

Cred c[locul de alc[ituire a c[r\ilor a fost]n Maramure=. Acolo era marea m[n[stire din Peri, stavropighia legat[de Patriarhia din Constantinopol,]nc[la sf`r=itul secolului al XV-lea. Acolo s-au f[cut, dup[mine, cele dint`i traduceri ale Scripturii, din care o parte este cuprins[]n *Codicele Vorone\ian* =i alta]n cele dou[Psaltiri. Maramure=ul nu era o regiune r[zlea\[, ci st[tea]n cea mai str`ns[leg[tur[cu Moldova. S-a dovedit acum]n urm[, prin

descoperirea f[cut[de dl Petrov, profesor rus de la Universitatea din Petrograd, leg[tura str`ns[a Maramure=ului, confundarea aproape a acestei regiuni cu \ara de peste mun\i. Precum undeva]n \inutul Inidoarei, la o biseric[de la]nceputul secolului al XV-lea, f[cut[de ctitori rom`ni din jurul regelui Sigismund, este o inscrip\ie slavon[, ar[t`nd c[regiunea era]n str`ns[leg[tur[cu regatul muntean, tot a=a s-a g[sit un zapis slavon de la]nceputul secolului al XV-lea]n Maramure= — regiune supus[st[p`nirii ungare =i unde ar fi fost fireasc[]ntrebuin\area limbii latine — care e redactat]n limba slavon[,]ntrebuin\at[a=a cum era]ntrebuin\at[la noi, ceea ce]nseamn[c[]ntr-adev[r era acea comunitate de via\]ntre Maramure= =i Moldova.

]n sf`r=it, un argument care mi se pare absolut decisiv: se afl[]n *Codicele Vorone\ian* cuvintele „chesar“ =i „crai“, =i aceasta nu poate]nsemna dec`t Sigismund regele Ungariei, care era =i]mp[rat, o no\iune a puterii supreme care apar\ine]nceputului veacului al XV-lea.

Limba c[r\ilor acestora este, o repet, cu des[v`r=ire aspr[, sim\ul stilului nu exist[deloc, traducerea este p`n[]ntr-at`ta de nedibace]nc`t, dac[se g[se=te un cuv`nt de origine greceasc[pe care traduc[torul nu l-a]n\eles ce]nseamn[,]l reproduce tocmai a=a („estacti“ = **Ń sttha**, t[m`ia).

Dar elaborarea limbii s-a f[cut =i altfel. Prea mult se crede c[o limb[se dezvolt[numai prin scris; ea se dezvolt[=i prin]ntrebuin\area ei curent[, =i, cu c`t o]ntrebuin\eaz[o clas[mai mult, folose=te aceast[limb[literar[. Nu a= zice c[limba rom`neasc[de ast[zi s-a format]n Adun[rile Regulamentului Organic sau]n cele dint`i parlamente rom`ne-ti, dar nu se poate spune c`t de mult a folosit limba literar[pe care o scriem =i o vorbim ast[zi de la dezbaterile acestea parlamentare, de la procesele de tribunal, de la toate aceste]mprejur[ri]n care limba nu se poate

În fața oricum, ci trebuie să îmbrace oarecare decență. +i, iar [=i, dac] =coala noastră, literatura noastră au c[ă]p[ăt]at, de la o bucată de vreme, un trivial aspect pornografic, sc[ă]rbos, aceasta se datorează faptului degenerării vieții politice și sociale de la noi: limbajul boieresc se coboară odinioară p[er]n[ă] la c[ă]rcium[ă]; limbajul de c[ă]rcium[ă] se ridică acum p[er]n[ă] la presa cea mai citită și este de g[ra]să p[er]n[ă] în discuțiile din Parlament.

Limba românească, instrumentul nostru literar, a trecut de la =ov[ă]irea naivă a celor din țări traducerii la limba clară a lui Neacșu din C[ă]mpulung și apoi la frumoasele scrisori din vremea lui Petru +chiopul, ori la acea scrisoare minunată de pe la 1610—1620, pe care boierii munteni o trimiteau lui Radu +erban, domnul lor pribeag¹.

¹ „Prea-milostive Doamne, să fii dumneata să n[ă]tos. Rug[ă]mu-ne Domniei Tale ca Domnului nostru cea milostivul. Pentru care lucruri =ții dumneata c[ă]nd ne-am desp[er]at de dumneata: În ce credință ne-ai l[ă]sat în aceia suntem și p[er]n[ă] acum, și de c[ă]teva ori am trimes de am dat în =tăre dumatăle, și cu mare fric[ă], ca să nu pierdem capetele de acest Domn turc. +i dumneata p[er]n[ă] acum nici un lucru adeverit nu ni trimești, ce numai n[ă]dejde. Ce noi într[ă]aceast[ă] n[ă]dejde c[ă]dem la lucruri foarte grele, c[ă], în țări, în țara noastră acum strig[ă] hogaș, c[ă] și =ine acest Domn frații și surorile în cas[ă] cu el și sunt turci. +i robii cari au sc[ă]pat de prin catarge și de printr[ă]alte robii, m[ă]car de la Mihai-Vodă, Domnul cine este în țară el d[ă] turcilor, — și alte multe nevoi care nu le-am scris. Acum în =elegem c[ă] are turcul g[ă]nd să se puie în țara noastră Pașă, a=ijderea și în țările ce sunt vecine cu noi. Deci, dac[ă] vom c[ă]dea noi la aceia, să r[ă]m[ă]ne în țara noastră Pașă, și m[ă]n[ă]stirile și bisericile noastre să fie mecuturi turcilor, și coconii noștri să =i fac[ă] ieniceri, și fetele noastre să le ia turcii lor muieri, cum fac într[ă]alte țări ce sunt supuse lor, deci noi, din zilele lui Mihai-Vodă, de c[ă]nd ne-am supus și ne-am jurat creștinilor, pentru aceia ne-am jurat și ne-am supus noi supt împ[ă]ratul creștinesc, ca să nu c[ă]dem noi la un lucru ca aceasta. Drept aceia am t[ă]r[ă]nit noi mari cheltuieli și robii și arsuri și s[ă]nge v[ă]rsat pentru creștini, ca să avem c[ă]utare la nevoia noastră. Ce mult ne mir[ă]m: au dumneata nu faci =tăre împ[ă]ratului de nevoile noastre? Ce, de este vina din dumneata, c[ă] nu faci în =tăre împ[ă]ratului să ne caute la

Această limbă s-a făcut pe cămpiile de luptă, în sfaturile domnești, în toate viața noastră națională neconținut mi-cătuț. +i nu poate să existe un instrument de literatură, nu poate să existe literatură decât aceea care este ieșită din întregimea vieții naționale.

nevoile noastre, Dumnezeu îți va fi platnic, cum te-ai jurat cu noi. Ce trebuie-te dumneata plecat =i cu lacrimi de la noi să aduci aminte împăratului nostru. Noi că, măcar să [=dac] n-am fi noi avut nici o tocmală cu creștinii =i acum am striga mila împăratului Sale, încă s-ar cădea să ne caute, fiind noi creștini — că să nu rămânem păgâni. Căci inima noastră nu se poate suferi cu păgâni. Căci =i an, când am venit cu turcii lui B[ur] (Gabriel Báthory) =i atunci numai ce așteptam să auzim de dumneata =i de ceva oaste creștinească; noi ne grijisem că să fim vrăjmași lor cei mai mari, cum am făcut =i tire dumatiale. Ce ne rugăm dumatiale, d[um] în =i tire împăratului Sale, că acum este vreme bună, =i suntem toți gata a sluji împăratului Sale =i dumatiale, cum veri înlelege dumneata =i de la logof[ul] Oancea. Măcar că [=de] nu ne-am împreunat noi cu Logof[ul], iar, dac-a venit sluga Logof[ului], toate pe rând i-au făcut în =i tire cu omul nostru, cum stau lucrurile de încoace. Care nu suntem noi îndoiți că nu vor veni în =i tire dumatiale. Ce ne rugăm să fie cu taină acest lucru. Că, de s-ar înlelege, toți ni-am pierde capetele. Să fii dumneata sănătos, amin. Scris April 29 de zile.

Noi, toți, boierii din țară, =i de la slujitori, plecăm în închinăm dumatiale“.

II. PRIMUL FOND STRĂIN AL LITERATURII ROMÂNILOR

După ce s-a arătat cum s-a alcătuit limba literară, poate să se prezinte evoluția subiectului însuși. Limba literară, ori dacă este veche — limba de caracter universal, răspândită în toate regiunile acestea ale Sud-Estului Europei, limba slavonă — ori dacă e cea nouă vulgară, trebuie să se aplice la un subiect; limba este o formă și această formă trebuie să se aplice unui fond. Prin urmare care este fondul la care se aplică ea?

În ce privește fondul, e de făcut o deosebire, care va fixa o margine între două împărțiri: anume *fondul străin* și *fondul indigen*.

Orice literatură se adresează, în momentul în care un popor începe abia să capete conștiința de el însuși și să pună mai clar, mai de aproape și mai adânc problemele care-l privesc pe de înșul, la modele care nu sunt ale lui — și sunt cazuri când, și într-o literatură dezvoltată, prăsește cineva fondul indigen pentru a se adresa unui fond străin, când prăsește legătura cu viața însăși a societății pentru a se îndrepta spre subiecte care vin de aiurea și sunt în legătură cu alte societăți. Dar pentru orice societate începătoare lucrul acesta este firesc: *o societate începătoare nu este în stare să aibă caute ea înseși subiectele sale*. „A te cunoaște pe tine însuși“ este un lucru foarte greu, cu toată recomandarea lui Socrate și a tuturor celor care l-au urmat, pentru orice individ și cu atât mai greu pentru o societate, care reprezintă un fenomen complex. Societatea căută și subiecte în literaturi străine se adresează mai ales la *acelea care sunt legate mai strâns de dânsa*, prin anumite legături, să zicem, de *autoritate*.

La noi, limba slavon[era]ntrebuin\at[]n biseric[=i era]ntrebuin\at[]n cancelarii; fereasc[Dumnezeu, niciodat[, cum s-a crezut de]nv[\a\i de dincolo de Dun[re,]n rela\iuni politice! Niciodat[boierii]ntre d`n=ii, sau domnul cu boierii s[i, nu au vorbit limba slavon[; niciodat[slavona nu a servit drept limb[de]ntrebuin\are]n clasa de sus. +i, dac[rela\iunile politice au fost f[cute]n limba slavon[, aceasta se datore=te unui fapt pe care] voi ar[ta acum. Limba slavon[o luasem de la vecinii no=tri de dincolo de Dun[re. Nu putea fi]ns[vorba de un]mprumut care ar ar[ta o recunoa=tere de superioritate fa\ de ace=ti vecini a=a cum au c[utat s[argumenteze,]n anumite momente ginga=e ale istoriei noastre, bulgarii, care sim\eau nevoie s[se afirme]mpotri-va noastr[; nu]nseamn[c[am primit cultura noastr[de-a gata, f[cut[de d`n=ii, ceea ce ar ar[ta c[nu am fost]n stare s[ne preciz[m firea na\ional[=i c[ne-am folosit de rezultatele unor ostenele culturale care au fost proprii ale lor. Aceasta este cu des[v`r=ire fals.

Am luat de la slavii de peste Dun[re fiindc[*ei erau prezentatorii]n form[slavon[ai culturii bizantine*, care cultur[bizantin[fusese,]nainte de aceasta, grecizat[, =i nu era de fapt dec`t vechea cultur[roman[, greco-roman[, elino-roman[, dac[voi\i, vechea cultur[mediteranean[, trecut[de la]ntrebuin\area limbii latine la]ntrebuin\area limbii grece=ti, nu ca limb[superioar[, ci fiindc[nu se mai =tia, nu se mai]ntrebuin\va curent,]n aceste regiuni ale]mp[r\iei bizantine, limba latin[. S-a trecut de la limba latin[la limba greceasc[pentru c[limba greceasc[era o limb[vulgar[pe care o]ntrebuin\va poporul, iar nu pentru c[era o limb[superioar[pe care ar fi cerut-o ambi\ia statului. +i dup[aceea s-a trecut de la limba greceasc[la limba slavon[, pentru anumite regiuni, nu fiindc[limba slavon[era cerut[de o con=tiin\[na\ional[deosebit[=i nu fiindc[s-ar fi socotit aceast[limb[, cu totul nou[, superioar[, pentru]ntrebuin\area literar[, fa\ de

greceasca]ntrebuin\at[de at`ta vreme =i cuprins[]n monumen-
te literare neimitabile pentru toate timpurile, dar fiindc[]n
anumite regiuni nu se]n\elegea grece=te. +i, tot astfel, atunci c`nd
s-a trecut la noi de la slavon[la limba rom`neasc[, nu s-a trecut
din cauza unei con=tiin\e na\ionale rom`ne=ti, nici din cauza unei
convingeri de superioritate a acesteia fa\[de cea dint`i, ci fiindc[
nu se mai]n\elegea limba slavon[. A fost, deci, al treilea pas de
trecere de la o limb[oficial[=i administrativ[, de la o limb[biseri-
ceasc[, imperial[=i patriarhal[, la o modest[limb[de]ntre-
buin\are curent[.

Prin urmare, c`nd a fost s[ne c[ut[m subiectele, *a fost natural
ca aceste subiecte s[le g[sim]n acea literatur[care avea o mai
puternic[influen\ asupra noastr[din pricina limbii]n care era
]nf[\i=at[, limb[a statului =i a bisericii.*

Dar de ce limba slavon[avea aceast[autoritate, care ne silea,
ne impunea s[o accept[m? Din dou[motive. Unul de ordin politic,
cel[lalt de ordinul cel mai practic cu putin[.]nt`i, fiindc[ideea
imperial[dincolo de Dun[re era]mbr[cat[]n st[p`nitorii ace=tia
slavi. Noi aveam domni populari care se aflau a=eza\i peste
organiza\ii de v[i, cu juzi, cu cnezi; pe c`nd, dincolo, ideea]mp[-
r[teasc[din Bizan\ era]nf[\i=at[=i prin domnitorii s`rbi din
neamul lui +tefan Du=an =i prin domnitorii bulgari de la T`rnovo.
Fusese o vreme c`nd era un singur \arat bulg[resc, dar, =i c`nd
\aratul bulg[resc s-a sf[r`mat]n buc[\i, tot era un st[p`nitor la
Vidin, unul la T`rnovo =i un al treilea pe malul M[rii Negre. +i
este =tiut c[totdeauna forma pe care o]mbrac` o societate politic[
mai dezvoltat[influen\eam[o societate politic[mai pu\in dezvoltat[
din vecin[tatea ei.]ntr-un moment am avut]n anumite
domenii limba latin[.]n Muntenia, s-au dat, cel pu\in pentru
anumite leg[turi interna\ionale, acte]n latine=te. Este o]ntrebare
dac[pentru Moldova, la]nceputul dezvolt[rii principatului, nu s-a
fc[ut uz de aceast[limb[latin[, deoarece]nc[de la cei dint`i

domni o cancelarie trebuie să fi fost, =i aceasta ar fi putut fi adus[,]nc[de la desc[lecare, din Maramure=, din lumea ungar[, care nu]ntrebuin\va]n cancelariile ei alt[limb[dec`t aceasta. Mai t`rziu, curentul slavon a trecut de la noi]n Ardeal =i din cauza aceasta]n bisericu\va despre care am mai pomenit se g[se=te o inscrip\ie slavon[, ceea ce nu poate fi altceva dec`t o influen\[slavon[venit[din regiunile de la sud de Carpa\i. +i]n regiunile de influen\[literar[oficial[, latin[de la nordul Carpa\ilor, tot pe la]nceputul secolului al XV-lea,]n Maramure=, s-a g[sit actul care prive=te anumite leg[turi dintre elementele superioare rom`ne-ti de acolo, redactat]n slavone=te, ceea ce arat[iar[=i o influen\[slavon[venit[de dincolo, din Moldova. Dar dac[limba latin[a fost]ntrebuin\at[de un Vladislav sau Vlaicu-Vod[]n Muntenia, dac[putem presupune c[a fost]ntrebuin\at[]ntr-un anumit moment =i de cei dint[] domni moldovene=ti, datorit[faptului c[asupra noastr[coroana regal[unguereasc[, reprezent`nd o form[politic[mai evoluat[, putea s[aib[o influen\[, tot astfel =i *coroana imperial[din Balcani a trebuit s[aib[asupra noastr[o ad`nc[influen\[de autoritate*.

Dar cancelariile nu se improvizau; ele se dezvolt[foarte greu, atuncea c`nd nu e nimic]nainte; dar, c`nd e o cancelarie gata f[cut[]n vecin[tate, *ea se]mprumut[*. +i dincolo de Dun[re era la dispozi\ia noastr[o cancelarie slavon[, care, aceasta,]n timpurile din urm[fusese supus[chiar unei]nnoiri; la sf`r=itul secolului al XV-lea a fost]n Serbia reforma gramatical[a lui Constantin Filosoful, care unei limbi mai]naintate i-a adus =i o form[gramatical[mai precis[. Aceast[limb[ne st[tea la]ndem`n[, =i omul particular, ca =i o societate, a=a este: dec`t s[caute a crea de la sine, prefer[s[ia lucrul f[cut de-a gata de cineva care l-a precedat pe aceast[cale.

Prin urmare, cele dint`i subiecte pe care am voit noi s[le lu[m au fost luate de la Bizan\ul literar al vecinilor no=tri, de la care,

pentru motivele ar[tate, luasem =i limba oficial[, limba biseric-
ceasc[de care era legat totdeauna un caracter sacru. P`n[ajunge
cineva a str[muta cuv`ntul lui Dumnezeu]ntr-o limb[nou[, p`n[
atuncea trebuie s[se petreac[o]ntreag[evolu\ie: se crede c[
trecerea aceasta la o limb[cu care nu este obi=nuit Dumnezeu,
ar putea s[nu-i fie pl[cut[, c[lui Dumnezeu nu i se pot]nf[\i=a
orice fel de miresme, ale oric[rei t[m`i. }n popor ast[zi]nc[mai
exist[aceast[credin\[care a contribuit foarte mult la rutenizarea
unor anume sate din Bucovina; prejudecata limbii mai vechi =i,
deci, sacre.

Prin urmare, din aceas[cultur\[slavon[, bizantino-slavon[,
ne-am luat subiectele.

Care sunt aceste subiecte? }nt`i, e cartea care poate]nlocui o
]ntreag[literatur[, cu care se poate s[tura sufletul unei societ[\i
]nc[simple, =i, de c`te ori o societate poate s[]ntrebuin\eze o
carte pentru ori=icine, este mai bucuroas[dec`t atuncea c`nd
fiecare]=i are cartea lui. Pentru o societate este o binefacere ca
to\i s[se hr[neasc[la acela=i izvor literar, ca to\i s[]ntrebuin\eze
acela=i fel de vorb[care duce deseori =i la acela=i fel de a cugeta
=i de a sim\i. Se creeaz[]n felul acesta un fel de uniune moral[,
de care societatea are cea mai mare nevoie. Ast[zi tr[im]ntr-o
epoc[de individualism, de=i individualit[\ile sunt mai mult
aparente dec`t reale, c[ci se vede at`t de bine cum prea de multe
ori nu se face dec`t s[se repete cuvinte]nv[\ate sau s[se
b`iguiasc[idei cuprinse]n ultima carte citit[; dar toat[lumea
are preten\ia de a fi individualitate. P`n[=i aceia care ne sfiim a
ne afirma]n felul acesta,]nc[mai p[str[m]n fundul sufletului
dorin\ta de a g[si ceva care s[ne deosebeasc[de to\i semenii
no=tri. }n timpurile mai vechi]ns[nu era a=a. Societ[\ile omene=ti
din evul mediu,]n Apus =i]nc[mai mult acelea din R[s[rit,
condamn[orice individualizare, ele vor, dimpotriv[, o cultur[

tipic[. Un mare]nv[at german, mort acum vreo dou[zeci de ani, Lamprecht,]mparte chiar societ[\ile umane, pe linia lor de dezvoltare,]n epoci de individualism =i epoci de tipism.]n epoca individualismului, individul este oarecum constituitor de opinie public[, el este legea.]n tipism, individul este dator, din ra\iuni de bun[-cuvii[n\ social[, s[-i sacrifice individualul, pentru a fi a=a cum este toat[lumea. Ei bine, o carte care are avantajul de a „fasona“ pe fiecare cam]n acela=i fel, o carte care, pe l`ng[acestea ,]n ea]ns[=i are]nsu=iri superioare de frumuse\e =i,]n sf`r=it, dar nu cel din urm[motiv, ca]nsemn[tate, o carte ce nu este de fapt dec`t rezumatul unei]ntregi literaturi, poate s[satisfac[toate nevoile literare ale unei societ[\i]ncep[toare. *Aceast[carte este Biblia.*

Istoricul literar =tie cum s-a f[cut *Biblia*: ea este compus[din mai multe elemente legate]mpreun[la o dat[care se poate preciza =i din cauza unei nevoi care poate fi definit[. *Biblia* este o antologie =i o crestoma\ie a poporului evreiesc, stabilit[din buc[\i, care nu au aceea=i dat[, nu corespund aceleia=i moment =i nu au servit acelora=i scopuri, ale unei literaturi ce se]ntinde pe mai multe secole,]n momentul c`nd s-au]ntors preo\ii la Ierusalim. O literatur[care s-a alc[tuit]n momentul c`nd preo\ii s-au]ntors dup[captivitate =i,]ntorc`ndu-se, au avut nevoie de o carte, a=a cum]=i]nchipuie societ[\ile din timpurile noastre c[au nevoie de o constitu\ie. De fapt societatea poate tr[i =i f[r[de constitu\ie =i f[r[de „carte“, dar p[rerea, de atunci =i de acuma, este c[nu se poate f[r[de carte sau f[r[de o constitu\ie. *Biblie* nu]nseamn[, dealtfel, altceva,]n grece=te, dec`t carte. Aceast[carte a fost f[cut[potrivit cu nevoile societ[\ii din acel moment, culeg`ndu-se din toat[tradi\ia literar[ceea ce putea s[fie aprobat de preo\i. Este ceva analog, dar f[cut cu mult mai mult gust, de un caracter nesf`r=it mai intim, f[r[nimic din rigiditatea, din]n\epeneala administrativ[=i din formalismul care caracterizeaz[, nu totdeau-

na, dar foarte deseori Bizan\ul, cu opera de pe vremea]mp[ratului Constantin Porfirogenetul,]n secolul al X-lea,]n care exist[o]ntreag[=i foarte vast[literatur[bizantin[privitoare la dezvoltarea Imperiului bizantin,]ns[f[r[leg[tur[=i r[sp`ndit[]n toate p[r]ile. Constantin Porfirogenetul a vrut s[creze un manual al bunului bizantin, =i manualul acesta a fost alc[tuit cu buc[\i extrase din toat[aceast[literatur[, care]n mare parte s-a pierdut, r[m`n`nd numai ceea ce compilatorii au pus]n adunarea lor. Tot a=a, un fel de manual religios =i na\ional al poporului evreiesc a fost =i *Biblia*, =i de aici rezult[interesul cel mare pe care o asemenea carte putea s[-] de=tepte.

Astfel [s-a f[cut] Cartea Regilor, sau, cum se zicea odinioar[: Cartea]mp[ra\ilor. Cine dorea,]n societatea rom`neasc[din secolul al XV-lea, s[citeasc[pagini]n care s[r[sune ciocnirea armelor,]n care scene teribile de tragedie s[zguduie,]n care s[fie momente de]nfr`ngere,]n care s[se simt[voin\`a lui Dumnezeu intervenind la ac\iunile omene=ti, nu avea nevoie de altceva: lua =i citea Cartea Regilor. Dar, de alt[parte,]n aceast[*Biblie* se cuprindeau elemente de poezie liric[, de multe ori poezia liric[cea mai nest[p`nit[, cea mai ne]ng`duit[din punctul de vedere religios, mult mai]n[\at =i mult mai perfect, care este acela din timpul nostru. S-au trudit o mul\ime de teologi,]n toate timpurile, s[explice „C`ntarea C`nt[rilor“]n chip alegoric: ea nu este altceva dec`t o bucat[erotic[=i toate sfor[\rile celor mai cura\i la suflet dintre teologi,]ntrebuin\`nd cele mai ingenioase explica\ii, nu vor putea r[pi „C`nt[rile C`nt[rilor“ acest caracter. Doritorul de a=a ceva se ducea deci la aceast[parte din *Biblie*. Dar era cineva, s[zicem,]n societatea rom`neasc[de dup[1400, care nu dorea nici evenimente r[zboinice =i nici strig[te de acestea de pasiune din pustia Arabiei, cum se]nt`lnesc]n „C`ntarea C`nt[rilor“, ci voia s[aud[despre leg[tura omului cu divinitatea, despre marea durere =i marea speran[, despre a=teptarea suprem[, despre

Înfrângerea trupurilor din care se ridică strigătele deznădăjduite de ajutor; atunci se ducea la Psalmii lui David, acei Psalmi sub influența cărora s-au format toate societățile creștine-ti. +i noi trebuie să înținem seamă că suntem plătămii suferite sub influența *Bibliei*, cum sunt societățile plătămii suferite =i mai puternic sub influența ei, ca societatea engleză; nu poate înțelege cineva literatura engleză dacă nu cunoaște *Biblia*, dacă nu este străbătut de *Biblie*. Carlyle este un profet al lui Israel =i toată poezia engleză contemporană, în toată partea sa misterioasă, ne trimite la Psalmi; întreaga atmosferă engleză, =i în ce privește manifestările cele mai violente =i în ce privește cea mai subtilă emanație suferită, legate de divinitate, vine din *Biblie*. Psalmii pot prin urmare să hrănească ei singuri un suflet omenesc în ceasurile cele mai mari ca =i în ceasurile cele mai desperate ale ființei noastre.

Dar sunt =i amatori de înțelepciune puși în formule, oameni care doresc o filosofie elementară în tonul minor, care este foarte deseori mai sensibil, mai general sensibil decât celalt. Atunci se duc la ceea ce se numește Proverbele =i înainte-ii noștri, care întrebuințau limba grecească sau limba slavonă, îndreptat după cea grecească, numeau Parimiile.

Însă oamenii aceștia aveau =i lupte politice, erau amestecați în frământările societății contemporane, combăteau pentru un domn, sau, alt grup de boieri, pentru alt domn; oamenii aceștia stăteau cu glasul sau stăteau cu sabia asupra altora =i aveau nemulțumiri, care se cereau hrănite =i exprimate prin literatură. Ei bine, atunci se duceau contemporanii lui +tefan cel Mare sau ai lui Mircea cel Bătrân la altă parte, foarte bogată, de un ton foarte variat, fiindcă acei oameni care s-au exprimat prin această parte din *Biblie* nu aparțineau unui singur moment istoric ci unor momente istorice deosebite, alte conștiințe politice: atunci se ducea spiritul combativ la profetă.

Când era vorba de luptă fărâcșată, Isaia, acela care ar putea fi socotit ca un Eschile al literaturii evreie-ti. Dar, când era nevoie

de o not[de poezie mai ad`nc[, mai duioas[, Ieremia, care vorbe=te mai omene=te, un fel de Sofocle evreiesc. Sau, c`nd era]n planul prozei sim\irea lui, se adresa omul profelilor celor mici, care argumenteaz[, ra\ioneaz[,]ntocmai cum]n literatura dramatic[greceasc[se poate adresa cineva lui Euripide.

Biblia este o carte complet[, aleas[,]ntr-un moment =i de mare exaltare na\ional[, =i de puternic sentiment al disciplinei levitice, de unul dintre popoarele din antichitate al c[rui suflet fusese supus la foarte multe]ncerc[ri =i g[sise]n literatur[termeni potriv\i pentru exprimarea sentimentelor ie=ite din aceste]ncerc[ri. +i de aceea,]ndat[ce]ndemnul husit s-a auzit]n regiunile acelea de nord, preo\ii sau c[lug[rii s-au gr[bit s-o traduc[=i s-o r[sp`ndeasc[,]ntr-o limb[care nu era]nc[deplin dezvoltat[, care cu greu putea s[redea nuan\e de sentiment =i felurimi de idei ca acelea care se curpind]n *Biblie*. Dar c[r\ile acestea, care nu erau aprobate de biseric[, nefiind]n slavon[, nu puteau s[fie r[sp`ndite =i de la un amvon de c[tre vl[dic[, sau dinaintea u=ii altarului, unde pontific[preotul, ci numai trimise, din m`n[]n m`n[, ca manifestele comuniste din timpurile noastre. De aceea ele au mers pretutindeni =i au fost f[r[]ndoial[citite, de=i, totu=i, nu foarte mult citite. Ajung[dovada, la care nu m-am g`ndit p`n[ast[zi, =i nu a fost p`n[acum prezentat[de al\ii, c[, dac[aceste c[r\i ar fi fost numai ni=te simple]ncerc[ri literare, dac[nu ar fi p[truns p`n[]n ad`nc, prin manuscriptele acelea de care am vorbit, dac[nu ar fi existat]n mult mai multe exemplare dec`t acelea care ni s-au p[trat, fiind la]ndem`n[foarte multora din societatea de atunci, nu ni-am putea explica un lucru: *sufletul oamenilor de atunci*, a=a cum acest suflet se oglinde=te, nu]n operele pe care noi le numim literare, ci]n *manifest[rile lor practice*, pe care domnii sau boierii le f[ceau sau]n cuvintele pe care le rosteau]n anumite]mprejur[ri. C`nd Petru Rare= este]nvins de regele polon, acesta]i trimite un sol care-i spune c[, de Pocu\ia, pentru care a n[v]lit

p[er] m[un]tul regal, nu mai poate fi vorba: s-au]ncercat puterile, el este cel]nvins, regele,]nving[torul; \ara pe care o pretinde voievodul trebuie s[] o p[r]seasc[. Petru Rare=, acela care a exprimat mai puternic,]n toate variet[\ile =i toate nuan\ele lui, sufletul rom`nesc din prima jum[tate a secolului al XVI-lea — =i +tefan cel Mare va fi vorbit a=a,]ns[cuno=tin\sa spuselor lui +tefan cel Mare o avem]n m[sur[mult mai mic[dec`t pentru Petru Rare=, de la care s-au p[st]rat de o parte mai multe manifest[ri de acestea]n cuvinte, de alt[parte mai multe scrisori — Petru Rare= r[spunde c[nu are nimic de dat]napoi, fiindc[nu l-a b[tut regele, ci l-a b[tut Dumnezeu pentru p[catele lui. Acest strig[t este ie=it desigur dintr-o personalitate rom`neasc[extraordinar[, dar =i dintr-un anumit fel de lectur[. *Nu din cuvinte slavone auzite]n biseri[c] se creeaz[o con=tiin\] capabil[de a se exprima]n felul acesta: trebuie s[] fi ajuns]n\eles cuv`ntul lui Dumnezeu din *Biblie* la Petru Rare=. Sau, c`nd Petru este izgonit, dus la |arigrad, unde, dup[legend[, a trecut sultanul peste podul sub care el st[tea, pentru c[jurase]n mod solemn c[-l va avea sub copitele calului s[u, el a spus cuvintele acelea pe care le citam la Ia=i,]n decembrie 1916,]n momentele cele mai grele ale vie\ii noastre na\ionale, c`nd anume optimi=ti de zile bune nu =tiau unde s[se ascund[: „Vom fi ceea ce am fost =i mai mult dec`t at`ta“. De unde a scos acest[splendid[formul[literar[, care face mai mult dec`t nu =tiu c`te sute de pagini umplute de b`iguieli teologice sau enumer[ri istorice f[r] miez =i f[r] culoarea]mprejur[rilor? Din fr[m`ntarea acestui suflet puternic =i hr[nit cu anumit[literatur[. +i scrisoarea pe care o reproduc mai sus, scrisoarea boierilor lui Radu +erban, strig[tul acela de durere al unei \[ri umilite care se teme s[nu vie]nc[mai r[u dec`t ceea ce i se]nt`mpl[]n acel moment, acesta este strig[tul unui suflet profund fr[m`ntat de o mare literatur[capabil[de a se ridica foarte adeseori la sublim, =i,]n acela=i timp, s[se coboare la ce este mai ad`nc =i mai greu de exprimat]n*

fiin\va moral[a omului. Noi, ast[zi — spun]n parantez[—]n momentul c`nd suntem mai chinu\i sau mai bucuro=i, nu g[sim cuvinte =i vorbim trivial, punem adesea o not[de comedie]n tragediile vie\ii noastre, fiindc[avem]n ureche r[sunetul unei literaturi proaste,]n loc s[fim crescu\i]ntr-una din acele literaturi, care fac s[tresar[at`t de puternic sufletul omenesc =i-l]nva\ cum s[vorbeasc[potrivit cu]nsemn[tatea]mprejur[rilor.

Dar dac[*Biblia* cuprindea a=a de mult teren]n via\va moral[a oamenilor de atunci, dac[era capabil[chiar s[acopere]ntreg acest teren, a fost totu=i o concuren\i literar[venit[de aiurea, =i *aceasta era necesar[*,]n c[utarea de subiecte pentru literatur[. Nu societatea rom`neasc[produsese *Biblia*, numai c`t *Biblia*, adoptat[de toate societ[\ile omene=ti, devenise cartea tuturor, cartea umanit[\ii. Dar,]n afar[de aceasta, avea cineva nevoie s[]nsemne anumite momente istorice. Se d[dea o lupt[, era un domn biruitor, un domn]nvins, o \ar[]n primejdie, o \ar[care sc[pa de primejdie printr-o revolt[]mpotriva du=manului biruitor. Pentru lucrurile acestea trebuia o notare: de la o bucat[de vreme cel pu\in, au sim\it oamenii nevoia s[aib[astfel de]nsemn[ri. Aici s-a ridicat o chestiune care, dac[nu ar fi fost prezentat[]n timpul din urm[cu oarecare aparat de erudi\ie, nu mi-ar pl[cea s[o discut]naintea d-voastr[. Este vorba de originea cronicilor noastre, origine foarte modest[,]n]nsemn[ri foarte simple, pe care le f[ceau]n m[nstiri c[lug[ri f[r[de nici o preten\ie =i asupra c[rora s-au f[cut acum]n urm[observa\ii care sunt, de altminteri, foarte]ntemeiate, dar nu]n contrazicere cu ceea ce s-a scris de c[tre genera\ia c[reia-i apar\in.

Vechile noastre cronici sunt scrise]n slavone=te, fiindc[limba, forma chiar, erau gata; nu aveam dec`t s[o lu[m de la slavii de peste Dun[re, care ei]n=ii nu f[ceau altceva dec`t s[repete ce f[cuser[bizantinii. Pe de alt[parte este foarte sigur c[=i din

pomelnice s-au dezvoltat cronicile în forma aceasta foarte simplă a analelor. Într-o biserică întemeiată de cutare domn, era o datorie — care se observa față de oricare ctitor al oricărui lucru — de a se pomeni în liturghie numele acelora care contribuiseră la clădirea și împodobirea bisericii sau a mănăstirii. Numele acestora sunt scrise și se impune aceluia care părăsește pomelnicul datoria de a-l înregistra în curent, continuu, lista celor însemnați în untru. Biserica a fost întemeiată de un domn sau de un boier; familia acestora se duce mai departe, și astfel numele celor noi vine să se alăture la numele celor vechi. Sau, pe lângă donatorii de la început, se adaugă donatori noi, și atunci se pune și aceia. Dar iată, se întimplă ca unul dintre ctitori, din aceia al cărui nume se pomenește totdeauna la liturghie, a făcut o ispravă oarecare și atunci când îl rugăm să simțăm îndemnat să scrie în margine: domnul cutare s-a bătut, în cutare loc, cu cutare dușman. Sau se poate întâmpla să fie mai mulți cu același nume, și atunci el pune în margine o poreclă sau un fapt caracteristic din viața acelora. Desigur acestea nu se spun la liturghie, ele nu sunt pentru Dumnezeu, ci pentru el, scriitorul. Pune de exemplu: „Iuga, căruia i s-a zis Ologul“.

Dar astfel pomelnicul începe să se dezvolte. Și avem atâtea alte cazuri caracteristice, cum este acela al pomelnicului bisericii lui Constantin Brâncoveanu din Făgăraș, care se părăsește până acum și pe care l-am tipărit eu pe vremuri. Biserica aceasta era făcută și ajutată de mai mulți ctitori și atunci când îl rugăm să simțăm dator să însemneze pentru ce figurează în pomelnic fiecare din ei, și spune: cutare a dat cutare rând de veșminte, cutare a dat o cruce și așa mai departe. Dintr-un pomelnic care trebuie să fie numai o simplă enumerare de nume au început să se desfacă note istorice.

Dar teoria aceea de care vă pomeneam spune: nu numai din pomelnic s-au desfcut anele. Desigur că nu numai din pomelnic. Când s-a ajuns la nevoia de a se spune mai mult decât simplul

nume, c`nd sunt pomenite =i biruin\ele, cum este cazul pentru +tefan-Vod[care s-a b[tut cu ungurii la „Hind[u“ — presupun: Hirlov, deci H`rl[u — c[lug[rul va putea mai t`rziu s[=-i spuie: din moment ce am]nsemnat b[t[lia, de ce nu a=]nsemna]nse=i condi\iile luptei? +i atunci se]nseamn[=i acestea, foarte pe scurt, pe foile de h`rtie.

Dar]n bibliotecile acestea de m[n]stiri erau deseori pribegi slavi care fugiser[din Peninsula Blacanic[, =i ace=tia aduser[]n pribegie scurte]nsemn[ri analitice ale bulgarilor =i mai ales ale s`rbilor. Sunt astfel manuscripte de cronici s`rbe=ti care se continu[cu domnii no=tri. Se copie acolo cronicile s`rbe=ti, dar paralel, iar, de la un timp aproape exclusiv, se adaug[faptele domnilor no=tri, merg`nd astfel de la Mircea p`n[la Gavril Movil[. *Din astfel de manuscripte slavone se]mprumut[nu at`t subiectul, c`t felul de a trata subiectul.* De fapt are cineva a face cu evenimente rom`ne=ti prezentate]ntr-un fel care nu este specific rom`nesc, ci general bizantino-slav =i care acum devine bizantino-slavo-rom`n.

A mai spus cineva c[, pentru epoca lui +tefan cel Mare m[car,]nsemn[rile acestea de cronic[ar putea fi datorite voin\ei domnului. Prin urmare nu ar fi vorba de un pomelnic evoluat, nu ar fi un]mprumut de la analele slavone care s-ar g[si prin bibliotecile m[n]stirilor =i de unde putea s[]nve\c[lug[rul nostru, oare=icum silit prin preg[tirea aceea de material slavon a ajunge la con=tiin\a unei literaturi mai]nalte. Dar, dac[teoria aceasta c[+tefan cel Mare ar fi cerut s[i se scrie istoria faptelor sale ar fi adev[rat[, bunul-sim\ r[spunde foarte repede c[aceste anale ar fi avut cu totul alt caracter, ar fi fost cu mult mai bogate dec`t sunt. Se poate crede c[+tefan cel Mare s-ar fi mul\umit,]n ce prive=te biruin\a lui cea mai mare, cu astfel de]nsemn[ri ca acelea care privesc lupta de la 1475, nu]n analele redactate la Putna pe vremea lui, ci]ntr-un manuscript cu mult mai bogat dec`t acela, pe care I. Bogdan l-a numit *Letopise\ul de la Bistri*a?

M[]ntreb dac[]n acele c`teva zeci de r`nduri era neap[rat nevoie a se m[rturis[c[Isus Hristos este „Fiul lui Dumnezeu cel viu, care s-a n[scut din preacurata Fecioar[spre m`ntuirea noastr[“.

+i s[se observe c[numai pentru c[sunt „limbi necredincioase“, pentru c[sunt p[g`ni, li bate +tefan. Elementul personal lipse=te cu totul =i, de altfel, epoca prosl[virilor individuale prin cronici nu venise pe atunci nici]n anume p[r\i din Apus, unde, cu c`tva timp]nainte, Henric al V-lea englezul atribuie, ca =i +tefan moldoveanul, lui Dumnezeu singur =i sfin[ilor ocrotitori ai \rii sale biruin[a.

Cineva care ar fi asistat la b[t]lie ar fi =tiut]ns[cu totul altceva dec`t aceste lucruri, care seam[n[cu unele]ntreb[ri =i r[spunsuri de la examenele noastre.

A=a scrie un r[zboinic, a=a scrie un logof[t? A=a putea s[]n\leag[un imperial osta=, un c`rmuitor cum era +tefan cel Mare]nf[\i=area celei mai mari biruin\ e a lui? Dar s[se compare numai cu scrisoarea de biruin[, acum individual[, pe care a trimis-o +tefan]nsu=i, =i care ni s-a p[st[rat]n mai multe forme =i]n mai multe limbi =i pe care am tip[rit-o =i]n *Scrisori domne=ti*. Acolo +tefan cel Mare spune: „C`nd am v[zut noi a=a oaste mare, ne-am ridicat viteje=te, cu trupul nostru =i cu armele noastre, =i le-am stat]mpotriv[=i, cu ajutorul lui Dumnezeu celui atotputernic, am]nvins stra=nic pe acei du=mani ai no=tri =i ai Cre=tin[t[\ii]ntregi, =i i-am sf[r`mat, =i i-am c[lcat]n picioare...“

„I-am biruit =i i-am c[lcat]n picioare!“, acesta este +tefan cel Mare. „Cu ajutorul lui Dumnezeu“, desigur, dar el, +tefan, i-a „biruit =i i-a c[lcat]n picioare“.

Altfel scrie, e drept, acela=i c[lug[r despre durerea cea mare, suferin[a suprem[, r[stignirea lui +tefan cel Mare, c`nd el a trebuit s[p[r[seasc[c`mpul de lupt[]n fa[a lui Mohamed al II-lea c[lare, expun`ndu=i persoana lui]mp[r[teasc[ca s[poat[r[zbi pe

boierii Moldovei, p[r]si\i de \[rani, c[ci boierii sunt =i ei buni la ceva: =tiu s[moar[, atunci c`nd]i p[r]se=te \ara. Lovi\i de turcii lui Mohamed,]mpro=ca\i de tunuri, au c[zut cu to\ii p`n[la unul; a doua zi =i \ara avea al\i boieri: cei vechi pieriser[cu to\ii. +i gloria cea mai mare a lui +tefan este *aceasta*, a b[t[liei]n care s-a]ngropat boierimea \[rii, p[r]sit[de to\ii.

Aici *este* ceva totu=i: s-a mi=cat =i sufletul c[lug[rului. Dar a=a de pu\in pentru o a=a de mare durere a trecut p`n[=i]n acest[chilie unde el mig[lea slova lui slavon[.

Dar pune\i al[turi inscrip\ia de la R[zboieni, aceea dictat[de +tefan cel Mare. Ce nu]ncape]n c`teva cuvinte numai! A venit Mohamed din „\ara p[g`nilor“ =i l-a biruit pe d`nsul acolo, la R[zboieni, la Valea Alb[: una din cele mai frumoase pagini de literatur[. C[ci *aceasta* este literatur[. Aici nu mai este subiect de]mprumut =i nici form[copiat[, ci subiectul este durerea unui popor]ntreg =i forma aceea care se creeaz[]n]nsu=i focul acestei dureri. Asemui\i aceste dou[lucruri =i ve\i vedea c[, dac[totu=i c[lug[rul a sim\it mai mult]nfr`ngerea dec`t biruin\a, el r[m`ne numai un c[lug[r.

A venit]ns[alt[vreme. Subiectul str[in a venit de data aceasta cu *un suflet str[in*, cu un bun, harnic =i luminos suflet str[in. Este doamna lui Petru Rare=, Elena Ecaterina, fat[de despot s`rb, aceea care a cl[dit cele dou[biserici de la Boto=ani =i care a f[cut =i bisericu\a din Suceava, care a]mpodobit, apoi, toate l[ca=urile religioase din Moldova cu truda m`inilor sale =i ale ucenicilor sale, care a sprijinit cu m`ndria ei]mp[r]teasc[pe so\ul ei c`nd se cl[tina sub loviturile de buzdugan ale lui Soliman cel Mare, aceea care scrie scrisori, care pune]n frumoas[slavon[— ea, deprins[cu scriptura s`rbeasc[— peti\ia de iertare a lui Petru Rare=. Ea nu a mai vrut anele de acestea c[lig[re=ti, crescut[fiind]n tradi\ia bizantin[: ei]i trebuiau pagini ca acelea pe care le-au

dat Bizanțului un =ir întreg de istoriografi de acolo. A găsit un c[luț[r, pe Macarie, acel Macarie, ctitorul de la R[ca, a c[rui biografie, de fapt ca a oric[rui alt monah, nu o voi da aici.

În Macarie, Elena Doamna a găsit un om =tiutor de slavone=te, dar nu =i un om care s[poată iscodi din sufletul lui lucrurile care trebuiau însemnate. Atunci a făcut Macarie cronică Moldovei cea nou[, *pentru în l[area unui om, a unui singur; cronică individului lupt[tor =i c[rmuitor*. Pentru aceasta a luat cronică lui Manase, o mare cronic[bizantin[, o istorie universal[a lumii r[șritene, =i ceea ce acesta atribuia împ[raților bizantini a atribuit el lui Petru, schimb[nd doar numele proprii =i uneori introduc[nd unele am[nunțuri m[runte, c[roră nu le găsea o form[potrivit[. Logofetii care redactau documentele aveau memoria plină de amintirea unor formule invariabile =i cu ele u=or redactau un act de danie, sau de v[nzare. Dar a scrie opere literare este altceva.

Vlaga martorului, a p[rtă=ului, a celui care a văzut s[ngel =i lacrimile, lipse=te. Priviți numai lupta de la Obertyn ori povestea zilelor nenorocite ale fugii din 1538. Ce este aici ca simbol istoric, ce este ca lucru p[truns de sim[irea unui contemporan? Totul vechi, amestecat cu considerații generale de natur[religioasă =i profan[, =i, pe deasupra, totul este luat din Manase, bizantinul, citit în traducere slavon[; este copia credincioasă a lui Manase. De îndată ce a văzut c[pentru domn se poate scoate o expunere mai larg[de acolo, din Manase, Macarie a luat de-a dreptul pasagi întregi din izvorul bizantin.

Cineva care a venit după Petru Rareș, Alexandru Lupu=neanu, fiul femeii din Lupu=na, care însă avea ambiția p[rintească, iar nu amintirea st[rii umile a mamei sale, Alexandru-Vod[, care este desigur ucigașul de boieri pe care îl cunoaștem dintr-o operă literară care va dura, =i care, în același timp, este un foarte bun gospodar, un om foarte religios, ba chiar cu unele sentimente duioase, aproape lirice pentru nevasta lui, Ruxandra, fata lui Petru

Rare= =i a Elenei Ecaterina, c[reia-i comanda prune uscate din Ardeal, el, ale c[rui acte de cruzime trebuie, de altfel, puse pe socoteala bolii ce-l ducea spre orbire =i a neast`mp[rului boierilor din vremea lui — a vrut =i el s[aib[o mare cronic[imperial[bizantin[. Dac[Petru Rare= este sprijinit]n cele culturale =i religioase de c[tre Doamna Elena, tot a=a Doamna Ruxandra se simte]n dosul oric[ror cl[diri biserice=ti ca =i a operei literare a lui Alexandru L[pu=neanu. Femeile au avut]n trecutul \[rii noastre un foarte mare rol, pe care =i-l ar[tau]n alte domenii dec`t acela al schimb[rilor de guvern, cum este]n ziua de azi. Nepoata despo- \ilor s`rbe=ti, care mo=tenise de la mama ei aspira\iile imperiale, a f[cut ca =i pentru acest „Alexandru cel Nou“ s[se scrie o astfel de cronic[. +i s-a adresat c[lug[rului Eftimie, pe care =i acuma]l cred a fi fost egumen la Neam\ dar =i vl[dic[]n Ardeal¹.

Eftimie]ns[a imitat pe Macarie pentru a l[uda cu condei str[]n pe Alexandru cel Nou, cel Bun =i cel Mare pentru prietenii s[i =i pentru oamenii pe care]i pl[tea. Subiectul este, =i aici, un subiect de \ar[, dar el se pierde cu des[v`r-ire]n]nve=m`ntarea lui, el iese a=a de pu\in din mijlocul acestei retorici care]l cuprinde din toate p[r\ile =i-l cople=e=te.

Cu totul altfel sunt r`ndurile vii, colorate, de un stil biblic]n care clocote=te emo\ia,]n care un anonim, cuprins, cu stilul lui, a=a de caracteristic pentru aceast[vreme,]n compila\ia lui Grigore Ureche, poveste=te cum Petru, ajuns fugar, a luat drumul mun\ilor, a g[sit prietenie la pescari =i ciobani, ad[post la unguri =i cum, la cap[t, m`ntuitoare, i s-au deschis por\ile cet[\ii sale, a Ciceului.

Al doilea domeniu, prin urmare,]n care se simte nevoia de a citi, de a exprima prin literatur[, inspir`ndu-se din literatura societ[\ii contemporane, este acesta al cronicilor.]nt`i anele;

¹ P[rintele Lupa=]ntr-un studiu recent are alt[p[rere; eu men\in pe cea veche.

pe urmă, de la influența aceasta s'arbească a Brancovicienilor, a femeilor venite din seria de stăpînitori balcanici, cu aspirații imperiale, Macarie și Eftimie.

Dar societatea aceasta mai cerea încă, pentru a se exprima deplin, tratarea *unui subiect de imaginație*. Este la orice oameni dorința de a găsi în literatură și subiecte care să atingă puțin înțelaventura. În orice suflet omenesc este un colț rezervat lucrurilor extraordinare și minunate. Sufletul omenesc se satisface citind aventura sau creșterea; de cele mai multe ori este mai bine să citești decât să crezi, fiindcă, citit, aventura se prezintă bine, iar trăit, ea are de multe ori urmări neașteptate, necorespunzătoare cu speranța cui o pornește. Dar nu este suflet omenesc care să se mulțumească numai cu ceea ce este și nu trebuie socotit că dorința aceasta după ceva mai presus decât existența și tot ce există poate da. Într-un roman al celui mai mare scriitor olandez, Multatuli, se înfățișează o societate din cele înguste, strânsă, asfixiată, într-o margine de canal, cu cerul apăsat, cu aerul abia translucid, cu o mulțime de prejudecăți burgheze care apăsă asupra vieții tuturor; fiecare vorbește, se închină, iubește și moare așa cum e datina acolo. Și eroul, un om smerit, fără nici o înșurire deosebită, nu se poate împiedica de a striga odată din tot sufletul: „aer, aer, căci mă înăbușă“.

Ei bine, dorința aceasta a sufletului omenesc de a nu fi asfixiat de o viață coborâtă uneori de nevoile practice pînă la trivialitate ne duce spre căutarea aventurii. Fiecare epocă o caută. Și atunci, iarăși, ne-am dus la străini și *au apărut cele dintîi traduceri în românește ale marii călătorii aventuroase din literatura universală*, ale călătorii de minuni care îndreaptă la lucruri foarte departe de sub alte ceruri, unde trăiesc alte nații, unde se săvîrșesc, în domenii legendare, împrejurări pe care nu le poți întâlni în viață niciodată, povești de strănice lupte și de mari nenorociri, de războaie prin regiuni prin care nu va fi călcat niciodată piciorul omenesc, pentru

c[ele nu au fiin\ pe lume, cu]nt`lnirea tuturor felurilor de osta=i minuna\i =i, al[turi de cale, a tot felul de mon=tri pe care]n momentele cele mai av`ntate ale putin\ei sale de creare poate s[-i deie]nchipuirea omeneasc[.

De existen\ a acestei literaturi nu se =tia p`n[acum c`iva ani. Se zicea: literatura rom`neasc[]nseamn[: popa Coresi. De la el]ncepe literatura rom`neasc[. Numai c`t Coresi nu st[tea de traducea de diminea\ p`n[sear[, ci publica =i lucruri pe care el nu le-a]nveles niciodat[. Acum de cur`nd dl P. V. Hane=, care a f[cut foarte bune studii de istoria literaturii, a observat un lucru: c[,]n traducerea lui Coresi, cuv`ntul „tecton“, care]nseamn[me=ter, este redat cu „acia“. Dl Dr[ganu adaug[c[nu era vorba de „acel“, ci de „aciu“, care „aciu“]nseamn[exact acela=i lucru ca =i „tecton“ din grece=te, trecut]n slavone=te f[r[schimbare, ca multe alte cuvinte grece=ti,]n acest[limb[fabricat[. Dl Hane=pune la]ndoial[adev[rul acestei explica\ii a filologului ardelean, dar desigur c[se]n=eal[: „acia“ nu]nseamn[altceva dec`t „me=ter“.

Prin urmare, nu Coresi, cum se credea odinioar[, este creatorul literaturii rom`ne=ti.

Alexandria, povestea lui Alexandru cel Mare, pe care c[rturarii au afurisit-o ca neautentic[=i stric[toare de minte, dar pe care poporul o cite=te p`n[]n momentul de fa\ — =i desigur c[edi\ii noi trebuie s[se fi scos din aceast[*Alexandrie* =i]n anii din urm[— st[l`ng[Povestea Troiei, *Istoria Troadei*. Nici una, nici alta nu prezint[o literatur[rom`neasc[de crea\ie. Dar]mprumutarea aceasta a subiectului str[in, a=a cum a fost]mprumutat =i anterior — cronica lui Manase —]nseamn[f[r[]ndoial[ceva:]nseamn[c[, dup[exprimarea subiectelor str[ine]n forma str[in[care se]ntrebuin\ a]n anale =i]n cronici, de data aceasta avem a face cu un lucru absolut deosebit: *subiectul str[in a trecut]n rom`ne=te*.

O foarte frumoas[limb[rom`neasc[o g[sim]n manuscriptele acestea de la]nceputul secolului al XVIII-lea ale *Alexandriei*. E

aproape des [v`r=ita siguran\] c[traducerea *Alexandriei*, ba chiar =i a *Istoriei Troadei* a fost f[cut]]nc[din secolul al XVI-lea. Dl Cartoian a cercetat *Alexandria*]n leg[tur] cu toate formele pe care le are]n literaturile mai mari ale lumii. Eu]nsumi,]ntr-o serie de lec\iuni la Paris, am reluat subiectul =i am ad[ugit pe ici, pe colo c`te ceva pe l`ng[ceea ce fusese fixat cu foarte mult] munc[=i pricepere de dl Cartoian, care s-a ocupat din nou de c[r]ile acestea populare rom`ne-ti, dup[cele dou[bro=uri care sunt f[r]]ndoial[de la un cap[t la altul un element de cuno=tin\] nou] pe care trebuie s[se bazeze ori=ic`nd explica\ia acestor c[r]i. Dar istoricul care este]n r`ndul]nt`i istoric cerceteaz[=i al[turi de ceea ce poate interesa pe istoricul literar, =i eu cred c[am putut izbuti s[fixeze epoca]n care s-a f[cut traducerea acestor c[r]i de mare aventur[,]n care se vorbe=te de elenii cei vechi, de b[tr`nul Patrocle, de Hector, de Priam cu ochii l[cr[ma]i, de Hecuba r[t[-cind]n lume, roab[, cu durerea ei, de Alexandru lupt`nd stra=nic nu numai cu oamenii, ci =i cu Por-]mp[rat =i cu furnicile din pustiile Indiei.

+i, aici, o parantez[. Un lucru foarte folositor ar fi a pune]n leg[tur] pove=tile cu *Alexandria*.

Cum au venit pove=tile? Se =tie c[pove=tile indiene au ajuns]n Bizan\ =i de acolo au trecut la noi, ca =i]n Apus, care le are]ntocmai ca =i noi. Acum c`tva timp citeam un volum de pove=ti din Languedoc: nu sunt dec`t pove=tile noastre, iar mai de cur`nd]ntr-o carte de citire portughez[am g[sit una din povestirile noastre, dar absolut povestirea nostr[cu F[t-Frumos care fur[pe fata]mp[ratului, cu]mp[ratul care alearg[din urm[s[-i ajung[, cu focul acela stra=nic care-l arde din spate, =i, dup[]nv[\]tura atot=tiutorului s[u cal, aruncarea]n urm[a pieptenelui care se face p[dure etc. Toate aceste pove=ti, pe care le]nt`ne=ti =i]n Languedoc, =i]n Portugalia, =i la noi, sunt pornite din India.

Ce lung e drumul imagina\iei populare care se hr[nea p`n[atunci cu pove=ti =i care ajunge acum a se hr[ni =i din citirea *Alexandriei!* Dar, dac[fiecare popor le spune altfel, totu-i po\i sim\i, departe, un original comun, pe care]l po\i presupune chiar scris:]nceputul =i sf`r=itul, totdeauna acelea=i, ale pove=tii — „a fost odat[ca niciodat[, c[, de n-ar fi, nu s-ar povesti“ — =i gluma de la sf`r=it, cu puricile care se potcove=te =i sare p`n[la cer arat[aceasta. Nu este oare o oper[personal[a cuiva, put`nd fi scris[, care]ncetul cu]ncetul]=i pierde,]n valurile acestea nesf`r=ite ale expunerii orale, caracterul originar, potrivit-se dup[suflul poporului care o transmite?

Dar,]ntorc`ndu-ne la *Alexandria* =i la *Istoria Troadei*, dac[]nt[ia e povestea ispr[vilor lui Alexandru, iat[Alexandru L[pu=neanul — e drept dup[al\i Alexandri care au domnit]n Moldova — iat[,]ns[, dup[un singur alt Alexandru muntean (Aldea), pe Alexandru Mircea, contemporanul din Bucure=ti al L[pu=neanului. Dac[]n *Istoria Troadei* este Elena cea frumoas[, doamnei lui Petru Rare=]i zice Elena Ecaterina, sau Doamna Elena.]n Balcanii Brancovice=tilor de mult[vreme era tradus[=i povestea lui Alexandru =i povestea Troadei. Lucrurile acestea veneau uneori din Bizan[, dar pentru Serbia exista =i alt drum, cum a ar[tat dl Cartoian:]n forma pe care o avem noi, subiectul este prezentat a=a cum l-au potrivit marii poe\i apuseni care au c`ntat r[zboiul Troadei, poetul francez glorios, sau acel italian Guido de Colonna care s-a luat dup[poetul francez, iar din Apus povestea eroic[=i dureroas[a venit prin Ragusa, cetatea de pe coastele M[rii Adriatice care ast[zi]nc[]=i p[streaz[cele dou[po\i arhaice ale ei =i care a r[mas independent[la c[derea Imperiului Bizantin, centrul dalmatin, unde via\a italian[se]mbina cu via\a slav[a Peninsulei Balcanice.

+i aceste dou[s`rboice, a lui Neagoe Basarab, de o parte, Mili\,a, de care va fi vorba]n capitolul urm[tor — c[ci acolo vom

avea a face nu numai cu împrumuturi pe care le transpunem în limba noastră, ci cu creații originale ale noastre — și Elena Ecaterina, a lui Petru Rareș, de cealaltă parte, *acestea au adus revoluția literară de atunci, ele au adus poezia romantică și de aventură*, și, când vorbim de Alexandru și Roxana, întîlnim pe Alexandru și Ruxandra, stăpînitorii din Moldova.

Dar nu este numai posibilitatea unei printrări a literaturii acesteia în imaginația scriitorilor noștri, în forma generală, ca pentru *Alexandria*, sau în forma franceză a lui Benoît de St. Maure, devenită apoi populară prin Guido de Colonna; nu numai în acest chip avem dovada că au existat traduceri în românește ale literaturii de imaginație încă din secolul al XVI-lea. *O literatură se împrumută de o societate când societatea aceea are nevoie de cuprinsul ideal al acestei literaturi și, odată primită, ea prefăcește pe anumiți oameni din această societate așa cum este și literatura*. De exemplu, bunicile noastre, ale celor din generația mea, erau persoane sentimentale care admirau aspectele romantice și apăsătoare de soare, care miroseau toate florile din grădini — dar nu cunoșteau deosebirea dintre arborii din pădure — care găseau lacrimi pentru cazul de boală al unei pisici, capabil să îndurereze sufletele nobile, o întrebă „sensiblerie“, duioasă și ridicolă în același timp, care ne trimite la anumite romane franceze de pe vremea aceea ale dnei George Sand. Romanele acestea au contribuit ca să întîrească starea de spirit a celor care căutaseră anume opera literară pentru că aveau de la început această stare de spirit.

Când în societatea noastră domnul nu a mai fost dorit ca un bun bărbat, ca un Alexandru cel Bun, ca un Mircea cel Bătrîn — bărbatul nu pentru că era în vârstă, ci pentru că era „cel dintîi“, în dată — când societatea noastră a voit domni cu sabia fulgerantă, răpezindu-se călare în războaiele dușmanilor, când a dorit jertfa vieții lor și a tuturor pentru scopuri care depășesc

posibilitățile umane, atunci a fost nevoie de o literatură care să hrănească această pornire sufletească, și astfel operele de imaginație au fost căutate și au prins. Cu tot îndemnul spre traduceri al doamnei Elena Ecaterina, fiica de despot sârb, *Alexandria* nu ar fi prins dacă nu ar fi răspuns nevoii societății. Și îndată ce societatea aceasta a gustat literatura *Alexandriei*, au răsunat tipuri ca al lui Mihai Viteazul. Gândurile la Mihai în ziua de la Călugăreni: cu paloșul în mână intrând în rândurile oștirii turcești, expunându-se viața pentru glorie. Ceea ce-l interesează pe dânsul este *momentul*, este frumoșea gestului care zdrobește totul în cale chiar dacă la capătul acelei căi el va rămâne mort în mijlocul celor omorâți de dânsul. Pentru a avea pe Mihai Viteazul, trebuia *Alexandria*, și, pentru a avea *Alexandria*, trebuia starea de spirit cavaleriească care începe să se formeze la noi înaintea jumătatea a secolului al XVI-lea. Nu în vremea smeritului Matei Basarab, nu în vremea pomposului Vasile Lupu s-ar fi ajuns la aceste elemente de literatură universală, s-ar fi recurs la o literatură de aventuri. Ci s-ar fi luat ceea ce dorea vremea aceea: pravile, predici religioase, literatură juridică și morală, cum vom vedea pe urmă. Dar literatura romantică, de aventură, aceea care coboară pe pământ minunea secolelor neexistente, această literatură este din veacul al XVI-lea.

III. CĂUTAREA SUBIECTELOR PROPRII

Ajung`nd acum la al treilea capitol din această sinteză a istoriei literaturii românești, anume la căutarea subiectelor proprii, trebuie să spun încă de la început că orice literatură trece prin trei faze. Stabilirea acestor etape de către anumite critici care s-au adus literaturii noastre în ultimii ani, de persoane cu orizont foarte larg și cu pretenții universale, care protestează că într-o anumită fază, foarte recentă, din dezvoltarea literaturii românești a fost o inspirație națională, locală, de subiecte proprii, pe când ei se găsesc pe lângă limi amănunțite; e vorba de așa-zitul „simonism“, care se ocupa numai de lucruri din viața mai adâncă a poporului românesc, în timp ce ei plutesc foarte sus deasupra ei.

Orice literatură, zic, trece prin trei faze: o fază în care nu-și găsește subiectele în viața poporului căruia îi aparține: trebuie un timp de deslușire a caracterelor unei vieți naționale pentru că viața aceasta, odată deslușită, în caracterele ei esențiale, să servească de inspirație unei literaturi; altfel, la început, se ia după anumite aparențe și crede că aceste aparențe sunt într-adevăr viața unui popor. Iată în însăși literatura noastră, o spun numai în treacă-t, încă de acum, Alexandru a fost încredințat că a descoperit „geniul poporului român“ și poeziei populare el i-a adăugat zorzoanele de salon ale lui, prefăcând spiritul popular, așa de simplu, așa de energic, așa de adevărat și de sincer, după nevoile cuconștințelor de salon. Tot așa când se purta la curte, pe vremea reginei Elisabeta, costumul popular, crezându-se astfel la o înviere în realitățile fundamentale ale poporului românesc.

Odat[descoperite unele caractere na\ionale, subiectul propriu se dezvolt[; dar, dezvolt`ndu-se, se na=te]n acela=i timp =i putin\ a de a trata ori=ice subiect, =i aceasta va fi faza a treia. C`nd se ajunge la aceast[faz[, se poate trata, desigur, orice subiect, de oriunde, dar potrivit cu nota fundamental[a poporului propriu. Se poate face o dram[occidental[lu`nd drept subiect pe +tefan cel Mare; Delavrancea, tip reprezentativ al romantismului]n vremea tinere\ii lui, a f[cut cu +tefan o dram[foarte interesant[ca form[, dar care nu are desigur nimic din ce este spiritul vechii noastre societ[\i, nimic din aroma secolului al XV-lea, pe care el nu avea de unde s[o =tie, neini\iat fiind]n lucrurile istorice. Dar po\i s[tratezi pe Sf`ntul Francisc de Assisi, po\i s[iei oricare din subiectele lui Shakespeare sau ale oric[rui alt dramaturg occidental, =i s[introduci totu=i o not[original[pe care ace=tia nu ar fi putut-o da, nota na\ional[.

Deci c[utarea subiectului propriu nu este numai faza ultim[a unei literaturi, dar una absolut necesar[oric[rei literaturi. Nu poate exista un adev[rat popor care s[tr[iasc[numai din contrafaceri, din copii f[cute pe fereasctr[. Un popor foarte iste\, foarte inteligent, dar care nu este creator, poate dezvolta secole]ntregi o literatur[care nu are nimic a face cu via\ a]ns[=i a aceluia popor, dar, neav`nd a face cu realit[\ile acestei vie\i, el nu ajunge niciodat[la desprinderea notei caracteristice na\ionale =i nici la putin\ a de a trata un subiect general astfel ca s[poat[interesa]nr-adev[r mase mai largi.

Trebuie s[spun,]ncheind aceast[lung[parantez[de la]nceput, menit[s[introduc[pu\in[lumin[]n min\i care pot s[fie confuzionate de anumite teorii, s[recheme la realitate, la sinceritate =i la bun-sim\ sufletele tinere,]nc[un lucru: literatura care se cere unui popor de]n=i=i ini\iatorii lui nu este o literatur[care s[semene cu ace=ti ini\iatori. C[ci e foarte u=or a maimu\ri un popor ca s[-l curtene=ti; ceva mai greu s[-l serve=ti cu propriul dumitale suflet, ca =i cu propriul d-tale s`nge.

+i acum s[venim la subiectul nostru. Poporul românesc, așa cum este el, nici mai mare, nici mai mic, =i] în marginile acestea date de soarta în care s-a dezvoltat propria lui istorie =i] în care s-a menținut cu o încredere admirabilă de-a lungul secolelor, poporul acesta a avut o originalitate care nu se putea distruge. Căiva cărturari de slavonește, cu ceva fugari de dincolo de Dunăre, sârbi =i bulgari, cu căiva dieci de cancelarie, aceștia nu erau în stare să distrugă originalitatea unui popor; originalitatea noastră a biruit această modă. Sunt foarte siguri că această originalitate s-a manifestat de la început în scrisori particulare, în răsăritate din mână în mână, răsăritate care puteau exprima interesele \rii =i pasiunile ei =i din care se poate cunoaște deseori ideea fundamentală din viața unei națiuni. Cum se poate crede că, între oameni care țiau carte, sau care aveau la îndemână logofetii înscrinați a scrie în numele lor, *nu s-au schimbat scrisori*, în timp de mai mult de două secole, scrisori în care s[se exprimă sentimente de iubire, de ură, de răzburare, cum se poate crede că amintiri duioase din viața de toate zilele nu s-au înfișat în aceste scrisori? Termenul de „literatură“ este totdeauna luat într-un sens prea restrâns. Se zice: literatură =tim noi ce este: poezie, nuvelă, roman, teatru; =i, încă, se zice că teatrul nu este literatură, ci se cer numai anumite sfuri =i specialiști în arta misterioasă de a trage sforile. Dar literatură adevărată este orice idee limpede, orice sentiment delicat sau puternic, înfișat într-o formă corespunzătoare. Se poate întmpla ca o scrisoare particulară să valoreze mai mult — deși cel care a scris-o =i cel care a primit-o nu se gândesc să o publice — să cuprindă mai multă literatură, mai multă poezie decât toată literatura tipărită din anul acela. Incidental, un exemplu: între hărțile care mi-au căzut în mână, sunt acum vreo douăzeci de ani, la Iași, a fost =i o pledoarie de-a lui Mihail Kogălniceanu, care, cum voi spune cu alt prilej, nu de-a fost numai un istoric, cu un spirit universal cu îndemnări în toate privințele; a făcut căteva versuri, puține, a pregătit piese de teatru,

a scris nuvele, ba =i un roman care ar trebui retip[rit. Dar Mihail Kog[lniceanu a pledat =i ca avocat, =i am g[sit, cum spuneam, o pledoarie de-a lui. Pe vremea aceea pledoariile erau scrise, ca =i discursurile din Parlament. Kog[lniceanu a pledat pentru o doamn[v[duv[care =i crescuse cu mult[greutate copiii =i cel dint`i lucru pe care l-a f[cut unul dintre ace=ti copii a fost s[-=i dea]n judecat[mama pentru reaua administrare a averii. V[pute`i]nchipui c`t dramatism este]n aceast[situa`ie, =i,]n pledoaria pe care a f[cut-o Kog[lniceanu pentru aceast[mam[sunt accente profund omene=ti, care nu erau menite s[fie publicate. Dar, cu toate acestea, nu constituiau ele o literatur[? Iar cine =tie ce scripcar liric, cine =tie ce povestitor cu limba]nnodat[, fiindc[scriu]n „genuri literare“, ace=tia fac literatur[? Adic[literatur[este vasul, nu e cuprinsul, e forma =i nu fondul?

Deci poporul acesta, at`t de bogat]n via\ sufleteasc[, a trebuit s[]pun[]n scrisorile sale literatur[. S[zicem c[nu ar fi fost nici scrisori. Dar literatura nu este numaidec`t lucrul pus pe h`rtie; literatur[este =i un discurs. De ce adic[un discurs s[nu fie literatur[? Av`ntul sufletului omenesc cuprins]ntr-un discurs, acesta nu are nici un fel de valoare? De la +tefan cel Mare cunoa=tem c`teva expresii, ici =i colo, c`teva cuvinte aruncate]n documente slavone=ti sau notate de cine =tie ce scriitor str[]n. C`nd spune +tefan,]ndemnat s[lase Pocu`ia: „nu o las]n ruptul capului“, nu este literatur[?

Desigur +tefan cel Mare ar fi fost un „scriitor“ foarte ad`nc =i impresionant.

C`nd cutare c[]lug[r apusean, din Ardealul ungiuresc, se ceart[cu mitropolitul \[rii =i vine apoi]nainte a lui Vod[— descoperirea recent[a dlui Macurek, pe care am comunicat-o =i eu]n *Revista istoric[* — de spune: „S[nu fi fost noi, pe d-voastr[de mult[vreme v-ar fi]nghi\it turcii“, iar +tefan cel Mare r[spunde cam a=a: „Foarte bine: l[sa`i-ne pe noi s[ap[r[m singuri“, un strig[t de acesta,]n care este at`ta hot[r`re =i at`ta ironie, nu este ceea ce

numim noi literatură? Sunt opere „literare” în care nu o să găsim un rînd care să cuprindă atîtea vibrații ca acest rîspuns. Ori în cuvintele, pe care le-am citat, ale lui Petru Rareș= lipsește literatura?

Dar după literatura pe care avem dreptul să o presupunem, să venim la lucrările scrise.

Cea dintîi lucrare care ne aparține în ce privește inspirația sunt *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. *Învățăturile* acestea au provocat discuții acum vreo douăzeci de ani, care nu au fost continuate, și aceste discuții trebuie să le înfățișez, afirmînd încă o dată punctul meu de vedere, sprijinit, astăzi, pe argumente care sunt în parte noi.

Noi cunoaștem o formă românească a acestei scrieri, tipărită pe vremea Regulamentului Organic și după aceea de către Hasdeu în *Arhiva istorică*, iar, a treia oară, de mine, la Vlenii-de-Munte, în 1910, cu o prefață lămuritoare. *Învățăturile* se mai păstrează și la Academia Română în două manuscrise despre care dl Cartoian afirmă că au și variante.

În ce mă privește pe mine, m-am mulțumit să reproduc cartea de acum aproape un secol, neavînd puțină de a da o ediție critică, căci aceasta nu intra în intențiile mele.

S-a tipărit și o formă slavonă de către un învățat slavist, Lavrov, la Petersburg, în 1904. În sfîrșit există și o formă grecească, care este cuprinsă între manuscrisele unei mînstiri de la Muntele Atos. Ne aflăm deci în fața unei rîspîndiri destul de întinse a acestor *învățături*: forma românească tipărită, forma slavă tipărită și ea ceva mai tîrziu, în sfîrșit forma grecească, netipărită.

Foarte multă vreme s-a socotit, fără nici un fel de opunere, că *Învățăturile* lui Neagoe sunt într-adevăr ale lui; nimeni nu se gîndește să pună la îndoială această atribuție. Tot de această părere este și un învățat bulgar, care s-a ocupat înainte de război de lucrurile române-ti cu o relativă imparțialitate, dl Stoian Romanschi.

Di Russo, înv[atul meu coleg de la Universitatea din București, în]c[de pe vremea c`nd nu era profesor, a ridicat obiecții asupra autenticității înv[aturilor. P[rerea d-sale este exprimată în]tr-o serie întreg[de cercetări, care se rezum[în lucrarea *Studii bizantino-rom`ne*. Ea consist[în aceasta, c[un c[lug[r din secolul al XVII-lea, întrebui`nd numele lui Neagoe, a redactat o oper[care se poate vedea foarte bine din ce este compus[: dintr-o carte bizantin[, carte foarte cunoscut[, =i din fragmente ale Sfintei Scripturi, iar, în afar[de acestea, din p[rvi de la o vestit[carte de care o s[ne ocup[m mai pe urm[, *Varlaam =i Ioasaf*, care nu este altceva dec`t legenda lui Buda, c[ci Ioasaf e unul din numele pe care le purta Buda, carte care a fost tradus[de Udriște N[sturel tocmai în secolul al XVII-lea în rom`ne=te.

M[rturisesc c[de la început, =i nu dintr-un sentiment de naționalism rom`nesc, am fost în]n contra p[rerii dlui Russo =i cred =i acum c[dreptate au aceia care au atribuit...¹ din foarte multe puncte de vedere. Le prezint din nou, pentru c[este o chestie important[, care merit[s[fie dezvoltat[.

P[rerea mea este c[, în teoria dlui Russo, nu ni se poate ar[ta ce l-ar fi îndemnat pe c[lug[rul acesta din secolul al XVII-lea s[scrie o astfel de carte. Noi cunoa=tem secolul al XVII-lea, care e o vreme clasic[rom`neasc[av`nd alte preocup[ri. Nimeni nu se g`ndea atunci la Neagoe Basarab. Dacă el exista pe vremea aceea, era doar ca înainte=al lui Radu +erban, urma=ul lui Mihai Viteazul: se sim=ea nevoia de a se lega persoana domnului cu Basarabii de dinainte, =i nici nu era clar de care Basarab era vorba. Cel dint[îi lucru pe care l-a f[cut, apoi, Matei Basarab c`nd a început domnia lui a fost s[spun[c[este urma=ul „marelui Basarab“, dar care anume Basarab, nu se preciza. În secolul al XVII-lea Basarab Neagoe tr[ia doar în amintirea ctitoriiilor sale. Sub raportul acesta, pe vremea lui +erban Cantacuzino, care a ref[cut Biserica Episcopal[din Arge=, a fost oarecare amintire a lui. C`nd a fost s[se

¹R`nd lips[în original (n. ed.).

compileze cronică generală a principatului muntean, a intrat în ea și *Viața Patriarhului Nifon* și unele amănunțite culese din alte izvoare cu privire la secolul al XVI-lea. Aici era o necesitate de a avea o expunere neîntreruptă a vieții principatului, nu a poporului, care — o recunosc — se îndrepta, altfel, către Neagoe. Secolul al XVII-lea este un secol de legiuiri, și Neagoe nu a fost legiuitor. Secolul al XVII-lea, pe urmă, a fost un secol, într-adevăr, adânc religios, dar în alt sens, în legătură cu pravilele, cu predicile din cărțile clasice, cum se va vedea. Pe de altă parte, cultura nu era un produs al atmosferei timpului. Cultura din acest secol este o instituție de decadență între două epoci strălucitoare ale vieții monacale: epoca veche, încă plină de cultură slavonă — și ea acum în plină decadență, căci toată sfera lui Matei Basarab și a lui Vasile Lupu nu a putut-o învia — și epoca de înflorire culturală a secolului al XVIII-lea, epoca lui Paisie, care, în ce privește împrumuturile, este o epocă de adâncă influență a literaturii grecești, epocă în care se traduce o mare parte din bogata literatură teologică a Bizanțului. Prin urmare pe cultură nu-l putem localiza, și în istorie lucrul de competență este să poți a-eza în timp pe cineva. Nu poți coborî în mijlocul unei societăți pe cineva, care, vădit, nu are nici un fel de legătură cu ceea ce constituie esența acestei societăți.

Dar, adaug, pretinsul cultură putea el să cunoască Sfânta Scriptură, cultura putea să cunoască *Dioptra*, de-și eu nu am găsit întrebându-l *Dioptra* în secolul al XVII-lea în literatura românească: cultura putea să aibă înțelegere de *Varlaam și Ioasaf*.

¹Admit pentru secolul al XVII-lea un lucru: traducerea din slavonește a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, pentru că nici prin cap nu-mi trece să afirm că la începutul secolului al XVI-lea s-a scris în românește; și prin urmare traducerea în românește din al XVII-lea este evident în stil din această vreme și corespunde aceleiași necesități formale și numai mănăstirești care a făcut pe Udriște-Năsturel să prezinte pe *Varlaam și Ioasaf* în întregime, iar nu numai în fragmente.

S[admitem c[acest c[lug[r era]n cuno=tin\va tuturor acestor izvoare; cu toate acestea el nu putea s[=tie un lucru: nu putea s[=tie normele de domnie din secolul al XVI-lea; =i un]ntreg capitol din }nv[\turi cuprinde sfaturile asupra felului cum trebuie s[se poarte domnul]n toate]mprejur[rile; cum s[stea domnul la mas[, cum s[vorbeasc[el cu boierii, cum s[primeasc[soliile str[ine, ce atitudine s[aib[fa\ de turci, cum s[mearg[la r[zboi, cum s[se poarte]n pribegie, care a avut pe vremea aceea un anume caracter. Este un suflu r[zboinic admirabil]n aceste[parte a operei discutate.

Este, evident, o epoc[]n care turcii veneau altfel dec`t]n vremea lui Matei Basarab. Acesta nu-=i ascundea bog[\iile: el tr[ia c`nd sultanul se b[tea]n Mesopotamia =i \ara era cu des[v`r=ire scutit[de astfel de]nt`mpl[ri; aici este momentul din secolul al XVI-lea c`nd se crezuse cu putin\ ca un Basarab lep[dat de lege, un Mohamed-beg, s[ajung[]n scaunul lui Vlad |epe=; este oglindirea unei]ntregi epoci r[zboinice pe care nu putea s[o cunoasc[acolo,]n pacea m[n]stirii, c[lug[rul din secolul al XVII-lea, care nu avuse unde auzi sunete de tr`mbi\ =i glasuri de asalt.

Pe alocuri, pare c[vezi toat[purtarea lui Mihai Viteazul la C[lug[reni. +i, ar[t`nd c[domnul trebuie s[steie totdeauna pe un anume loc]n lupt[, l`ng[steaguri, scriitorul]l]ndeamn[]nc[o dat[s[nu p[r]seasc[\ara: „din \ara voastr[s[nu ie=i\i, ci s[=ede\i cu boierii vo=tri“, adic[tocmai aceea ce a f[cut +tefan cel Mare la 1476, ceea ce a f[cut Petru Rare= la 1538, c`nd s-au b[gat cu to\i]n ad`ncul Carpa\ilor. +i, la urm[,]n acest pasagiu privitor la r[zboi, se spune: „m[car de \i s-ar]nt`mpla =i moarte, iar numele t[u va r[m`nea pe urm[]n cinste“.

Toat[partea aceasta ar trebui desf[cut[=i r[sp`ndit[, c[ci este o adev[rat[carte de]nv[\tur[pentru vitejie. }nainte de toate s[avem sim\ul realit[\ilor =i sim\ul realit[\ilor ne spune c[aceste „]nv[\turi“ sunt un produs al spiritului militar de la]nceputul secolului al XVI-lea.

Dar Neagoe a putut foarte bine să scrie acestea. Ce însemna să „scrii“, pe vremea aceea? însemna să lucrezi în colaborare cu un altul. împăratul Constantin Porfirogenetul a „scris“ cutare carte cu privire la administrația Imperiului bizantin? Desigur nu a scris-o cu mână lui: a avut înaintea lui izvoare și a fost cineva care a redactat sub auspiciile lui. și Neagoe a avut desigur un astfel de ajutor, dar sunt f[r]ânzile și p[er]i dictate de d[omi]nșul. Dealtfel, =tiri c[um] astfel de dict[ate]ri se puteau face la noi în acea vreme le avem și prin scrisorile lui Petru +chiopul — foarte interesante. Ar fi de cel mai mare interes ca un om familiarizat cu sintaxa latină să facă un studiu asupra acestor scrisori ale lui, un studiu de sintaxă românească =a=a cum se poate găsi sub cuvintele scrise în latinește. Vestitele scrisori ale lui Mihai Viteazul scrise în latinește au fost și ele dictate. și, dacă s-a scris în sensul arătat la 1600, de ce nu s-ar fi putut scrie pe la 1520 de Neagoe Basarab?

Sensul cuvântului „autor“ este cu totul altul pentru acea vreme și cu totul altul pentru timpul nostru. Nu trebuie să ne luăm după sensul foarte precis, foarte conștient și integru al nostru, pentru o epocă de aceasta, instinctiv, în care ori=ice găseai bun într-o operă veche reîneai pentru a face o operă nouă.

Dar să ne mai gândim la un lucru: Neagoe Basarab este înșurat cu o principesă sârboaică, având ambii bizantine, crescut în tradiția literară a Bizanțului și, precum o dovedește Biserica Episcopală din Argeș, și în tradiția artistică a Bizanțului. S-a văzut că Elena-Ecaterina din Moldova, soția lui Petru Rareș, a provocat opera lui Macarie, din care a ieșit pe urmă opera cealaltă, imitată după Manase. Atuncea de ce Despina Milița, de la București, nu ar fi îndemnat la același lucru la care a îndemnat și Elena-Ecaterina de la Suceava? Dar însuși numele acesta de Teodosie însemna o ambivalență. Căci Teodosie nu e după Teodosie cel Mare, ci după Teodosie al II-lea, împăratul bizantin foarte bine cunoscut din secolul al V-lea. A numi pe cineva Teodosie, indiferent dacă

numele venise de la tat[sau venise de la mam[, arat[o alt[concep\ie a domniei: concep\ia care se vede din atmosfera literar[a timpului, o mare m`ndrie imperial[. Dac[ar fi fost vorba de fiul, numit cu nume de \ar[, al unui biet domn f[r] leg[turi cu tradi\ia]mp[r]teasc[bizantin[, ar fi altfel; dar este vorba de Neagoe =i nu se poate admite pentru d`nsul o lips[de inten\ie]n numirea fiului Teodosie.

+i adaug: c[lug[rul ar fi trebuit s[fie, pe l`ng[toate, =i foarte bine informat]n ce prive=te familia lui Neagoe, s[=tie care au fost fiii lui, mor\i]nainte de momentul c`nd s-a alc[tuit cartea =i despre care vorbe=te at`t de duios. El ar fi trebuit s[=tie cine era mama lui, =i ea pl`ns[]n aceste frumoase r`nduri de j[lanie. Lucrul acesta, s-ar zice, putea s[-l =tie un c[lug[r de la Arge=. Dar]n cazul acesta c[lug[rul ar fi spus ceva]n leg[tur[cu biserica aceea de care at`rna el, =i asupra acestui a=ez[m]nt artistic =i religios, care venea de la Neagoe, nu este nici un cuv`nt.

Iat[, sunt pl`ngeri, a=a-numite „threne“, de acestea]n literatura bizantin[, dar,]ntru c`t pot judeca eu, psihologice=te, nu filologic, mi se pare c[greu s-ar putea nimeri o not[a=a de sincer[, de cineva care ar fabrica, pe numele lui, sau pe numele altuia, o oper[literar[, ca]n cuvintele cu privire la Petru, fiul lui Neagoe, mort]n cea mai fraged[copil[rie.

Iar, dac[este vorba de o ultim[dovad[, formal[, atunci dovada este urm[toarea:]ntre c[r\ile l[sate de Petru +chiopul, c`nd a murit]n Tirol, la Bozen-Bolzano, =i care au intrat]n colec\ia arhiducelui Ferdinand, se afl[=i]nv[\]turile c[tre domn]n privin\ a felului cum trebuie s[se poarte cu boierii la mas[. Acestea sunt]ns[un capitol al }nv[\]turilor lui Neagoe. Prin urmare la 1594, c`nd a murit Petru-Vod[, *exista forma slavon[a }nv[\]turilor*, Petru-Vod[avea un fiu, fa\ de care sim\ea tot at`ta duio=ie ca =i Neagoe pentru Teodosie =i acel fiu era menit ca =i Teodosie s[se sting[]n floarea v`rstei]ntre str[ini — Teodosie a murit la Constantinopol,

iar +tefan, frumosul fiu de domn cu p[ru]l b[lan] rev[rsat] pe umeri, cu ochii alba=tri =i fa\ a alb[sur`z[toare, s-a pr[p]dit]ntre nem\i, la Innsbruck — cu acelea=i preocupãii. El a str`ns deci cu at`ta grij[capitolul acesta care servea pentru]nv[\[tura]n str[in[tate a fiului lui. +tefan era]ntov[r[it] acolo]n str[in[tate de un c[lug[r], care a ajuns]n urm[mitropolit, =i printre h`r`tiile lui Petru +chiopul s-a g[sit o foaie]n care se cuprinde o lec`ie de cronologie pentru coconul domnesc: anii pe care trebuie s[-i]nve\ el pe de rost. +i prin urmare capitolul acela f[cea =i el parte, ca =i foaia care din fericire ni s-a p[st]rat, din c[r]ile de =coal[ale copila=ului domnesc.

Mi se pare c[este greu s[se aduc[o argumenta`ie mai deplin[dec`t aceasta. A= putea s[mai trimit la cutare scrisoare a lui Stan Jianu, tip[rit[de mine]n *Studii =i documente*, VIII,]n care se poate vedea, pe la 1790, aceea=i dragoste a unui p[r]inte fa\ de copilul la care \ine ca la ochii din cap =i aceea=i durere p[r]intesc[.

Dar subiectele române-ti din literatura noastr[nu se m[rginesc la]nv[\[turile lui Neagoe. Peste]ntreaga epoc[]n care am ar[tat izvoarele de imita`ie str[in[, cu cronicile lui Macarie =i Eftimie =i ale urma=ilor lor,]ntr-o form[cu mult mai scurt[, f[r] at`tea elemente de literatur[]mprumutat[din izvoare bizantine, cum e cronicã lui Azarie, merg`nd p`n[la Petru +chiopul =i p`n[la cl[direa m[n[stirii Galata de l`ng[Ia=i, unde acum era l[ca=ul de]nsemnare a analelor domne=ti, se ajunge, cu sf`r=itul secolului al XVI-lea la o literatur[de *traduceri*, cum este aceea a *Istoriei Troadei* =i a *Alexandriei*, tot dup[izvoare de dincolo de Dun[re, care sunt legate de epoca, de faptele =i de valoarea inspiratoare, r[scolitoare de inimi, a lui Mihai Viteazul.

Nu se poate concepe o epoc[de]nalt[literatur[f[r] o activitate puternic[a societ`\ii =i nu se poate concepe o activitate puternic[

a societ[ăii f[r] r[sunet]n literatur[ă]. Nu vorbim de st[ăruiciunea marelui r[ăzboi; fiindc[ă] vreo zece ani n-ajung ca s[ă] se dezmeticeasc[ă] lumea, ci trebuie o perspectiv[ă] cu mult mai larg[ă] ca s[ă] se inspire cineva din imensa fr[um]ntare. Dar o epoc[ă] tragic[ă], de lupt[ă], de suferin[ă] e =i de mari aspira[ă]uni glorioase,]ncununate un moment, ca a lui Mihai, a trebuit s[ă] trezeasc[ă] *opere literare proprii*. +i, mai]nt[ă]i, Mihai Viteazul el]nsu=i a trebuit s[ă] le doreasc[ă], el care avea lecturi grece=ti]ntr-o vreme de]nviere a con=tiin[ă]ei neamului grecesc. Pe vremea aceea Mihai Cantacuzino +aitanoglu, fiul lui „+aitan-Satana“, descendent din vechii Cantacuzini, dispunea de scaunele domnilor; bine v[ă]zut la Poart[ă], p[ă]zit de ieniceri, cu gard[ă] de zi =i de noapte, el purta]n pecetea lui vulturul imperial cu dou[ă] capete.]n Constantinopol ca =i]n dep[ă]rtata Albanie, ca =i]n toat[ă] lumea s[ă]rbeasc[ă], hr[ă]nit[ă] cu at[ă]tea amintiri ale *Alexandriei*, se voia o]nviere a tuturor cre=tinilor. Era deci o atmosfer[ă] care desigur cerea via[ă] literar[ă]. C[ă]iva germani care au fost la Constantinopol pe acea vreme vorbesc de vechiul suflet cre=tin, tr[ă]ind]n acest[ă] capital[ă] a imperiului turcesc, de=i o bucat[ă] de vreme amor[ă]it prin cucerirea de turci a Bizan[ă]ului. Cine venea de acolo, ca =i un fanariot trecut prin Viena ori un rom[ă]n din vremea Regulamentului Organic care s-ar fi]ntors din Paris, era plin de acest[ă] atmosfer[ă] bizantin[ă]. Mihai Viteazul s-a]ntors =i el astfel]nnoit din fa[ă]a morm[ă]ntului lui Constantin Paleologul, care arunca p[ă]n[ă] foarte departe o mistic[ă] str[ă]lucire; ca un st[ă]lp de foc a ie=it din morm[ă]ntul ultimului]mp[ă]rat constantinopolitan.

+i atunci Mihai a]ns[ă]rcinat pe Logof[ă]tul Teodosie s[ă] fac[ă] o cronic[ă]]n care s[ă] se scrie istoria faptelor sale. Teodosie avea o scriere foarte frumoas[ă] de c[ă]rturar; cum =i Mihai avea o isc[ă]litur[ă] de o deosebit[ă] distinc[ă]ie,]n care se vede o deprindere cu literele latine; nu este exclus[ă] chiar o oarecare cuno=tin[ă] a unei limbi occidentale de c[ă]tre d[ă]nsul.

+i Teodosie a scris cronică: ea]ns[ă] s-a pierdut. Din fericire avem cuprinsul ei, de=i nu]n slavone=te, dac[ă] n-a scris-o]n rom[ă]ne=te

— ci]n latine=te, anume]ntr-o oper[a unui silezian, Baltazar Walther, care, trec`nd pe la noi, a g[sit cronică Logof[tului, a introdus]n ea fel de fel de explica\ii suplimentare, care formeaz[partea]nt[ia a operei sale, iar]n partea a doua a p[st[rat cronică aceasta de care vorbeam¹.

Dar, al[turi de această cronic[, lucra, n[sc`ndu-se din con=tiin\ă a maselor ad`nci, =i balada. Nu mai vorbesc de ceea ce fac str[ini, cum, de pild[, un Stavrinos, care a pus]n versuri grece=ti, dar de o form[foarte asem[n]toare cu a poeziei noastre populare =i v[dind o influen\[, foarte puternic[din *Alexandria*, cariera aceasta a lui Mihai Viteazul, cu lupta de la C[lug[reni, cu Mihai]n fa\ă turcilor ap[r`nd cu toporul]n m`n[: cartea popular[greceasc[r[sp`ndit[a „Vitejiilor“ lui Mihai².

Nu vorbesc, iar[=i, de poemul str[in f[cut]n genul lui *La Gerusalemme liberata* a lui Torquato Tasso, de c[tre un grec din Creta, Gheorghe Palamed, care avea, ca to\i cretanii, o cuno=tin\[, destul de ad`ncit[a literaturii italiene contemporane =i care, cu Tasso]nainte ochilor, a reluat povestea aceasta a lui Mihai Viteazul³.

Nu este vorba nici de unul, nici de altul din aceste izvoare str[ine, pentru c[ele nu vin de la noi, de=i sunt]n leg[tur[cu epoca lui Mihai, ci este vorba de acel izvor care =i el este]n leg[tur[cu epoca aceasta de extraordinar[vitejie. Balada, c`ntecul b[tr`nesc,]mprumutat de la s`rbi, care =i ei primiser[acest c`ntec de la

¹ Aveam această cronic[]n latine=te, retip[rit[de Al. Papiu Ilarian]n *Tezaurul de monumente istorice*,]mpreun[cu o traducere dedesubt, care ar putea fi rev[zut[de cineva, care ar face astfel din această cronic[o lectur[foarte pl[cut[=i pentru vremea de ast[zi.

² A fost =i ea cuprins[]n colec\ia lui Papiu Ilarian.

³ Se g[se=te]n Bibliothèque hellénique a lui Emile Legrand, f[r[traducere, =i ar trebui s[se fac[o traducere dup[d`nsa.

al\ii, balada reu=ise s[se lege ad`nc de]mprejur[rile de aici. Pentru aceast[epoc[]nt`lnim]n „c`ntecele b[tr`ne=ti“ nume ca Gruia lui Novac, care f[r]]ndoial[trebuie s[fie pus]n leg[tur[cu boierul Baba Novac, c[petenie a lui Mihai. Radu Calomfirescu]=i are =i el balada. Toate acestea ne fac s[credem c[vor fi fost =i c`ntece cu Mihai Viteazul, care]ns[s-au pierdut. C[ci balada lucra necontenit]nainte la noi, balad[domneasc[, balad[boiereasc[, precum e balada din Moldova]n care se vorbe=te de un Vartic, boier al lui Petru Rare=.

Dar mai avem =i altceva dec`t aceasta: *avem cronica rom`neasc[scris[]n rom`ne=te.*

Mihai Viteazul a cerut cronica oficial[, dar l`ng[d`nsul erau =i boieri;]ntre boierii ace=tia, cei mai puternici, av`nd o mul`ime de sate, put`nd forma o oaste]ntreag[pe care s[i-o pun[la dispozi`ie domnului, erau fra`ii Buze=ti. Ace=tia aveau con=tiin\ a faptului c[Mihai Viteazul f[r] de ei nu ar fi fost nimic; ei se sim`eau reprezentan`i ai \[rii, pun`nd puterea \[rii la]ndem`na domnului; credeau c[]ntrupeaz[vitejia extraordinar[a neamului, ie=it[din legend[=i c`ntecele b[tr`ne=ti. +i, atunci, ei au cerut logofe\ilor lor s[scrie, ca pentru d`n=ii, sco`ndu-i pe d`n=ii]n r`ndul]nt[i, ar[t`nd cel mai mic fapt]n care ei au fost amesteca\i, povestea epocii lor. Povestea aceasta este cuprins[]n a=a-numita *Cronic[anonim[a][rii Rom`ne=ti*, pe care trebuie s[o atribuim lui Stoica Ludescu.

Povestirea]ncepe cu o simplitate extraordinar[. Nu este acel av`nt, acel sentiment de pitoresc, acea duio=ie =i putere de emo`ie, care formeaz[caracterul]ntregii noastre literaturi populare =i pe care am recunoscut-o =i]n povestirea despre pribegia lui Petru Rare=. Toate acestea nu le avem aici: sunt numai *r`nduri simple ale unui om de isprav[.*

Limba este de atunci, dealtfel potrivit cu starea de spirit pe care o constat[m =i din inscrip`ia de pe piatra de morm`nt a lui

Stroe Buzescu. Pu\in[vreme dup[moartea lui Mihai Viteazul, Radu +erban, urma=ul lui, a dat o lupt[cu tatarii]n p[r]ile Teleajenului]ntre Ogretin =i Tei=ani. Tatarii se istoveau d`nd asalturi z[darnice]mpotriva tran=eelor ordonate de italianul venit]n ajutorul lui Radu-Vod[, Tommaso Cavriolo; atunci ei, care =tiau =i rom`ne=te, au]nceput a batjocuri pe cei care st[teau ascun=i]n[untru]l tran=eelor, =i, ca urmare, a ie=it singur Stroe Buzescu de o parte =i un tatar de alta, din neamul hanului, =i s-au b[tut; tatarul a fost]n]vins,]ns[=i Stroe Buzescu a murit mai t`rziu, de rana primit[atuncea. +i so\ia lui a pus pe piatra morm`ntului]ntreaga poveste]n cuvinte rom`ne-ti,]nceind cu acest strig[t: „=i nu fu pre voe c`inilor de tatar”. Strig[tul, cu totul neobi=nuit pe o piatr[de morm`nt, strig[tul acesta `=nit din inima v[duvei care se m`ng`ie c[so\ul ei a stropit cu s`ngele lui biruin\,a, face c`t o cronic[]ntreag[.

Dar avem pe Mihai Viteazul]nsu=i, care roste=te, nu, ca +tefan cel Mare, c`teva cuvinte de r[zboi sau c`te o proclama\ie dup[1475 ori =i un strig[t de durere transmis prin ambasadorul s[u Vene\iei, ci pe Mihai care vorbe=te pe larg, de dou[ori, despre g`ndurile, ispr[vile =i suferin\ele sale. O dat[]nainte de catastrofa din 1601, a doua oar[, c`nd, fugar, ca =i Petru Rare=, cu c`\iva c[l]re\i l`ng[d`nsul, dup[ce fusese b[tut]n p[r]ile Buz[ului, ale Arge=ului, ajunsese la]mp[r]atul, nu ca s[-l roage, ci pentru a=i ar[ta dreptatea. Un memoriu al lui Mihai Viteazul c[tre Rudolf al II-lea,]ntr-o latin[de cancelarie care nu-i poate]ntuneca limpezi-ciunea g`ndului sincer =i]ndr[zne\, era cunoscut de mult. Altul, printr-un hazard fericit a fost g[sit]n Arhivele din Floren\,a, de dl Pernice, publicat]ntr-o revist[italian[, semnalat de mine la Academia Rom`n[=i redat]n traducere rom`neasc[]ntr-o bibliotec[popular[din Ardeal. Mihai]nf[\i=eaz[acolo toat[via\,a lui,]ntr-o expunere splendid[:]ntr-adev[r o pagin[de]nalt[literatur[. Spune cum a ajuns la domnie, ce greu[\i a]nt`lnit,

cum a putut s[se apere de greu]mpotriva n[v]lirilor turce=ti =i t[t[re=ti,]n ce situa\ie a fost pus prin lupta pe care a]nceput-o, =i,]nainte de toate, ceea ce r[sun[de la un cap[t la altul al documentului este acest strig[t: eu nu o fac pentru mine, o fac pentru voi, pentru toat[cre=tin[tatea; pentru ea m-am pus]n primejdie pe mine =i aceast[biat[\ar[a mea, pentru binele ei; deci nu m[ajuta\i pe mine pentru mine, ci sunte\i datori fa\[de voi]n=iv[s[m[ajuta\i.

Pune\i al[turi t`nguirea lui +tefan cel Mare c[tre Vene\ia de ceea ce spune Mihai Viteazul, =i ve\i vedea cum,]n acelea=i]mprejur[ri, de-a lungul vremurilor a r[sunat, prin oamenii pe care i-am avut]n momentele mari, acela=i glas al \[rii.

Aceste dou[lucruri: spiritul de jertf[=i strig[tul c[tre dreptate care nu moare niciodat[, sunt notele caracteristice rom`ne=ti care ni se]nf[\i=eaz[deplin]n aceste scrieri cu adev[rat nemuritoare, care sunt — cu voia oricui, =i]n orice limb[ni s-ar prezenta — literatur[.

IV. CUV~NTUL ROM~NESC }N SCRIPTUR~

Odat[, traducerile din secolul al XV-lea fuseser[formate }n anume col\uri =i p[strate }n anume margini. Dar }n veacul al XVI-lea, }n a doua jum[tate, apar Catehismele, traducerile biserice=ti, f[cute }n Ardeal, supt influen\va luteranismului, =i pe care sa=i le-au pl[tit =i au c[utat a le r[sp`ndi, ca =i, mai ales, acelea ie=ite din biserica oficial[, calvin[, care avea un „superintendent“ al ei, priveghind aceast[organizare patronat[de stat =i introduc`nd prin sfat, =i, la nevoie, cu de-a sila, limba rom`neasc[}n biseric[, }nlocuind c[r\ile slavone pe care }n batjocur[le numea *boscoade*, prin traducerile husite, patronate =i de sa=i, }ncurajate =i de guvernul calvin din acel moment al Ardealului. Toate acestea }ns[— Evangheliu, Psaltiri, slavo-rom`ne, rom`ne=ti, o Palie, un Vechi Testament tradus }n rom`ne=te, de preo\i b[n\eni, a=tept`nd =i explica\ii ale Scripturii traduse din ungure=te — aveau un caracter revolu\ionar. }n ceea ce prive=te pe domnii Moldovei =i ai }rii Rom`ne=ti, ei au avut o atitudine de hot[r`t[reprobare a acestor traduceri, care treceau peste dogma limbii sfinte, care ie=eau dincolo de marginile stricte pe care le tr[gea biserica de stat. }n lucr[rile acestea, care mergeau din om }n om, cu oarecare fric[=i paz[, cu bucuria care iese din lucrurile oprite, avea omul g`ndul c[-i atrage, dac[nu blestemul bisericii, totu=i o dezaprobare care putea merge p`n[la prigoan[.

Pe c`nd c[tre sf`ritul secolului al XVI-lea lucrurile nu mai sunt a=a. }ns[=i biserica, m[car }n Muntenia, }ncepe a vedea cu mult mai larg aceste traduceri }n rom`ne=te: dogma slavon[a fost

oarecum, în parte, p[er]sit[ur]. }ntre biseric[ă] =i }ntre limba \[rii s-a stabilit atunci o leg[ătură] care nu exista, nu putea s[ă] existe }nainte de aceasta. Natural, totdeauna bisericile organizate au fric[ă] de nou[ă], ele sunt str[ăns] legate de tradi[ție]. +i c[ă]t de lung[ă] este tradi[ția] cre=stin[ă] nu numai }n ceea ce prive=te dogma, dar =i }n ce prive=te textul rug[ă]ciunilor! Numai }n ce prive=te predica, libertatea era cu mult mai mare, =i predici }n limba rom[âneasc] trebuie s[ă] fi existat din vremuri foarte vechi¹. }n ceea ce prive=te oamenii care compuneau biserica, poate avuser[ă] =i ei acelea=i dorin[te] de a ie=i din cadrele vechi, totu=i tradi[ția] era a=a de puternic[,]nc[ă]t biserica nu se putuse hot[ăr] s[ă] ia o m[ăsură] contrar[ă] tradi[țiilor] celor vechi, cum, odinioar[, cu secole }n urm[, abia c[ă]p[taser] un Chiril =i un Metodiu dreptul de a }ntrebuin[ă] }n liturghie limba slavon[ă] veche }n locul celei grece=ti.

Totu=i, a venit un moment, }n principatul muntean, c[ă]nd, la o }ntrebare f[ă]cut[ă] din partea tip[ă]riturilor de c[ă]r[i] rom[âne=ti din Ardeal, dac[ă] nu s-ar putea ca pe l[ă]ng[ă] Cazania care exista, *Cartea de }nv[ă]l[tur]* calvin[, r[ă]sp[un]dit[ă] }n anumite regiuni sub influen[ă], cum am spus, a statului =i a nobilimii ungure=ti, s[ă] se ofere =i o alt[ă] Cazanie ortodox[, care s[ă] nu poat[ă] fi b[ă]nuit[, d[ă]nd un text aprobat de biseric[ă] =i put[ând] fi astfel r[ă]sp[un]dit[ă] pretutindeni — e vorba de Cazania de la Bra=ov, din 1580 — ierarhii munteni au trimis vechiul „t[ă]lc“ al lui Teofilact, arhiepiscopul Bulgariei, carte sigur[, pe care credincio=ii bisericii r[ă]s[ă]ritene o pot }ntrebuin[ă] f[ă]r[ă] nici un fel de fric[ă]. Aceasta }nseamn[ă] }ns[ă] un foarte mare lucru: *biserica ie=ea de sub influen[ă] exclusiv[ă] a limbii slavone.*

+i un alt semn. La }nceputul secolului al XVII-lea, undeva, prin Oltenia, tr[ă]ia un c[ă]lug[r] a c[ă]rui biografie desigur nu se va putea

¹ V. P[ă]rvan a publicat pe vremuri o cuv[ă]ntare la mort din Moldova pe la jum[ătatea] secolului al XVII-lea.

face niciodată, fie măcar în forma cea mai simplă; nici numele nu își se poate lămurii deplin, căci uneori este într-o formă, alteori în alta: Mihail Moxa sau Mihail Moxalie. Călugărul avea cunoștințe de slavonă, fiind poate în legătură cu Vidinul, cu Diiul, cum se spune și până acum. Călugărul acesta a început a traduce și a dat o parte a unei cărți care nu exista până atunci în românește. Istoria, pentru vremile mai vechi, aceasta însemna *Biblia*. Dincolo de *Biblie*, era ceea ce și aducea aminte fiecare. Analele din mănăstiri, pe care de fapt nu cred că le citea cineva. *Letopisețul de la Bistrița*, *Letopisețul de la Putna*, cronica după Manase a lui Macarie, a lui Eftimie, și, mai târziu, cronica lui Azarie nu erau cărți care să se adreseze poporului și nu le citeau nici măcar boierii. Ei cunoșteau istoria în rîndurile tradiției. Prin urmare, dacă istoria în rîndurile lor nu o cunoșteau, cu atât mai mult nu aveau nici un interes pentru ceea ce numim istorie universală. De la un timp însă, unii cărturari, și în special cărturarul de care vorbesc, au căutat să și explice ce legături ar putea să aibă domniile în rîndurile Române-ti și ai Moldovei cu ceea ce se petrecuse mai înainte. Existau anume cronografe care împrumutaseră sistemul lor de la Bizanț. Se cuprindea în ele o istorie universală, care pornea de la facerea lumii, făcea legătură cu *Biblia*, cu istoria romană și istoria bizantină, cu istoria statelor post-bizantine, sau alături de Bizanț, de dincolo de Dunăre, sârbi și bulgari, și era firesc să se cerce a se duce mai departe aceste cronografe, căci viața politică a creștinătății nu trebuia să fie întreruptă; era un sultan la Constantinopol, dar sultanul acesta, deși împărat și succesori al împăratului bizantin, totuși nimeni nu se putea gândi să-l considere pe el drept continuator adevărat al tradiției creștine a Bizanțului.

Se puteau gândi, deci, oameni de la noi, sau și de dincolo de Dunăre, dacă tradiția aceasta, care ajunsese la Bizanț și trecea pe la sârbi și bulgari, nu ar putea fi continuată și în părțile noastre. Și s-a ajuns astfel a se face cronografe care cuprind ceva din istoria

poporului rom`nesc. Foarte pu`in, dar cuprind ceva. Sunt astfel, cum am mai spus, forme de cronografe care trec p`n[la istoria principatelor noastre, p`n[la 1620, noi prezent`ndu-ne ca]n=i-i continuatorii]mp[ra`ilor bizantini, care, altfel, erau reprezenta`i de sultan.

Moxa a f[cut o traducere dup[un astfel de text. Traducerea lui a fost socotit[la]nceput o oper[original[. Hasdeu i-a dat o edi`ie nou[]n acea frumoas[=i ciudat[carte care se cheam[*Cuvente den b[tr`ni*. Dar, mai t`rziu, Ion Bogdan a g[sit textul bulg[resc original, c[ci de fapt nu e dec`t o traducere]ntr-o limb[]nc[foarte aproximativ[=i nedibace]n a cuprinde un subiect care p`n[atuncea nu fusese niciodat[]mbr[cat]n rom`ne=te. Ceea ce Mihail Moxa adaug[ca lucruri privitoare la noi e foarte pu`in; data]ntemeierii Moldovei, luat[f[r]]ndoial[din anele moldovene=ti — =i ar fi foarte interesant s[se =tie cum a ajuns c[]ug[rul oltean s[cunoasc[anele slavone ale Moldovei; ar trebui s[admitem un fel de circula`ie]ntre m[]stiri, schituri de c[]ug[ri]ntre d`nsele.

Cartea aceasta, lucrat[grosolan de c[]ug[rul care a lucrat =i la nomocanoane, adic[legiuri biserice=ti, a=a cum fuseser[]n Bizan\ — de partea aceasta va fi vorba pe urm[— a fost f[cut[sub influen`a =i din]ndemnul unui vl[dic[, episcopul de R`mnic Teofil. Avem a face, deci, cu p[trunderea]n biseric[a limbii rom`ne=ti pe vremea c`nd]ndemnul unui mitropolit muntean spunea ce anume s[se traduc[, pentru ca astfel Cazania s[se poat[citi =i]n biseric[nostr[rom`ne=te. +i este vorba de un episcop de R`mnic care ocrote=te pe c[]ug[rul vulgariz[rilor]n materie de]nv[`\tur[, care a pref[cut cronograful]n limba rom`neas[. Biserica se]mpac[astfel cu limba vulgar[.

]n acela=i timp]n care biserica ajungea la aceast[hot[r`re, foarte bogat[]n urm[ri, statul, de multe ori de nevoie, f[cea

acela=i lucru. }nt[i Simion Movil[, domn muntean de uzurpa\ie, frate de domn moldovenesc, venit cu ajutor polon =i cutreier`nd \ara de la un cap[t la altul, urm[rit de du=manul mult mai puternic dec`t d`nsul, nu=i poate organiza, la]nceputul secolului al XVII-lea, o cancelarie slavon[. Rivalul lui mai fericit, Radu Mihnea, om]nv[\at, care fusese pe la Vene\ia =i pe la Muntele Atos =i care era cu des[v`r=ire la]n[\limea prin\ilor de pe vremea aceea, foarte pompos, cu o curte str[lucit[, care se]ncunjura de o gard[]mbr[-cat[]n costume frumoase =i care =i-a f[cut un palat la H`rl[u, avea f[r[]ndoial[o cancelarie slavon[=i prin urmare d[dea documente]n limba slavon[. Al treilea concurent la domnie, Radu +erban, este un simplu boier, ridicat de boierii ceilal\i, pentru a fi continuator al tradi\iei lui Mihai Viteazul; el are astfel un sprijin foarte puternic]n boierimea lupt[toare de \ar[, care este cu d`nsul; =i la el e o cancelarie, =i prin urmare actele lui sunt]n slavone=te. Numai c`nd, pribeag, p[r[sit =i s[rac, va fi s[=-i fac[mai t`rziu, la Viena, testamentul, pentru c[nu avea la]ndem`n[logof[t de slavone=te — =i, din \ar[, boierii lui Radu Mihnea i se adreseaz[]ntr-una din cele mai admirabile scrisori care s-au scris]n rom`ne=te — limba pe care o va]ntrebuin\va va fi cea rom`neasc[. Pe c`nd Simion Movil[, care se g[se=te]ntr-o situa\ie cu mult mai rea, silit s[r[t[ceasc[]nainte de a se]ntoarce b[tut, cu picioarele legate sub burta calului din porunca tatarilor,]n Moldova lui, acesta scrie, de nevoie, rom`ne=te.

A=a, prin anii 1620—1630 limba rom`neasc[]ncepe s[p[trund[chiar =i]n actele publice, pe l`ng[inscrip\iile de morm`nt. P`n[acum limba aceasta de foarte mult[vreme era]ntrebuin\at[]n coresponden\va privat[=i]n acele zapise care preg[teau actele solemne.

Acuma venim la efectele pe care a putut s[le aib[tolerarea limbii rom[ne-ti de c[tre biserica =i acest amestec din ce]n ce

mai puternic al limbii populare chiar =i]n actele de stat. Nu=i poate]nchipui cineva]ndeajuns bucuria pe care o poate sim\i un popor,]n straturile lui ad`nci, atuncea c`nd]n\elege cuv`ntul lui Dumnezeu, actele privitoare la administra\ia lui, care nu i se mai adreseaz[]ntr-o limb[necunoscut[, atunci c`nd el prinde =i]n\elege ceva literatur[=i c`nd p[turile de sus binevoiesc s[-i vorbeasc[: la ori=ice popor care are]ntr-]nsul puteri suflate=ti, aceasta]nseamn[o adev[rat[]nflorire, =i]nflorirea aceasta se simte =i la noi.

De c`te ori ni se prezint[, din secolul acela, un manuscris, pe care ni l-a p[trat timpul, de obicei ne]ng[duitor, din el se desface o viziune, confuz[]nc[, dar ad`nc mi=c[toare.

Desigur s-a sim\it]n acest secol un foarte mare av`nt de bucurie, de]ndr[zneal[, de h[rnicie prin m[n]stiri, prin unele cur\i episcopale =i mai t`rziu chiar printre laici. Limba aceasta, prin urmare, nu era un lucru de ascuns, un lucru de lep[dat, care s[dispar[de la sine]naintea maiest[\ii limbii biserice=ti, a limbii oficiale, a limbii celor mari, ci era =i ea o limb[]n care se poate rosti cuv`ntul lui Dumnezeu =i istoria omenirii, care putea s[apar[]n Cazanii =i Cronografe. +i atuncea a]nceput o munc[modest[, anonim[,]n toate col\urile p[m`ntului rom`nesc. Nu s-a f[cut p`n[acuma statistica tuturor manuscrisurilor]n care ni se prezint[Sf`nta Scriptur[, deosebit de Vie\ile Sfin\ilor sau de predici. Dac[s-ar c[uta, de c[tre tineri de pild[, atent, mai ales prin Ardeal, str[bat`ndu-l sat de sat =i r[scolind bisericile, cred c[s-ar putea g[si o mul\ime de astfel de dovezi ale imensei munci smerite a unor oameni care, f[r] s[=tie unii de al\ii, c[utau s[str[mute]n limba rom`neasc[ceea ce mai t`rziu dincolo de cuv`ntul Domnului a trecut pentru a crea o]ntreag[literatur[popular[.]n acest Ardeal am g[sit fragmente din Vie\ile Sfin\ilor, anume *o Via\ a Sfintei Paraschive*, dar manuscrisul nu l-am ridicat =i ast[zi desigur c[nu mai exist[. Alt[dat[am g[sit,]ntre manuscrisurile pe care

le am, o Via\ a Sf`ntului Teodor Tiron, care nu apar\ine]ns[aceleia=i regiuni.

Dar]ncerc[rile acestea de a se da]nc[de atunci Vie\ile Sfin\ilor, traducerea Psalmilor =i a Evangheliei, de c[tre oameni care nu aveau cine =tie ce]nv[\tur[]nalt[=i care deprinseser[numai pu\in[slavone=te, au r[mas]n manuscript. Oamenii ace=tia]n m[n]stirile lor,]n bisericu\ele lor traduceau a=a, pentru pl[cerea lor; nu le trecea prin minte c[opera lor ar putea s[fie tip[rit]. Dar, mai t`rziu, la 1670—1680, c[rturarii, preocupa\i de tipar, nu au pornit din capul locului, ci de la traducerile acestea naive,]ncercate prin deosebite locuri pentru a contribui la forme mai]nalte]n care se resimte totu=i]nfluen\a]ncerc[rilor anterioare. Biblia lui Nicolae Milescu, care a ap[rut odat[]n manuscript la Bucure=ti =i pe care am cump[rat-o, cred — nu =tiu dac[se mai p[streaz[sau dac[face parte din lotul celor trimise la Moscova — acea admirabil[carte este o lucrare colectiv[: nu e ceva asem[n]tor cu Biblia lui Luther sau cu Sf`nta Scriptur[]n engleze=te din secolul al XVI-lea, care s-au f[cut de la]nceput f[r] nici o preg[tiire anterioar[; aici avem a face cu un bun popular colectiv al poporului rom`nesc. Marea]nsemn[tate a Bibliei din 1688 st[deci tocmai]n faptul c[tot ce se lucrase mai]nainte,]n deosebitele provincii ale poporului rom`nesc, a fost cercetat, adunat =i fixat]ntr-o form[definitiv[, =i astfel pentru acea vreme Biblia de la 1688 este o oper[de unitate na\ional[, am putea chiar spune c[este *cea dint[i oper[de unitate na\ional[]n acel domeniu moral de unde pleac[pe urm[toate celelalte.*

A= vrea s[nu fiu]nvinuit de prea mult[]ndr[zneal[dac[voi c[uta s[fac aici o apropiere din domeniul vast al istoriei spiritului universal, c`nd voi spune c[]n acest curent este ceva „franciscan“.]ntr-un moment din evul mediu]n\epenit]n latineasca lui,]n teologia lui,]n scolastic[=i]n disciplina ierarhic[de fier,]n biserica aceasta cu fere=tile]nchise, l[c[tuit[, z[vor`t[, printr-o minune,

Sfântul Francisc a apărut ca un nou Hristos dezrobit din pângăritul creștin care se alcătuieste peste doctrina dezrobitoare a lui Isus. Atunci a fost înflorirea cea mare a Europei catolice și au cucerit oamenii ceea ce nu cuceriseră înainte: adică a nu fi pretențioși, și cea mai cucerită toată faptă a omului este tocmai aceasta: a fi simplu, a fi așa cum l-a lăsat ereditatea. Într-un sens și ce-i îngăduie elementele de personalitate adăugate pe lângă această ereditate. Sfântul Francisc a creat astfel o întreagă mișcare, care a dat în pictură pe Giotto, în literatură pe Dante, căci Dante nu poate fi înțeleasă fără de franciscanism. Suflul mistic care se ridică peste toată viața medievală este teologic și răsufletit și în actualitate externă este spiritul franciscan. Și la noi a fost tot așa: în locul preotului „boscoadelor”, spunând Tatăl nostru slavon, pe care poporul nu-l înțelegea și-l caricaturiza, făcând din Tatăl nostru slavonesc o glumă românească pe care o întănește și acum în limbajul popular, și-a găsit posibilitatea de apropiere și de suflul celui din urmă ceretor vagabond, celui din urmă femeie fără cunoștință de carte, a cuvântului Domnului. În loc ca omul să sufletească afară din biserică, el intrase în/untrul bisericii, și pentru prima oară simțise pe Dumnezeu întrunsa și într-un sens. Călugărul, popa smerit din satele mănăstirești puteau și ei acum înțelege cuvântul pe care îl rosteau în lăcașul rugăciunilor de speranță și mângâiere.

Dar în afară de o nouă literatură s-a mai creat și altceva: s-a creat și un nou stil, mai ales în Moldova. Pentru că Moldova a fost mai mult stăpânită de influența acestui curent popular care a trecut pe urmă și în Muntenia. Sub unele raporturi Muntenia este mai populară, precum sub raportul politic. Dar sub raportul celor culturale sunt mai populari moldovenii.

În această Moldovă din secolul al XVII-lea sunt două personalități reprezentative în acest domeniu. Una este mitropolitul Varlaam,

care a ajuns la scaunul s[u f[r] a fi fost vreodat[episcop, ceea ce este caracteristic. A stat dou[zeci de ani egumenul m[n[stirii sale, din simplu fiu de \[ran de prin p[r]ile Odobe=tilor, absolut f[r] nici un fel de preocupa[ii mai]nalte]n domeniul cultural, av`nd ceva din felul de a fi al domnului ridicat din \inuturile acestea putnene, Istrate Dabija, la judecata c[ruia nimeni nu venea dup[-mas], ci numai diminea\a. Din regiunea aceasta a=a de pitoreasc[=i de original[a plecat Varlaam pentru ca s[ajung[de-a dreptul mitropolit al Moldovei, l`ng[cel mai luxos domn pe care, p`n[la Br`ncoveanu, l-au avut \[rile rom`ne-ti, l`ng[Vasile Lupu cel cu veleit[\i de]mp[rat bizantin, pentru a r[m`nea totu=i p`n[la sf`r=it =i a muri ca un c[lug[ra= modest. C`nd Vasile Lupu a adus tipografie, c`nd a]mprumutat de la ru=ii de apus elementele trebuitoare pentru a]ntemeia tiparul s[u de la Ia=i, c`nd a vrut s[v[deasc[]nainte cre=tin[t[\ii]ntregi c[=i el, a=a cum f[cuser[]mp[ra\ii bizantini de odinioar[, pe care el voia s[-i imite =i]n nume, d[]ndemnuri =i sprijin]n ale c[r]\ii, pe l`ng[celelalte merite pe care le are ca ridic[tor al celor mai frumoase monumente biserice=ti, f[cute doar din piatr[]mpodobit[=i suflat[cu aur, el a cerut =i lui Varlaam s[dea un r[spuns la Catehismul calvinesc care se tip[rise]n Ardeal. Varlaam a dat „R[spunsurile“ lui.

Merg`nd Varlaam]n Bucure=ti, a f[cut cuno=tin\ cu cineva, cu care vom face =i noi cuno=tin\]ndat[, cu cumnatul lui Matei Basarab, Udri=te N[sturel, cel cu trei nume: Udri=te, de acas[, Oreste din grece=te =i Uriil pe evreie=te. Nimic mai interesant nu trebuie s[fi fost dec`t]nt`lnirea]ntre Varlaam =i]ntre Udri=te-Oreste-Uriil, unul vorbind]n moldoveneasca lui, altul exhib`nd slavoneasca, latineasca, greceasca =i]nt`mpl[tor =i evreiasca lui.

Udri=te l-a]ndemnat =i el pe Varlaam la r[spunsul pe care ca mitropolit fu silit s[-l scrie: c`nd acest r[spuns se va publica, se va vedea c`t de mediocru teolog era mitropolitul Moldovei.

Dar p[rintelui Varlaam i s-a cerut, de spiritul vremii, s[fac[=i o Cazanie =i el a f[cut pe aceea care-i poart[numele. Cea din

1580 nu mai fiin\ a de mult[vreme, =i satele cereau s[se dea o t`lcuire nou[a cuv`ntului Evangheliei. Varlaam, f[r] de prea mult[cercetare a izvoarelor, d[*Cartea rom`neasc[*,]nv/[tur[pe *Duminecile =i praznicele cele mari*, din 1640. }n aceast[oper[masiv[, cu groasa slov[citea\[, de t[ietur[gali\ian[, este desigur o parte original[, dar stilul este al autorului: Varlaam a l[sat toat[]nv/[tura c`t[o =tia =i o putea =ti =i a vorbit pe]n\elesul \[ranilor s[i. De aici vine un fapt pe care l-am constatat din Ardeal nu o dat[:]n biserici p[r]site, din praful]ngr[m[dit de sute de ani poate, iese din c`nd]n c`nd c`te o foaie cu acea slov[mare, hot[r`t[,]n care recuno=ti imediat Cazania lui Varlaam. }n biserici nu se mai sluje=te, glasurile au amu\it de mult[vreme,]n cuprinsul zidurilor pustii s-a]ngr[m[dit pulberea uit[rii din an]n an, din deceniu]n deceniu, din secol]n secol, =i cu toate acestea nu mor foile din Cazania lui Varlaam, care arat[ce leg[turi existau c`ndva]ntre to\i rom`nii, din toate satele cuprinsului rom`nesc, m[car de ar fi fost pe alocuri st[p`nitori de alt neam dec`t al c[lug[ra=ului ajuns mitropolit al Moldovei. +i aceasta]nc[este oper[de unitate na\ional[, o unitate care se face]n suflute, pentru c[ardeleanul cere acela=i grai pe care]l cere =i moldoveanul =i munteanul. Nu o dat[, c`nd vine,]n satele de acum, un preot cu teologie =i vrea s[introduc[]n mintea s[tenilor lui elemente de c[rtur[rie a=a cum de multe ori nu le]n\elege nici el singur, de=i a dat, sau, mai adev[rat, tocmai pentru c[a dat examene dintr-]nsele, se ridic[din mul\imea aceasta un glas care zice: „P[r]inte, zici foarte bine, dar mai bine dup[cartea cea veche“. Cartea cea veche pentru toate provinciile rom`ne=ti este aceast[carte a p[rintelui Varlaam.

Pe alocuri cartea se poate asem[na]n vr[jirea ei de sfin\i =i de]ngeri cu o p`nz[a bunului „frate“ Angelico, me=ter de chipuri dumnezeie=ti pentru oamenii cei buni.

Ea ar merita o retip[rire]n seria, pe care z[bovim s-o]ncepem, a Tezaurului vechii c[r\i rom`ne=ti,]nv/[toare de stil =i adesea =i de spirit peste r[t]cirile vremilor.

Dar de la această explicație a cuvântului lui Dumnezeu într-o limbă oarecare de proză, a trebuit să se treacă în curând la altceva: la cuvântul lui Dumnezeu în versuri, în versurile acelea care până acuma apar doar în doine și în cântecul bisericii. Psaltirea exista în traducere și traducerea aceasta era veche de orișicând, dar altfel se înfățișează orișice carte atuncia când i se adaugă magia versului, dulcele cântec de fiecare clipă al silabelor.

A fost cineva în Moldova, tot sub influența acelui curent franciscan, care a înfățișat Psaltirea pentru orice sătean, pentru orice minte, oricât de umilă, care se dorește aproape de Dumnezeu. Și acela a fost mitropolitul Dosoftei.

Acesta a venit din regiuni străine de vară, poate din Galileea, dacă socotim după numele pe care-l purtau părinții lui. Pe mamă o chema Misira, pe tată Leontari, pe un bunic Barila, frații îndoiali nume străine: Leontari aduce a grec, a negustor grec, Misira este un nume oriental care înseamnă „egiptean”. Dosoftei a stat o bucată de vreme la mănăstirea Secul, întemeiată la sfârșitul secolului al XVI-lea, și după aceea s-a ridicat în ierarhie pe câștigurile obișnuite. Și totuși latinește, grecește și era un om învățat, care păștrea legătură cu lumea natală din care plecaseră părinții lui, și în mijlocul cărei învășe poate el însuși în cei dintâi ani de tinerețe, căci nimic nu exclude ca, înainte de a intra în mănăstire, să fi avut contact cu colile și cu lumea cărturarilor din Liov. Când ajunge mitropolit, în loc să se apuce de teologie — și este întrebarea dacă nu ar fi putut-o face, căci îl vedem uneori discutând cu istoricii și capabil de a întrebuiși cărțile de învățtură din Apus, de a se coborî în lumea documentelor pentru a preciza un punct de cronologie, și meritul cel mare nu este de a fi popular atunci când nu poți fi decît popular, ci să fii popular când poți încerca orice, când ai toate mijloacele de cunoștință și te poți ridica prin ele oricât de sus — el a avut gândul de a pune în mână

oric[rui moldovean,]ntr-o limb[pe care o pricepea la]nceput mai pu'in, c[ci Dosoftei a fost p`n[la sf`r=it un]nv[\[cel]n ce prive=te rom`neasca, traducerea Psaltirii. El o va face =i]n proz[, c`nd,]n deosebire de Liturgia sa, plin[de o mul\ime de expresii care nu erau s[se]ncet[\`eneasc[niciodat[, el ajunsese acum la o mai mare des[v`r=ire a cuno=tin\elor sale]n limba \[rii; dar ceea ce nu se poate face]n proz[a putut foarte bine]n versuri. +i nu este nici o]ndoial[c[,]n ce prive=te redactarea versurilor sale, el nu a fost ajutat de nimeni, ci singur, prin familiarizarea cu poporul, cu sufletul lui, a ajuns a fi un rostitor al geniului rom`nesc. Astfel, dup[ce, poate, adunase acum din c[r\i grece=ti materialul pentru Vie\ile sfin\ilor, o serie]ntreag[de volume tip[rite]n frumoasa liter[nou[]mprumutat[de la Moscova, el s-a apucat s[traduc[=i psalmii]n versuri.

C`nd dl Bianu a reeditat ace=ti psalmi, a vorbit de un original polon scris de Kochanowski, un om al Rena=terii, care prelucrase, sub influen\va unor anumite idei abstracte, vechii psalmi ebraici]ntr-o limb[polon[care, de ce s[ascundem, nu are nimic popular]n caracterul ei. A=a]nc`t, dac[eruditul Kochanowski trebuie s[fie citat pentru a se ar[ta c[=i]n alte \[ri avuse cineva]ndr[zneala de a preface psalmii]n versuri moderne, nu putem totu=i vorbi de o crea\iune a lui Dosoftei prin Kochanowski. Dosoftei,]ndemnat sau ba de cuno=tin\va c[r\ii acesteia polone, a pref[cut psalmii nu numai pe metru rom`nesc =i cu rime luate din poezia popular[, dar introduc`nd adeseori peste cuprinsul autentic al originalului o mul\ime de elemente de observa\ie, o mul\ime de alte]mprumuturi, care vin din]ns[=i via\va poporului rom`nesc, el a ajuns astfel de foarte multe ori la lucruri de toat[frumuse\ea, care foarte adeseori nici nu au nevoie de]ndreptare pentru a pl[cea =i ast[zi.

Aceasta p`n[la buc[\ile care au trecut pe urm[]n c`ntecele de stea cu care merg copiii de le c`nt[sub ferestrele luminate]n serile de la sf`r=itul lui decembrie. Cu c`t[pl[cere se aude =i acum

psalmul cel mai dureros dintre toate, acela care]nf[\i=eaz[pe evrei pl`ng`nd la ruinele Ierusalimului:

La apa Vavilonului
Jelind de \ara Domnului
Acolo =ezum =i pl`nsem
La voroav[c[ne str`nsem.
De te-am mai putea uita-te,
Ierusalime cetate!

]n anii cei mai grei ai no=tri, c`nd mul\i erau smul=i de la vetrele lor, pleca\i prin alte p[r\i sau prin str[in[t[\i dep[rtate, c`nd foarte mul\i nu=i mai puteau]nchipui vremea]ntoarcerii la vatr[sub steagurile de biruin\[, de at`tea ori]n sufletul celor care cuno=team vechile versuri ale lui Dosoftei, a r[sunat psalmul:

De te-am mai putea uita-te,
Ierusalime cetate,

Ierusalimul din care ne izgonise pedeapsa p[catelor noastre.

Dar acest curent franciscan, acest curent duios, popular, ating`nd at`tea elemente ale sufletului omenesc celui mai smerit, a avut o]ntindere care a trecut dincolo de literatur[. Avem scrisori din vremea aceea, =i scrisorile acestea oglindesc exact acela=i spirit. Cu mul\i ani]nainte s-a]nt`mplat s[g[sesc]n arhive ardelenne scrisori de-ale lui Gheorghe +tefan, care a]nlocuit pe Vasile Lupu. Un om cu totul deosebit de acesta: Vasile Lupu, m`ndru, trufa=, succesori,]n speran\[, al]mp[ra\ilor bizantini, unul dintre aceia c[tre care toat[cre=tin[tatea r[s]ritean[se uita cu o deosebit[]ncredere; Gheorghe +tefan reprezint[un smerit boier de \ar[, care st[tuse mereu]ntre \[ranii lui, f[c`ndu=i rug[ciunea]n biserica de sat, om voios =i bun de glume. C`nd preg[tea conspira\ia contra lui Vasile, cum sta cufundat]n g`nduri, sprijinit]n toiag — c[ci era logof[t mare al Moldovei — i-a spus cineva r`z`nd: „Ce zici

din fluier, logofete?“, iar el, care a=tepta s[se coboare trupele ardelene pentru r[scoala lui, a r[spuns: „Zic s[-mi vie oile de la munte =i nu mai vin“, sau, alt[dat[,]nt`lnind un r[dvan cu o jup`ni\[frumoas[, el a spus, f[r[mult[vorb[, vizitiului s[]ntoarc[la el acas[, de =i-a f[cut-o so[ie. Cine i-a v[zut chipul cu must[\ile l[sate a oal[=tie c[trebuie s[fi fost un om aspru, dar pl[cut la vedere; Gheorghe +tefan, aceast[expresiune a spiritului popular,]ncoronat]ntr-un boier de \ar[, domn de folklore al Moldovei, a avut de pus la cale o mul\ime de greut[\i cu vecinii, pe care deseori \ara nu-l putea ajuta s[le rezolve. +i a recurs la tot ce avea mai spontan, mai duios =i mai h`tru cuv`ntul oricui pentru a=i]ndrept[\i nevoile =i a=i cur[\i con=tiin\ta de]mbolditorii la plata datoriilor sale.

]n cuvintele acestea de biet datornic domnesc care nu poate mul\umi pe puternicul s[u vecin =i care cu at`ta sinceritate spune c[i-a secat izvorul vistieriei, c[el ar fi bun pl[titor, dar punga lui se]mpotrive=te, vedem f[r[]ndoial[exact acela=i spirit ca =i]n Cazania lui Varlaam =i ca =i]n psalmii, care ast[zi]nc[se c`nt[]n nop\ile de Cr[ciun, ai lui Dosoftei.

Deodat[]ns[asupra acestei forme populare vine =coala, vine cartea, vine]nv[\tura. Am avut =i noi o epoc[de Rena=tere. Aceast[Rena=tere este, fire=te, mai pu\in fecund[dec`t]n alte p[r\i, dar cu toate acestea constituie unul din fenomenele cele mai interesante]n trecutul nostru cultural =i literar. Nou nu ne mai putem]nchipui ast[zi literatura noastr[a=a cum pe vremuri o prezenta un Gaster]ntr-o mare colec\ie german[, leg`nd manuscript de manuscript, ca =i cum noi nu am fi fost dec`t ni=te copi=ti ai slavilor de peste Dun[re =i numai]n cele biserice=ti am fi ad[ugat glasul nostru la concertul celor care c`ntau slava lui Dumnezeu. La aceasta, putem r[spunde ast[zi c[nu a fost o singur[mare mi=care intelectual[]n Apus, la care, aduc`nd =i noi o produc\ie literar[oarecare, s[nu ne fi integrat]ntre nevoile

noastre =i sub ap[sarea pe care am suferit-o =i de care trebuie s[
\inem seama. Am mers pas de pas cu dezvoltarea cultural[
general[a Europei, chiar]n domeniul acesta al Rena=terii, =i
anume]n faza ei cea din urm[. Ce bine ar fi fost dac[am fi
cunoscut Rena=terea =i pe vremea c`nd ea era un fenomen creator
=i spontan, pe vremea c`nd era o mi=care]nnoitoare pe toate
terenurile! Dac[s-ar fi]nt`mplat ca Despot-Vod[, care fusese pe
vremuri un copist de manuscript]n Apus, un student]n medicin[
la Montpellier =i un oaspete la Paris p`n[s[ajuns[poet laureat
=i istoriograf al lui Carol Quintul, apoi prietenul celui mai mare
aventurier polon, Albert Laski, dac[Despot, care s-a]ncoronat
a=a cum se]ncoronau suveranii din Europa de unde venea el,
atribuindu=i =i o descenden\[care ducea p`n[la +tefan cel Mare,
=i care anticipa unitatea politic[a rom`nilor prin cuvintele]n care
el aducea aminte tuturor rom`nilor de str[mo=i romani, dac[
acela care a]nfiin[at =coala latineasc[de la Cotnari, aduc`nd
]nv[\a\i apuseni destul de destoinici pentru ca s[fie mai t`rziu
re\inu\i de ora=ul Bra=ov, ar fi izbutit s[se]mp[m`nteneasc[, dac[
nu se]nt`mpla c[derea lui pr[p]stioas[: am fi avut desigur =i noi
o Rena=tere. +i de aceea este bine ca, peste tragicul cu care el =i-a
ispr[vit via\a, s[]n\elegem ideea cu care a venit =i posibilit[ile
care ar fi putut pleca de la d`nsul.

Dar Rena=terea a avut o influen\[asupra noastr[]n faza]n
care ea devenise rece,]n\epenit[, prin produse pedante de =coal[,
]n care nu mai era =nire de via\[nou[. +i era at`ta deosebire
]ntre acela care se]mp[rt[ise de Rena=tere]n Apus chiar =i elevul
care o]nv[\ase numai]n =colile de la Liov sau, =i mai pu\in, de la
Bar,]n Podolia, ca Miron Costin!

Acel care a impus Rena=terea]n ce prive=te c[rtur[ria biseri-
ceasc[este un fiu de domn moldovenesc, contemporan cu Udri=te
N[sturel, care, acesta, a]nv[\at cam prin acelea=i locuri,]ns[, el,

merg`nd p`n[]n Moscova. Aici st[deosebirea]ntre Udri=te =i acela despre care vom vorbi =i pe care]l chema Petru Movil[. Petru Movil[este un]nv[\cel, un ucenic, un „spudeu“, pentru ca s[]ntrebuin\m cuv`ntul grecesc trecut =i]n slavone=te,]n =coli galiene, pe c`nd Udri=te N[sturel a]nv[\at =i la Moscova =i =i-a adaus =i o]nv[\tur[sl[voneasc[de un alt caracter. Petru Movil[, doritor de o domnie pe care n-a putut-o atinge niciodat[, a ajuns a fi un vestit egumen al lavrei din Kiev, apoi un mitropolit al ru=ilor apuseni. S-a scris =i acum]n urm[despre d`nsul, pe baza unor descoperiri nou[, de profesorul P. P. Panaitescu, =i desigur c[astfel Petru Movil[se]nf[\i=eaz[pu\intel schimbat, dar r[m`n totu=i de fixat =i alte lucruri]n precizarea adev[ratului caracter al lui.

El a sc[pat pe ru=ii de apus de catolicism, =i de aici ar fi ie=it imposibilitatea de a mai tr[i a unor anumite tendin\e na\ionale care fuseser[at`ta vreme str`ns unite cu biserica. Dar mitropolitul de Kiev nu a fost numai un teolog, ci =i un creator de tipografie, un r[sp`nditor de c[r]i sfinte]n slavone=te. Un om de carte latin[, un om de]ndreptare occidental[, un curtean al regelui polon, amestecat]ntr-o via\ care nu avea nimic a face cu neamul =i nici cu ortodoxia tradi\ional[, dar el a fost totu=i =i un fr[m`nt[tor al vie\ii noastre biserice=ti.

]n tipografie,]n =coala de tradi\ie slavoneasc[,]n traducerile noastre,]n toate e amestecat Petru Movil[, care, atuncea c`nd r[m`nea cu el singur]n chilia lui =i duioase amintiri]i r[s[reau]n suflet, nu vorbea nici grece=te, nici ruse=te, nici polone=te, ci, ca acas[, odat[, rom`ne=te. Biograful lui, r[posatul Ghenadie de R`mnic, fost elev el]nsu=i al =colilor]nfiin\ate de Petru Movil[,]nseamn[astfel de cuvinte care se g[sesc]n h`rtille lui. +i i-a pl[cut fostului pretendent P[tra=cu-Vod[s[vorbeasc[de minunile care s-ar fi s[v`r=it]n Belgrad,]n Alba-Iulia lui Mihai Viteazul, cu prilejul sfin\irii mitropoliei de acolo. P`n[la]nchiderea ochilor lui obosi\i de munc[, el a r[mas astfel *un om al nostru*.

Dar influența lui Petru Movil[, oriunde s-ar fi exercitat ea, a adus cu d`nsa spiritul Rena=terii, =i de aici]n biserica noastr[acealalt[tendin\[, pe care o reprezint[Udri=te N[sturel, el]nsu=i o crea=iune a lui Petru Movil[, c[ci, cu toate c[=coala le-a fost deosebit[, direcția lor r[m`ne aceea=i.

]n lumea ruseasc[se tip[rise o frumoas[carte, *Varlaam =i Ioasaf*, care, dup[cum spuneam =i mai]nainte, nu este altceva dec`t prefacerea pentru cre=tini a biografiei lui Buda. E legenda frumoas[a]mp[ratului care a avut un fiu =i a vrut s[-l fereasc[de cunoa=terea oric[rei dureri a lumii, impun`nd ca el s[fie]nchis]n palat unde nu era pentru el nici o suferin\[, nici o greutate. Sc[pat, totu=i, odat[de acolo, el a v[zut c[]n lume este =i boal[=i mizerie =i moarte, =i aceasta a adus o revoluție]n sufletul lui, duc`ndu-l pe calea sfin=eniei. +i Udri=te N[sturel s-a apucat =i el, dup[ce se d[duse o form[slavon[a acestei pove=ti, s[o prefac[]n rom`ne-te.¹

Dar, dac[Rena=terea a introdus]n]nsu=i domeniul religios o curiozitate pe care evul mediu cre=tin, care]nt`rzie la noi, nu o avuse, dac[a introdus o metod[pe care secolele anterioare nu o cuno=teau,]n acela=i timp a dat =i preocupa\ii care nu au a face cu religia, care]ntrec religia, ori sunt al[turi de d`nsa, de multe ori mai sus dec`t cuprinsul ei,]n ce prive=te nevoia de a se interesa =i de altceva dec`t numai de generalitatea c[r\ilor biserice=ti. +i atunci s-au ivit dou[personalit[ți de un caracter ne]nt`nit p`n[aici.

Noi avem cuno=tin\[de istoria rom`nilor, cum spuneam mai]nainte, prin tradiție; cine =tia =i slavone=te desf[cea poate =i c`te ceva din]nsemn[rile c[lug[rilor, dar nu exist[nici un fel de dovad[c[boierimea ar fi avut vreo atingere cu aceste l[ca=uri unde se p[stra]n scris]nsemnarea cea veche despre trecutul

¹ Legenda aceasta budist[-cre=tin[a fost tip[rit[de generalul P. V N[sturel acum c`niva ani,]ntr-o ediție rar[, care se cere, =i ea, reluat[.

nostru; ba, mai mult dec`t at`ta, nici nu era curioas[de acest trecut =i nu sim\ea nevoie s[se hr[neasc[din izvorul acesta, de multe ori a=a de bogat, al trecutului. Dar Rena=terea cere totdeauna leg[tura cu trecutul, o leg[tur[str`ns[cu d`nsul; ea cuprinde o adev[rat[adorare fa\[de lucrurile care au fost, fa\[de oamenii =i]mprejur[rile de atunci, fa\[de limba]ntrebuin\at[atunci =i de stilul pe care]l aveau scriitorii]n aceast[limb[. Rena=terea a=a este: pentru viitor o disciplin[, pentru trecut o religie. Dar boierii no=tri tr[iau o parte din timpul lor dincolo de hotarele \[rii. }nc[din secolul al XV-lea]nt`lnim,]n Gal\via,]n afar[de studen\i din ora=ele str[ine, =i oameni de \ar[, al c[ror nume]l cunoa=tem; ei]nv[\au, de pild[, la Stavropighia din Liov, m[]n [stire de c[rturari legat[direct de Patriarhia constantinopolitan[. De c`te ori fra\ii de la Stavropighie aveau vreo nevoie, banii ie=eau =i din vistieria Moldovei. Mai t`rziu, c`nd pribegi din Moldova au trecut nu numai]n Ardeal, ci =i]n Polonia, acolo =i-au f[cut]nv[\tura. Toat[=coala lor a fost =coal[polon[; ei au fost, deci, studen\i]n limba latin[, care =tiau =i slavone=te, c[ci nu se puteau face boieri f[r[s[=tie aceast[limb[. +i unul dintre boierii ace=tia pribegi umbla\i prin =coli polone, Grigore Ureche, s-a apucat s[scrie istoria \[rii lui. A f[cut-o de la d`nsul c-a sim\it Grigore Ureche, pentru c[]nv[\ase]n =coli din Apus, nevoia de a]nf[\i=a]n rom`ne=te,]ntrebuin\`nd =i izvoare polone, redactate]n limba latin[, trecutul \[rii Moldovei? Sau *Vasile Lupu, care]n toate domeniile a]ndemnat, este acela care i-a cerut]nv[\atului boier s[dea istoria Moldovei?*

]n tot cazul, istoria Moldovei a lui Grigore Ureche este f[r[]ndoial[o crea\iune a lui,]n sensul c[pentru prima dat[se introduce critica istoric[, pentru prima dat[judecata omeneasc[este]ntrebuin\at[pentru a se afla unde este adev[rul din acele izvoare multiple care se]ntrebuin\`eaz[deodat[. Mai t`rziu s-au adus =i umpluturi care au f[cut pe C. Giurescu s[cread[c[nu

mai avem a face cu textul lui Ureche, ci numai cu o refacere t`rzie a unui Simion Dascălul. P[erere care-mi pare =i acuma absolut gre=it[, c[ci Simion Dascălul era un „profesor“, un „om de catedr[“, care nu cuno=tea via\a politic[, iar cronica lui Ureche este nu numai o lucrare plin[de erudi\ie, de spirit critic, ci,]n acela=i timp, =i o carte de om politic, cartea cuiva care =tia cum se c`rmuie=te \ara,]n spirit boieresc. }ntr-un studiu recent al dlui Panaitescu, s-a ar[tat c`t de puternic se afirm[acest spirit. De pild[atuncea c`nd vorbe=te de]ncoronarea lui +tefan cel Mare, el arat[cum se adun[\ara toat[; \ara]l proclam[pe +tefan; puterea lui este, prin urmare, ob\inut[nu de la singur[biruin\a lui, ci,]nainte de toate, de la voin\a \[rii, adic[a boierilor cu mitropolitul]n frunte. Aceasta este o declara\ie oligarhic[boiereasc[]n sens polon, adic[]n sensul intereselor clasei c[reia-i apar\inea Ureche.

Dar,]n afar[de valoarea politic[a cronicii lui Grigore Ureche, ea mai are o valoare]n ce prive=te stilul. Ureche este *un om de stil latin*, un om de *strict* stil latin. Nu are dec`t s[deschid[cineva orice pagin[din cronica lui pentru ca s[simt[imediat modelul care i-a stat]n fa\]. El nu se]ncurc[]n am[nunte; expunerea lui este totdeauna sigur[=i dreapt[: se vede disciplina admirabil[]n care Ureche=i f[cuse]nv[\tura.

Astfel,]n descrierea luptei de la Baia — pentru a lua un exemplu — pe l`ng[c[se simte m`ndria na\ional[a boierului care nu suferе preten\iile craiului Mateia=, pe l`ng[c[se recunoa=te hot[r`rea osta=ului, dar]n fraza aceea lung[, dup[ce cade r[s-punsul lui +tefan cel Mare: „nu au primit“ =i apoi se ridic[steagurile =i lucesc]n soare armele de lupt[]mpotriva str[inului, se distinge stilul eroic, fraza latin[lung[, cu buc[\ile intercalate, fr[m`ntarea aceea de stil care vine dintr-o lung[experien\[\ secular[a scrisului]ntr-una din marile literaturi ale lumii. Aici nu mai este]ns[ilarea lui Gheorghe +tefan, cu schimb[rile sintac-

tice de fiecare moment, ci este ceva care leagă logic toate elementele frazei, găsim în gramatică tot ce trebuie pentru a pune împreună și a confunda multiplele elemente într-un singur bloc de structură latină. Se va vedea pe urmă ce înseamnă, pentru a doua jumătate a secolului al XVII-lea, o altă disciplină de stil, italiană de o parte, polonă de alta, când se vor studia Cantacuzino Stolnicul și Miron Costin, personalități care și permit toate capriciile, pe când aici, potrivit cu spiritul Renașterii, originalitatea lui Ureche se supune unei discipline neînvinse, unor norme inflexibile de guvernare a stilului, și potrivit cu normele acestea întrebunțază cu o îngrijită cumpline toate mijloacele retoricii latine.

și de aceea la el și bucuria descoperirii originilor latine, mândria cu care se proclamă înalta noastră descendență.

Dar nu numai comentând cazul acesta al lui Ureche are cineva a face cu forma latină aplicată unui subiect românesc, înveleseră altfel de cum îl înveleseră predecesorii lui, ci este în vremea aceea o adevărată iubire pentru opera transmisă de antichitate, dorința de a muta această operă în lucrurile românești, și dorința aceasta se manifestă în multe domenii.

Pe vremea lui Vasile Lupu și a lui Matei Basarab pravilele s-au prefăcut în limba noastră. Încă de pe vremea lui Petru Rareș și a lui Alexandru Lăpușneanu se părăsesc nomocanoanele în Moldova, ca și pe vremea lui Mihai Viteazul, acest domn de război, care avea alte griji, căci epoca aceasta a Renașterii era o epocă de disciplină și în materie de drept. Dar în timpul lui Vasile Lupu s-a întărit sfera oamenilor care erau capabili de a traduce din grecește și de a înfățișa în românește aceste nomocanoane. Acela care a făcut-o a fost în Moldova, unde se forma la coală un Nicolae Milescu, Istrate Logofătul, care și zicea și Eustratie — și, dacă nu ar fi decît forma aceasta, încă am învelege că avem a face cu un om al Renașterii. Acel Istrate, îndemnat de domn, care

voia s[aib[privilele]n limba \[rii, le-a tradus din grece=te,]ntr-un manuscript care nu a fost niciodat[tip[rit, *Cartea rom`neasc[de]nv[\[tur[.*

+i]n Muntenia au fost astfel de c[rturari =i c[lug[ri pe care Matei Basarab i-a]ntrebuin\at pentru traduceri =i care ne-au dat *Pravila cea mic[.* Muntenii au copiat apoi opera de drept a lui Istrate, care s-a adus deci peste ceea ce exista]n *Pravila de la Govora. Lumii acesteia]i trebuiau deci norme de drept scrise.* Chiar dac[*societatea nu primea astfel de legi*=i dac[ea continua s[aplice dreptul oral transmis de secole, totu=i *m`ndria domnului cerea ca el s[aib[astfel de legi scrise,* fie =i dac[el]nsu=i continua s[judece dup[„obiceiul p[m`ntului“. El putea s[arate]ns[]naintea tuturor legile bizantine introduse]n \ara lui.

De la drept s-a trecut la altceva. P`n[acuma c`tva timp nimeni nu ar fi crezut c[un izvor literar din antichitatea clasic[, elenic[, a putut s[ispiteasc[pe un c[rturar moldovean de atunci =i cu toate acestea lucrul s-a]nt`mplat. Istrate Logof[tul, sau, dac[nu s-ar]mpotrivi cronologia, Nicolae Milescu,]n tot cazul un boier moldovean, a]ndr[znit s[atace]nsu=i textul ionic al lui Herodot. Nu-=i]nchipuie]ndeajuns un neini\iat greutatea extraordinar[a traducerii acestor vechi]nsemn[ri ale autorilor greci. S-au f[cut =i la noi dou[traduceri moderne: una de Dimitrie Ghica, ap[rut[prin]ngrijirea Academiei Rom`ne. Traducerea aceasta este desigur mul\umitoare, pentru consulta\ii istorice, dar traducerea cea veche are totu=i o mare superioritate fa\ de cea de acum: nu numai c[textul este tradus cu foarte mult[exactitate, dar este pref[cut]ntr-o foarte frumoas[limb[rom`neasc[. +i aceasta]ntr-o vreme c`nd Herodot]n alte literaturi,]n literaturile Europei centrale =i apusene, nu era]nc[tradus]n]ntregime.

Este vorba undeva]n Herodot de insula Creta =i traduc[torul rom`n adaug[e la text c[turcii se trudes[c o ia acum =i nu pot.

Dar lupta turcilor cu Veneția pentru Creta începe la 1640 și a durat vreo douăzeci de ani; deci putem așeza această traducere cam la jumătatea celor douăzeci de ani, înainte de 1650.¹

Astfel, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea observăm o prăsilire a spiritului franciscan, o schimbare a sensului întreg al literaturii bisericești, o îndreptare — întreruptă de marile nenorociri care au căzut asupra amânduror țărilor — către izvoarele de competență ale antichității clasice. Constatând aceasta, trebuie să spunem că biruința cătigată în acest înalt domeniu, și pentru care putem avea o legitimă mândrie, trebuie să fie unită și cu o prărire de rău. Prărire de rău pentru că prin aceasta s-a împiedicat, pe o mulțime de vreme, dezvoltarea aceluși umil spirit popular, care singur era în stare să dea — așa cum s-a întâmplat numai în secolul al XIX-lea — o literatură românească originală.

¹ Am tipărit acest Herodot, dar cartea nu se mai vede pe nicăieri de multă vreme. Ar trebui reluată această ediție, care reprezintă unul dintre cele mai interesante monumente de limbă românească și care, în domeniul literaturii noastre, este o tot așa de mare ispravă, tot așa de înaltă și tot așa de mândră ca și traducerea *Bibliiei* în 1688.

V. LITERATURA INDIVIDUALISTĂ DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

De la o vreme spiritul Renașterii se rupe din ceea ce se numește de obicei, în formularea pe care i-a dat-o Lamprecht, tipism. După marele istoric german, dezvoltarea omenirii trece prin faze succesive de tipism și de individualism. Într-o epocă de tipism fiecare este dator să facă a-a, să scrie a-a și de multe ori să își găndească și să simtă a-a cum gândesc, simt, scriu și ceilalți: uniformitatea caracterului generic este o datorie pentru toți. Trebuie, chiar dacă ai o individualitate, să o sacrifici pentru a fi convenabil — și de multe ori aceasta este un mare păcat pentru că sunt individualități care s-ar fi putut manifesta și care din pricina acestei legi a vremii sunt datoare să își prezintă această individualitate și să se manifeste numai a-a cum s-ar putea manifesta oricare altul dintre contemporanii lor. Dovada că în epocile de tipism sunt individualități în număr este că oamenii care, în secolul al XVI-lea, scriu după normele recunoscute, de câte ori este vorba de o carte destinată publicului, atunci când scriu pentru cineva de aproape, felul lor de a se exprima este cu totul deosebit. De o parte, scrisori în latinește pentru toată lumea, de alta, simple și veridice mărturisiri proprii.

Astfel, în Florența lui Lorenzo de Medici, când cineva dintre cărturari se gândea a face filosofie, literatură, despre vreunul dintre subiectele vagi pe care le afecționa Renașterea, el o face în latinește și în forma consacrată, dar, când Lorenzo însuși scrie versuri italienești, care nu erau menite să contribuie la renumele

lui literar[, el se întoarce la vechea tradiție și în această veche tradiție de limbă vulgară pune ceva din „genialitatea” lui.

Dar sunt epoci în care individul se desface din aceste legături, așa zice, din această structură înfățișare a spiritului său, și îndrăznește a se înfățișa așa cum este, descoperind ce este în cutele ascunse ale sufletului său.

Această atitudine a individului creează o modalitate, o regulă și astfel într-o epocă de individualism, în care fiecare încearcă să manifeste ceea ce-l deosebește de ceilalți — și se întreprinde foarte deseori ca, precum, în cazul întregii originalități existente, a cătorva trebuie să fie sacrificată regula-tip, tot așa în cazul al doilea individualității inexistente cât să se forțeze pentru a se prezenta ca personalitate reală.

Astfel în literatura românească din secolul al XVII-lea se produce o foarte puternică mișcare către individualism. La noi acest curent vine mai târziu decât în alte părți, și e natural să fie așa, pentru că noi nu-l creștem, ci îl primim ca influență.

Avem deci a face cu un individualism creator, poetic, ca să întrebăm în cuvântul în sensul cel vechi, grecesc, de creațiune în cuvinte; un individualism nedisciplinat sau căutându-se singur o disciplină în normele personalității care se manifestă. Individualismul acesta venea, ca și clasicismul de care am vorbit, de la unul dintre vecinii noștri, de la acela care era mai de multe ori în contact direct cu toată realitatea spirituală a Apusului. Nu poate fi vorba de Ungaria ardeleană, care, de fapt, a avut o dezvoltare culturală, atât în limba vulgară, cât și în limba latină, mult superioară dezvoltării noastre culturale; bineînțeles vorbesc de celelalte elemente, dominante, din Ardeal, nu de elementele românești, care pe vremea aceea erau legate exclusiv de poezia populară și de cartea bisericească și nu participau cu nimic la cultura superioară a nașunilor privilegiate. Dar legăturile noastre

culturale cu Ardealul, deși au existat, au fost cu mult mai puțin decât cele cu Polonia. E foarte mult timp de când am arătat că de deseori că de esențiale erau aceste legături, încă dintr-o vreme foarte îndepărtată. Și am pomenit chiar aici de Stavropighia de la Liov și de coala de la Kiev a lui Petru Movilă, în care era foarte îndoielnic spirit polon, și s-a vădit că Renașterea era în învârtura aceea de caracter neclar, bisericesc ortodox, a lui Petru Movilă, prin care prindea înșel, conștient, cultura latină a Occidentului, care venea tot prin Polonia. Și dacă ea a biruit așa de repede, aceasta denotă o potrivire cu fondul propriu, cu felul de a fi al poporului nostru.

Oricât de mult s-ar încerca, și oriicând s-ar încerca, fie și cu oricât de mult talent, cu geniu chiar, care nu se găsește pe toate cârmurile, a realiza împrumuturi literare și culturale, nu prinde nimic decât ce se potrivește cu spiritul unui popor, așa cum s-a format el în cursul veacurilor.

Polonia nu se disciplinase încă politic — ea care avuse înainte ei același model ca și Italia tiranilor din secolul al XV-lea, imitatori ai Romei. Roma nu a fost încă realizată în Polonia, deși polonii au dorit-o și au fost în stare să facă astfel ca în literatură să se scrie latinește cum se scria în Italia. Temperamentul lor slav, capricios, imaginativ, rebel la tot ceea ce era ordine impusă și față de poloni nesuferit, diviza în partide care se luptau între dănele. Regele el însuși, prin la +tefan Báthory — care el o bucată de vreme a disciplinat pe poloni — nu avea prea mare putere. Îndată ce polonii au scăpat de sub mână regelui +tefan, ei s-au răzbușat de atâtea ascultare și, când s-au ales doi regi, Sigismund de Suedia și Maximilian de Austria, vremea nobililor a revenit. Regele a fost de aici înainte învârtit la dispoziția suferințelor și. Într-un moment ei au organizat și o ligă împotriva lui, „rokoszul“ (cuvântul a fost întrebuintat și în Moldova secolului al XVII-lea în sens de război). Pe urmă chiar, după moartea lui Sigismund prin la isprăvitul

dinastiei de Suedia, suveranul a fost mereu nesigur pe tronul s[; u; nobilii au ales pe cine s-a]nt`mplat =i au nimerit c`ndva =i pe un biet t`n[r beteag, s[rac, f[r] nici un fel de influen[, care a fost Mihail Wiszniewiecki. Pe urm[, din fericire pentru ei, au avut norocul s[aleag[pe Ioan Sobieski, care fusese un timp aproape un comandant de cavalerie independent[, c[ut`nd necontenit lupta =i luarea la]ntrecere cu turcii.

]n aceast[societate trebuia s[fie tot a=a. Cine]nv[\a la =coal[? C[lug[ri, copii de nobili, care mai cur`nd sau mai t`rziu trebuiau s[]ntre]n lume, =i, deci, s[fie st[p`ni\i de acela=i spirit =i s[fac[acelea=i lucruri ca =i]nainte=ii. Dar, oricum, altceva era s[se]nve\e, ca]nainte, la un biet c[lug[r din Moldova, c`\i ani sunt de la facerea lumii =i c`\i ani de la]nceputul Romei =i s[se fac[exerci\ii de citire din Psalmi — de=i, la noi,]n vremea aceea, predau =i dasc[li de grece=te la Trei Ierarhi — =i altceva s[]nve\i la =colile polone =i s[cre=ti]n mijlocul agita\iei aceleia necontenite a societ[\ii polone de atunci. De aici, din elemente astfel crescute au ie=it individualit[\ile at`t de deosebite de a lui Ureche, cum e a lui Miron Costin =i, dup[imita\ia tat[lui, a lui Nicolae Costin.

Personalitatea lui Miron Costin se dovede=te a fi total deosebit[de a lui Ureche. Nu are principii de stat, nu face filosofie politic[, nu se g`nde=te la rela\iile care exist[sau care trebuie s[existe]ntre suveran =i]ntre supu=ii lui =i nici nu a meditat asupra misiunii pe care o are,]n societatea contemporan[, clasa nobil[, c[reia]i apar\ine. Toate acestea sunt lucruri pe care el le simte, dar nu le spune, pentru c[pe d`nsul nu-l intereseaz[istoria]n sensul Rena=terii celeilalte, care, t`rziu, p[trunseser]n Polonia =i mai t`rziu]nc[la noi; pe d`nsul]l preocup[ceea ce se]nt`mpl[cu el =i cu familia lui. De aceea ar fi fost foarte interesant dac[am fi avut povestirea lui Grigore Ureche p`n[la epoca aceasta; dar cronica se sf`r=te la sf`r=itul secolului al XVI-lea. Partea final[a povestirii este]ns[datorit[lui Nestor Ureche, tat[lui Grigore,

acela în care unii au căutat — este multă vreme de atunci — să vadă pe adevăratul autor al cronicii lui Ureche¹.

Grigore Ureche făgăduise a merge până în vremea lui Vasile Lupu. Ar fi fost interesant această proiectată ultimă parte; ar fi fost aceeași imparțialitate senină și rece, aceeași neîncredere în el însuși, pe care o cunoaștem din istoria vechilor domnii. Nu ar mai fi întrebunit formule gata făcute în literatura polonă, nu fiindcă nu putea — dovadă scrisorile din acest timp pe care le-am citat — ci fiindcă el credea necesar să imite pe cineva.

Luăm în schimb pe Miron Costin. Tatăl său trecuse în Polonia și a stat acolo câțiva ani. Pe vremea aceea boierii refugiați în regatul vecin erau asigurați în felul acesta: precum în timpul nostru politicienii și depun banii la băncile din străinătate pentru ca să fie la adăpost, așa pe vremea aceea se asigura cineva făcând să fie înscris în rândurile nobilimii polone. În unele cazuri se schimba și numele și, din Bărnoveanu, boierul devenea Barnowski, căci Miron Barnowski nu era deloc polon, ci drept român, având moșie la Bărnova. Dar a trăi în acest mediu polon nu putea să rămână fără urmări. Costin nu a trăit însă la Varșovia, ci într-un colț de Podolie, la Bar. Dar Podolia e o provincie depărtată de Varșovia, cu o lume provincială nobilă, având mereu de luptă cu cazacii, care multă vreme au nelinițit acest colț de țară. O Polonie pe trei sferturi anarhică, în care tropoteau caii, sunau trumbele, se aruncau bani și se petreceau scene aspre la sfârșitul ospitelor. A trăi într-un fund de Polonie atunci era cu totul altceva decât viața ce se putea duce în Moldova, unde veneau la ospete boierii în hainele lor lungi orientale, unde petrecerea era tacticoasă, și,

¹ Adaog împotriva acestei afirmații un argument. Între hărțile pe care le-am găsit la Innsbruck și pe care le-am publicat în volumul XI al colecției Hurmuzaki sunt scrisori ale lui Nestor Ureche și poate face cineva comparația între stilul ultimei părți din cronică și stilul acestor scrisori isclite de tatăl cronicarului.

c`nd, la mas[, se]mb[tau oaspe\ii, era f[r[zgomot, f[r[scandal. De aceea uimirea alor no=tri cu prilejul nun\ii lui Timu=, fiul hatmanului c[z[cesc, cu frumoasa Ruxanda, fata lui Vasile Lupu, c`nd mirele nu vorbea cu nimeni, nici m[car cu viitoarea lui so\ie, nici cu socrii, c`nd sta]n col[, cum zice un contemporan, „ca un lup]n tufi=“ =i=i m`nca unghiile, c`nd rudele care veniser[cu el, *dru=tele*, s-au]mb[tat]n a=a fel]nc`t au trebuit s[fie scoase la mijlocul mesei, iar nu la sf`r=it, cum cerea buna-cuviin[, iar cazacii de r`nd alergau prin Ia=i=i nec[jeau pe cei dint[i negustori evrei prip[si\i acolo. A fost o mirare la curtea imperialului Vasile Lupu s[aib[un genere de acest[calitate.

]n Polonia]ns[lucruri de acestea erau obi=nuite, ele se f[ceau]n fiecare moment, a=a]nc`t boierul tr[it peste grani\] se]ntorcea acas[cu deprinderea unei vie\i libere,]n care fiecare f[cea ce voia =i ce putea. +i acesta un element al rena=terii, dar, de data aceasta, =i forma este individual[.

+i, atunci c`nd scrie povestea vremii sale, Miron Costin caut[a spune ce a =tiut el, =i at`ta. C`te lucruri nu ar fi putut ad[ugi din izvoarele polone care-i st[teau la]ndem`n[, a=a precum au f[cut Simion Dasc[lul =i vreun Misail C[lug[rul, care au alc[tuit cronica,]ntr-o form[mai ampl[, cu o aplecare mai mult spre]mprumuturi dese din izvoarele pe care Ureche nu le cunoscuse, izvoare ungure=ti =i izvoare polone! Putea s[fac[=i Miron Logof[tul o astfel de oper[de compila\ie, cum o va face =i fiul lui, Nicolae Costin, care, acesta, se g[se=te,]ntr-o alt[vreme,]n epoca de erudi\ie.

Adaug c[Miron Costin este mai totdeauna]nduio=at; el se simte dator, aproape, s[se]nduio=eze. Pe c`nd Grigore Ureche abia tresare de m`ndrie na\ional[,]n sensul restr`ns al m`ndriei moldovene=ti, dup[c`te o victorie, urma=ul scald[]n lacrimi scena uciderii la Constantinopol a lui Vod[Barnovschi, binef[c[torul Costine=tilor, de la care el]=i tr[gea =i numele. Ceea ce atrage la

Miron Costin mai e simpatica dezordine, capricioasa]nodare, =i desfacere, =i]mplementicire, =i reluare a =irului povestirii. Liber[alearg[fraza lui;]ncepe prin a spune un lucru, pe urm[trece la altul, intercaleaz[o idee, se]ntoarce]napoi, =i jocul acesta f[cut din buc[\ele de fraze el]]ntrebuin\ eaz[pentru a forma un mozaic pe at` t de fermec[tor, pe c` t este de nedisciplinat.

Dar influen\ a aceasta a individului celui nou nu a venit numai din Polonia, ci =i de aiurea, dintr-o \ar[cu mult mai]naintat[dec` t Polonia. \ara aceasta, f[r[s[putem spune c[a creat, singur[, la sf` r=itul evului mediu, Rena=terea — fiindc[Rena=terea o]nt`lnim =i]n lumea francez[contemporan[, poate chiar ceva mai]nainte — dar \ara aceasta a fost, foarte mult[vreme, s[la=ul]nsu=i al Rena=terii. Este vorba de Italia, care a g[sit o form[latin[perfect[, spre]nv[\[tur[=i altora, c[ci, orice s-ar spune, vechea Rom[tot]n sufletul burgheziei din Italia secolului al XV-lea se putea g[si mai mult, suflet nou]n care lucrau tot vechile instincte.

]n aceast[Italie au mers o mul\ime de ai no=tri]nc[]n secolele al XV-lea =i al XVI-lea, =i, pe de alt[parte, at` \ia din italieni au fost ceru\i de marea noastr[boierime =i de domni, =i au =i venit, chiar =i me=terii de pictur[italieni, c[ci Alexandru L[pu=neanul a dorit s[aib[pictur[occidental[pentru m[n[stirea Slatina.]nc[de la jum[tatea secolului al XVI-lea au fost la noi]n \ar[italieni, a=a cum au fost francezi pe l`ng[Petru-Vod[Cercel, =i ei sunt pomeni\i]n socotelile lui. Apoi]ncep a veni, din Constantinopol, un Bartolomeo Bruti, un Bernardo Borisi, care e]nsu=i nepotul influentului postelnic Bruti, apoi un Minetti, =i al\ii, care reprezentau aceea=i influen\. Doar =i Constantinopolul era plin de italieni. +i la ace=tia se ad[ugau,]nc[din acest secol al XVI-lea, negustori italieni, care erau foarte mul\i, =i negustori macedoneni care, de o parte, mergeau]n Vene\ia =i, de alt[parte, la Bucure=ti =i formau leg[tura]ntre str[lucita ras[italian[=i]ntre capitala, din ce]n ce mai]nchegat[]n sens european, a principatului muntean. +i apoi

ceea ce nu trebuie uitat este c[noi eram]n foarte str`nse leg[turi cu grecii,]n a doua jum[tate a aceluia veac; aceasta f[r] nici o sc[dere pentru noi, care reprezentam un punct de sprijin =i un izvor de ajutor pentru toat[cre=tin[tatea r[s]ritean[.]n vremea aceea noi eram tovar[=i]n c[rtur[rie cu grecii =i mul[]i dintre grecii ace=tia]nv[\au la Padova, care avea o Universitate =i pentru lumea r[s]ritean[supus[]mp[r[\iei turce=ti. Se]nv[\a aicea,]nainte de toate, medicina amestecat[cu filosofia. Acum,]n timpurile noastre, este altceva medicina =i altceva filosofia, dar pe vremea aceea filosofia =i medicina mergeau]mpreun[, a=a]nc` t[ajungea cineva la =coala de acolo „iatrofilosof“. De felul acesta poate s[fi fost vestitul dragoman Panaioti Nikusios, dar f[r]]ndoial[Alexandru Mavrocordat, care =i-a f[cut]nv[\tura acolo la Padova.]n sf`r=it, apusenii, catolicii, care urm[reau de foarte mult[vreme, =i]ntr-un chip intensiv, de la]nceputul secolului al XVI-lea, unirea cu ortodoc=ii, prin c[lug[rii iezui[]ntrebuin\au Universitatea de la Padova pentru ca prin ea s[creeze un mediu religios favorabil acestei uniri. O serie]ntreag[de c[r]i au fost astfel f[cute de oameni care munceau aici pentru preg[tirea operei de unire cre=tin[.

+i iat[c[, atunci, apare ca om politic =i scriitor,]n sens italian, vene[ian, un fiu de foarte mare =i de foarte bogat boier muntean, al lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, omor`t la Snagov de Grigora=cu-Vod[Ghica de fric[s[nu vad[]n[\area la domnie a fiului acestuia =i al domni\ei Elina, fata lui Radu +erban, reprezent`nd astfel nu numai Bizan[ul, dar =i tradi[ia nobilimii lupt[toare de \ar[, care voia s[continue pe Mihai Viteazul. E. Constantin, viitorul stolnic, un t`n[r foarte bine]nzestrat, foarte activ, care, dup[ce a]nv[\at la Bucure=ti, a trecut la Constantinopol, =i una dintre cele mai interesante descoperiri pe care mi le-a adus]nainte soarta a fost]nsu=i caietul de student, unde a]nsemnat studiile sale la grecii din Constantinopol. Tot acolo se spune cum s-a

Îmbarcat apoi pentru Veneția, cum a străbătut marea, cum s-a coborât în mândra și nobilă cetate, cum a cercetat palatul ducal, ce cărți anume a cumpărat, mica lui bibliotecă de student, cum s-a dus apoi la Padova și a întâlnit acolo cu un Antonio dall'Acqua, un Arsenio Caludi. Multă vreme credeam că sunt cineștie ce dascăli ieftini ca pentru un debarcat din Orient; am cerut informații la un foarte vechi și bun prieten al meu, dl Vittorio Lazzarini, profesor la Universitatea din Padova, și d-șă mi-a comunicat tiri de mare interes despre acești dascăli, foarte cunoscuți, care au stat în fruntea Institutului de acolo, fiind întrebuiți la aș-numitul Colegiu Cotonian. Aici, prin urmare, a întâlnit Constantin Cantacuzino Stolnicul, care a străbătut apoi și alte țări din Apus, stând și la Viena. Întors în țară, el era cu desvîrire transformat. Aceasta se vede din opera care i-a fost atribuită multă vreme după moartea lui silnic, în temnița turcească, marea *istorie* — nu cronică! — a românilor, a tuturor, care trebuia să mărgină în zilele lui și care a înaintat până la începutul secolului al XIII-lea.¹ Ce are a face Ureche, numai cu latinească lui, și Miron Costin, cu amestecul lui de latinească și de polonă, cu toată îndemnarea lui de poet polon — căci el a scris pentru regele Ioan Sobieski și un fel de „Cântare a Moldovei” în care amestecă foarte multă erudiție — cu Constantin Cantacuzino! Acesta este fără îndoială un om superior, în adevăratul înțeles al cuvântului, străbătut de cultură italiană în rândul întregii, nu latinești, și în italienește s-au pstrat de la dânsul și răspunsurile date unui Marsigli, generalul italian plin de curiozitate geografică și istorică și în ce privește țara noastră. Nici o îndoială, cum o arată rîmășelele bibliotecii lui, era un om foarte învățat în latinește ca și în grecește și — nu

¹ O continuare, cu citații de scriitori latini, discutate și criticate, a cronicii muntene trebuie să fi avut ca bază o continuare până după 1450 a acestei lucrări.

e nici un fel de]ndoial[— =i slavone=te, cum trebuia s[=tie acela care mult timp a fost sftnicul lui Constantin Br`ncoveanu, dar el se]ndrepta]nainte de toate c[tre c[rtur[ria italian[contemporan[. Numai c`t de la d`nsul, care putea s[deie at`t de mult, au r[mas numai fr`nturi dintr-o oper[]n care]ntrece ca plan, informa]ie =i metod[tot ce se voise =i se adusesse la]ndeplinire p`n[atuncea la noi.

Pentru Constantin Contacuzino Stolnicul, Muntenia, Moldova, Ardealul]nseamn[tot o \ar[. Pentru d`nsul na]ia moldoveneasc[, na]ia rom`neasc[de dincoace sau de dincolo de mun]i sunt lucruri care nu au sens dec`t laolalt[, pe care le-au desp[r]it]mprejur[rile, dar pe care scriitorul care se g`nde=te la principii nu trebuie s[le osebeasc[. Ba, chiar, rom`nii macedoneni sunt pentru d`nsul o parte integrant[a neamului, =i pe ace=ti rom`ni balcanici, care niciodat[nu s-au mai amestecat, din vechi timpuri ale evului mediu,]n via]a noastr[istoric[, el]i introduce]n povestirea lui, lu`ndu-le ap[r]area, cum e gata a se bate cu oricine c`nd se atinge onoarea na]iei sale.

Nu este vorba aici de calcul politic ca la Ureche, care arat[c[au avut dreptate domnii moldoveni fa\ de cei poloni, ci el ap[r] cu credin\[=i av`nt pe ai s[i, pe care-i concepe]n chip cu des[v`r=ire apusean;]mpotriva du=manilor na]ionali el se ridic[, lini=tit, st[p`nit, de c`te ori este vorba de m`ndria rom`neasc[.]n prezentarea]ntregii istorii a poporului rom`nesc de pretutindeni, de prin p[r]ile Dun[rii p`n[]n fundul Balcanilor =i]n Pind, el]n]elege a]ntrebuin]a toate izvoarele. Miron Costin nu]ntrebuin]eaz[, nu citeaz[dec`t]n cartea lui despre origini, mai]ntins[dec`t considera]iile lui Ureche, dar]nc[st`ngace]n form[, unele izvoare; Ureche recurgea la ele atuncea c`nd era discu]ie. Dar,]n ce prive=te pe Constantin Cantacuzino, el merge curent la izvoarele din \ar[: a cunoscut cronicile moldovene, a fost perfect ini]iat]n opera lui Ureche; pe l`ng[aceasta consult[=i izvoarele

apusene, cum e, de pildă, Laurențiu Topeltin, de ale cărui păreri vorbesc mai ales la problema originii poporului românesc. În aceeași chestie, esențial pentru amândoi, Miron Costin vede Roma prin lumina cărții polone, pe când Constantin Cantacuzino a părut în viața latină însăși vede Roma uitându-se drept în fața ei; cu totul altceva!

Stolnicul întrebându-l însuși documente. Bietul părinte Dosoftei, când avea un hrisov în mână, aici și acolo, discuta în câte o notă a scrierilor sale cutare punct din originile Moldovei, dar la scriitorul român-italian este o dorință de a întrebându-l toate documentele câte îi puteau cădea în mână. A redactat astfel pentru folosul lui ceea ce numesc eu „Cronologia tabelară”, adică o serie de însemnări cu privire la documente din secolul al XIV-lea înainte și el, care cunoștea Alexandria și o răspinge, recurge și la amintirile populare, la cantecele de vitejie. Astfel el scrie *istoria cu o concepție cum nu o avea nici unul dintre istoricii contemporani în Apus*: găsește toate izvoarele pe care le întrebându-l mîni astăzi. Ce nenorocire că din această carte a lui nu ni s-a părut decât numai fragmentul pînă la Atila! Într-un manuscris acum dispărut era și o scrutare a Veneției pînă la sfârșitul secolului al XVII-lea, care nu putea fi decât a lui.¹

Stilul lui Constantin Cantacuzino întrece în complicație și artificii tot ce se scrisese pînă atunci. Propoziții foarte complicate, înverșurări mistrețe care au rămas pînă acum în limba italiană de o oarecare greutate: cuvintele le înleagă toate, cu toate acestea fraza rămâne neînțeleasă, pentru că fraza este o lucrare miștră, în care se amestecă atîtea amintiri latine. Fraza franceză

¹ S-a încercat acum în urmă de un tânăr învâțat italian, d. Tagliavini, bun cunosător al limbii române-ti, să i se atribuie Stolnicului niște însemnări lexicografice, prezintăndu-se facsimile după manuscris, dar eu, care cunosc bine scrisul lui Constantin Cantacuzino, pot spune că lucrarea nu e a lui. V. *Studi Romeni*, I.

este mult mai algebric[=i uneori rezolv[]ntr-adev[r problemele]n chipul simplu al ordinii invariabile: subiect, predicat, complement, a=a cum era]n gramatica lui Manliu, care nu este dec`t o copie]n rom`ne=te a lui Noël =i Chapsal, dup[care au]nv[at at`tea genera`ii. Dar aici afli fraze care par]nv`rtite]ntre degete, aruncate]n aer =i apoi iar[=i prinse]n zbor. O form[care nu mai fusese]ntrebuin`at[=i care nu va putea g[si imitatori.

Vremea urm[toare, sub influen`a altui curent apusean, va apuca alt drum.

VI. MEMORIALI+TI +I ERUDI|I

Al[turi de individuali=ti ca Miron Costin =i Constantin Cantacuzino, scriitori mai mode=ti ca preg[tire, dar plini de amintirea lucrurilor tr[ite =i]nc[lzi]i de patima luptelor politice la care participaser[, dau o alt[povestire, aceea a simplilor lupt[tori =i *alc[tuitori de memorii*. La d`n=ii e numai ecoul din a doua jum[tate a secolului al XVII-lea al evenimentelor mai vechi din Muntenia. }n fa\`a lor un povestitor moldovean cu privire la care, f[r[a p[r[si cu totul p[rerea cea veche pe care am exprimat-o eu]n ceea ce prive=te stilul lui, =i care r[m`ne adev[rat[, se impun noi comple[ri: este vorba de Neculce.

S[lu[m]nt[i povestitorii munteni. }n |ara Rom`neasc[p`n[la 1680, nu se sim\`ea nevoie s[se prezinte dezvoltarea domniilor — c[ci nici nu putea fi vorba dec`t de o dezvoltare a domniilor, istoria]n sensul nostru fiind un lucru care trecea cu mult peste nivelul concep\`iei oamenilor de atunci. O istorie a secolului al XV-lea, cu dramele lui, cu at`t mai pu\`in a secolului al XIV-lea, cu]nceputurile, nu era posibil[. }n secolul al XVI-lea, chiar,]n care am v[zut c[a fost foarte mult[cultur[, istoria \[rii]ns[=i, nu a domnului din scaun, a boierilor lupt[tori, pornind de la cele mai vechi timpuri, trat`nd problema fond[rii statului, dezvoltarea lui p`n[la vremea lui Mihai, nu intra]n mintea nim[nui. }n Moldova era altceva. Nu trebuie s[uit[m pentru Moldova urm[torul lucru: influen\`a vechii culturi slavone s-a exercitat aici pe dou[c[i,]n Muntenia pe una singur[: prin Peninsula Balcanic[, de la s`rbi, mai pu\`in de la bulgari, de=i a fost =coala lui Eftimie de la T`rnova

care a avut influen\ asupra culturii muntene; la moldoveni, =i din sud, prin Muntenia, =i din nord =i nord-est, prin cultura rutean[, a statului lituano-rus care s-a confundat pe urm[]n regatul polon.

}n Muntenia nu exista deci cronic[la 1688; doar pe vremea lui Matei Basarab, oarecare urme de povestire, contopite apoi]n corpul cronicilor muntene de mai t`rziu. C`nd a fost s[se fac[aceast[istorie a principatului muntean, s-a recurs la povestiri]n versuri =i]n grece=te, la paginile unui Stavrinus, unui Matei al Mirelor, din Asia Mic[, care a f[cut =i el un fel de cronic[]n versuri cu sfaturi pentru contemporani. Au fost sili\i compilatorii dintre 1670 =i 1680,]n lipsa unor]nsemn[ri indigene, s[recurg[la aceste poeme ale str[inilor. C`nd apare atunci cronica lui Stoica Logof[tul Ludescu, ori cronica aceea pe care continuu s[o cred]n leg[tur[cu Constantin C[pitanul Filipescu,]mpotriva p[rerii lui C. Giurescu, care credea c[=i aici este vorba de Radu Popescu, cronicar din aceea=i epoc[, avem desigur a face =i cu evenimente]nf[=ate]n graiul de toate zilele,]n graiul scriitorilor,]nsemn[rilor =i povestirilor oarecare. Mai ales]n ce prive=te pe Logof[tul Cantacuzinilor, Stoica Ludescu, un om care nici nu isc[le=te compila\ia sa. Aceasta]nseamn[c[tendin\ a nou[individualist[la d`nsul nu se manifesta puternic; el este doar *omul unei familii* =i el scrie nu pentru oricine, ci pentru acea familie, a=a]nc`t, dac[nu e vechiul tipism anonim, este caracterul de partid.

Dar *cronica de partid nu intra]n tradi\ia \rii*;]ns[=i alc[tuirea partidelor este datorit[unei influen\e absolut occidentale care vine din Ardeal =i mai ales din Polonia, c[ci]n Ardeal n-au fost niciodat[partide a=a de neted determinate ca]n Polonia.

}n ce prive=te pe Constantin C[pitanul, el este un om purtat prin lume. A fost]n Ardeal, cunoa=te societatea aceasta de limb[latin[, c[ci acolo, p`n[foarte t`rziu, limba latin[era limba secundar[, de]ntrebuin\are curent[. Este o deosebire de f[cut]ntre

unul =i altul, =i caracterul occidental este mult mai neted la Constantin Căpitanul, care vorbea împotriva Cantacuzinilor, decât la Stoica Ludescu, care apără cauza lor.

Cronicile acestea sunt foarte modeste, dar cu tot acest caracter smerit al lor, mergând până la anonim, este totuși, venind din Apus, pe calea arătată, o căldură pasională. Este =i vederea evenimentelor, nu sub răspunderea Celui de sus, nu sub acțiunea „vremilor“, ca la Miron Costin, ci sub a oamenilor, care se amestecă în viața politică. E o deosebire foarte netedă între concepția de aici =i cealaltă. Cronica veche considera pe om ca o unealtă dumnezeiască — după cum spunea Bossuet: „omul se mișcă, Dumnezeu îl mișcă“. Ceea ce se întimplă e pentru că a=a vrea Dumnezeu. Cutare a fost bun, cutare a fost rău, pentru că Dumnezeu a vrut a=a. Cutare faptă ticloasă s-a îndepărtat pentru că Dumnezeu a vrut să ajute pe cineva, iar, dacă fapta ticloasă s-a întimplat, Dumnezeu a vrut să pedepsească pe cineva, care deci nu merită să fie înfățișat ca vinovat înaintea tuturor. Pe când cronică mai nouă, cum este a lui Stoica Ludescu sau a lui Constantin Căpitanul, îi face, cum am spus, pe oamenii în=și răspunzători pentru acțiunile lor. De o parte simpatie, de altă parte antipatie; de o parte lumină, de alta umbră; este o judecată venică pe care o face cronicarul stând în scaunul de preșuire. Acesta este fărândoială un lucru nou.

La Ureche motivele umane sunt foarte rare înfățișate =i niciodată nu se înfățișează omul lucrând pentru dânsul. E un fel de amestec al unui sentiment creștin, care ne spune că Dumnezeu trăiește în toate, =i de sentiment al Renașterii, că lucrurile trebuie să se întimple fiindcă a=a urma să se întimple. E o concepție antică; rareori întîmplîndu-se în antichitate pamfletul, atât de răspîndit în timpul nostru.

La moldoveanul Ion Neculce, ni se înfățișează, la prima vedere, un boier de răz, un fel de răzeș, fărâ cultură =i fărâ orizont, dar

av`nd cu toate acestea un temperament foarte puternic =i o inim[]n leg[tur[cu inima — dac[am putea]ntrebuin\va cuv`ntul acesta — cu inima ob=teasc[a poporului rom`n a=a cum se]nf[\i=eaz[el]n Moldova; deci un moldovean de treab[=i sf[tos, un mare povesta=. E greu s[se povesteasc[mai pe]n\elesul poporului nostru =i]ntr-o form[mai corespunz[toare cu ideile =i sentimentele lui obi=nuite.

Nu afli nimic individual, nimic preten\ios]n tot cuprinsul acestei cronici.

+i cu toate acestea mai e ceva: stilul]n=eal[foarte adeseori; po\i]mbr[ca]ntr-un stil foarte tradi\ional un fel de a fi revolu\ionar, dup[cum po\i]mbr[ca]ntr-un stil foarte revolu\ionar ceva care apar\ine tradi\iei celei mai autentice.

Ce spune Neculce? Spune, din istoria Moldovei, ce a v[zut el, ce este]n leg[tur[cu d`nsul. El nu uit[a]nsemna ce a f[cut boierul Neculce, adic[el]nsu=i. Ca =i]n cazul lui Miron Costin, avem, deci, a face cu o cronic[individualist[, cu acela=i individualism care vine de aiurea. Dar el nu era un ucenic al =colilor polone, familia nu-i trecuse]n regatul vecin, nu avuse leg[turi cu tinere\ea de dincolo de Nistru. Foarte adev[rat.]ns[Ion Neculce, cu tot numele lui dublu, at`t de rom`nesc, avea mult s`nge grecesc]n el. El se cobora prin tat[l s[u dintr-o familie greceasc[; era rud[cu Cantacuzinii.

Al[turi de influen\ ancestral[venit[pe alt[cale, nu se putea, apoi, s[nu aib[influen\ =i asupra lui curentul c[rtur[resc din Polonia.

Cronicile nu se tip[reau, nu-i trecea nim[nui prin minte s[le tip[reasc[. Se publicau numai c[r\i biserice=ti, nu =i]nsemn[rile istorice, care cuprindeau aprecieri ce puteau s[supere. Ar fi fost s[se semnaleze cineva r[zbun[rii posibile a unui domn, dac[ar fi dat la lumin[un capitol de cronic[, =i domnii se schimbau a=a de des! Dar,]ntre boieri, cronica se citea. Ea trecea,]n manuscript,

de la unul la altul. +i, prin urmare, Ion Neculce a avut în mână cronică lui Miron Costin. Căci toate cronicile acestea se leagă una de alta. Odată ce Ureche a făcut cronică lui, Miron Costin =i totă ceilalți cari se vor perinda vor sta sub influența acestei cronici, =i, la rândul lui, Neculce a suferit-o.

Dar la Neculce sunt de observat încă două lucruri. El s-a întins întru =i a trebuit să treacă în Rusia, să se găsească în mijlocul societății ruse-ti, care — în să observ acest lucru, mai ales față de anumite păreri exprimate de scriitori mai tineri, care în această privință hotărât că greșesc — nu-i plăcea fiindcă era prea mult strâns întru-un fel de disciplină de cazarmă, greoaie, care pentru dânsul, moldovean deprins a trăi =i a vorbi oarecum liber, era o suferință de fiecare moment. +i aceea =i judecată o întinim, de altfel, =i întru-un raport al unui saxon venit în Muntenia pe la 1690: dorința lui Petru cel Mare de a căștiga pe munteni nu poate avea sfârșit rodnic, crede el, pentru că Petru era „ein Herr allzu strenger Disziplin“, „un om de o disciplină prea strânsă“. Dar Neculce mai spune =i altceva: lui nu-i place Rusia pentru că nu sunt cărturari, pentru că, am zice azi, oamenii de acolo nu au preocupări intelectuale. Petru credea că face o revoluție atunci când silea pe orișice rus să țină proaspăt bărbierit, ori ca fiecare să citească aritmetica lui. Dar, când, prin măsurile oficiale, cu jandarmul =i soldații sile-ti o naștere să învețe ce este aritmetica, =i poate închipui oricine că acolo nu este prea multă intelectualitate.

În societatea aceasta, dacă nu a găsit intelectualitate, Neculce a găsit totuși altceva: a găsit *un orizont politic care nu era în Moldova*. Rusia avea ambiții în toate părțile, ambiții de putere mare, =i la Ion Neculce, întru-o anumită fază a lui, se vede o neconținut în privire asupra împrejurărilor de aiurea, care constituiau deci pentru el un nou izvor de informație pe care desigur nu l-ar fi avut altfel.

La o parte de povestirea]ns[=i, prins[]n anumite limite cronologice, f[r[nici un fel de preten\ie cronicarul adaug[un capitol de istoria rom`nilor]n ceea ce nume=te *O sam[de cuvinte*. Originea acestor delicioase scene o cunoa=tem; sunt legende pe care le culege Neculce. Sim\ul poeziei populare a putut fi pierdut]n vremea]n care scria el =i poezia s[fi trecut]n proz[. Se poate pune astfel, la noi, cu prilejul lui Neculce,]ntreaga discu\ie care s-a pus cu privire la povestirile despre regii franci din cronica lui Grégoire de Tours, singura prin care cunoa=tem pe Merovingieni: cuprinde ea legende care fuseser[c`ndva c`ntece populare, ceea ce dup[p[rerea germani=tilor ar duce la concluzia c[trebuie s[vedem o origine germanic[a c`ntecului popular]nsu=i, ori au fost de la]nceput numai simple legende?

Dar Neculce, indiferent la caracterul plin de ispite literare al acestor povestiri, nu le amestec[niciodat[cu realitatea; el le pune de o parte =i face o deosebire]ntre legend[=i istorie, ceea ce nu s-ar fi]nt`mplat la un om care ar fi avut mai pu\in sim\ critic. El vede c[aici nu este adev[rul istoric, dar cu toate acestea le cuprinde l`ng[cronic[]ntocmai ca =i Stolnicul Cantacuzino, care spune c[istoria trebuie s[]ntrebuin\eze =i c`ntecele b[tr`ne=ti =i legendele din popor. E aceea=i stare de spirit =i la unul =i la celalt, numai c`t unul prelucreaz[acest material istoric, celalt nu se ocup[de aceasta, ci, pur =i simplu, pare a spune: iat[, c`nd ve\i scrie istoria \[rii, v[pun la dispozi\ie un material care nu trebuie s[se piard[.

Acela=i orizont occidental, cu un amestec care la Neculce nu se]nt`lne=te, c[ci el]n\elege s[scrie numai moldovene=te, f[r[a introduce cuvinte str[ine, f[r[a latiniza, se]nt`lne=te =i]n opera istoric[a lui Radu Popescu, din Ilfov, marele du=man]n scris al lui +erban Cantacuzino. E un cronicar politic deosebit de interesant, fiindc[, de o parte,]n felul cum poveste=te el]n memoriile lui, se apropie de Miron Costin =i de Neculce, dar,]n acela=i timp,

sau, mai bine zis, într-un anumit moment din dezvoltarea scrisului său, el este =i un martor al vremurilor sale, spunând lucruri pe care le-a spus =i el însuși.¹

Va să zică e un autor de memorii, un individualist ca =i cei doi moldoveni de care am vorbit. Dar Radu Popescu, în afară de aceasta, a fost îndemnat să scrie o cronică. În această cronică este un amestec de acuzații contra domnului cu aprecieri oarecum obiective.

Dar la dânsul, care a fost trimis deseori în solii =i care a avut legături cu Ardealul, se simte =i acea influență nouă care ar merita să fie studiată deosebit. Încă din timpul urmașilor lui Matei Basarab =i ai lui Mihnea Radu, care imită pe Mihai Viteazul, dând lupte după pilda Călugărenilor, =i care a murit în pribegie, se introduc neologisme latine în române-te. Scrisorile lui Mihnea Radu cître sibieni cuprind câteva caracteristici, =i un studiu ar fi de făcut =i în ce privește instrumentul sintactic, ca să se vadă întru cât sintaxa veche, laxă, nedisciplinată este supusă aici influenței celei occidentale. Iar =i o printrundere a Occidentului în scrisul nostru.

Dar acela care a reușit în luptele de partid, suprimându-le cu cea mai mare asprime =i întinzînd aripile sale ocrotitoare asupra vieții române-ti nu numai în Muntenia, dar de pretutindeni, pînă în Ardeal, a fost Constantin Brîncoveanu, de fapt un domn al tuturor românilor. Moldova a fost cîrmuită de dânsul, căci fata lui Maria a fost soția tînărului Duca, iar în Ardeal ar fi vrut să =i a=eze alt ginere, străin, ori să treacă el însuși. Constantin

¹ În volumul al V-lea din *Magazinul istoric pentru Dacia* s-a dat această serie de povestiri contemporane pe care le-am atribuit =i continui să le atribui lui Radu Popescu. Este însă o altă prirere, prirerea lui C. Giurescu. Dar nu vîd între contemporani pe nimeni care ar fi putut scrie în felul acesta.

Br`ncoveanu este, cum am spus =i alt[dat[, f[r]]ndoial[o imita\ie, a= zice: o contrafacere oriental[, foarte modest[, a lui Ludovic al XIV-lea. Domnii cei vechi aveau o c[su\ de boier, o gospod[rie ca oricare alta, curte domneasc[,]n jurul vreunei biserici. Cu totul altfel la acest jum[tate de Cantacuzin care era Br`ncoveanu. Unuia ca acesta]i trebuia o curte domneasc[; Br`ncoveanu a vrut deci s[aib[re=edin\i la care]nainta=ii s[i nici nu se g`ndiser[, =i =i-a f[cut castelele pretutindeni; ca acelea de la Potlogi ori de la Mogo=oaia, cea mai frumoas[cl[dire de locuin\]n vechiul stil rom`nesc. Castelele acestea sunt „Versailles“-urile lui; numai c[,]n loc s[=i fac[o singur[cas[, =i-a f[cut mai multe, case mari boiere=ti]n mijlocul gr[dinilor de stil apusean. Nu=]]nchipuie cineva c`t era de ad`nc,]n Constantin Br`ncoveanu, amestecul de Constantinopol =i de Vene\ia. Moda era constantinopolitan[: papuci, haine largi, manta prins[cu copc[la g`t, p[rul ras, numai cu o =uvi\ la spate, aceea despre care se spune, cu privire la turci, c[le trebuia ca s[-i prind[de d`nsa]ngerul mor\ii pe c`mpia de lupt[. Dar at`tea lucruri, mai ales prin Constantin Stolnicul, veneau prin Vene\ia,]n care sub acele raporturi se concentra Occidentul.

C`nd i-a trebuit lui Br`ncoveanu =i o cronic[oficial[, el a pus pe Radu Greceanu, expert]n domeniul traducerilor teologice, s[fac[=i o cronic[de curte, solemn[, maiestoa[s[, av`nd pe ici, pe colo =i c`te o]n\ep[tur]]mpotriva adversarilor lui vod[. Dac[se]nt`mpla ca acesta s[se certe cu cineva, Radu Greceanu trebuia s[reieie capitolul =i s[]nf[\i=eze r[u pe acela care la]nceput ie=ise bine, =i invers. Din care cauz[Radu Greceanu ne este p[stiat pentru unele p[r]i]n dou[forme cu des[v`r=ire opuse.

Peste to\i ace=ta, care nu tr[iesc, deci, numai]n modul]ngust pe care l-am putea presupune, se]ntinde,]ntr-un anume moment, o *influen\ a erudi\iei apusene*. Cel mai caracteristic reprezentant

al acestei erudiții apusene, amestecat =i cu alte elemente, este Dimitrie Cantemir.

În Apus, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pasiunea individualismului, care, acolo, îmbinătrâne-te mai repede, fiind =i mai veche în acele părți, încetează sub obligația lui Ludovic al XIV-lea, când nu se îngăduia nici un partid, nici o pasiune de ordin politic =i social. Nobilimea era luată din castelele ei =i dusă la Versailles. Nu mai sunt paginile admirabile de urd din timpurile războaielor religioase în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, care fac mai mult decât literatura cuprinsă în manualele de istorie literară.

Ludovic al XIV-lea cu pompa lui apasă peștetot, =i ceea ce regele dorește mai mult =i izbutește a impune este o înfrângere obiectivă, elegantă a scrisului, supus =i el la tirania manierelor. Să facă cineva algebră, geometrie cât o putea mai mult, să studieze pe cei vechi, pe antici, e foarte recomandabil: cu cât va gândi lumea mai mult la literatura romană, cu atât va critica mai puțin vremea curentă. Lupta dintre cei vechi =i dintre cei noi, „la querelle des anciens et des modernes“, prezintă o polemică într-o formă care nu mai este a lui Pascal: peste vechile *Provinciale* ale acestuia, peste chinul tragediei lui cugetări, erudiția dnei Dacier. Boileau însuși, într-un moment, s-a ocupat de un autor sirian care scria grecește =i a dat o cercetare foarte erudită asupra acestui Longin. Unii filozofi, cum era Leibniz, se ocupau =i de lucrări care nu erau în legătură cu filosofia, cu un fel de istorie fără nici un fel de caracter =i nici un fel de tendință. Ceea ce stăpânește epoca este deci erudiția pură, care va domina =i secolul al XVIII-lea, cu benedictinii de la Saint-Maur, cu *Gallia Christiana*, cu Dom Bouquet =i *Scriptoras* al lui, care vădesc aceeași tendință.

Tendința se întindește imediat =i la noi. Acel care reprezintă în mod foarte complicat această tendință de erudiție este, am spus-o, Dimitrie Cantemir. Un portret de tinerețe prezintă complexitatea,

cu elemente de Orient =i de Occident, a acestui spirit remarcabil, unic. }n cap un turban, dar nu capul ras cu =uvi\[, ci plete mari de peruc[, ce i se coboar[pe umeri, dup[moda lui Ludovic al XIV-lea; must[vi scurte, barba ras[, pe c`nd turcii, pe vremea aceea, o purtau plin[. Cantemir face deci unele concesii portului turcesc, dar]ncolo tot felul lui de a se purta este al apusenilor. La g`t o cravat[]n nodat[ca la Paris, pe c`nd trupul, cuprins]ntr-o hain[de brocart pe talie, se prezint[sub un aspect vene\o-constantinopolitan; la br`u o sabie turceasc[,]ndoit[, un hanger.

}nt[i el =i-a f[cut]nv[\[tura la Ia=i, cu italo-grecul Cacavela, pe vremea c`nd acolo era =i o =coal[superioar[iezuit[.¹ Fii de boieri mergeau acolo, =i]ntre alii fiul cel mai mare al lui Miron Costin, Nicolae, care]mi face =i azi aceea=i impresie ca =i acum treizeci de ani, de pedant exact, incapabil de orice ini\iativ[, plin de preten\ie, socotindu-se superior tuturor celor care au]nv[\at mai pu\in dec`t d`nsul.

}n Nicolae Costin vedem =colarul,]n fiecare moment. Din dreapta, din st`nga, de oriunde, el se sile=te s[culeag[c`t mai mul\i scriitori, pentru ca s[poat[spune: se =tia at`ta, dar eu =tiu ceva pe l`ng[acestea toate. Cronica pe care a scris-o astfel este]ntr-un stil deosebit de slab, iar valoarea de informa\ie, redus[. C`ndva am crezut c[a=a-numitul *Ceasornicul domnilor*, care se =tia c[este o adaptare dup[o carte spaniol[*Horologium principum* de Guevara, cuprinde totu=i o parte privitoare la via\a Moldovei: mi se p[rea c[pleac[, pentru anume p[r\i, din]mprejur[rile moldovene=ti de la]nceputul secolului al XVIII-lea. Controlul f[cut la +coala noastr[din Fran\sa arat[c[nu exist[un cuv`nt care s[nu fie tradus. *Ceasornicul domnilor* poate fi interesant]n ce prive=te forma, poate fi]ntrebuin\at ca documentare filologic[, este chiar o lectur[pl[cut[, dar originalitate nu cuprinde nici o pic[tur[.

¹ Am tip[rit socotelile =colii acesteia]n vol. I—II din *Studii =i documente*, =i desigur c[ele s-or mai fi p[st[r`nd]n arhiva bisericii catolice din Ia=i

Cu totul altfel este Dimitrie Cantemir, care nu a]nv[at la iezui. Tat[] s[u era un nec[rturar, care se isc[lea cu un bloc de lemn]n care erau s[]pate cuvintele solemne: „Io Constantin Voievod“ =i tr[gea cu p[m[tuful pe deasupra. Mama lui fusese]ns[o femeie romantic[=i a dat fratelui lui Dimitrie numele de Antioh,]n leg[tur[cu povestea lui Alexandru cel Mare. Dimitrie, =i]n felul s[u de a g`ndi, avea asem[n]ri cu tat[] s[u, dar]n dorin[a aceasta de a str[bate]n toate domeniile cuno=tin[ei umane e fiul mamei, moart[]n tinere[e. Tat[] dorea s[]nve[e pe copii cu pasiune, poate tocmai din pricina ignoran[ei lui. Antioh nu era un om deosebit, =i]n acest domeniu nu s-a ales nimic de d`nsul. Dimitrie,]n schimb, era un spirit deosebit de sprinten =i s-a dat imediat, cu patim[, la]nv[]tur[. C[lug[rul acela Ieremia Caca-vela, cretan de origine italian[, un simplu „iatro-filosof“, ca =i Alexandru Mavrocordat Exaporitul, a format dup[asem[n]rea sa pe domnescul =colar. Creta]ns[]nsemna o regiune]n care Orientul cu Occidentul se amestecau de o mul[ime de vreme. Insula greceasc[, ocupat[de vene[ieni]nc[din secolul al XIII-lea, tr[ind apoi patru sute de ani sub st[p`nire latin[, ad[postea o popula[ie greceasc[foarte inteligent[. Cu inteligen[a aceasta nativ[a lor, ei au reu=it s[realizeze sinteza de care vorbeam =i pe care o vedem la acel filosof =i doctor de la care Dimitrie Cantemir a]nv[at o filosofie de acest fel. Mai t`rziu a studiat =i opera unui filosof german. Dar mai ales la Constantinopol, trimis acolo ca ostatec, el a fost ini[iat]n trei civiliza[ii deodat[. Grece=te =tia bine: a fost]n leg[tur[cu to[i]nv[]a[ii greci de pe vremea lui. Nu era un elenist,]n sensul filologic al cuv`ntului,]ns[putea s[citeasc[izvoarele vechi, f[r[nici un fel de dificultate, =i s[le]n[ealeg[deplin. +tia turce=te; singurul dintre cre=tinii erudi[i ai secolului al XVIII-lea care a fost ad`nc cunosc[tor al limbilor orientate vorbite. Nu e izvor turcesc pe care el s[nu-l fi putut

Întrebuin\va pentru *Istoria imperiului otoman*, care nu numai c[a fost cea mai bine informat[din istoriile similare de pe vremea aceea, dar mai avea originalitatea de a reda lucrurile turce=ti în spirit r[s[ritean. Pe l`ng[aceasta era un scriitor de limb[latin[, =i, cum toat[partea aceasta era un vechi \nut de limb[italian[=i unul nou de limb[francez[, desigur c[Dimitrie Cantemir nu poate s[nu fi =tiut =i italiene=te. Era primit la ambasadorul francez Désalleurs =i, într-un moment de mare necaz pentru el, a g[sit c`ndva refugiu la ambasad[. Lungii lui ani de refugiu în Rusia, unde s-a însurat =i =i-a crescut copiii, l-au f[cut s[=tie =i ruse=te. Astfel fiul de domn moldovean a tr[it într-un mediu care i-a îng[duit lui, =i numai lui în toat[aceast[epoc[, în R[s[rit =i Apus, s[aib[cuno=tin\va tuturor literaturilor =i tuturor formelor de cultur[, de la antichitatea greceasc[=i latin[p`n[la cultura orientat[, turceasc[, arab[, persan[.

+i, totu=i, de aceast[bogat[info=rma\ie spiritul s[u nu se las[trivit; el a putut-o purta pe umeri: soldat împov[rat cu arme grele, era capabil îns[de a merge la asalt, pentru ori=ice \int[, =i atunci din spiritul lui moldovenesc plin de originalitate, din vigoarea aceasta pe care nimic nu o putea în[bu=i a rezultat încrederea cu care el a atacat, =i puterea cu care a biruit toate subiectele, precum acela al „Istoriei imperiului otoman“ sau acela despre religia mahomedanilor, oper[admirabil[care nu este îndeajuns de cunoscut[.¹

S-a amestecat =i în discu\iile teologice din Rusia =i teologii contemporani, un Teofan Procopovici, de pild[, au fost birui\i de c[tre d`nsul c`nd a fost s[se interpreteze teologic Sf`nta Scriptur[.

¹ D. +tefan Ciobanu a ar[tat la Academia Rom`n[c[aceea ce ne închipuim cu privire la cartea aceasta este cu totul altceva dec`t realitatea; c[e vorba de o lucrare cu mult mai bogat[=i cu mult mai original[de cum se crede.

În afară de aceasta, cum literatura, pentru orientali, înseamnă fabulă, de la vechile fabule ale lui Bidpai și de la vechile povești indiene, Cantemir a luat un subiect de istorie contemporană și l-a turnat în formele acestea străvechi, dându-ne *Istoria ieroglifică*, inspirată în parte și de la vechi romane, ca *Etiopicele* lui Heliodor, de care s-a desținat antichitatea grecească țrzie. E vorba de intrigile și luptele române-ti la Constantinopol, tratate cu ceva pasiune și cu mult humor.

În același timp Dimitrie Cantemir a pus pe alte baze istoria poporului său, și acesta este fără îndoială cel mai mare merit al lui: el a considerat poporul său ca un singur întreg, întocmai ca acel muntean contemporan, Constantin Cantacuzino Stolnicul. Când într-un popor apare un singur om cu o idee, este mare meritul omului aceluia nepotrivit cu timpul său, dar, când nu numai un singur om, ci mai mulți răsar cu aceeași idee, aceasta înseamnă că ideea este a poporului întreg, și are o valoare și mai mare. Prin urmare, în societatea românească de atunci, ideea unității naționale se impusese; după ce băjbăiser puțin Miron Costin și Nicolae Costin în jurul acestei idei, ea ajunsese a se afirma deplin și în Muntenia și în Moldova. Dar Dimitrie Cantemir aducea un element nou în ordinea aceasta, în care ajunsese, înaintea lui, unul pe calea influenței polone, celălalt mai mult pe a influenței italiene, dar la care el ajunge printr-o concepție mai modernă și mai aproape totuși de mintea fiecăruia, și anume ideea dreptului de proprietate ancestrală a românilor asupra întreg teritoriului lor. Astfel două legături sunt stabilite de Cantemir: *legătura între români de pretutindeni și legătura românilor de pretutindeni cu pământul românesc*. Fără îndoială aceasta este una dintre cele mai mari idei ale trecutului nostru.

Pestetot, ceea ce armonizează și leagă launloc materialul de fapte pe care îl mănua, era *lumina cu totul nouă pe care el o aruncă uneori și spre viitor*. În două domenii mai ales ea se manifestă.

P`n[la el geografia era o]n=irare de nume, c[ci nu este o singur[oper[]n Europa]n care s[vedem via\`a]ntreag[a unui popor a=a cum este cazul cu *Descrierea Moldovei* a lui Cantemir. Aici se g[se=te o prezentare a p[m`ntului, a organiza\`iei administrative, a supersti\`iilor populare, pe l`ng[scene, atinse oarecum]n treac[t, de istorie. Acele supersti\`ii populare pe care Stolnicul Cantacuzino le credea necesare pentru istorie sunt pe larg tratate aici; acele legende pe care Neculce le punea]n fruntea cronicii sale sunt intercalate aici. Dar =i]n tehnica geografiei, dl G. V`lsan a g[sit, acum]n urm[, contribu\`ii nea=teptate ale lui Cantemir, descoperind =i admirabila lui hart[a \[rii moldovene=ti. P`n[acuma se credea c[harta Moldovei a lui Dimitrie Cantemir este alta; d=sa a g[sit-o]ns[pe cea adev[rat[, care este mult superioar[celor atribuite lui. E interesant pentru paralelismul nostru c[=i Stolnicul Cantacuzino a f[cut o hart[a | [rii Rom`ne=ti, pe care o cunoa=tem numai din scrierea unui italian Del Chiaro, autorul *Istoriei revolu\`iilor din Muntenia*;]n timpul din urm[se]ncepuse a se spune c[nu este harta lui Cantacuzino, ci a lui Ioan sau Ierotei Comnenul, episcop de Silistra, dar acum c`teva luni de zile dl Dim[ncescu, consulul nostru din Statele Unite, a]nf[\i=at Academiei harta lui Cantacuzino pe care a g[sit-o: e vrednic[de toat[aten\`ia. Dar ceea ce nu ar fi putut face Constantin Cantacuzino Stolnicul a f[cut-o Dimitrie Cantemir, c`nd, ca tovar[= chemat]n Crimeia de \arul Petru, a schi\at profiluri de mun\`i a=a cum le schi\eam[geografii]n timpurile noastre.

}n ce prive=te al doilea domeniu, al istoriei, trebuie s[]n\`elegem un lucru: *Istoria imperiului otoman* nu este o simpl[descriere de fapte, ci o dram[, o adev[rat[tragedie antic[. }n Apus niciodat[istoria nu fusese tratat[astfel ca dram[,]nf[\i=`ndu-se ridicarea unui popor, punctul culminant =i cobor`rea lui. Ceea ce mai t`rziu a f[cut Gibbon asupra imperiului roman =i ceea ce,]nainte de Gibbon, f[cuse Montesquieu]n *Considera\`iuni asupra m[ririi =i*

*dec[derii romane, a]ncercat-o]nainte de d`n=ii Dimitrie Cantemir:
Este cea dint[i istorie filosofic[a unei]mp[r[\ii.¹*

Din Moldova aceasta pe care noi o concepem patriarhal[,
pleac[uneori forme =i se desfac linii de viitor care]ntrec concep[ia
apusean[.

¹ Cartea a fost tip[rit[t`rziu de Antioh, fiul lui Dimitrie Cantemir, dup[
apar[ia c[r\ii lui Montesquieu, dar Antioh Cantemir a fost ambasador al
Rusiei la Paris =i aici a tr[it]n cercul filosofilor francezi:]n aceast[vreme el
a avut leg[turi =i cu Montesquieu. Antioh Cantemir avea manuscriptul latin
al c[r\ii p[rintelui s[u =i l-a comunicat]n aceste cercuri.

VII. DEC{ DEREA VECHIULUI SPIRIT. TRADUCERI RELIGIOASE DIN GRECE+TE

Dup[ceea ce d[duse Cantemir pe la 1700]n cugetarea rom`neasc[aplicat[la lucruri rom`ne=ti cu o energie =i o str[lucire f[r] pereche p`n[atunci, s-ar fi putut a=tepta cineva pentru secolul al XVIII-lea la o mi=care corespunz[toare. Mi=careea aceasta, de continuare a av`ntului din a doua jum[tate a secolului al XVII-lea =i de la]nceputul celui urm[tor, nu se]nt`lne=te]ns[. Atunci, fire=te, se pune]ntrebarea de ce un Constantin Stolnicul]n Muntenia =i un Dimitrie Cantemir]n Moldova apar, pentru ca apoi s[nu mai fie dec`t st`rpiciunea secolului celui nou, p`n[t`rziu c[tre sf`r=itul lui, c`nd lucrurile au luat alt[]nf[\i=are, alte curente lucr`nd asupra societ[\ii rom`ne=ti?

R[spunsul]l putem da generaliz`nd problema: nu este vorba numai de rom`ni, ci de toat[societatea, apusean[=i r[s]ritean[.]ara aceea care da impuls tuturor celorlalte, care exercit[un fel de regalitate spiritual[, de=i adesea numai de mod[, Fran\`a nu va mai avea acea calm[tragedie a lui Corneille sau a lui Racine, ori]ndr[]znea\`a cenzur[a patimilor =i intereselor omenirii, av`ntul de cugetare, ating`nd =i leg[turile noastre cu Dumnezeu, al lui Pascal.]n schimb tragediile pentru aplauze ale lui Voltaire,]n care se exploateaz[toate pasiunile politice =i sociale ale secolului. Sau poezia lui repede obosit[, c[reia-i urmeaz[a unui Jean Baptiste Rousseau, clar[=i rece, a unui Delille, fo=nind din dantele pe un trup uscat =i =ubred. Ori pedanta copiere de *Eneid*[f[r] suflet care e *Henriada*. Toat[literatura aceasta nu poate fi pus[al[turi de ceea ce a dat secolul precedent. +i, cu c`t]nainteaz[cineva]n

acest secol al XVIII-lea, decadența este mai vădită, și se ajunge la literatura =tiințifică de foarte mare valoare, care =i-a găsit expresia supremă în enciclopedia =tii propagandei „filosofice“, fără a vorbi de ce =tăgă, efectiv, =tiință, dar care pe noi nu ne interesează aici. Poate tocmai fiindcă toată vitalitatea poporului francez sau a unei părți din poporul francez era atrasă pe domeniul literaturii =tiințifice, =i se făcea algebră, geometrie, astronomie, fizică, =tiințe naturale, poate tocmai din cauza aceasta literatura pierde.

Prin urmare și nu ne mirăm că avem un secol sărac, aproape sterp =i pentru noi.

În secolul al XVIII-lea individualitățile lipsesc. Poate că un Nicolae Mavrocordat, om foarte ambițios, de foarte înaltă cultură, fiul scriitorului Alexandru Exaportul =i el însuși autor al unei lucrări grecești de caracter filosofic în care se vede omul inițiat în rosturile antichității clasice, =i pe lângă aceasta proprietarul unei biblioteci admirabile, ar fi vrut să se încunjoare cu oameni eminenți, căroră să le dea o situație potrivită cu meritele lor. =i gândul acesta-l va fi avut =i fiul său Constantin, =i vădită acestuia, Grigore Ghica, acel care a făcut mănăstirile Pantelimon =i Frumoasa. Cu toate acestea nici într-o țară, nici într-altă, un om distins, capabil de producție literară, nu se întănește. Dar, =i dacă s-ar fi întănit, în ce împrejurări puteau ei să se cultive =i care ar fi fost rezultatul acestei cultivări a lor? Fanariotii, care nu înseamnă greci, ci funcționari otomani, care pot fi =i români, români care s-au făcut greci pentru că să se împacă cu turcii în vederea exploatarea românilor în folosul turcului — definiția este ceva cam lungă, dar adevărată — nu erau deci predicatorii unui crez străin, silnicii introducători ai unei culturi cotropitoare. Racovițele =tii sunt doar boieri din țara de jos, cu ceva sângă cantacuzinesc după femei, Calmă =e =tii bucovineni. Primul Calmă =ul, părțile =i strămoșul lor, era incapabil să scrie în altă limbă decât în moldovenească

lui provincial[=i fiul lui Teodor Calimah, Ion,]nva\[la Liov, intr[la capucehaie]n Constantinopol,]nva\[grece=te mai bine dec`t putea]nva\[]n Moldova, pe l`ng[ceva italiene=te =i fran\uze=te, este]ntrebuin\at acolo ca mare dragoman, ca „terziman“ al]mp[r\iei turce=ti =i astfel]=i deschide calea spre o domnie]n Moldova. Numele se schimb[=i el: din Calm[=ul se face Callimachi,]n leg[tur[cu poetul antichit[\ii elenice. Iat[prin urmare un membru al unei mici familii moldovene=ti care ajunge, trec`nd prin Fanar, s[ocupe scaunul Moldovei.

Ace=ti fanario\i, dealtfel, nici nu sunt ni=te tirani. E adev[rat c[Nicolae Mavrocordat, la]nceput, a gre=it, necunosc`nd obiceiurile \[rii. +i]n Muntenia =i]n Moldova primele lui domnii au fost scurte, c[ci apucase o cale care nu era aceea pe care o putea]ng[dui \ara, ci aceea cu care era deprins la curtea sultanului, pe c`nd la noi boierii aveau foarte mult[latitudine de activitate din partea domnului, pentru c[el trecea, =i boierii r[m`neau.

Aici]n marginea Bucure=tilor a t[iat pe c`\iva boieri, ca boierul Brezoianu, iar mitropolitul Antim, vestitul mitropolit Antim, acel cu predicile frumoase, iubitor mare =i artist al c[r\ilor, pe care le scotea =i]n tipografia lui, acela care a ridicat at`t de sus prestigiul bisericii muntene, a fost trimis la Constantinopol =i]neecat pe drum. Dar pe urm[, c`nd s-au deprins fanario\ii cu \ara, nu au fost nici mai buni, nici mai r[i dec`t al\ii; deseori se]nt`mpla s[fie chiar mai buni; de=i nu aveau r[d[cini]n \ar[, ei erau totu=i responsabili pentru aceast[\ar[]nainte sultanului, =i, fiindc[este un principiu pentru secolul al XVIII-lea c[mai]nainte de toate s[se asculte „s[raca raia a]mp[ratului“, atunci c`nd era conflict]ntre domn =i aceast[raia, totdeauna sultanul da dreptate raielei; doi domni au murit astfel, Grigore Alexandru Ghica,]njunghiat la Ia=i, =i Hangerliu, str[puns de cu\it la Bucure=ti, fiindc[nu se interesaser[sau nu ajunseser[s[se puie]n leg[turi cu „s[raca raia a]mp[ratului“.

Se spune deseori că fanarioșii nu țiau limba românească. Este o legendă ridiculă. Nicolae Mavrocordat a învins la românește, a cerut să cunoască trecutul Moldovei și a organizat un corp de cronici moldovene, așa după cum în Muntenia a organizat un corp de cronici muntene. Iar pentru Constantin Mavrocordat avem condica lui de hotărâri, mult mai dezvoltată decât a-a-numitul *Anatefter*, culegerea de măsurii a lui Brâncoveanu — amândoi ni s-au părut, dar acum sunt la Moscova. Acestă condică este în românește, într-o excelentă limbă; nici un singur act grecesc. Iar, când, odată, cine ție ce ispravnic a crezut că face plăcere domnului scriind grecește, acesta i-a poruncit ca moldovenește să scrie, nu grecește.

În ce privește clientela grecească a fanarioșilor, avem învinsurile lui Nicolae-Vodă către fiul său Constantin, în care-i spune că înainte de toate să nu-și aducă greci mulți cu dânsul. În bisericile noastre, nu este desigur numai un merit al fanarioșilor, ci rezultatul firească al unei lungi evoluții, dar fără îndoială că și voința domnului secolului al XVIII-lea, că sub ei întăria oară, afară numai de paraclisul curții și când era vodă de față, s-a făcut slujba în românește. Pe vremea lui Brâncoveanu, psalmii, evanghelia erau în românește, dar tot ce privea slujba bisericească se făcea în limba slavonă. Tipăriturile din vremea lui Brâncoveanu sunt româno-slavone, liturghia fiind în slavonă. Ce ar fi fost mai ușor pentru domni fanarioși decât să poruncească introducerea limbii grecești? Au fost destul de învelegători ca să n-o facă — nici unul.

Prin urmare în această epocă, odată așa de criticată, au fost domni care nu erau tirani, care nu erau aspri și răi — nu aveau voie să fie răi, căci așa era tendința vremii — și domni care nu au sprijinit cultura grecească decât acolo unde au găsit-o.

Academia lui erban Cantacuzino avea, în adevăr, ca limbă de predare grecească: nu se putea altfel, trebuia sau latinește, sau grecește. Nici vorbă de o prigonire a limbii românești.

Cu aceasta dispărea în una din scuzele care se aduceau pentru slăbiciunea literaturii noastre în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Această slăbiciune este, poate, și pentru că nici Polonia, nici Ardealul nu mai puteau sugera nimic, dar ea se compensează. Pentru că niciodată viața unui popor ajuns la oarecare grad de dezvoltare nu se poate opri cu desvârșire; ca apele pe care anumite împrejurări le împiedică de a mai curge la suprafața pământului și care se afundă în adâncuri, unindu-se acolo cu alte izvoare ascunse, pentru că mai departe sînt din nou deasupra cu puterea sporită, ea va veni iar și la lumină, mai puternică.

Ce sunt, în acest timp, la suprafață, cronicile? Sînt cele muntene. Nu le mai avem, de la o bucată de vreme, după moartea lui Nicolae Mavrocordat. Istoria pe vremea lui Constantin Mavrocordat e alcătuită din niște panegirice. Domnii erau legați, nu atât de țară, cât de domnie, și, dacă am avea chiar o cronică a lucrurilor care se făceau pe pământul românesc în legătură cu domnii fanarioși din București, nu am mai avea sufletul românesc în sine. Nu e nici simțul unei adevărate vieți în ce înseamnă străinii în limba lor străină, ci numai însemnări zilnice, „efemeride“, cum se făcuseră și la Constantinopol, ca ale lui Constantin sau Chesarie Daponte. În Moldova, cronică lui Amiras e un „panegiric“ al Ghiculetilor, și ei mai au unul scris în grecește; cronică lui „Mustea“ e o înșirare dezlănțită; a lui Ioniță Canta, a căruia condiție de socoteli casnice am analizat-o din urmă, e migăleală timidă a unui biet boier care slujea servil pe domnul său; ce putea scrie un om ca acesta, cu tot numele lui a-a de mare, în materie de viață politică a țării? Intrigile de atunci le înseamnă, cu un condei sfîtos, iar și un grec, scriind grecește, sub influența franceză, Constantin Caragea. Ienachi Kogălniceanu urmează supuse evenimente exterioare.

Cauza pentru care nu se mai întînesc opere însemnate în acest moment trebuie căutat de altfel și în întreruperea, afară de domeniul =colar, „=tiințific“, a legăturilor noastre cu Apusul. Aceasta în ce privește principatele, căci ce s-a petrecut în Ardeal are un alt caracter.

Legături nu se mai puteau întreține după ce tocmai ele deveniseră mai strînsse. Viața lui Constantin Stolnicul este o dovadă de cât de mult eram legați de Occident, și ceea ce făcuse Stolnicul a fost continuat de o întreagă generație; cei care au învățat la Academia Domnească din București, aceia aveau simpatie pentru lumea occidentală și unul din ei, un Matei Creulescu, în testamentul său, însemna că nepoții trebuie să își se ducă în străinătate pentru a culege anume învățături în trei limbi: în grecește desigur, dar, înainte de grecește, în latinește și în italienește. El însuși fusese la Viena și de acolo se întorsese cu o colecție de cărți, vreo două sute, în cea mai mare parte apusene. O mulțime de români în vremea aceasta au fost trimiși în Apus, români sau greci trimiși alături de români, ca un Hrisoscoleo, ori ca Hrisant Notara, care va ajunge Patriarh de Ierusalim, și va fi un fel de ctitor religios și cultural al țărilor noastre, schimbînd scrisori grecești, în cel mai bun stil elenic, cu Constantin Cantacuzino Stolnicul, cu Nicolae Mavrocordat și chiar cu străinii. Nu era de mirare să se vadă români în Italia, dar și pînă la Londra sau Oxford. La Veneția Constantin Mavrocordat a înțut bursieri de artă și limbă pînă la oprit buniavala turcească. Un nepot al episcopului Grigorie Socoteanu a venit de la aceleași înalte =coli din Vest. Legătura cu Apusul era foarte strînsă în acest moment și în acest domeniu, și se poate închipui marele folos ce ieșea din aceste legături neconținute.

În seceta cronicilor propriu-zise, întîlnim totuși o expunere largă a istoriei muntene mai ales prin anii 1750—60.

Este interesanta carte care se cheamă *Genealogia Cantacuzinilor*, scrisă în românește de cineva care a redactat grecește o lucrare

tip[rit[tot]n grece=te cuprinz`nd situa\ia principatului | [rii Rom`ne=ti]n acel moment =i un raport f[cut ru=ilor pe care-i servea. Sunt operele lui Mihai Cantacuzino, care a fost ban =i a trecut apoi]n Rusia pe vremea Ecaterinei, ajung`nd acolo general — =i familia lui nu s-a mai desf[cut niciodat[din acele p[r\i. E acel care a f[cut biserica lui, a „M[gureanului“, at`t de des pref[cut]. Genealogia e redactat[=i pe baza unor h`rtii r[mase tot de la Constantin Cantacuzino Stolnicul =i pe care le-a avut Mihai la]ndem`n[. Spiritul Stolnicului se p[stra odat[cu arhiva l[sat[descenden\ilor.

Dar contactul era redus la anumite persoane,]n anumite hotare. Sultanului nu-i pl[cea s[-i mearg[supu=ii]n Apus. Domnului tot a=a de pu\in. Am spus c[el nu era un tiran, dar era, fire=te, mai bucuros s[fac[o =coal[]n \ar[— =i s-au f[cut =coli foarte bune — dec`t s[se trimit[bursieri, ori s[se]ng[duie tineri pribegi]n str[in[tate. Grigore Alexandru Ghica a pus =coala, =i moldoveneasc[=i muntean[, pe baze noi, occidentale, cu un program care cuprindea retorica, logica, metafizica, cele trei elemente de c[petenie ale]nv[\[m`ntului „european“: imediat dup[cunoa=terea limbilor se trecea la urm[rirea normelor g`ndului =i la ceea ce putea s[vad[o epoc[f[r[]ndr[zneal[]n domeniul care de fapt ne este]nchis nou[, al lucrurilor mai presus de aceea ce natura spune sim\urilor noastre. Dar]n Apus pornise mi=carea =tiin\ific[, =i aceast[mi=care a ajuns p`n[la noi, pentru ca pe la 1770 s[schimbe complet caracterul =colii, odat[de filologie, care devine acum]nainte de toate =coala de =tiin\e exacte. Ne „algebriz[m“ =i noi. }nainte, boierii =tiau italiene=te =i latine=te, dac[]nv[\au aceste limbi]n cas[. De la 1760]nainte, latina se pred[la =coal[.]n ce prive=te greceasca, valoarea acestui]nv[\[m`nt se poate vedea dup[sutele de scrisori grece=ti p[strate din epoca fanariot[: ele sunt scrise foarte bine de ai no=tri, f[r[gre=eli de limb[. Era altfel un]nv[\[m`nt]ncet, dar fundamental; nu era o sc[dere dac[

studiile de gramatică se făceau după vestitul gramatic Teodor de Gaza din timpul Renașterii, sau după al lui Lascaris, un produs foarte ales al Renașterii grecești în Italia.

Dar oamenii din țară nu mai mergeau în străinătate, și nu mai sunt exilați care să trăiască, așa cum a fost cazul lui Neculce în Rusia, atâta vreme în alte țări.

În Ardeal abia se întemeiază, în acest timp, biserici de catolicism, care până la sfârșitul secolului al XVIII-lea aveau programe patriarhale, în care lucrul de cult era, cum a fost și pentru coala noastră rurală până la 1860, să se țină unde se pune accentul și cum se pronunță cuvintele. Coala cea mare, de viitor, care va fi pusă în treabă de idei și care le va răsturnă, cea de la Blaj, începe să se formeze numai pe la 1750. Când s-a făcut unirea cu Biserica din Roma, episcopul de Belgrad, de Alba-Iulia, Atanasie Anghel, trăind, cum îl învinuia lumea — și cu dreptate — pentru petrecerile lui la episcopie până la jocul cu câștigurile, nu era nici doctor, nici capabil de a se învia în lucrurile dumnezeiești, cu atât mai puțin în lucrurile terrene. A fost cândva o discuție aici, dacă lumina nouă ne-a venit din Ardeal sau din Principate. Faceți o comparație între un Atanasie Anghel și între un Constantin Cantacuzino Stolnicul sau Dimitrie Cantemir, pentru a reieși unde era pe la 1700 viața sufletească a poporului român. Ce a fost mai pe urmă se va vedea; dar pentru începutul secolului al XVIII-lea nu încape comparație.

Ioan Inocențiu Clain, deși vrednic de pomenire pentru alte merite, s-a făcut întâi episcop și apoi s-a apucat să învețe latinește. Episcopia fusese aruncată la Flăgăraș, de acolo la Blaj, ca un lucru care trebuie ascuns; din episcopia blăjeană abia întemeiată într-un biet castel de pe vremea ungară a secolului al XVII-lea nu se putea face nimic. Când a fost scos Inocențiu și a venit Petru Pavel Aron, acesta era însă un ascet, care nu mănca,

nu bea, nu dormea =i nu str`ngea bani, nu voia nici un rol politic, ci avea o singur[grij[, aceea de a da ceva poporului s[u]n domeniul culturii. Atunci numai s-au]ntemeiat =colile rom`no-latine din Blaj, care, la dreptul vorbind, consistau]ntr-un seminar =i]n micul seminar al episcopiei,]n care se]nva\[ceva latine=te =i teologie. C`t timp a trebuit ca s[se fac[din =coala aceasta altceva! A=a]nc`t Ardealul, care]ncetul pe]ncetul culege istoria neamului =i din c[r]ile latine=ti ale str[iniilor, dar =i din traista c[lug[r]ilor moldoveni ambulan\i, nu exercit[]nc[nici un fel de influen\[asupra nostr[. Nu de acolo putea veni ceva, de la o na\ie tolerat[, ap[sat[. Sf`nt[-i suferin\`a ei, dar din suferin\`a singur[nu putea s[ias[nimic.

]n principate]ns[, aceast[epoc[, stearp[]n ce prive=te poezia =i istoriografia, este, mai ales]n partea c[tre 1770—80, *foarte bogat[]n literatur[religioas[*. Secolul al XVIII-lea n-a fost, ca al XVI-lea =i al XVII-lea, o vreme de modeste traduceri ale Sfintelor Scripturi pentru cine =tie ce nevoi ale unei m[n]stiri, f[r] nici un fel de ac\iune unitar[, f[r] nici un fel de \int[unic[a tuturor celor care lucrau la aceea=i munc[, dar fiecare]n chilia lui. Nu, literatura religioas[rom`neasc[din acest secol, mai ales de la o anumit[dat[]nainte, ajunge a avea =i preocup[ri teologice, ea caut[ceea ce nu]ndr[znise veacul precedent, *]/murirea credin\`ei,]ntrebuin\`nd pentru aceasta =i literatura bizantin[*.

+i, dac[este vorba s[g[sim sufletul omenesc exprimat]n formule, o filosofie modern[, plin[de cele mai frumoase expresii abstracte, poate s[nu dea nimic, pe c`nd se poate, iar [=i,]nt`mpla s[se g[seasc[]n forma religioas[, pe care f[r] dreptate o dispre\uim, sfor\[rile cele mai mari c[tre]n\elegerea]ns[=i a spiritului uman. Din deceniu]n deceniu, din secol]n secol, rasa cea mai aplecat[c[tre abstrac\ii, care este rasa greceasc[, tr[ind acum]n marginile imperiului bizantin, din toat[sfor\`area ei a dat lucruri

interesante =i pentru noi. De această teologie grecească înțelegem s-au apropiat călugării noștri din secolul al XVIII-lea, nu în mănăstiri, până la revoluția cea mare pe care în rostul mănăstiresc a adus-o călugărul malorus Paisie, care, plecat din Rusia lui, fusese la Muntele Atos, pentru că se așezase aici la noi, prin părțile Rămnicului-Sărat, apoi la Dragomirna, la Secuș în sfârșit la Neamul, unde a meritat să fie îngropat alături de tefan, fiul lui Alexandru cel Bun, =i de pământ labii vremii eroice. Până atunci însă lucrul cel mare nu se făcea în mănăstiri, ci înainte de toate la *episcopii*.

Episcopia unui Chesarie =i unui Grigorie Olteanul joacă prin urmare un rol pe care nu-l avuse înainte, din zilele unui Teofil de Rămnic. Încă din vremea Brâncoveanului la episcopia Buzăului s-a lucrat foarte mult, tipăritu-se cărți în tipografia locală. Însă nu trebuie confundată această operă de tipografie a călugărilor =i episcopilor din secolul al XVII-lea cu opera de traducători — care se face mai ales la Rămnic — în acest nou secol, împrumutând preocuparea teologică bizantină, pe care o deprindeau talmătorii, acumă, din *originalele grecești*.

Nu mai este vorba de carte slavonă care să se traducă în românește, ci se merge de-a dreptul la textul prim: cultura noastră bisericească se întoarce la izvorul curat. Lucrul nu era ușor. +i, totuși, oameni care nu făcuseră nici un fel de coală au îndrăznit =i au ajuns a face traduceri bune, creând o nouă epocă în istoria cărților tipărite, necesare serviciului divin. Un foarte învâțat călugăr de la Cernica, Macarie, a mers până la a redacta =i un dicționar, nepublicat =i pierdut azi, în mai multe limbi, în care însă nu intra =i limba românească.

Opera aceasta se făcea în momentul când în orașe istoricii nu erau în stare să dea, decât, adesea sub umila formulă a anonimului, cronici care nu mai au nici frumusețe literară, nici sens politic, nemaifiind voia de a exprima cu putere o pasiune, precum

pasiunea politic[fusese exprimat[cu at`ta energie de un Constantin C[itanul sau de un Radu Popescu, ori,]n Moldova, de Costine=ti =i de Neculce.

Care era folosul acestei opere de traduceri din episcopii? *Marele folos sta]n evolu\ia limbii literare.* Limba aceasta literar[era,]nc[din secolul al XVII-lea, capabil[de a exprima ori=ice, dar nu mersese p`n[la putin\ta de a crea perioada armonioas[, care]nseamn[marele triumf al stilisticii antice. Propoz\ii cu subiect =i predicat poate face orice neghiob care a terminat patru clase primare; nu este]ns[vorba de aceasta, ci de fraza complicat[]n care se cuprinde, nu o idee, *ci un sistem]ntreg de idei.* Perioada are acest avantaj pe care nu toat[lumea]l]n\elege. Fraza la Dimitrie Cantemir este o decalchiere latin[f[r[armonie,]n care te]mpiedici; fraza italian[a lui Constantin Cantacuzino Stolnicul este foarte savant[, dar prezint[meandre pe care nu le putem urm[ri u=or, =i sunt]n ea lucruri care nu fac parte din organismul perioadei, care este o fiin\ vie, o arhitectur[cu linii clare =i elemente organice. Fraza aceasta armonioas[au f[cut-o c[lug[rii din secolul al XVIII-lea. Ei aveau]n fa\[nu]ncurcata fraz[, copiat[, pe fereastr[, a slavilor, ci]nsu=i admirabilul original grecesc =i,]n al doilea r`nd, ei nu ie=eau din nici o =coal[=i nu porneau din nici o familie pe jum[tate]nstr[inat[de popor, ci se ridicau din ad`ncul]nsu=i al na\iei. *Instinctul lor popular; merg`nd drept c[tre splendoarea marii civiliza\ii elenice, a fost]n stare s[produc[fraza de care ne servim =i ast[zi.*

VIII. SPIRIT FILOSOFIC +I MOD{ POETIC{ DIN APUS

În plin[epoc[fanariot[, începe, mai ales de la 1770 înainte, o alt[perioad[de contact cu Apusul. Acest contact cu Apusul, care înviorase literatura româneasc[înainte de epoca fanariot[, este, deci, reluat; reluat îns[cu *alte regiuni ale Apusului, în alt spirit*, capabil de a produce =i *alte rezultate*. Data aproximativ[de 1770 este într-adev[r împotriva cronologiei obi=nuite, dincolo de jum[tatea secolului al XVIII-lea, îns[, în via\a societ[\ilor, cronologia este aproximativ[.

Prin urmare cam pe la 1770—1780 se schimbau aproape toate înf[\i=[rile externe ale societ[\ii române=ti, =i aceasta are o influen\ hot[r\toare =i asupra literaturii. Iat[motivul acestei schimb[ri.

Secolul al XVIII-lea este ocupat, pentru noi, în cea mai mare parte, de r[zboaie împotriva turcilor pe care le poart[austriecii =i ru=ii. Îns[=i prezen\ a acestor armate cre=tine pe p[m\ntul \rii putea s[aduc[schimb[ri, dar trebuie f[cut[o deosebire între caracterul armatelor cre=tine de la începutul secolului, armate austriece =i ruse=ti, =i între caracterul acelor=ii armate pe urm[. Pe la 1710—40 ele apar\în vechiului regim, care nu suferise înc[nici o prefacere; e înc[regalitatea conceput[în stil Ludovic al XIV-lea, armate de mercenari, cu ofi\eri crescu\i în tradi\iile de odinioar[.]n a doua jum[tate a secolului, nuan\ a „civil[“ a celor care veneau împreun[cu d\nele este alta.

Filosofia apusean[, a lui Voltaire, Rousseau =i a enciclopedi=tilor p[trunsesse pretutindeni. Xenopol credea mult în rolul ofi\erilor

ru=i =i vorbea mai mult de d`n=ii. Dar foarte mulți dintre ace=ti ofi\eri erau educa\i în vechiul sistem moscovit, nu aveau nici un fel de ideologie a lor =i nu erau în stare s[exercite nici un fel de influen\ asupra noastr[. G`ndi\i-v[la un Suvorov, care a jucat un rol at`t de mare în r[zboiul de la 1789, sau la Potiomkin care se visa rege al Daciei întregi; nu poate fi vorba de intelectualismul aceluia care credea totu=i c[poate s[domneasc[peste Moldova, Muntenia =i Ardeal, pun`nd toate trei regiunile la picioarele fostei sale iubite, împ[r[teasa Rusiei. Astfel de generali, chiar c`nd primesc mode din Apus, nu pot fi socoti\i ca ini\iatori ai no=tri în ale culturii. Rolul pe care Xenopol socotea c[l-ar fi avut ei trebuie sc[zut.

Dar, chiar dac[generalii =i administratorii erau a=a, sistemul în Rusia Ecaterinei a II-a nu mai era cel de odinioar[: =i cele mai umile \[ri din vremea aceasta ne arat[o anume dispozi\ie de spirit a „suveranilor filosofi“ din Europa occidental[=i oriental[, deopotriv[. Chiar înainte de 1770, un Constantin Mavrocordat nu era mai înc`ntat dec`t atunci c`nd, din Paris, i se recuno=teau tendin\ele „filosofice“, c`nd auzea pe cutare abate de la Paris vorbind de opera lui legislativ[. Al doilea Mavrocordat, cu cele mai bune inten\ii, a eliberat, teoretic, juridic, dar nicidecum economic, c[ci aceasta nu era în mijloacele sale, pe \[rani, el a interzis ca \[rarii s[fie considera\i ca neliberi, ca „vecini“, cum ziceau moldovenii, ca =erbi, „rum`ni“, cum se zicea în Muntenia: nu mai existau pentru el dec`t locuitori rurali, care aveau acelea=i drepturi la libert[\i ca =i boierii. C`nd greci tr[ind în Germania dedic[vreo carte domnului din scaun, acesta pl[te=te. Sub raportul cultural, fanario\ii pre\uiuiau aceste lucruri ca foarte mari izb`nzi fa\ de acea opinie public[occidental[care ea d[dea certificatele de cultur[=i idealitate. Ori=ice st[p`nitor, fie c[este cre=tin, fie =i sultanul din Turcia — ca acel Selim al III-lea care a încercat s[schimbe total împ[r[\ia turceasc[, dar a fost omor`t, planurile lui fiind reluate apoi de un Mahmud — era legat de acest[

judecat[„filosofic[“ a Apusului. Prin anii 1750, anume turci, judec`nd pu`intel cum judecau oamenii din Paris, doriser[un fel de participare a poporului la conducerile statului.

Prin urmare, c`nd con=tiin\`a apusean[p[trunde]n regiunile r[s[ritene, o ocupa\`ie militar[cap[t[=i ea alt sens dec`t]nainte; oamenii administrez[dup[alt model,]n alt spirit. +i nu se poate domn care s[vin[de la Constantinopol, unde vechea influen\`[italian[era]nlocuit[din ce]n ce mai mult cu influen\`a francez[— un Ioan Calimah putuse foarte bine s[fie mare dragoman =tiind numai grece=te =i italiene=te, pe c`nd dup[1770 nu se poate f[r[a cunoa=te limba francez[— =i s[nu aduc[acelea=i preocupa\`ii, acelea=i tendin\`e. Cunosc[torul de limb[francez[citea fire=te c[r\`ile franceze, jurnalele =i revistele franceze pe care le cump[rau =i domnii no=tri, care aveau abonamente la revistele din Apus =i comunicau, dac[nu]nse=i foile, extrase din ele, la Constantinopol, fiind chiar pu=i]ntr-adins ca prin abonamentele acestea =i prin delega\`i ai lor, bine pl[ti\`i, care st[teau de obicei la Viena =i la Var=ovia, italieni sau francezi, s[informeze]mp[r\`ia.

R[zboiul cel dint[i pe care Ecaterina]l poart[singur[— al doilea va fi]mpreun[cu austriei —]mpotriva turcilor, de la 1769 p`n[la 1774, cu consecin\`e care s-au v[dit pe urm[, este absolut hot[r`tor pentru noi. De atunci]ncepe,]n toate domeniile, o via\`[cu des[v`r=ire nou[. Cred c[va veni timpul c`nd se va putea scrie serios istoria dezvolt[rii spiritului public la noi =i ea va trata dup[merit pe cei doi mari domni =i reformatori care vin dup[1774, dup[pacea ruso-turc[de la Cuciuc-Cainargi, =i care, dac[nu au fost ni=te]ndemn[tori]n materie literar[=i nu s-au]ncunjurat de o curte de literatori care era greu de improvizat, dar prin ac\`iunea lor]n domeniul politicii reprezint[acela=i lucru pe care-l va reprezenta literatura care se produce]ndat[. Ace=ti doi domni sunt Alexandru Ipsilanti la munteni, Grigore Alexandru Ghica]n Moldova.

Ipsilanti, care nu domnise]nainte, era dintr-o familie din Asia Mic[. Ghica, nu numai c[domnise, dar]ncepuse]n Moldova o oper[reformatoare, st`nd]n Muntenia numai c`teva luni de zile p`n[l-au prins ru=ii; *dus la Petersburg, el se g[sise acolo]n plin[prefacere filosofic[*. Str[ini care i-au cunoscut au numai cuvinte pline de laud[pentru d`n=ii. Un scriitor italian, dintre reformatori, Panzini, vorbe=te despre Alexandru Ipsilanti =i despre curtea lui a=a cum]nc[din vremea lui Constantin Mavrocordat str[ini care treceau prin Muntenia sau Moldova g[seau pentru familia Mavrocordat laude de tot felul. Francezul Flachat, care a fost la noi sub Constantin Vod[, mai mult timp, om foarte curios, care se interesa de lucrurile de la Constantinopol =i a adus de acolo me=teri turci, r[s]riteni pentru genuri de industrie necunoscute]n Occident, laud[pe g[zduitorul lui]n Bucure=ti at`t de mult — =i f[r[de interes — spun`nd despre d`nsul c[e un Petru cel Mare care n-a avut]ns[o]mp[r]vie la]ndem`n[. Ei bine, ceea ce se spusese]nainte pentru Constantin Mavrocordat este reluat acuma, cu mai mult[convingere, de toat[lumea care a cunoscut pe Alexandru Ipsilanti.¹

Grigore Ghica, merit =i el a ispr[vi omor`t de turci,]ns[]n capitala lui moldoveneasc[, la 1777, de=i nu pentru pierderea Bucovinei, ci din cauza intrigilor \esute de boieri]mpotriva lui, reprezint[un tip cu des[v`r=ire superior de domn rom`n.

Dar nu numai domnii se schimb[atunci, ci]ntreaga societate rom`neasc[. Aceast[societate se]ndreapt[din nou c[tre Apus,]ntr-un fel de pornire instinctiv[c[reia nimic nu-i poate rezista.

¹ El este =i un tip dramatic; mai t`rziu la Constantinopol, c`nd fiul s[u Constantin a tr[dat pe turci trec`nd de partea Rusiei, b[tr`nul de =aptezeci de ani a fost decapitat. Suntem totdeauna]nduio=a[i c`nd este vorba de pieirea lui Constantin Br`ncoveanu, dar trece cu totul neobservat sf`r=itul acesta crud al unuia dintre oamenii cei mai buni care au domnit vreodat[la noi, reform`nd =coala, m[n]stirile, organiz`nd industrii, alc[tuind legi noi.

Astfel =i interesantul gest, ispr[uit r[un, al chiar copiilor lui Alexandru Ipsilanti, elevii ragusanului Raicevich, autorul vestitei c[r]i *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia* (1788). }ntr-o bun[diminea[se descopere c[beizadelele nu mai sunt la curte: fugiser[,]ntov[r[=i] de nu =tiu cine din serviciul cur[iei, =i se duseser[]n Ardeal, iar din Ardeal]n Viena. C`nd unul din ei, viitorul domn Constantin Ipsilanti, a fost]ntrebat despre rostul fugii — vod[trimisese imediat]n urma lor — el a r[spuns c[dore=te s[cunoasc[Apusul =i \[rile de libertate. Ce planuri nu se f[ceau atunci! Un refugiat, de origine svi[erian, care fusese ofi[er]n armata austriac[, Francisc-Iosif Sulzer, care a scris o larg[=i p[tim[=i *Geschichte des Transalpinischen Daziens*, fusese chemat chiar de domnul muntean legiuitor pentru a]nfiin[a aici la noi o Facultate de drept.

Dar Apusul acesta nu mai este Apusul de odinioar[, Apusul italian pe jum[tate teologic, pe jum[tate medical =i cu un fel de vag[filosofie]mbinat[]n „iatrofilosofie“ pe care am]nt`lnit-o]ntre 1660 =i 1720 la acei medici care se]ntorceau din Padova =i care acum nu mai sunt deloc la mod[. Ceea ce se caut[]n Apus este spiritul francez sau, cum se zice ceva mai t`rziu, „*duhul fran\uzesc*“, care st[p`ne=te =i la Constantinopol, =i la noi, =i pretutindeni, p`n[la curtea Ecaterinei. Perioada bl`nde[ii filosofice va fi urmat[de aceea a]nf[ptuirilor revolu[ionare; =i se va c`nta =i la noi *Marsei-llaisa* =i *Carmagnola* sau *Imnul lui Rhigas*, care a stat o bucat[de vreme]n Bucure=ti]n casa boierului Br`ncoveanu =i a avut =i o tinere\e armonioas[aici. Ceea ce se caut[]nainte de toate este critica, nega[ia, satira lui Voltaire, pe care mai ales]l caut[grecii de la noi =i-l imit[. Am publicat versurile unui voltairian grec din Bucure=ti, care sunt c`t se poate de interesante. Grecii, mult mai iubitori de lucruri noi dec`t rom`nii, au prins imediat din aer curentul nou pe care l-am prins pe urm[=i noi.

C[ci spiritul acesta francez trebuia s[-l prindem *noi aici*]n \ar[, ai no=tri neav`nd voie s[circule. P`n[foarte t`rziu, pe la 1800, de c`te ori pleca vreun t`n[r]n str[in[tate, de at`tea ori trebuia s[-i cear[voie de la domn; =i p`n[dup[aceea domnul supraveghea pe studen[i ca s[vad[unde se duc =i ce]nva\[, ca s[nu-i strice cumva societatea politic[unde se duc =i s[nu ajung[la p[reri pe care c`rmuirea nu le]ng[duia. Iar acei care]ndr[zneau s[plece f[r[de aceast[permisiune, p[\eau ca unul dintre cel dint[i studen[i]n medicin[rom`ni, pe care vod[l-a adus]napoi =i l-a b[tut la falang[, adic[la t[lpile picioarelor, ca s[se]nve\ea mai merge]n locuri unde se poate pr[p[di cur[\ia politic[a sufletului cuiva.

R[m`n`nd, prin urmare,]n \ar[, tinerii care doreau s[]nve\eau puteau s[primeasc[]nv[\tur[apusean[numai]n anumite condi[ii, =i anume prin preceptorii de familie. Mul[i francezi au venit]n aceast[calitate la noi]n secolul al XVIII-lea, la Bucure=ti =i la Ia=i, mai t`rziu =i]n provincie. Unii nu f[cuser[acas[nici un fel de isprav[, dar =tiau ceva gramatic[: dl Brunot,]n *Istoria limbii franceze*, arat[]ns[c[ortografia =i gramatica nu erau la dispozi[ia oricui pe acea vreme. D[deau lec[ii de dan[, deprindeau cu moravuri sociale. Preceptorii ace=tia nu erau, deci, totdeauna oameni distin=i. Unii ceva mai buni, ca acel Jean Louis Carra, care a scris o mediocr[*Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, pe care a tip[rit-o]n Paris, pun`ndu-i un loc de publicare fictiv. Cei mai mul[i c[p[tau o situa[ie nesf`r=it superioar[meritelor lor.

Dar, dac[societatea rom`neasc[sub influen[a domnilor =i a preceptorilor acestora se transform[foarte repede, la greci aceast[transformare se face mult mai u=or. Grecii erau =i prin p[r\ile noastre,]n parte ca boieri, ei erau]ntrebuin\ai =i la Constantinopol prin cancelariile turce=ti, dar foarte mul[i din ei, elementele cele mai distinse capabile de a primi =i de a exercita influen\ea, erau

negustori, cu un spirit întreprinzător, mergând până la Philadelphia în America, având colonii în Marsilia, în Paris; iar Viena ajunsese să fie un fel de capitală spirituală a grecilor. Mai toate cărțile de =coală pe care le întrebuiseră copiii lor, traduse din franceză, sau tipărite la Viena, unde, de altfel, trăiau și români din Macedonia. Acolo apar și o cronică bizantină, a lui Phrantzes. Erau atât de multe cărțile editate acolo, încât a trebuit ordonată și se numească și un censor al cărților grecești în Viena.

Negustorii greci puteau deci merge oriunde, fiii de boieri nu, și aceasta este o cauză pentru care grecii pe această latură a culturii apusene au mers înainte noastră.

După ce cunoaștem aceste împrejurări, să vedem efectul lor asupra literaturii române-ti. Deodată trebuie făcută o deosebire. Literatura aceasta nouă, în partea ei cea mai interesantă, cu mai multă pecete de noutate, este în legătură cu gradul de pătrundere al „duhului francez”. Lucrul acesta se observă însă mai mult în Moldova, și aceasta pentru că Moldova se găsea în legătură și cu Polonia — Rusia a ajuns vecin cu hotarul nostru mai târziu — și legăturile cu Varșovia nu erau cu totul de desprins. Polonia a pierit în acest secol, dar într-un moment de mare înflorire culturală. Nenorocitul de Stanislav Poniatowski, ultimul rege, de care se rade pentru că nu avea autoritate și pentru că la începutul carierei lui, ca și Potiomkin, avuse favorurile Ecaterinei a II-a, era totuși un om foarte distins; el avea un fel de Academie de palat, de formă franceză. Varșovia însă și era sub raportul literar — ca și sub cel artistic — un oraș francez, după cum și Viena, în ce privește limba de salon și a relațiilor internaționale, era franceză.

Astfel, Moldova, primind și din Polonia influența franceză, cuprinzând o clasă boierească mult mai viațoasă decât cea din Muntenia, căci avea nu numai averea, dar și voia de a se cultiva, care nu se întindea în aceeași măsură la boierii munteni, Moldova

s-a p[truns mai u=or de spiritul cel nou, pe c`nd Muntenia, av`nd leg[turi mai str`nse cu Constantinopolul, fiind]n marginea \nuturilor slave de peste Dun[re, st[p`nite de vl[dici fanario\i, este mult mai oriental[. Aceasta se vede din inspec\ia literaturii]n aceste dou[\[ri rom`ne=ti.

]n Muntenia de dup[1768, se]nt`lnesc doar ni=te biete cronici, de felul aceleia a lui Dumitrachi Stolnicul,¹ care este o]n=irare f[r] nici un fel de logic[, f[r] nici un fel de preocupa\ie literar[, a evenimentelor de r[zboi]ntre ru=i =i turci. Se credea c[Dumitrachi e un Varlaam; de cur`nd dl I. C. Filitti a ar[tat c[e vorba de un alt boier apar\in`nd unei alte familii, tot a=a de obscure. Boierul acesta, care cuno=tea Constantinopolul,]ntrebuin\ez[cu gr[mada cuvintele turce=ti. A fost chiar un moment]n dezvoltarea limbii =i literaturii rom`ne=ti,]n principatul muntean,]n care influen\ta turceasc[a fost cov`r=itoare. Dup[ce,]n vremea lui Br`ncoveanu, moda de la]arigrad p[trunsesse din ce]n ce felul de a fi, de a se]mbr[ca, de a se piept[na, de a umbla, de a m`nca =i de a petrece al b[rba\ilor =i femeilor, dup[ce fanario\ii]nt[riser[]nc[aceast[tendin\[, ca unii care erau tr[i]vi at`ta vreme la Constantinopol =i trebuiau s[se]ntoarc[]napoi acolo, at`ia dintre ei av`nd s[=i moar[la turci, influen\ta turceasc[]ncepe s[se exercite =i asupra limbii]nse=i, a= zice chiar: asupra spiritului literar. Turcul este un cavaler, un om foarte nobil]n leg[turile lui, chiar cu aceia care nu fac parte din societatea turceasc[, el este f[r]]ndoial[un gentleman, cu toate acestea spiritul s[u e greoi. +i el]ncepe s[se simt[]n literatura muntean[de pe vremea aceea, de pild[la acest Dumitrachi. C`te lucruri nu ar fi fost de spus, c`te tragedii grozave ale r[zboiului, c`te suferin\ele poporului =i ale \[rii, care dorea atunci s[aib[un domn p[m`ntean —

¹ Tip[rit[de V. Urechi[]n *Analele Academiei Rom`ne*.

Alexandru Ipsilanti s-a impus \[rii mai t`rziu, dar la]nceput \ara voia pe un +tefan P`rscoveanu — dar Dumitrachi nu le poate spune]n forma lui bastard[, inferior[.

Dar iat[cineva care nu poate fi pus al[turi de Dumitrachi Stolnicul,]n ceea ce prive=te preg[tirea lui, valoarea lui personal[, talentul lui politic. Ien[chi\ V[c]rescu era un om care =tia foarte multe lucruri, care cuno=tea limba italian[=i vorbea perfect grece=te, turce=te, ceea ce i-a permis s[falsifice, pentru congresul de la Foc=ani, tratatele pe care le-am fi]ncheiat noi cu Poarta =i care nu au existat niciodat[. Aaug c[, desigur, nu era str[in de limba francez[. Apar\inea unei familii foarte distinse, de=i nu veche, cu toat[pretinsa desc[lecare a str[mo=ului odat[cu Radu Negru. Un domn, Nicolae Caragea, care avea o mul\ime de fete s[race =i le]mbia la toat[lumea, a dat pe una dintre d`nsele lui V[c]rescu, care mai fusese]nsurat. Un om]n situa\ia lui excep\ional[, dac[ar fi vrut s[c[l]toreasc[, nu l-ar fi putut]mpiedica nimeni; dar o singur[dat[a mers el la Bra=ov, unde a avut cu Iosif al II-lea convorbirea care e redat[]n *Istoria]mp[ra\ilor otomani*. Astfel el nu putea ie=i din tradi\ie, =i de aceea ca scriitor las[o impresie mai cur`nd dezagreabil[, de=i prin]nsu=irile lui, dac[ar fi mers]n Paris sau]n alt[parte a Apusului, ar fi putut da lucruri mult superioare acelora pe care le-a dat. }ns[=i ideea de a scrie o *Istorie a]mp[ra\ilor otomani* arat[c`t de mult societatea munteneasc[intrase]n turcime, ceea ce face ca revolu\ia greceasc[de la 1821, cu at`tea consecin\e pentru rom`ni, s[trebuiasc[a fi considerat[=i sub alt raport dec`t cel obi=nuit: ea ne-a sc[pat de o mai deplin[orientalizare. Chiar Alexandru Ipsilanti reprezint[,]n dezvoltarea fanariot[, o form[foarte periculoas[, prin teoria lui c[]mp[r\ia este una singur[, c[toate na\iile trebuie s[se confunde =i s[creeze acea singur[na\ie r[s]ritean[care]n cultur[s[aib[caracterul grecesc: turcii ar fi fost solda\ii, iar mintea acestei societ[\i ar fi fost a grecilor. Era un imperialism turcesc

care ajunsese a se impune tuturor. +i]n leg[tur[cu acest imperialism trebuie s[a=ez[m =i cartea lui Ien[chi\ V[c[rescu.

Nimeni nu se g`ndise p`n[atunci la noi s[scrie o istorie a]mp[r\iei otomane, afar[de Dimitrie Cantemir, care este]ns[un spirit interna\ional =i face cartea lui nu pentru rom`ni, ci pentru apuseni: aceasta este deosebirea cea mare]ntre el =i V[c[rescu. Cartea lui Cantemir a ap[rut]n toate limbile =i a fost o mul\ime de vreme izvorul de informa\ie, cu privire la via\ta turceasc[, al]ntregului Apus, pe c`nd V[c[rescu face cartea lui pentru rom`ni, ca un fel de „istorie na\ional[“. +i de aici caracterul curios al acestei istorii, care abia vorbe=te de noi =i nu face dec`t s[prelucreze,]n acela=i spirit greoi turcesc, izvoarele otomane pe care autorul le cuno=tea. Iar, c`nd vine momentul s[vorbeasc[el de vremea lui, ne afl[m]n fa\ta unui amestec bizar de compila\ie =i de amintiri personale; aici se cuprinde c[l]toria lui la Bra=ov =i leg[tura nea=teptat[cu]mp[ratul-rege. Dar aceast[leg[tur[cu turcii, care ne pare curioas[,]=i are explica\ia: vorbind el de via\ta lui dup[biografia sultanilor,]n\elegea prin aceasta c[este un om din \ara acestor sultani =i c[suflete=te face parte integrant[din]mp[r\ia otoman[.

Ien[chi\ V[c[rescu a f[cut =i o gramatic[, a c[rei origine =i al c[rei caracter nu ne sunt azi deplin l[murite; gramatica s-a tip[rit]n Viena, se pare c[fiind cerut[de anumite cercuri comerciale, care aveau nevoie de d`nsa.¹]ncerc[ri de gramatic[se mai f[cuser[, dar tot]n leg[tur[cu nevoi =colare; nu erau afirma\ii ale spiritului rom`nesc, ci]ndeplinirea unor nevoi. Ar fi interesant de comparat mai de aproape gramatica lui Dimitrie Eustatievici cu gramatica lui V[c[rescu. Ea ar ar[ta =i de unde =i-a luat acesta din urm[schemele.

¹ Titlul *B[g]ri de seam*, corespunz`nd *Observa\ilor* lui Raicevich, ajuns agent austriac la Bucure\ti, ne face s[ne]ntreb[m dac[nu cumva el a cerut cartea =i a]ngrijit de publicarea ei la Viena.

Deci, nu în sensul în care ardelenii se vor ocupa de limba românească, ci pentru a răspunde unor nevoi practice =i la un îndemn din afară, a scris Văcărescu aceste simple „Observații“ =i, fiindcă în untru trebuia să deie =i normele poeziei, cu căteva versuri ca pildă, el a făcut acele versuri, nu fiindcă avea de exprimat sentimentele banale pe care le-au exprimat =i fiii lui, de care va fi vorba pe urmă, complimente la fereastra unei cuconișe, cu ajutorul strunelor lăutarilor, ci pentru a da modele. Sunt lucruri furate din poezia franceză de salon, trecut prin greșelile, căteva grațioase, mai ales în ritm, unele dintr=nsese ridicole.

O excepție, fiindcă e vorba de un moment dureros *din viața lui*, sunt acele versuri găsite pe o foaie liberă a unui registru de socoteli, în care se încearcă un imn către Maica Domnului ajutoarea.

A=a este Ienăchiu Văcărescu, a=a =i copiii lui, Alexandru =i Nicolae, pe care însă în omagiile versificate către cucoane =i cuconișe nu-i mână nevoia de a exemplifica regula teoretică.

De obicei când este o adevărată literatură poetică, începe unul, creează o formă, aruncă idei =i după aceea un =ir întreg de scriitori vine după dănsul. La noi nu; Ienăchiu Văcărescu =i familia lui rămân un accident literar în legătură cu trecutul, în legătură cu această modă de arigrad care pusese stăpânire pe sufletul lor.

În Muntenia nu vom întâlni un element de originalitate literară decât mai târziu, pe vremea Revoluției franceze =i tocmai împotriva boierimii, pe acel Zilot Românul, a cărui cronică nu este altceva decât o critică, aspră, amară, împotriva regimului politic al timpului, pe lângă o expunere capricioasă a evenimentelor. =i adăugăm că „Zilotul“, „zelosul“ e un pamfletar de felul acelor autori de versuri injurioase pe care boierii le găseau în stradă dimineața, lipite de uși. Opuscul interesant pentru starea de spirit pe o care o cristalizează, dar în care nu se găsește nimic de o inspirație mai largă.

În Moldova e altceva. Aici literatura franceză este =tiut[=i bine =tiut[. Merg`nd prin biblioteci de m[n[stire, de episcopie, de cas[boiereasc[, m-am mirat nu o dat[de c`te c[r]i franceze =i de ce c[r]i franceze am g[sit acolo. Boierii aveau bune colec[ii, din care o parte au ajuns la mine. Foarte adeseori, în margine, boierul]-i f[cea observa[iile sale. Acestea sunt c[r]i citite, c[r]i r[scolite, trecute de la unul la altul =i aici e]nsemn[tatea lor.

În unele cazuri, ici =i colo, s-ar putea b[nui c[literatura franceză a fost cerut[=i dincoace în]ara Rom`neasc[. Astfel, Chesarie episcopul de R`mnic, unul dintre ctitorii limbii rom`ne=ti din secolul al XVIII-lea, pe vremea traducerilor teologice, care avea leg[turi cu un Hagi Constantin Pop, marele negustor rom`n din Sibiu, =i cu doctorul Molnar, profesor la +coala de medicin[din Cluj, cerea, neap[rat, s[i se trimit[*Enciclopedia*, =i cum, în loc de *Enciclopedie*, i s-a trimis *Ziarul Enciclopedic*, el protest[, cer`nd ce a vrut el.

Dar în Moldova bibliotecile franceze sunt de o bog[ie =i de o alegere ne=teptat[. +i ast[zi se p[streaz[la St`nca, l`ng[Ia=i, biblioteca Roznovanilor, cu o foarte frumoas[culegere de astfel de c[r]i franceze; bibliotecile acestea pot sta al[turi de cele din Ungaria =i din Ardeal, ale nobililor =i ale c[rturarilor din ora=e.

Sub influen[a acestor lecturi apar nu numai ne=teptatul c[lug[r Amfilohie, episcop de Hotin, care a c[l[torit =i prin Italia,]nainte de a scrie, pe l`ng[o lucrare teologic[, =i o aritmetic[, o geografie, dar poe[ii Costachi Conachi =i Alecu Beldiman, care merit[s[fie pu=i în fa[a lui Ien[chi\ [V[c[rescu pentru c[reprezint[cealalt[form[a aceleia=i direc[ii culturale, una v[dit mai apusean[. Conachi ne apare pu`intel ridicol, c`nd nu \inem seama de]mprejur[rile timpului, prin fizicul lui chiar, cu p[rul lung, barba r[sfirat[=i enormul i=lic care-i acopere fruntea slab[; ceea ce =tim despre via[a lui obi=nuit[poate iar[=i intra în acela=i domeniu al ridicolului: cele dou[od[i de la \ar[, de la]ig[ne=ti,

În marginea Tecuciului, joase, sub =indril[, cu prisp[, lipite cu lut, cum au r[mas p`n[acum c`teva decenii m[car, tr[sura cu care pleca boierul la Ia=i, av`nd h[\urile cu fr`nghie. +i, c`nd ne amintim de versurile lui lungi =i de=arte:

Zori de ziu[se revars[=i eu ochii n-am]nchis.

Cum s[-i]nchid dac[vars[=iroaie de foc aprins?

În care c`nt[pe aceea, vrednic[de o soart[mai bun[, c[reia i-a purtat o lung[iubire devotat[, care s-a terminat cu o c[s[torie t`rzie, reaua impresie nu se schimb[, desigur. Dar sub acest ve=m`nt de]mprumut, purtat a=a de st`ngaci, era sim\ire =i sinceritate. Ne-o reveleaz[=i o dram[pe care am descoperit-o]nt[mpl[tor pe vremea r[zboiului, la Ia=i, unde, la Mitropolie, se p[streaz[dosarul unei judec[\i a lui Conachi cu un boier care luase pe o fat[a Zulniei, iubita lui Conachi, =i o repudiasse pentru motive dezonorante. Se pare c[nu era fiica ei cu cel dint[i so[, ci cu]nsu=i Conachi... +i acesta a purtat ani]ntregi, cu pasiune, un proces pentru]nl[turarea acestor acuza\ii calomnioase. Ceea ce arat[c[, atunci c`nd nu f[cea alexandrine de mod[franco-greac[, el era]n stare s[exprime cu energie sentimente adev[rate.

Dealtfel, Conachi suferea,]n afar[de defectele pe care putea s[le aib[un vers evident plicticos, =i de s[r[cia unei limbi reduse la formule de salon. }i lipseau cuvintele poetice pline de fr[gezime pe care poezia popular[le-a avut totdeauna din bel=ug; =i nu se poate spune c`t de mult folose=te cuv`ntul cel nou, cuv`ntul ne]ntrebuin\at care nu a suferit uzura prin]ntrebuin\area]n proz[sau]n via\a social[de toate zilele.

Poezia lui Conachi este deci b[tr`ncioas[, pentru c[b[tr`ncios este =i ritmul =i sunt =i cuvintele]nse=i. Dar nu este f[r[interes cazul acesta al unui boier moldovean, dintr-o familie care avuse dese leg[turi cu Apusul — un alt Conachi, un v[r, a f[cut studii la Viena, dup[ce]nv[\ase acas[, cu vreo trei-patru profesori,

franceza, germana, greaca, dar, întors în vară, obosit de atâtea învâltururi, a murit nebun — și care îndrăznește să schimbe cu desvârșire tonul de pînă atunci al poeziei românești cu mult mai mult decât Ienăchiu. Acesta era un poet de ocazie, un poet voit, pe când Conachi, care a tradus și, în proză, un roman francez, *Mathilda*, al doamnei Cottin, e un cititor harnic de franceze și un poet din instinct. Astfel trebuie să-și privim ca pe un inițiator stângaci, dacă voim, dar totuși inițiator. Și am văzut, prin versurile culese din gura poporului, că el avea simțul și pentru cîntecul, veșnic viu și veșnic nou, al poporului.

În ce privește pe Beldiman, nu numai că el a tradus foarte multă literatură franceză, pentru plătirea lui — pe urma altor traduceri, încă de pe la 1760, ca *Manualul Francmasonilor*, tălmăcit de un călugăr — că s-a îndreptat la Florian și la Florianul german care e Gessner, dar, când a fost să însemne împrejurări contemporane, el nu le-a pus într-o biată cronică de proză mîloagă cum este a lui Zilot Românul, ci, inspirându-se probabil de la *Henriada* lui Voltaire — un lucru care nu s-a observat îndeajuns pînă acumă — a scris *Jalnica tragedie* asupra împrejurărilor din 1821, amestecînd tînguiri de felul lui Conachi cu un puternic sentiment de umor, care ne face și astăzi să surîdem, când ni se înfășează în zdrăvăniile eroice ale grecilor din Iad.

Dar, peste inițierea aceasta înceată și necompletă la o nouă poezie, se pornește asupra noastră o influență încă mai adîncă a modelelor — și a altor modele — din Occident. Este vorba de coala ardeleană, de o parte, și, de altă parte, de Asachi, acest moldovean trîtit prim multe țări, capabil de multe lucruri, spirit universal ca pe vremea Renașterii.

Ardealul literar românesc, de prin anii 1760 pînă prin 1820, timp de o jumătate de veac, nu poate fi înțeles nici deosebit în legătură cu viața literară și intelectuală din Principate. Trebuie să recunoaștem că în toată Ungaria din vremea aceea și în toată

Austria vecin[era]n această[epoc[aceea=i puternic[tendin\ c[tre erudi\ie, c[tre filologie =i istorie, pe care o reg[sim =i la cei trei =efi ai =colii ardelen: c[lug[ra=ul Samuil Micu, boierul f[g[r]=ean Gheorghe +incai =i acel care vine mai t`rziu, cu o valoare =tiin\ific[, filologic[=i istoric[mai pronun\at[, Petru Maior. Tustrei fac parte din =coala erudit[germano-ungureasc[de pe acea vreme, =coal[=i ea format[sub influen\a, dep[rtat[=i indirect[, a erudi\iei franceze, a spiritului benedictinilor francezi de la Saint Maur, trecu\i prin Germania lui Leibnitz, care, pe la]nceputul secolului al XVIII-lea,]ncearc[s[dezvolte nu istoria poporului german, ci istoria Sf`ntului Imperiu roman de na\ie germanic[. To\i ace=ti ardeleni sunt trecu\i prin =colile Occidentului: din Ardealul lor, din =colile lor de la Blaj, de la S`mb[ta-Mare (Nagy-Szombáth), la Viena sau la Roma. +i]n =colile acestea de piari=ti, de iezui\i, ei]nt`neau]nainte de toate erudi\ia. O erudi\ie r[bd[toare, cu adunare =i clasificare de documente, cu analiza critic[a acestor documente.

+coala ardelean[a f[cut aceasta, dar at`t. Nu se poate, urm[rind dezvoltarea ideii rom[ne=ti, a sim\ului na\ional la rom`ni, s[nu ne]nchin[m]nainte a acestor oameni crescu\i]n]mpejur[ri at`t de grele, adev[ra\i martiri ai unor osteneli consacrate]nainte de toate de=tept[rii poporului lor. Ce vigoare mai sus\inut[dec`t aceea a smeritului cleric care a fost p[rintele Samuil, pe care noi din Vechiul Regat]l putem aprecia cu at`t mai mult, cu c`t s-a g`ndit mai ales la noi! *Istoria rom`nilor* a lui, care nu s-a tip[rit complet nici p`n[acum, cuprinde pagini inspirate de cronicile cele vechi, care privesc]mpejur[rile din Moldova =i din Muntenia, pe l`ng[at`tea amintiri de pe vremea c`nd se hr[nea el]nsu=i a-a de pu\in la =coala din Blaj, zilele de post de la seminar, cu hrana de ap[, fasole =i p`ine uscat[. Dar cine s[nu considere cu admira\ie pe acel tragic lupt[tor pentru drepturile neamului s[u care este Gheorghe +incai, omul ie=it din

marginile înguste ale spiritului unit, cum s-a format la Blaj! M`ndru de faptul c[este boier de F[g[ra=, din neamurile acelor munteni cu vechi diplome]n lada lor, „Georgius Sincai de Sinka“ se lua la lupt[cu toat[lumea, b[t`ndu-se cu]nv[\a\i maghiari =i sa=i, =i chiar, pentru alte motive, cu vl[dica lui de la Blaj, totul]ntr-o form[foarte crud[, arunc`nd furia s[ge\ii]n dreapta =i]n st`nga,]mpotriva acelei societ[\i cu care el nu a voit s[se]mpace. A fost =i un creator de =coli, dar prin toat[activitatea aceasta a lui el nu se coboar[]n Principate, pentru c[leg[tura lui cu Principatele nu exist[dec`t pe masa istoricului. Este dincoace o alt[=coal[, o alt[influen[, o alt[lume... +i cine iar[=i nu recunoa=te folosul pe care, ca na\iune, l-am avut din argumenta\ia logicianului acestei genera\ii care este Petru Maior? Acesta fr[m`nta ad`nc informa\iile lui istorice. Pe c`nd la p[rintele Samuil povestirea se prefaca]n ni=te pagini populare]n stil de Psaltire, care nici nu c[uta s[fie publicate, pe c`nd informa\ia a=a de bogat[se claseaz[la +incai]n volumele lui mari =i groase, totul ordonat pe ani]ntr-o descriere unde elementul polemic este numai furi=at, intercalat, Petru Maior este creatorul teoriei originii rom`nilor. Pestetot ce au]ncercat ceilal\i,]n gramatic[,]n interpreta\ie,]n]n=irarea istoric[de cronologie, acesta ajunge,]n *Istoria]nceputurilor*=i chiar]n *Istoria bisericii rom`ne=ti*, s[creeze o teorie, care, construit[de acest arhitect al amintirilor romane pentru poporul s[u, a intrat a=a de]ntreg, nu numai]n spiritul ardelean contemporan, dar =i]n al rom`nilor din Principate, constituind astfel baza pentru cugetarea lui Mihail Kog[lniceanu, lui Nicolae B[lcescu =i a tuturor celor care]n \[rile de dincolo de mun\i au c[utat s[=-i l[mureasc[problema istoric[a neamului nostru.

Toate acestea sunt adev[rate, dar ei se afl[]n curentul acela occidental numai sub spiritul erudi\iei; nu i-ar fi trecut nim[nuia dintre d`n=ii prin minte s[culeag[pove=ti, s[scrie c`ntece, s[=-i]nsemne amintiri. Literatura lor este o literatur[de idei =i de lupt[;

curentul lor este închis între cei patru pereți ai unei biblioteci, și toate lucrurile acestea miroase a praf, se confundă în cenușiul acelei învățături muncate de molii pe care a cunoscut-o și iubit-o secolul al XVIII-lea occidental. Și pare rău că sufletele așă de mari nu s-au lăsat libere pe drumurile cele mari ale literaturii.

Unul singur a scăpat din această înclintură, cineva pe care unii și-l închipuie că l-au descoperit abia acum, pe când poemul lui a fost tipărit în cea veche revistă italiană *Buciumul român* cu aproape un veac în urmă. Este vorba de Budai-Deleanu. Nu a fost niciodată necunoscut și niciodată neapreciat. Este de altfel imposibil să se atingă cineva de densul, de *iganiada* lui, sau de cealaltă poemă, cu mai puțină importanță, *Cei trei viteji*, fără a vedea că aici e altă țesătură și alt spirit. Budai-Deleanu a cunoscut literatura italiană. Și iată de ce: Viena era un oraș francez, era capitala franceză a sud-estului Europei, dar și în același timp și o capitală italiană. Nu poate spune cineva îndeajuns că de mult a trăit Italia în Viena acestui secol. Muzica vieneză era o muzică italiană, pe Mozart nu l-am putea înțelege altfel decât în această modă italiană, palatele din Viena sunt palate italiene, ridicate de arhitecți italieni; opera din Viena este a lui Metastasio, care acasă la densul nu a avut renumele de care s-a bucurat în Viena împărătilor. Și nu uităm că pe vremea aceea Casa de Habsburg stăpânea Lombardia — înclintură nu Veneția — și Toscana.

Influența ei se exercită deci asupra unei jumătăți din Italia și asupra jumătății celei mai intelectuale din peninsula. Între Milano, cu cătăraș austriac, și între Viena, cu cătăraș italian, este o perfectă asemănare. Și, atunci, a sta în societatea aceasta austriacă însemna că trebuie neapărat să te învezi în italianism, dar nu în italianism de Padova, ci în noul italianism, care este „filosofic”, care este satiră plină de suflu luptător.

Ceea ce ne place în *iganiada* lui Budai-Deleanu — legendă nu prea inspirată, trebuie să o spunem, partea istorică nu prea

cu haz, expunere de la o bucat[de vreme plictisitoare, incidente care nu dovedesc o mare imagina\ie, c[ci poetul rom`n nu are geniul, creator]n domeniul inspira\iei, al modelului, care e Ariosto — este altceva, =i acesta luat din Italia. Acum]n urm[dl Caracostea a c[utat s[arate ce a]mprumutat Asachi de la literatura clasic[. Sigur, a]mprumutat foarte mult, =i, dac[mai caut[cineva la el =i alte influen\e din literatura occidental[, sigur o s[mai g[seasc[. Dar cu aceasta Asachi nu scade. Nici Asachi, nici, pentru acela=i motiv, Budai-Deleanu, pentru c[]nsemn[tatea lor st[]ntr-o nou[pl[m[dire poetic[a limbii rom`ne-ti,]n]nc[itu-are ei]n ritmuri noi. Ceea ce este frumos,]nainte de toate, la Budai-Deleanu este *str[mutarea formei lui Ariosto]n biata rom`neasc[ardelean[de pe vremea aceea, trecerea de la graiul popii din biseric[la strofa zeilor.*

Asachi, fiul unui preot din Liov, adus ca s[fie protopop]n Moldova, — Laz[r Asachievi — =i al unei mame care se chema Neculau, fat[a preotului din Her\ea, a f[cut pentru traducerile p[rintelui s[u prefe\ele]n care doctrina latinist[e exprimat[cu mai mult[elocven\ dec`t de ardeleni. Plecat de t`n[r, dup[dorin\ea tat[lui tr[it]n Austria, din Moldova la Viena, el]nva\ =i matematica =i pictura. A fost un pictor foarte distins, un desenator de merit, mult mai bun dec`t acel Gheorghe Leca de la care pleac[acest[art[]n Muntenia =i care face =i lucruri cu totul st`ngace =i naive. A fost un litograf maestru, =i c`teva din tablourile lui cu subiecte istorice sunt mai bine tratate dec`t cele din Muntenia ale unui Papazoglu. De la Viena a trecut, pentru art[mai ales,]n Italia, la Roma, unde a avut leg[turi cu lumea cea mai cunoscut[pe vremea aceea, schi\`nd tablouri celebre din muzeele capitalei papilor =i alte lucruri care]n cea mai mare parte s-au pierdut pe urm[.¹

¹ Mai t`rziu =i la Neapole.

Când s-a întors de acolo, pentru a începe opera sa foarte importantă în domeniul colii, iar într-o măsură mult mai mică, în domeniul politicii, el aducea cunoștințe cu totul noi. Deosebirea dintre Budai-Deleanu și Asachi este tocmai aceasta: Budai-Deleanu ia Italia prin Viena, Asachi ia *Italia de acasă* din Italia însuși, din Italia clasică, Italia lui Monti, superioară Franței contemporane și care din instinct se duce drept la latini, pentru că de acolo s-a capete o siguranță de ton pe care literatura franceză nu o are. Clasicismul italian de la începutul secolului al XIX-lea este cu totul altceva decât clasicismul contemporan francez, al lui Delille, al lui Lebrun; e o lecție de virtute privată și cetălenească și un admirabil element de educație. Teatrul italian e reprezentat atunci prin Alfieri, ale cărui tragedii au servit drept model tineretului italian, căci Italia s-a refăcut moral de pe urma acestui clasicism pornit nu din adormitoarele, corupătoare saloane vieneze, ci de la cele mai vechi tradiții ale Italiei, mergând, peste Dante, Petrarca și Ariosto, învia în sfârșit de zelul acestui piemontez, la antichitatea latină. Și, oricât s-ar scrie împotriva lui Asachi, ca poet, oricât ar fi unii de incapabili să-l învelegă, nu vor muri niciodată versurile prin care el afirmă legăturile noastre indestructibile cu Roma strămoască.

Cine cunoaște ce însemnează în poezie topică, instinctul de a pune un cuvânt într-un anumit loc, acela și va da seamă căt de măiestră e disciplina prin care vechea vorbire moldovenească de la începutul secolului al XIX-lea, stilul acesta lăbrat de convorbire fanariot, plin de cuvinte grecești și franceze asimilate, a fost silit de energia creatoare a lui Asachi să intre în acele legături sintactice care înseamnă *disciplina română* în cuvânt și frază.

IX. CURENTUL AUTOHTON }N FA | A ROMANTISMULUI DE }MPRUMUT

}ndat[se }nf[\i=eaz[unul din cele mai interesante conflicte }n dezvoltarea literaturii rom`ne=ti.

De la Asachi }nainte, de prin anii 1820, }ncepe un }ndoit curent care formeaz[, a= zice, originalitatea dramatic[a acestei literaturi =i lupta }ntre aceste dou[curente se continu[p`n[}n momentul de fa\[, fiecare, fire=te, av`nd s[aleag[pe acela care-i place.

Voi }ncepe cu ceea ce se poate numi „curentul indigen“ sau „autohton“, care nu este, cum se va vedea, curentul naturalist.

Curentul acesta nu este na\ional, fiindc[nu exist[o tendin\ na\ionalist[la mijloc, ci *un curent de acas[*, nu un curent de la \ar[, pentru c[s-au legat de aceast[no\iune }n\elesuri deosebite. E }ntr-}nsul un fel de *intimitate local[*, tradi\ional[, foarte complex[, care ascunde sub o }nf[\i=are simpl[lucruri foarte vechi =i foarte ad`nci.

Am c[utat p`n[aici a scoate }nainte anumite idei pe care nu avusem p`n[acum prilejul de a le }nf[\i=a, idei care sunt }n avantajul nostru =i reabiliteaz[trecutul nostru prea adeseori considerat exclusiv ca un trecut de documente, de c[r\i biserice=ti, de cronici =i at`ta, cu totul departe de marile curente ale Occidentului. Cred c[am reu=it s[ar[t c[}ntreaga noastr[dezvoltare literar[nu este la o parte de aceste curente. Se va fi sim\it, }ns[, chiar dac[nu am insistat }nc[asupra acesteilalte laturi, c[este tot a=a de existent[=i o alt[latur[dec`t aceea, dac[nu de direct[}mprumutare, dar cel pu\in de orientare dup[Apus, de intrare }n comunitatea de civiliza\ie reprezentat[}nainte de toate prin Apus.

+i aceasta este o latur[specific[a poporului nostru, care se desf[=oar[]n felul cel mai modest, dar]n acela=i timp =i cel mai explicit =i cel mai caracteristic, fie c[=i-au dat seama ori ba acei care reprezentau aceast[direc\ie.

Ar fi interesant s[se compare poezia noastr[popular[, poezia liric[, de dor, poezia epic[, acele „c`ntece b[tr`ne-ti“, cu modelele lor. Este desigur o deosebire, care n-a fost determinat[]nc[p`n[acum. C`ntecul epic s`rbesc este]nainte de toate un c`ntec de lupt[, de lupt[viteaz[=i pu\intel cam crud[. Pl`ngeri asupra]nvinsului nu exist[, ci numai imnul de triumf pentru]ving[tor; nota duioas[lipse=te din poezia epic[a s`rbilor. Sunt c`teva c`ntece despre femei, dar femeile sunt tot a=a de b[rbai ca =i b[rbaii. Aceasta corespunde, dealtfel, cu]ns[=i via\a s`rbeasc[, din regiunile]n care s-a creat c`ntecul acesta. +i]n vremurile noastre]nc[,]n r[zboiul muntenegrean, de pild[, femeile mergeau al[turi de b[rbai. Nu =tiu cine observa c[la albanezi nu exist[nici un fel de poezie de curtenire. Dealtfel ar fi fost cu totul imposibil[]n aceste]mprejur[ri]n care femeia]ndepline=te func\iuni servile]n cas[, ea purt`nd greul gospod[riei, p`n[la crosnele de lemne]n spinare, ea lucr`nd p[m`ntul etc. C`nd femeia este adus[]n astfel de sclavie domestic[, mai poate fi vorba de poezie curtenitoare, asem[n[toare cu aceea a poporului nostru? Este o deosebire foarte neted[]ntre nota aceasta energic[, f[r[mil[=i]ntre nota mai dulce a poeziei noastre populare epice. +i la noi este lupt[, dar cu toate acestea vezi deseori c[se]ndreapt[g`ndul =i c[tre]nvins, c[exist[o omenie care se manifest[sub forma comp[timirii =i a milei. Acesta este un aport nou.

Ceva din felul acesta de a fi se]nt`lne=te =i]n Balcani,]n literatura greceasc[,]ns[, aici, trebuie totdeauna s[ne]ntreb[m dac[avem a face cu o not[]ntr-adev[r greceasc[, deoarece via\a ciobanilor nu este greceasc[, ci vlah[]n r`ndul]nt[i.

Iat[, am]mprumutat legenda m[n[stirii de Arge=, legend[f[r[]ndoial[balcanic[; pune\i]n fa\[cele dou[legende,]n forma

originar[=i]n cea rom`neasc[:]n c`ntecul nostru sacrificiul femeii este dezaprobat. Dealtfel tot ce este violent, tot ce e crud la noi poate fi pus]n leg[tur[cu cine =tie ce leg[turi tracie; dar aceast[mo=tenire a fost de mult topit[]n sufletul general al poporului, care este bun, care se poate ap[ra, de=i este bun, f[r[s[provoace =i f[r[s[se bucure de suferin\`a nim[nuia.

Un alt caz. Desigur dup[cercet[rile f[cute]n urm[nu este nici o]ndoial[c[Ureche a luat cu m`n[plin[, nu numai]n ceea ce prive=te informa\`ia, dar =i]n ce prive=te forma =i stilul, de la poloni. Dar este o deosebire]ntre Rena=tarea polon[, de unde a luat Ureche, =i]ntre Ureche el]nsu=i, o deosebire foarte neted[. Rena=terii polone]i plac ve=mintele largi ale retoricii, ea se]mbat[de fraze =i de cuvinte. Noi]ns[nu suntem un popor de fraze =i de cuvinte.

De aceea cronicarul moldovean e simplu =i strict, scurt, sec chiar, st[p`nit]n forma sa. Apoi, nou[niciodat[nu ne-a pl[cut s[spunem singuri meritele noastre: niciodat[nu suntem mai pu\`n elocven\`i dec`t atunci c`nd avem s[ne ap[r[m pe noi]n=ine.

Prin urmare nu este critic[]mpotriva moldovenilor, dar nici imnuri de laud[pentru d`n=ii. }i ap[r[]mpotriva str[inilor, atunci c`nd este nevoie, dar strig[te de slav[pentru biruin\`ele de pe vremuri, canibalicul imn de m[cel, care se]nt`lne=te at`t de deseori la al\`i povestitori de evenimente istorice de pe vremea Rena=terii, nu se afl[aici. Un om echilibrat, cump[nit, cu at`ta suflu c`nd este vorba de lucrurile bune ale poporului s[u, cu at`ta t[cere]n ceea ce-l prive=te pe el]nsu=i.

La Miron Costin, comparat cu literatura de memorii polone de pe vremea lui, se]nt`lne=te aceea=i atmosfer[de]nduio=are pentru orice suferin\`[omeneasc[; nu-l vedem atac`nd cu violen\`[pe nimeni. Chiar c`nd]n Muntenia este vorba de o cronic[de partid, ca a lui Constantin C[pitanul, =i de o tragedie cumplit[, c`nd b[tr`nul Constantin Cantacuzino Postelnicul, un om foarte

respectat, b[tr`n de peste =aizeci de ani, e omor`t din cauza ambi`iunilor copiilor lui, nu g[sim acuzarea du=manului, cum la Stoica Ludescu, prietenul Cantacuzinilor, e, cu un pl`ns re`inut pentru b[tr`n, simpla]nf[\i=are a suferin`elor familiei.

Felul cum Constantin Cantacuzino Stolnicul sau Dimitrie Cantemir r[spund]nvinuirilor aduse nou[ca popor nu cuprinde nedrept[\`irea adversarilor.

Dosoftei, pref[c`nd psalmii]n versuri, c`nd a fost s[iscodeasc[o form[nou[, s-a dus la c`ntecul popular, din care a scos ceea ce-i trebuia pentru a pune Psaltirea rom`neas[la]ndem`na oric[rei suferin`e =i oric[rei speran`e.

Acesta este curentul indigen, care trece din secol]n secol, comun rom`nilor din toate provinciile. El este alc[tuit din foarte multe elemente: familiaritate, intimitate, care impun oricui s[vorbeasc[]n a=a fel]nc`t s[fie]n`eles de to`i. Este un glas al ob=tii rom`ne-ti]n literatura nostr[. De aceea ea este]n adev[r na`ional[. Nu]n sensul declama`iilor patriotice, ci]n sensul c[un popor]ntreg o poate]n`elege.]n marile literaturi occidentale, ce influen`\ a putut s[aib[un Corneille, un Racine, un Voltaire asupra poporului de jos francez, asupra \[ranului francez? Pe c`nd la noi,]ntre cel mai mare c[rturar =i cel mai umil \[ran a fost totdeauna o leg[tur[a=a de veche, =i a=a de sacr[,]nc`t nici un fel de preten`ie modern[nu izbute=te s-o rup[.

+i, pe l`ng[aceasta, literatura nostr[are un nepre`uit element de vioiciune, care lipse=te foarte adeseori din celelalte literaturi. Ea nu alearg[dup[spirit, dar este str[b[tut[toat[de un humor special care nu se]nt`lne=te aiurea. Credem f[r]]ndoial[]n lucrurile pe care le spunem, dar admitem s[fie =i altfel; este totdeauna un u=or z`mbet de]ndoial[chiar]n jurul credin`ei noastre celei mai puternice. Nu suntem un popor fanatic, =i,]n loc s[atac[m cu violen`\ pe adversari, facem o glum[, =i gluma aceea adeseori love=te mai departe la]int[=i r[ne=te mai ad`nc

dec` t orice]ngr[m[dire de cuvinte pasionate. Suntem un popor mehenghiu. I se pare cuiva c[spunem una, =i de fapt spunem alta, iar cine nu ne cunoa=te nu=-i poate da seam[totdeauna de ce am vrut s[spunem.

Acesta este *fondul dominant]n literatura nostr[*. Nu ne codim s[lu[m ce vine de aiurea, ba ne ducem pu\intel]nainte]n descoperirea de forme pe care mai]nainte nu le cunoscusem, dar ne rezerv[m fondul acesta al nostru, care este ca o comoar[ascuns[]n sufletul neamului. Nu o punem]n teorie, fiindc[e un lucru at` t de complex =i de ginga= — dar,]n practic[, el vine din instinct, =i, c` nd literatura nostr[se va traduce, ne va veni recunoa=terea Apusului din pricina acestor calit[\i.

Acest curent autohton va avea, dup[1800, putin\ a de a se manifesta, la ie=irea din erudi\ie, =i din mod[. C[tre 1821, am intrat]ntr-o perioad[nou[a literaturii noastre, perioada modern[. Pe atunci]ncepe o trezire na\ional[, =i locul lui Gheorghe Laz[r]n aceasta este foarte mare. Ca originalitate de spirit, el]nseamn[foarte pu\in, forma lui nu]nseamn[nimic; niciodat[n-ar fi putut avea el un vers armonios sau o compara\ie; dac[era poezie]n caracterul lui, nu o g[sim]n mijloacele lui de exprimare. Dar Laz[r este un student din Viena: nu trebuie s[se uite aceasta; el este produsul =colilor str[ine, format dup[tipicul lor. Cuno=tin\ele lui de istoria rom`nilor =i de literatura rom`neasc[erau nule; =tia ceva filosofie, pe vremea luptei dintre kantieni =i antikantieni; un om foarte bine informat =i foarte r[bd[tor, dl G. Bogdan-Duic[, a cercetat =i pe Laz[r =i pe al\ii sub acest raport, l[murind o mul\ime de lucruri mai mult sau mai pu\in interesante]n ele]nsele. Dar Laz[r, f[r[]ndoial[, nu este un om de aici; pecetea pe care i-a pus-o str[in[tatea este at` t de puternic[,]nc` t nu se poate desface de d`nsa. Rom`nesc este numai caracterul lui de]nver=unat[rezisten\[, de r[bd[toare]nd[r[tnicie, de „\ine-minte“.

Lazăr n-a vorbit, la început m[car, înainte feciorilor de boieri tr[ivi cu preceptori =i hr[ni\i cu lectura c[r]ilor franceze, ci pentru cei mici =i smeri\i. Trebuia s[fac[o =coal[de inginerie, dar la dezvoltarea matematicilor el mai ad[ugase „idealul na\ional“. } ascultau mai mult feciori de negustori, din lumea mijlocie, care aici în Muntenia exist[, pe c`nd în Moldova nu; de unde deosebirea între =coala lui Asachi =i =coala lui Lazăr. Asachi vorbea =i unor oameni care nu erau boieri, dar boierimea se str`nsese toat[în jurul lui, pe c`t[vreme aici în Muntenia o mare parte dintr`nsa sta în jurul Academiei grece=ti, foarte nobil[=coal[, cu dasc[li care nu aveau întotdeauna o purtare recomandabil[, lua\i în parte, dar care laolalt[reprezentau un factor cultural foarte serios. Ace=ta au t[lm[cit îndemnul c[tre via\a nou[a poporului rom`nesc ca un strig[t c[tre Dacia, parte din marea Elad[.

Între elevii lui Lazăr, c`iva au luat drumul str[in[t[ivi, înv[`nd la Paris =i aiurea: filosoful Eufrosin Poteca, apoi un matematic care s-a pr[p[dit în Apus, un jurist. Dar au fost unii din ai lui Lazăr care nu au mers în str[in[tate, din fericire nu au mers în str[in[tate, ori au mers acolo cu mult mai târziu, la 1848, c`nd erau oameni forma\i =i c`nd influen\ a str[in[s-a putut exercita asupra lor f[r] s[influen\eze fondul lor propriu. De la ei era s[porneasc[av`ntul, necesar, al vechiului fond, tradi\ional, popular.

Omul reprezentativ pentru curentul de care m[ocup nu a fost bursier în str[in[tate, ci a r[mas un localnic, activ =i smerit în acela=i timp, a=a cum fusese de la început. } =i zicea înt`i Iliad, din Ilie, numele tat[lui. Era de loc din T`rgovi=te, unde acest tat[al lui a avut un rost foarte mic între func\ionarii cei din urm[. +i Ion, fiul lui Ilie, a intrat la =coala greceasc[, unde numele de Iliad a trebuit s[devie Heliade, nu de la Ilie, acum, ci de la Helios, în leg[tur[cu Sf`ntul Soare la care se închin[antichitatea p[g`n[. Mai târziu =i-a adaus: R[dulescu. Dup[teoria lui de istoric a scris =i o *Istorie a rom`nilor*, interesant[=i prin ideea, exprimat[mai

ales de la 1848]ncoace, c[no\iunea de nobilime =i de boierie are la noi alt]n\eles dec`t]n str[in[tate =i, cum credea =i el c[principatul muntean a fost]ntemeiat de Radu Negru, dictatorul de la 1848, devenit profet, tribun al poporului, s-a f[cut „R[dulescu“, ca =i cum =i-ar fi zis „Basarab“. T`rgovi=tean a r[mas]ns[.

T`rgovi=tea este un ora= foarte interesant: cu mahalagii s[raci]n margine =i ceva \igani, din cauza m[n[stirilor;]n centru se p[streaz[=i ast[zi anumite tradi\ii aristocratice. A stat domnul at`ta vreme acolo =i aceasta las[totdeauna ceva]n sufletul locuitorilor, un fel de m`ndrie]n rela\ie cu acest mare trecut, o m`ndrie care dealtfel se poate trezi]n fiecare moment la vederea acelor frumoase biserici, cu ferestre spr`ncenate]n turnuri de zid. Este acolo un spirit istoric, un sp`rit de curte, cu un mare amestec foarte curios de spirit popular. Spiritul de curte este totdeauna ironic ca]n literatura francez[, st[p`nit[, peste toate schimb[rile, de acest spirit al vechii cur\i. Ironia aceasta o va avea,]n tot scrisul lui literar, Eliad, nu o ironie \[r[neasc[, plin[de poezie, ci o ghidu=ie de ora=, plin[de haz =i de ceva r[utate.

El nu era un fiu de boier care s[aib[acas[preceptori =i s[se fi hr[nit cu cultur[francez[capabil[de a-l transforma. A]nv[\at fran\uze=te, a =tiut chiar foarte bine, de=i a vorbit mai r[u. C`nd era la Paris, Heliade nu mai era Iliad cel vechi, ci misticul, profetul, care chema pictori s[-l zugr[veasc[=i sculptori s[-l sculpteze. Dar]ndat[\ara-l va relua =i spiritul ei se va cobor] din nou]ntr-]nslu a=a cum se s[l]=luise.

]n materie de poezie, n-avea ureche. De obicei versurile lui sunt foarte exacte la num[rul de picioare,]ns[nu sun[deloc, pe c`nd la Eminescu este cu totul altfel: Eminescu poate scrie]n proz[, poate face un articol de jurnal =i vom reg[si]n el sim\ul lui de deplin[armonie.

]n afar[de un defect organic]i lipse=te =i o ini\iere potrivit[celui care s-a crescut singur. Tr[ise]ntr-un mediu cu des[v`r=ire

local. }ntr-o pagin[delicioas[el spune cum a]nv[\at el carte — din c[r\ile cu fond bisericesc pe care le purtau de multe ori =i ciobanii]n traista lor, din povestirile miraculoase, Vie\i de sfin\i, *Alexandria*: aceasta este mediul literar]n care s-a format el =i ce bine este c[s-a format]n acest mediu!

Astfel el ar fi putut fi un fel de Creang[. Mai t`rziu s-a pref[cut dup[curentul vremii, dar la]nceput a fost un provincial =i un om popular. Un om de bun-sim\ p`n[]n vremea c`nd s-a r[t[cit]n prea mari planuri culturale. }ns[=i gramatica lui, care]nseamn[desigur o revolu\ie, e interesant[, nu at`t din punct de vedere filologic, c`t din acela al bunului-sim\ care a]nl[turat orice doctrin[exagerat[, greoaie, din instinct, pentru c[nu era]n nota firii noastre. Asachi nu l-a avut totdeauna, acest bun-sim\, =i de aceea un om plin de talent a fost un]nvins fa\ de curentul muntenesc, care reprezenta o civiliza\ie mai modest[.

C`nd s-a amestecat]n foarte multe domenii, a sf`r=it,]n ultima faz[a unei vie\i foarte lungi, prin a fi un stric[tor de limb[, el care]n tinere\ea lui fixase normele cele mai s[n[toase ale ei. Totu=i, odat[, cu toat[ambi\ia lui exagerat[, cu toat[influen\ar]n]n\eleas[a Apusului, cu to\i acei ani de stricare a min\ii care au fost pentru d`nsul ai =ederii lui la Paris,]n 1848, *fondul cel vechi nu s-a]sat biruit detot, ci a ie=it necontenit la iveal[*.

El, alc[tuitor de]ndr[zne\e poeme mai mult sau mai pu\in reu=ite, nu a f[cut nuvele, romane, dar e totu=i *un mare prozator*. Este o parte a operei lui pe care nu o cite=te nimeni, dar care ar trebui s[fie reluat[=i desprins[, c[ci ea *tr[ie=te*. Om bucluca=, care se certa cu toat[lumea, =i cu Grigore Alexandrescu =i cu al\ii, pentru filologie, pentru politic[, pentru interes, el a dat un farmec deosebit tuturor proceselor lui, mari =i mici. +i, atunci, c`nd Eliad se m`nie, c`nd se aprinde de pasiune]mpotriva unui om, fondul vechi al lui se treze=te. Recurge]ndat[la batjocurirea adversarilor s[i, le g[se=te porecle care seam[n[cu acelea pe care le pune

poporul. Astfel]mpotriva liberalilor, de=i luptase al[turi cu ace=tia,]mpotriva]ntregii genera\ii de la 1848, care nu mai era]n m`inile lui. Se amestec[]n acest hazliu val injurios o mul\ime de dictoane, de parimii, amintiri din *Biblie*, povestiri]n gen oriental, anecdote, de care-i era plin capul, =i totdeauna le potrive=te cu situa\ia adversarilor. C`nd coboar[cineva]n aceast[literatur[, r[m`ne uimit de vioiciunea ei original[. *Eliad reprezint[deci pe deplin acel curent indigen de care vorbeam.*

Dar acest curent indigen se]nt`lne=te =i la al\ii. Iat[dou[nume, dintre care unul trebuie s[fie pus aici numai]n leg[tur[cu o parte din literatura pe care a f[cut-o omul care l-a purtat, iar celalt este cu des[v`r=ire]n acela=i gen, de=i]n alt[parte de \ar[.

Afar[de Costachi Negruzzi,]n Moldova, care]n povestirile lui are adesea aceast[not[— dar m[]ntreb dac[la el este numai nota indigen[sau se simte =i o influen\[a unei anumite literaturi franceze anti-romantice, influen\ a lui Prosper Mérimée, care aducea o not[de art[clasic[]n mijlocul s[lb[tiicii exager[rilor. Dealtfel, Negruzzi a]nceput cu imita\ii din literatura francez[clasic[=i greceasc[; pentru c[este un Negruzzi cu totul altul dec`t acela pe care]l cunoa=tem]ndeob=te.¹

]n fabulele lui, Grigore Alexandrescu, acela care treze=te pe Mircea din morm`ntul lui de la Cozia, cu v[dit romantism occidental =i cu ceva care pleac[din cronica noastr[, din influen\ a misterioas[pe care o exercit[evocarea vechilor monumente, din via\ a care se culege din zidurile veacului al XIV-lea — oric`t ar fi el influen\at de cre=terea]n =coala francez[a lui Vaillant, unde venise ca elev mai s[rman pe l`ng[copiii de boieri, admis mai mult de hat`rul Ghicule=tilor; al c[ror om de cas[era — are totu=i *un ascu\it spirit de ironie \[r[neasc[, =i chiar mahalagiasc[.* }n

¹ Am publicat primele lui]ncerc[ri clasice]n *Revista istoric[*, III.

dosul fiecărui din fabulele lui se ascunde o poveste trită. De aceea le gustau contemporanii atât de mult.

El ar mas bietul băiat crescut într-o oadaie prăsită dintr-o casă unde alții ocupau apartamentul boieresc; el ar mas oploșitul lui Eliad, care ar exercitat asupra lui o influență durabilă. Fabulele lui au prestat acest caracter indigen, care făcându-l să apară în același domeniu ca și al vechilor proverbe, al snoavelor populare, al elementelor ironice din literatura nescrisă a celor mulți.

Alături de dănsul, un altul de care nu știe mai nimeni: Ion Codru Drăgușanu, din Ardeal, în scrisorile lui, și el nota această tradițională a cămărușă cum putea să o aibă un biet de „valah” din prăvăliile Ardealului. Și între țigovișteanul de mahala și între făgăreșeanul de sat, este făcându-l o foarte mare asemănare. Niciodată acesta nu a făcut povestiri și nici poezii. Dar *Peregrinul transilvan* al lui, într-o deșănțătoare ortografie fantezistă de felul lui Cipariu, ascunde, sub gheața artificială a acestei forme respingătoare, viața, o viață foarte puternică. Avem a face cu unul dintre spiritele cele mai interesante din toată literatura noastră, cu cel mai talentat ardelean din generația lui. Nici nu se poate face comparație între dănsul și între Andrei Mureșanu, care a avut norocul să exprime într-un moment, într-o formă clasicogermanică, ideea de revoltă a unui neam rob. Andrei Mureșanu, dacă nu ar fi trăit într-un mediu de cultură, nu ar fi produs nimic: poeziile celorlalte ale lui sunt slabe; articolele lui, rețipite acum în urmă, nu se pot citi. Pe când Codru din Drăguș este dotat cu o putere de observație puțin obișnuită; el e capabil de a prinde și lucruri pentru care nu era pregătit, și aceasta este cea mai mare dovadă de deșteptăciune omenească. Nu făcuse coală, dar deodată, strămutat în alt mediu, a deschis ochii și cu această deșteptăciune a lui el prinse ce vedea în jurul lui, și pe fiecare lucru nou l-a socotit la importanța lui adevărată.

P[r[sise, copilandru, F[g[ra=ul pentru Bucure=ti, ajunsese prin Ialomî\la la oi, apoi om de cas[al lui Ghica =i, cum acesta c[l[torea]n Apus, Dr[gu=anu a mers cu d`nsul]n calitate de cavalier de companie, dar pu\intel =i de servitor. A fost deci]n Paris,]n Italia =i de pretutindeni a trimis scrisori — sau a]nf[\i=at mai t`rziu]n form[de scrisori amintirile sale — din care, din nenorocire, parte s-au pierdut.

+i iat[-l povestind o tinere\ele]ntreag[, de la suferin\ele lui de om r[u hr[nit, de p[stor, care nu avea, desigur, „c[ma=a fericitului“, la Paris l`ng[o b[tr`n[care \inea un cabinet de lectur[, apoi f[r] rost, ad[postit la o modist[]ntr-o mansard[, r[mas iar[=i singur, =i c[ut`nd slujb[la cine se]nt`mpla. Nu este via\[rom`neasc[mai zbuciumat[dec`t a puiului de oltean pierdut]n lumea mare. Firea indigen[biruie =i]n lupt[cu romantismul, romantismul francez pe care l-a putut cunoa=te =i care a schimbat cu totul pe al\ii din vremea lui.

X. ROMANTISM FRANCEZ PE SUBIECTE ROM~NE+TI

Influen\ a apusean\ a romantismului francez nu \nseamn\ o alt\ epoc\; \n aceea=i epoc\, se deosebesc dou\ curente. Am urm\rit pe acel reprezentat numai prin pu\ini =i, pentru unii, numai prin anumite momente din dezvoltarea lor, curentul indigen. M\ \ntorc asupra aceleia=i epoci, pe care o voi privi-o p`n\ foarte departe, pentru c\ unii scriitori continu\ p`n\ la ad`nci b\tr`ne\ s\ p\streze pecetea pe care au c\p\at-o \n tinere\ea lor. A=a \nc` t trebuie urm\rit\ problema nu pe o linie cronologic\, ci pe mai multe, \n leg\tur\ cu *biografia* fiec\ruia. Se va face o \mp[r]ire \ntre felul cum anumi\i scriitori rom`ni din Moldova =i din Muntenia au primit influen\ a francez\ . De ardeleni nu poate fi vorba \n vremea aceasta, afar\, \ntru c` tva, de Codru Dr\gu=anu: ei sunt prea mult sub influen\ a germanic\ =i ungureasc\, mai mult german\ dec` t ungureasc\, a=a \nc` t \n au originalitatea lor.

Nu e de ajuns s\ se constate c\ un scriitor a primit o influen\ pentru ca s\ se \n\leag\ rostul influen\ei acesteia, ci trebuie c\utate \mprejur[rile] \n care s-a primit aceast\ influen\ . Romantismul francez primit \ntr-un anumit chip \nseamn\ un lucru, acela=i primit pe alt\ cale e cu totul altceva. Astfel romantismul francez primit \n \ar\ este una =i romantismul francez primit \n str\in\ tate cu totul alta; romantismul francez primit \n cas\ este iar\ =i una =i cel primit \n =coal\, alta.

O observa\ie preliminar\ . Separa\ie neted\ \ntre romantism =i clasicism nu se poate face. Sunt at`ia dintre cei socoti\i clasici care au =i elemente romantice. Ar fi foarte interesant, \n literatura

francez[, s[se caute influen\e engleze la scriitorii din timpul Revolu\iei =i de pe vremea lui Napoleon, care, ace=tia, de=i socoti\i clasici, cuprind =i anumite elemente care nu sunt deloc clasice; astfel acel Ducis care face traduceri din Shakespeare dup[gustul zilei, deci elemente romantice, pe vremea lui Napoleon, c`nd nu era]nc[vorba de romantism, ci lumea era ad`nc cufundat[]n tradi\ia clasic[. Pe de alt[parte, nu se poate spune c`t de mult este, din vechiul clasicism, la Lamartine, care este socotit romantic. Ceea ce se nume=te „la vague à l`me“, sentimentul de nehot[r`re, de neputin\]n a te orienta]n via\[, de dezgust fa\ de orice ac\iune, exist[desigur]n odele lui. Dar forma lor este]n cea mai mare parte o form[clasic[. A trebuit s[vin[Hugo, cu]ndr[]zneala lui, cu sintaxa lui, total deosebit[pentru ca s[se sfarme ritmurile vechi =i s[fie]nlocuite cu ritmuri noi. Deci =i mul\i dintre scriitori rom`ni care se inspir[din Fran\,a, de unde iau nota romantic[st[p`nitoare — de pe la 1820]nainte — au totu=i o not[clasic[permanent[, care se descoper[p`n[la sf`r=itul activit\ii lor literare, dup[cum =i la cei la care predomin[influen\,a clasic[se vor strecura cu vremea o mul\ime de elemente care vin de la romantism. Romantismul]nseamn[,]n ori=ice caz, dezarmonie =i lips[de unitate, iar scriitorii ace=tia de care vorbim — =i]ncepem cu Grigore Alexandrescu — au o incapacitate de via\[interioar[, o st[p`nire de sine, o tehnic[reflectat[care sunt de cel mai pur gust clasic.

Grigore Alexandrescu nu poate fi separat de Voltaire — s[ne g`ndim la traducerea lui din *Alzire*. Este prin urmare la d`nsul clasicism trecut prin Voltaire. Dar la Alexandrescu este =i influen\,a lui Lamartine: oboseala preliminar[, lirismul amoros care azi nu se mai poate citi deloc, partea cea mai slab[din tot ce a scris el. Aceasta pe l`ng[*fondul indigen din fabule*. Trei note la acela=i scriitor. E foarte u=or de deosebit epoci =i influen\,e,]ns[nu to\i oamenii dintr-o vreme tr[iesc]n epoca lor =i statornic sub influen\,a

dominant[; a= putea zice c[majoritatea oamenilor unei epoci tr[iesc fie]n trecut, fie]n viitor; cei care sunt oamenii momentului sunt cei mai pu\ini =i cei mai slabi, tocmai fiindc[nu arunc[floarea lor c[tre viitor =i nu =i-au p[st[rat r[d[cinile]n trecut. Separ[ia este necesar[pentru studii, dar ea nu satisface subiectul el]nsu=i.

]nt[i influen\ta romantic[*primit[]n cas[*. Ea se resimte de preg[tirea =i de dispozi\ia preceptorilor francezi. Se =tie acum c`t de mare era num[rul acestor preceptori francezi: avem c`teva din contractele]ncheiate. }=i disputau familiile boiere=ti, mai mult]n Moldova dec`t]n Muntenia astfel de preceptori, care, nemaiav`nd nici un fel de rost acas[, adu=i de soart[aici, au fost]ns[rcina\i a forma genera\ia nou[. Dup[ce d-na de Gembures a preg[tit pe toate fetele lui Scarlat-Vod[, pensionul lui Cuénim, care a \inut foarte mult[vreme, a avut marea onoare de a ad[posti,]n cei dint[i ani de tinere\e ai lor, pe un Kog[lniceanu =i pe un Alecsandri. Dar, al[turi de aceste pensioane, era, cum am spus,]nv[\[tura acas[, =i nu trebuie confundat[preg[tirea pe care o putea da pensionul lui Cuénim cu preg[tirea de c[tre un preceptor particular, care nu avea dreptul de a preda]n acela=i timp =i]n alte familii. Preceptorii sunt de obicei oameni de oarecare v`rst[=i de o preg[tire personal[mediocr[, av`nd o informa\ie francez[pu\intel cam]nt`rziat[: preg[tirea acestora este din secolul al XVIII-lea. Ei transmit mai mult clasicismul, romantismul fiind]nc[socotit ca o necuviin\].

]n aceast[privin\[, este foarte interesant[de studiat ini\ierea literar[]n lectura francez[a lui Costachi Negruzzi, care se =tie c[a suferit =i o influen\ venit[prin ru=i, prin Pu=kin =i prin Lermontov, care vedeau prin prisma romantismului, dar nu a romantismului pur francez — ceea ce nu]nseamn[c[literatura francez[nu a trecut]n Rusia, ci numai c[-i domin[curentul

englez, curentul de revolt[, de exagerare individual[, de s[lb[t[cie ambulant[al lui Lord Byron, care scrie]ntr-o proz[ritmat[, ating`nd subiectele cele mai extraordinare, brusc`nd toate prejudec[]vile.

]n refugiul de la Ia=i am g[sit]n casa din Hermeziu a dlui Iacob Negruzzi,]n care s-a p[strat biblioteca p[rintelui s[u,]ngropat la bisericu\`a de acolo, cele dint`i]ncerc[ri ale lui Costachi Negruzzi, care nu sunt cunoscute, de=i au ap[rut]n *Revista istoric*], acolo, la Ia=i. Ele au un caracter neted clasic,]n genul poeziei aceleia artificiale pe care o anumit[epoc[a veacului al XVIII-lea o afec\`iona: discu\`iuni]ntre un zeu =i o zei\`, mitologie de =coal[=i de cabinet, considera\`ii de filosofie moral[. Scriitorul s-a resim\`it p`n[la sf`r=it de influen\`a clasic[. Ce este *Aprodul Purice*, ce trebuia s[fie *+tefaniada* — c[ci *Aprodul Purice* este o parte desf[cut[dintr-o oper[mai mare, un fel de c`ntec dintr-o *Henriad*] rom`neasc[— ce este]n alexandrinii aceia lungi al c[ror model e luat din vechea literatur[francez[,]n factura aceea de greoaie compozi\`ie]n care dup[un num[r oarecare de versuri e impus[o compara\`ie, dec`t un]mprumut de la scriitorii francezi de spe\`a lui Delille, reprezentan\`i =i corifei ai unei literaturi prin esen\`a anemic[, scris[]ntr-un stil foarte convenabil, dar at`ta tot? Lucru foarte curios — =i aceasta se]nt`mpl[totdeauna la oamenii care nu =i-au fixat perfect locul]n mijlocul curentelor epocii lor — acela=i care]ntindea alexandrinii nesf`r=i\`i ai *Aprodului Purice*, care avea ambi\`ia s[c`nte astfel]n rom`ne=te pe +tefan cel Mare, a=a cum Voltaire c`ntase pe Henric al IV-lea, a]mbog[]t =i ml[diat limba noastr[— ceea ce nu era u=or pe vremea c`nd, acolo, limba rom`neasc[era mai mult o „moldav[“ boiereasc[de salon — pentru a traduce *Odele =i baladele* lui Hugo. Acestea sunt]ns[un joc extrem de dibaci]n manevrarea silabelor, o adev[rat[echilibristic[poetic[, a=a]nc`t]=i poate]nchipui cineva c`t[trud[a trebuit s[cheltuiasc[Negruzzi pentru ca,]ntr-o limb[pu\`intel

fanariotizat[, pref[cut[]ntr-o formul[politicoas[, dar rece, s[]mbrace rezultatul sforș[rilor supreme ale unui om de]ndr[]zneala lui Victor Hugo, mai ales c`nd traduc[torul fusese format]ntr-o cultur[care era]n cea mai mare parte clasic[.¹

Preceptorul de cas[, lecturile]n bibliotecile p[rinte=ti, alc[]tuite din c[r]i scrise]n spiritul secolului al XVIII-lea, formeaz[]n adev[r]r spiritul. +coala francez[]n ea]ns[=i, pensionul, ca acela al lui Cuénim, nu]nseamn[mare lucru. }] putem cunoa=te prin povestirile de tinere\e ale lui Mihai Kog[]niceanu, care n-a]nv[]at numai carte, ci i-a pl[]cut feti\a lui Cuénim, cum o spune el]nsu=i]n *Cel dint[i amor*. Dup[un num[r de ani petrecu\i acolo influen\ a lui Cuénim asupra lui r[]m`ne nul[, afar[de acel trec[tor pitoresc sentimental. Kog[]niceanu ar fi putut face ori=ice literatur[; versuri a f[]cut]ntr-o vreme, =i le avem versurile; avem =i nuvele istorice foarte frumoase, care pot sta al[]turi de nuvelele lui Negruzzi —]ns[aceast[parte a activit[\ii lui trebuie ad[]ugat[dincolo, la literatura „du terroir“, la literatura local[, precum =i cronicile tip[]rite de Kog[]niceanu au]nsemnat o revenire la elementul local =i la elementul istoric. +coala francez[din Ia=i era o simpl[]ntreprindere de c` =tig, care nu putea s[deschid[]n toate domeniile perspectivele mai vaste =i s[]lase a se]ntrevedea \inte nea=teptate.

]n Muntenia, e o =coal[de un caracter mult superior, c[]reia nu i s-a acordat rolul care i se cuvine. E vorba de pensionul, care era, se pare, =i =coal[deschis[, al lui Vaillant, venit la noi cu so\ia lui, care va deveni directoarea uneia dintre cele dint[]coli de

¹ Pentru lecturile de atunci dou[cazuri: biblioteca de l`ng[Ia=i a familiei Roznovanu, la St`nca: nu e nici un singur romantic]n c[r]ile cu leg[]tura de pe vremea lui Napoleon. Aici, la Bucure=ti,]n palatul +tirbei, biblioteca foarte frumoas[a fostului domn cuprinde c[r]i cu note ale lui, care sunt numai de caracter clasic.

fete din București. Vaillant era un scriitor, un filosof, un istoric, un om cu teorii, uneori greșite. E primul care a întreprins, într-o interesantă carte în trei volume, cuvântul de *România, La Românie*. În cartea lui de competență se întâlnesc idei ciudate cu privire la limba românească: alături de limba „d'oc” și cea „d'oil”, ea ar fi format o a treia, cu nume ciudat, „la langue d'or”. Dar, pe lângă teoriile acestea filologice, pe care nimeni nu s-ar gândi astăzi să le trateze serios, în *La Românie* este o foarte frumoasă descriere a țării întregi. El a condus multă vreme și internatul de la Sfântul Sava și a avut o activitate literară didactică interesantă, Dicționarul lui exercită o influență sa asupra spiritului public de la noi. Într-un moment viitorul pamfletist s-a amestecat și în curentul revoluționar și a fost urmărit la București, așa că a trebuit să se refugieze în Modlova.

Unii scriitori munteni, cum este Grigore Alexandrescu, pleacă de la acesta, nu se pot înleaga fără dinșul.

Însă aici vine deosebirea cea mare între o astfel de „coală” și printr-o trundere a curentului francez prin bietul preceptor de casă. Preceptorul de casă era, cum am spus, un om care arăta și el ce învârtase în „coală” din tinerețea lui departat, având ca ideal pe francezul de la 1760, pe când Vaillant, cu toată aderența lui la vechile formule, e un revoluționar de temperament, un om cu concepții proprii, care vede foarte neted anumite întinse și le urmărește foarte metodic. L-am putea defini literar un clasicist de convingere, dar nu fără oarecare influență de pe urma romanticismului lui Lamartine.

Fără Vaillant nu poate desluși cineva, într-o parte din scrisul său, pe Grigore Alexandrescu. Alexandrescu a fost mai târziu din casa lui Eliad, dar de la început din „coală” lui Vaillant. Personalitate vie, originală, fără de care nu ar fi putut fi poet; dar, în ce privește influența, el o avea din două părți: istețul mahalagism de casă al lui Eliad și didacticismul clasicist de la „coală” lui Vaillant.

Nu numai el, dar toți muntenii de pe vremea aceea traduc, și s-a tradus atunci foarte frumos din literatura franceză: o mulțime de piese din Moliere și din clasicii secolului al XVII-lea.¹ Unele din aceste traduceri sunt foarte importante ca texte de limbă, fiind traduse cu căznă, redându-se naiv înelesul. Și aici lecțiile lui Vaillant domină lecturile romantice de după p[re]sirea =colii.

Dar în afară de =coala franceză la noi, =coala întemeiată de francezi, după obișnuințele lor și cu intențiile lor, curentul francez a mai putut veni după Regulamentul Organic și prin =colile cele noi ale noastre, și aceasta este a treia formă de p[re]trundere. În acele =coli secundare cu clase superioare de caracter universitar, la București și la Iași — la Sfântul Sava din București cu Petrachi Poienaru, om care făcuse studii frumoase, mergând până în Anglia, pentru că, înțors, s[edea] suflet =colii celei noi de la București, și în =coala moldovenească, în Academia Mihăileană, trecut sub multe influențe, și franceze, dar fără mult suflet — se plămăzise te viața morală a unei generații de o orientare occidentală, care merită a fi cercetată.

În =colile acestea erau profesori de limbă franceză, pe lângă profesori de limbă germană chiar, și neapăsări profesori de grecește și de latinește. Inițierea aceasta la Apus era însă foarte slabă. Un profesor înut în familie, vorbind neconținut limba lui, strămutând în atmosfera intelectuală toate evenimentele din jurul lui, acesta putea exercita o mare influență, dar nu profesorul dintr-o =coală a statului, care de multe ori nu vine din țara a cărei limbă o predă, astfel că el poate preda limba, recomandă ceva literatură, dar spiritul însuși nu ajunge a-l p[re]trunde el însuși. De aceea și =coala lui Petrachi Poienaru și Academia din Iași nu reprezintă ceva în literatura noastră.

¹ Un *Télémaque* de la 1788, pe care l-am cumpărat de curând, cu titlul scris pe copertă grecește, are =tampila cirilică a lui A. Florescu.

Cu ceva clasici francezi, pu\intel =i cu nem\eamca lui Kotzebue — nu a lui Schiller, cu at`t mai pu\in a lui Goethe — se cap[t] doar o preg[tire pentru lectur[. Traducerile impuse]n anii de =coal[, mai ales la Ia=i, au creat]ns[, acolo, c`\iva harnici traduc[tori.

Dar, pe vremea Regulamentului Organic, cu toate piedicile care s-au pus]nc[— =i au fost foarte multe, pentru c[a merge la Paris]nsemna o stricare a sufletului sub raportul politic, primirea ideilor noi protivnice ordinii de lucruri stabilite — c[l]torile de studii]n Apus au devenit dese.

=i anume b[ie\ii — de expatrierea fetelor nu era vorba; ea a]nceput mult mai t`rziu — b[ie\ii nu mergeau singuri, ci cu preceptorii lor, a=a]nc`t trecerea la =colile str[ine se f[cea sub supravegherea aceluia care preg[tise de acas[. C`nd au mers la Lunéville cei doi fii ai lui Mihai Sturdza, Grigore =i Dimitrie — Grigore, inteligent, cu preocup[ri filosofice, Dimitrie mai sl[bu\ — =i]mpreun[cu d`n=ii Mihail Kog[lniceanu, care ar fi vrut s[treac[la Paris, dar a fost]mpiedicat =i trimis la Berlin, ei erau]ntov[r[=i\i de abatele Lhommé, un preceptor de cas[la Ia=i, care st[tea necontenit pe l`ng[d`n=ii. Iar, c`nd s-a dus Vasile Alecsandri]n str[in[tate, el a plecat cu grecul Furnarachi, prieten cu vestitul Corai, cel mai mare filolog de la]nceputul secolului al XIX-lea, acela care a restabilit de at`tea ori textul cel adev[rat al operelor clasice.

Ducerea aceasta cu oameni de cas[reprezenta totu=i un fr`u; nu se puteau arunca tinerii de-a dreptul]n ceea ce moda contemporan[avea mai cutez[tor =i mai u=urel, fiindc[aveau l`ng[d`n=ii pe vechiul preceptor care avea dreptul s[spuie: aceasta este bine, aceasta este r[u. Dar, totu=i,]n asemenea condi\ii, unii dintre tineri au primit o influen\ [puternic[, precum o putea exercita Fran[a]n acel moment de trecere de la Lamartine la Victor Hugo. Cei

care au mers în Franța în acel moment s-au resimțit de pe urma acestei dualități a modelului; pe de o parte caracterul vag al lamartinismului, care plutea în el, tocmai prin partea „lunguroasă” care nu este nici cea mai frumoasă și nici cea mai durabilă din opera lui, pe de altă parte sunetele de trambie provocatoare ale lui Victor Hugo, care trecuse de la *Ode și Balade*, în care este multă influență din trecut, influență a clasicismului, la poezia nouă, pe care, de altfel, când o va continua, când o va prelucra, pentru că în *Les Voix intérieures*, în *Les Contemplations* este cu desigur irealizabilă, o notă intimă, pe urmă s-a treacă la *Légende des siècles*, în care dicționarul de istorie și de geografie este pus la contribuție pentru a ajuta la o fabricație voită și oarecum mecanică. Învierea românilor făcându-se în acel moment, acela care o reprezintă mai bine a plecat în sfârșitul vieții sale acest caracter, oricât ar fi luat subiecte române-ti, Vasile Alecsandri.

Toată poezia lui Alecsandri, în care apar tinerii răniți membrii ca și ca de duminică, cu doina pe buze și cu un fel de tremurat de hore în picioare, nu e decât o căutare de pitoresc exotic și popular, așa cum l-ar fi putut întrebuința și un francez de la Paris. Francezul ar fi fost bucuros să capete colecția întreagă de amănunte interesante dintr-o viață națională necunoscută, iar Alecsandri a fost așa de stăpânit de influența exotismului rural francez încât a prelucrat materialul autohton cum l-ar fi putut face acel francez. Iată deosebirea între el și Kogălniceanu. Kogălniceanu a trecut pe la Berlinul altui romantism, mult mai puțin strălucitor, dar mai profund și mai sincer intim, unde a scris și o *Istorie a românilor*, citind pentru aceasta cronicile pe care le-a tipărit mai târziu, *Letopisea lele*; întors în țară, a avut o viață intensă, a fost și tipograf, și agricultor, și nu era un domeniu din viața națională în care el să nu se amestece; pe când, pentru Alecsandri, dacă Eminescu,

f[r] nici o nuan\ de ironie,]l calific[: „ve=nic t`n[r =i ferice“, are dreptate. El a r[mas oarecum totdeauna adolescentul de la Paris, din 1830—40. Nu s-a desf[cut de pe sufletul lui pecetea pe care a primit-o atunci: a romantismului francez]ncep[tor. Kog[lniceanu nu a fost, c`t era student, la Paris, ci numai destul de t`rziu, fie =i de mai multe ori, dar ca om f[cut; pe c`nd Alecsandri, t`n[r, a pierdut culoarea sa proprie]n acest[atmosfer[nou[a Parisului.

Cele dint`i produse ale lui, tip[rite]n *La Glaneur Moldo-Valaque* de la Ia=i, sunt pasti=[ri de prima clas[, versuri de felul lui Hugo, imitate]ns[cu o m[iestrie nea=teptat[la un t`n[r de pe vremea aceea.

Revenit la rom`ne=te c`nd s-a]ntors]n]ar[, el *n-a putut descoperi esen\a intim[a sufletului rom`nesc*. }n momentul c`nd urma s[]nve\e limba adev[rat[a poporului s[u, nu]n conversa]ii banale dintr-o societate pe jum[tate fanariot[, saloanele l-au atras, l-au cucerit =i l-au aservit: lor le va prezenta, dup[gustul lor, „subiectul na]ional“. A]nv[\a bine limba proprie nu este un lucru u=or: se poate prin contactul cu clasele ad`nci, prin citirea necurmat[a literaturii vechi, prin aceea c[, precum a f[cut-o Eminescu, nu r[m`ne]n]ut al poporului t[u pe care s[nu-l cuno=ti prin contactul direct. Acestea toate i-au lipsit lui Alecsandri. I-a lipsit acest[ucenicie, at`t de fecund[=i at`t de st[p`nit[de iubire, care provoac[la un scriitor opere cu totul noi. Altfel nu ar fi r[sp`ndit diminutivele lui]n dreapta =i]n st`nga, nu ar fi crezut c[un cuv`nt poate s[p[streze puterea lui de expresie atunci c`nd este redus la g[ngureli de alintare. Toat[poezia aceasta diminutivat[este c`t nu ne]nchipuim de mult greceasc[, fanariot[, pe c`nd noi suntem un popor]ntreg, care tindem c[tre]n]elesuri]ntregi, pe care le spunem b[rb[te=te, cu un cuv`nt singur, acel care se potrive=te. Dezmierd[rile de cuvinte vin din tradi]ia vechiului regim.

Dar i-a mai lipsit lui Alecsandri =i altceva: *o mare convingere =i o mare pasiune*; f[r] una, sau f[r] alta, niciodat[poezia nu merit[

Într-adev[r acest glorios titlu. Om de salon, cu multe dragoste u-oare, plimbl`ndu-se cu barca prin Vene`ia, pe malurile Bosforului, la mo=ie, la \ar[,]n zb`rn`itul coardelor de l[utari, cu ochii opri\i la tablalele cu dulcea\[, sorbind cafeaua aromatic[, nu astfel porne=te la un om o adev[rat[=i v`njoas[poezie. Apoi Castelul Pele=, apartament rezervat, regina Elisabeta f[c`nd omagiu regelui poe\ilor,]n astfel de]mprejur[ri de cea mai mare fericire pe care o poate avea un om, nu se o\ele=te ca din nedreptate =i nerecuno=tin\[\ sufletul poetului. Alecsandri tr[ia admirat =i adorat de toat[lumea: cine ar fi]ndr[znit s[ridice glasul]mpotriva lui!

Inspira\ia n-o putea aduce nici casa de la Mirce=ti; ast[zi cu =i mai pu\in caracter rural,]n lunca Siretului cu vechii copaci t[ia\i, cu mobilierul =i]mpodobirea lipsite complet de nota rom`neasc[. Ca =i pe vremea lui, ea st[cinchit[, sub dealul de lut cu =urile b[tr`ne=ti, f[r[nici un orizont.

Era dealtfel natural pentru un om care a cuprins]n via\a sa toat[societatea, m[rginit[la clasa de sus, a timpului s[u, pe un timp c`nd \[ranii =i chiar clasa mijlocie nu aveau]nc[nici un adev[rat rost. Pentru a fi altfel ar fi trebuit geniul, =i singur Eminescu l-a avut, av`nd pe deasupra =i cu totul alte]mprejur[ri dec`t Alecsandri. Dar, de c`te ori se apropie cineva, cu spiritul liber, de Alecsandri, se pare c[se g[se=te dintr-o dat[]ntr-o odaie]n care, pe o u=[, vine o mireasm[de iatac al secolului al XVIII-lea, iar pe alta n[v]lesc parfumurile cele mai la mod[ale romantismului francez de la 1840.

]ncerc[rile lui de poezie epic[, *Dumbrava Ro=ie*, cu o lung[]n=iriire de nume pitore=ti, seam[n[cu *Aprodul Purice*;]n ciuda exager[rilor voite, largilor gesturi schi\ate este acela=i fel de a concepe subiectul ca =i la celalt poet al lui +tefan cel Mare: tot secolul *Henriadei*, trecut printr-o strecur[toare romantic[. Baladele lui urmeaz[de aproape, dar cu un pas potolit de oriental, *La légende des siècles*; de=i amintirile istorice dau tipul c`te unui Gruie

Grozovanul, cele mai multe nu se mi=c[=i nu mi=c[. Singur[povestirea luptei de la Rovine de Eminescu cuprinde mai mult[poezie epic[dec`t toate]ncerc[rile aceste poetice neizbutite ale lui Alecsandri.

+i, c`nd ajungi la teatru, sim\i]ndat[modelul francez, dramele lui Victor Hugo. Chiar]n ce prive=te cele dou[drame pseudo-clasice: *F`nt`na Blanduziei*, care este o dulceg[rie de via\[rom`n[cu des[v`r=ire fals[, =i *Ovidiu*,]n care poetul, murind, g[se=te]nc[puterea trebuitoare pentru a omor[o sal[]ntreag[]n agonia lui, pe c`nd personajul putea fi tratat cu mult[=tiin\[=i cu mult folos, c[ci ce nu se poate scoate din Ovidiul *Tristelor*, trimis]n regiunile acestea s[]lbatece cu vuiet de criv\[=i cu aspre silabe getice]n ureche, acelea=i reminiscen\e te urm[resc. Hora\iul ca =i Ovidiul lui Alecsandri sunt rom`ni din societatea bun[de la 1880, foarte bine crescu\i la Paris, foarte vorbare\i =i lipsi\i]n fond de orice originalitate a caracterului.

Iat[ce]nseamn[influen\ a subit[a unei mari literaturi str[ine, c[]zut[asupra unui t`n[r inteligent =i]nzestrat, care nu cunoa=te din \ara lui, din prezentul ei =i din trecutul ei, nimic din ceea ce se poate numi adev[rat via\[rom`neasc[=i care nu a mai putut]nv[\ a nimic dintr-]nsa]n tinere\ea lui dezorientat[.

Dar influen\ a romantismului acesta apusean se poate exercita =i]n alt[form[.

Dimitrie Bolintineanu este tipul cest[]alt, produs =i el de influen\ a romantic[apusean[, dar]n alte condi\ii. Fiul de macedonean transplantat n-a avut preceptorii de cas[; clasicii francezi el nu i-a cunoscut de cu vreme. N-a mers nici la vreo =coal[de felul pensionului lui Vaillant. Clasicismul =colar]i lipse=te cu des[v`r=ire. N-a =tiut latine=te, nici grece=te. Fran\uze=te]nva\[mai t`rziu, pentru c[Bolintineanu nu se formeaz[nici m[car]n contact direct, de la]nceput, cu literatura francez[de atunci, care-i vine oarecum adus[de v`nt.

Pe de alt[parte, Bolintineanu este un om f[r o clas[definitiv[; nici \[ran, nici negustor, nici func\ionar, nici boer. P[rin\ii lui nu sunt nici vechi moldoveni, nici vechi munteni, nici vechi ardeleni, ci dintr-o familie venit[din Balcani, se pare, a=ezat[de cur`nd]n \ar[, un fel de mo=ieri de clasa a treia, sau mai cur`nd din clasa arenda=ilor. Am zice c[Bolintineanu este el]nsu=i,]n literatura rom`neasc[, arenda=ul, care lucreaz[o mo=ie ce nu este a lui; a=a lucreaz[el limba rom`neasc[, care nu-i era ocin[=i ba=tin[din mo=i =i str[mo=i.

El prime=te deci ecoul literaturii franceze romantice =i, cum este foarte inteligent, mai inteligent dec`t Alecsandri, put`nd prinde repede =i imita imediat,]n perfec\ie, a prins repede moda nou[, acel ecou dep[rtat al lumii franceze. +i, cum, pentru d`nsul, cuv`ntul nu era nici un prieten pe care s[-l str`ngi]n bra\e, nici un du=man cu care s[te lup\i, cuvintele lui curg de parc[nu se mai pot opri. A ajuns victima unei fecundit[\i deplorabile, rostogolind ca]ntr-un dulce vis lene= rimele totdeauna s[race f[r] m[car o inspira\ie sincer[=i cald[, care s[le mi=te. Din zi]n zi, din an]n an, ele cad, nemiloase, asupra unei societ[\i]ntregi, superficiale, care le prime=te cu at`t mai bucuros, cu c`t sunt mai u=oare, dar =i mai goale de]n\eles.

Bolintineanu este astfel un Alecsandri de clasa a treia, pentru lumea din Bucure=ti. Moldova \ine]nc[destul de sus pe Alecsandri, prin virtu\ile ei istorice, pe c`nd, lumea, mult mai amestecat[=i mai u=oar[, a Bucure=tilor se mul\ume=te =i cu Bolintineanu. Pe Alecsandri l-a adoptat mai pe urm[, =i l-a stricat, aceast[societate din Muntenia, pe c`nd, dincolo,]n Moldova, el era sus\inut, mult timp, de influen\ a mare a lui Kog[lniceanu. Pe acesta]ns[trebuie s[-l punem]n leg[tur[cu alt[ordine de idei, c[ci cu d`nsul trecem peste vremea lui, care nu l-a]n\eles =i nu l-a]ncurajat, nici]n politic[, nici]n literatur[;]n politic[a v[zut ridic`ndu-i-se]n fa\[Ion Br[]tianu,]n literatur[a r[mas simplul publicator al *Letopise-*

lelor =i autor, celebru pentru at`ta, al discursului de inaugurare la cursul, repede]nterupt, de istoria rom`nilor. El iese din vremea lui, =i noi vorbim acuma de oameni care sunt cu totul =i numai din vremea lor.

}ncheind cu acest Parny al literaturii poetice rom`ne=ti, favorit al lumii Bucure=tilor, se poate spune c[, precum,]n mare parte, Alecsandri — nu cel din *Stelu\al* — stricase poezia de iubire, tot a=a Boltineanu a stricat materialul superb, eroic din care Alexandrescu cel singur =i nenorocit, f[r[„situa\ii“ =i aplauze, l[sat s[crape]ntr-un col\, izbutise s[scoat[zguduitoarea fantom[a lui Mircea de la Cozia.

}n cele spuse aici, potrivit cu singura dreptate =i dincolo de pragul laudelor literare oficiale ca =i al cercet[rilor mig[loase]n jurul operelor care nu le merit[, este exemplul]nsu=i al primejdiei care se ascunde]n orice imitare, incapabil[de a asimila m[car,]n orice introducere brutal[a unui fond str[in]ntr-o societate care nu are nimic din elementele care s[poat[da o sintez[de valoare. Dac[se va ridica sufletul acestei societ[\i prin alt[clas[dec`t clasa mo=ierilor =i arenda=ilor, dec`t clasa care petrece]n saloanele luminate de lum`n[ri de sperman\et[=i mobilat[cu mesele verzi ale jocului de c[r\i, el va exprima *fondul propriu, care se poate hr[ni cu orice influen\e, de oriunde, dar trebuie s[r[m`n[fond propriu rom`nesc.*

XI. ÎNTOARCEREA VECHIULUI FOND ROMÂNESC

S-ar putea crede că acel curent autohton este reprezentat numai, o bucată de vreme, de scriitorii dintre care nici unul nu are puterea creatoare a poetului. Fiindcă desigur că lui Eliad Rădulescu trebuie să îi se recunoască o foarte frumoasă limbă literară populară, foarte mult spirit micalit, același umor pe care îl întâlnim și în fabulele aceluia care pentru această parte a fost elevul lui, Grigore Alexandrescu, dar creator de tipuri și creator de intrigă, spirit care din imaginația sa însuși să poată lua elementele trebuitoare pentru a crea o istorie, o povestire, desigur că Eliad Rădulescu nu a fost, sau cel puțin în împrejurările vieții lui nu a arătat că ar fi putut să fie.

Căci scriitorul din ce poate el, dar și ce-i cere societatea și este întrebarea dacă acela care a scris amintirile lui din 1848, o carte puțin cunoscută, dar care merită să fie înviată, amintiri publicate în franceză, n-ar fi fost în stare să povestească tot așa și un subiect de imaginație. Se poate, iar și, ca acela care a fost la început creator de literatură, care mai târziu a fost conducător de revoluție și care, în a treia fază, ca un zeu fulgerat, s-a retras în fundurile străinătății cu toată maiestatea înfrângerii sale, pentru ca, în sfârșit, să ajungă și candidat la domnie, să fi crezut că este sub demnitatea și sub valoarea lui să se amestece în literatura de imaginație.

Pe de altă parte, ardeleanul pe care-l întâlnim în același timp și care întrebându-l spiritul lui special ardelenesc pentru a scrie numai întregitor amintirile lui din străinătate, acest scriitor

adev[rat, Codru Dr[gu=anu, care,]ntorc`ndu-se]n \ar[, sub regimul austriac absolutist, prefect la d`nsul]n F[g[ra=]ntemeietor de =coal[, nu ar fi putut scrie =i altceva dec`t scrisorile sale.

Impresia pe care o are cineva este]ns[c[,]n deosebire de curentul romantic, care prinde at`ta teren, curentul celalt, de \ar[, apare numai]n dou[individualit[\i r[zle\e, dac[nu num[r] cineva =i fabulele lui Grigore Alexandrescu. A=a]nc`t romantismul acoper[tot c`mpul, influen\ a str[in[biruie =i se impune f[r] deosebire]n toate provinciile rom`ne=ti — fiindc[=i]n Basarabia, care st[sub influen\ a ruseasc[, deci sub influen\ a englez[=i francez[, trecut[prin Rusia, este un reprezentant tipic al romantismului,]n forma cea mai dezl`nat[, ca form[, Costachi Stamate, care =i-a tip[rit, venind la Ia=i, o parte din operele sale. Iar,]n Ardeal, poeziile]n genul unui Andrei Mure=anu, care se mai scriu pe vremea aceea p`n[]n timpul unui Ioan L[p[datu, apar\in f[r]]ndoial[romantismului, venit pe cale german[, care cap[t] o form[]nc[mai dezlipit[de lucrurile adev[rate: nuvele scrise]n Ardeal sau]n p[r]\ile de c[tre Oradea, care reprezint[ceea ce curentul apusean are mai ireal =i mai vag, cu figuri =terse care nu sunt amestecate]ntr-o adev[rat[ac\iune. Astfel romantismul trece la noi pretutindeni prin acelea=i forme ca]n Apus: forma lamar-tinian[, care neglijeaz[pu\intel stilul =i se hr[ne=te din aspira\iile nedeslu=ite ale sufletului, forma lui Hugo, care]nseamn[for\area formelor vechi =i smulgerea unor accente noi]n ritmuri noi.

Dar, dac[se uit[cineva bine sub acest romantism venit,]n toate fazele sale, direct sau indirect din Fran\ a =i pu\intel din Anglia pentru a st[p`ni toate provinciile rom`ne=ti, vede fondul cel vechi care continu[. Numai c`t este greu s[-l deosebe=ti, uneori. Ba chiar,]n momentul de fa\[, n-avem toat[informa\ia trebuitoare pentru a-l distinge.

S[aducem]nainte pe ace=ti reprezentan\i ai curentului indigen]ntre 1840—50 =i data apari\iei *Convorbirilor literare*.

Puini au citit un singur vers dintr-un scriitor aparținând epocii romantice — c[ci f[r]]ndoial[este romantic — care a tradus =i romane]n genul *Dramelor Parisului*, dar a f[cut =i versuri care adeseori nu au nici un fel de leg[tur[]ntre ele, ci sunt un simplu joc cu silabele =i cu rimele. Ici, colo]ns[, la omul acesta, Gheorghe Baronzi (de fapt Paroncin, familie italian[din Br[ila), care avea o mare]ndr[zneal[]n materie de form[, care a]ncercat foarte multe ritmuri =i care nu suferea deloc rima banal[, se g[sesc lucruri]mprumutate de la poezia popular[. +i nu de la acea]mbrobodit[perfect pentru a fi]nf[\i=at[]n saloane de Alecsandri, ci *adev[rat]* literatur[popular[, pe care el a adunat-o prin elevii s[i, c[ci, pe l`ng[profesiunea de avocat, a fost =i undeva profesor.

Foarte curioas[poezia aceasta a lui Baronzi: de o parte romanticism exagerat, f[r[gust, d`nd mai mult impresia unei ocupa[ii curioase de diletant dec`t a unei crea[iuni s[n[toase =i urmate; de alta, elemente de literatur[popular[]n ceea ce prive=te subiectul.]nt`lne=ti la el compozi[ii cu des[v`r=ire abracadabrante, din care ici =i colo se desprind fr`nturi ca din baladele noastre, care nu sunt deloc]ndreptate dup[moda Parisului. Dac[ar umbla cineva prin anumite calendare, care reprezint[, pentru vremea aceea, unul dintre principalele mijloace de publica[ie, n-ar g[si numai lucruri]n genul lui N. D. Popescu, cu haiducii lui a=a de uitav[ast[zi, ci =i pove=ti (e epoca lui Fundescu, =i a lui Ispirescu se apropie) =i alte materiale autentice populare.

Iat[o literatur[indigen[, care a str[b[tut ad`nc =i care mult mai mult dec`t literatura cinematografic[din vremea noastr[putea s[deie unei min[i tinere o ini[iere]n elementul de pitoresc al vie[ii noastre autohtone.

Apoi, al[turi de teatrul de la]nceput al lui Alecsandri, care a devenit din ce]n ce mai ambi[ios, trec`nd de la can[onete, de la *+oldan Viteazul* =i altele de felul acesta la figuri din trecutul rom`nesc =i din antichitatea clasic[, este un altul pe care =i

Eminescu l-a cunoscut foarte bine c`nd participa la turneele unei Fany Tardini, un *teatru popular*, av`nd]n repertoriu nu numai *Doi sergen*]i=i altele de felul acesta, traduse din fran`uze=te, ci uneori, strecurate, =i piese indigene. Am g[sit c`teva din aceste piese originale, =i totdeauna revin cu pl[cere asupra unui scriitor purt`nd un nume foarte democratic, Ion Dimitrescu, de prin anii 1840, care are,]n dialog, o]ndem`nare extraordinar[=i,]n ce prive=te cuno=tin`a vie`ii reale de aici, din Muntenia,]nsu=iri pe care,]n domeniul vie`ii moldovene=ti, Alecsandri nu le-a avut niciodat[.]n afar[de faptul c[imit[felul de a vorbi al grecului, al neam`ului, al evreului, Alecsandri nu are umorul popular pe care]l]nt`lnim la necunoscutul Dimitrescu. Dou[, trei piese ale acestuia ar merita, f[r]ndoial[, o reeditare.¹ Ion Dimitrescu era un biet actor muritor de foame, a c[rui biografie chiar nu s-ar putea reconstitui, dar piesele lui cuprind figuri reale =i grai adev[rat. Astfel c`nd prezint[pe acel „deftereu“ de la strana a doua, care vrea s[ajung[actor la Ia=i, atras de reputa`ia cea mare]n teatru a unuia ca Millo.]n schi`a dramatic[a lui Dimitrescu intervin tot felul de tipuri, evreul care vinde nu =tiu ce obiecte de]mpodobire popular[, =i,]ntrebat de pre`de c[tre mahalagii din Bucure=ti, care n-au g`nd s[cumpere, el r[spunde: Pentru cine]ntreab[, at`ta, pentru cine cump[r], pe jum[tate. Apoi o sumedenie de observa`ii precise,]n spiritul acesta popular, care la el nu e stricat de nici o tendin`\ critic[sau politic[. La un moment i s-a cerut lui Dimitrescu s[vorbeasc[despre anul 1848. Numai c`t,]ndat[ce a pus pe `l[rani s[vorbeasc[, tendin`a piesei devine at`t de vizibil[,]nc`t ea nu mai are nici un fel de valoare. E un fel de a scrie pe care-l]nf[\i=a =i un alt scriitor, tot a=a de complet uitat ast[zi =i care nici el nu avea preten`ia de a face literatur[

¹ Pe una, *Badea Diftereul*, am retip[rit-o]n Biblioteca literar[de la V[lenii-de-Munte.

imaginativ[, ci numai glume pline de miez =i de vlag[: Jipescu,]n *Opincarii*, f[r[]ndoial[o carte care ar trebui dezsmorm`ntat[.

La rom`nii din celelalte p[r\i,]n Ardeal, literatura \[ranilor era]nainte de toate calendarul, tip[rit la o firm[s[seasc[, care=-i f[cuse o specialitate din editarea lor, =i cu litere cirilice. +i p`n[se va ajunge la momentul acela care coincide nu numai cu apari\ia lui Eminescu, dar cu triumful lui, =i c`nd scriitorii de la *Convorbiri literare* domin[, ajung`ndu-se la *Tribuna*, tocmai]n aceste locuri modeste trebuie s[c[ut[m adev[rata literatur[, adev[ratul fond propriu al celui Ardeal care de obicei umbla dup[contrafaceri nem\=e-ti ale romantismului.

O alt[provincie rom`neasc[, Basarabia, nu are numai pe Stamate, ci =i fabuli=ti, =i unul dintre ace=ti fabuli=ti, de veche origine boiereasc[, a venit de s-a a=ezat la Ia=i, unde a tr[it =i a murit. E vorba de Alecu Donici, care reprezint[mai mult dec`t orice scriitor contemporan fondul acesta primitiv rom`nesc. S-a dovedit c[multe din fabulele lui sunt copiate dup[ale lui Kr`lov, dar c`te din fabulele acestuia nu sunt copiate din La Fontaine =i c`te din fabulele lui La Fontaine nu vin de-a dreptul din Fedru! }n materie de fabule este foarte greu s[inoveze cineva. Dealtfel, dreptul de proprietate literar[se]n\elegea cu totul altfel dec`t acum. Vorba este c[felul de a]nf[\i=a fabula al lui Donici este ad`nc =i caracteristic rom`nesc. Fabulele lui S`rbu, pe care le-am retip[rit c`ndva,]ntr-un volum de „Scriitori basarabeni“ nu au totdeauna un ritm pl[cut — ritmul fabulei este pu`intel dezl`nat, apropiindu-se de proz[— dar con\in =i buc[\i frumoase. }ntr-una e vorba de floarea smuls[din p[m`ntul ei, care, mutat[]n p[m`nt str[in, se ofile=te: e o smerit[declara\ie de iredentism, la sf[r=itul unei fabule pl[cute.

Iat[prin urmare o]ntreag[literatur[care p[streaz[fondul acesta indigen. Dar vine un moment c`nd cel indigen apare la suprafa\[, ca s[domine, sub forma *Convorbirilor literare*, literatura rom`neasc[.

Literatura romantică tindea la neglijarea formei =i la o falsificare a fondului, devenit[cu vremea intolerabil[, pentru c[imaginiile mari nu se g[tesc oric[nd, nici pasiunile puternice, nici min[ile complicate, iar romantismul,]n forma sa exagerat[, cere aceste condi[uni. Forma ajunge deci prea u=oar[, iar fondul prea strident. De alt[parte romantismul]n forma aceasta degenerat[a lui Bolintineanu este la dispozi[ia oricui. „Rom[ul s-a n[scut poet“. Ori=ice b[iat de la =aisprezece ani]nainte putea s[sacrifice Muzelor c[teva luni de zile, c[iva ani sau ceva mai mult, dup[]mprejur[ri. Cine nu poate s[rimeze dou[diminutive, cine nu poate continua s[c[nte pasiunile pref[cute pe care le c[ntaser[=i al[ii]naintea lui ?

I-a fost, astfel, foarte u=or s[r[stoarne astfel de adversari aceleia care a dominat aceast[mi=care a societ[\\ii „Junimea“, prin spiritul s[u echilibrat, prin maiestatea fiin[ei sale, lui Titu Maiorescu. El a fost]nainte de toate o personalitate]mpun[toare, cu gestul lui artificial, cu vorba lui c[nt[rit[, cu tonul lui gradat, cu via[a lui social[matematic preg[tit[pentru a produce mari efecte teatrale, prin mijloace care]n aparen[erau foarte simple. El a realizat un tip superior de demnitate omeneasc[, ap[r[nd ca semizeul teoriei]n toate manifest[rile sale, a=a]nc[t domina f[r] s[aib[un talent de form[deosebit, f[r] s[dovedeasc[o originalitate de idei, c[ci nu a creat nici o teorie =i nu r[m[ne dintr[nsul nici o pagin[]ntr=adev[r vibrant[; discursurile lui, foarte apreciate, c[tegau pe auditori mai ales prin euritmia care-i cuprindea persoana, glasul, cuv[ntul, pun[nd distan[enorm[]ntre cel care vorbea =i cei care admirau de la distan[. El putea s[deie aparen[a c[]ntreaga literatur[nou[este]ntr=adev[r condus[de d[nsul.

S[nu=i]nchipuie cineva c[revista cercului, *Convorbirile literare*, a]nsemnat distrugerea prin puternice ma=ini de asediu a unei formidabile cet[\\i. Nu. Cetatea ar fi c[zut =i la cea dint[] suflare a bunului-sim[. C[nd, iar =i, Maiorescu a comb[tut =coala

ardelean[a lui Cipariu — literatura aceasta este de multe ori foarte apropiat[de sufletul poporului românesc, dac[se]nl[tur[numai ortografia insuportabil[=i teoriile false]n materie de limb[— c`nd a atacat ortografia ciparian[, cum se putea ap[ra o form[ortografic[=i lingvistic[at`t de str[in[de necesit[ile poporului românesc? Era de ajuns s[se]nl[ture suprafa\a de pedantism pentru a se vedea ce este dincolo de d`nsa.

Maiorescu f[cuse studii foarte frumoase la Paris =i trecuse]n Germania]ntr-o vreme c`nd metafizica murise, r[m`n`nd din ea un singur lucru: cultul abstractului, f[r[ca el s[fie cuprins]ntr-o teorie. El s-a format deci ca un spirit logic, care d[dea argumentelor sale conturul precis =i putea s[ajung[la notarea foarte exact[a unui scriitor. Din metafizica aceasta disp[rut[r[m[sese un sistem de a argumenta, o ma=in[de cugetare, nemilostiv[ca ascu\i=ul unei ghilotine, care se putea aplica tuturor scriitorilor,]n ei]n=i=i. Pe to\i i-a judecat criticul, pe nici unul nu l-a]n\eles cu adev[rat, pentru c[, dac[ar fi]n\eles]ntr-adev[r pe unul, nu ar mai fi judecat pe nimeni. Mijloacele de lupt[nu sunt dintre cele mai extraordinare =i romantismul a murit de moarte bun[, de la el]nsu=i. Sunt sisteme pe care le regre\i c`nd dispar. De exemplu, c`nd la]nceputul epocii moderne dispare arta gotic[, nu este]n\eleg[tor al originalit[\ii =i al frumuse\ii care s[nu deplore dispari\ia artei gotice, ca s[vin[matematica Rena=terii. Dar ce se putea regreta]n romantismul murind!

Dac[se]nl[turau formele literare ale romantismului,]n locul lor trebuia s[vie naturalismul. }n Apusul francez, aceasta nu s-a petrecut imediat, c[ci parnasianismul a]nsemnat o faz[de trecere =i, c`nd a venit chiar naturalismul, el nu era o doctrin[fixat[, aceea=i pentru toate \[rile, pentru toate cercurile =i pentru to\i scriitorii. Naturalismul englez, care pleac[]nc[de la Jane Austen, la]nceputul secolului al XIX-lea, =i ajunge la Dickens =i Thackeray,

este cu totul altceva dec`t naturalismul francez =i dec`t naturalismul italian al lui Giovanni Verga.

C`nd doctrina nu exist[, c`nd scriitorii sunt at`t de deosebi\i pe \[ri =i,]n aceea=i \ar[, pe individualit[\i, nu poate fi vorba ca pe noi s[ne fi putut st[p`ni vreo mod[naturalist[venit[din Apus. Am cunoscut mi=carea francez[din ultimul timp al imperiului al doilea napoleonian =i din cei dint`i ani ai republicii, c`nd Zola]nf[\i=a, cum zice el, „istoria natural[a unei familii sub al doilea imperiu“, mai pu\in pe cea german[, care]n poezie a dat poe\i dialectali, capabili s[trezeasc[iubirea pentru povestirile populare, ca acelea care merg de la danezul Andersen p`n[la tirolezul Rosegger.

Dar prin anii 1860, c`nd apar *Convorbirile literare*, eram nesupu=i,]n proz[, unei puternice influen\e str[ine, =i fondul indigen, vechi detot,]mbr[cat odat[]n ritmul popular al lui Dosoftei, d[inuind]n deosebi\i cronicari,]ntrupat]n Eliad, c`=tig[acum teren, p`n[ce Maiorescu]l pecetluie=te cu pecetea intelectual[a profesorului.

Literatura aceasta naturalist[se]nf[\i=eaz[]n forme deosebite, =i aceasta dovede=te c[nu avem a face nici cu lucruri imitate din str[in[tate, nici cu impuneri teoretice, din \ar[. Fiecare vine cu felul lui de a fi, cu felul lui deosebit de a vedea. *Convorbirile* au fost]nt`i la Ia=i un salon]n care se str`ngeau o mul\ime de oameni care nu=i f[ceau din literatur[temeiul activit[\ii lor. Era un salon mai mult]n sensul adun[rilor de tineri din Germania.]n locul domni=oarelor c`nt`nd din harp[=i al doamnelor juc`nd c[r\i la masa verde, se b[teau cu pernele =i spuneau tot felul de ghidu=ii: „anecdota primeaz[“ era formula =i fiin\a un fel de catalog]n care se treceau glumele cele mai reu=ite. Cu totul altceva deci dec`t ceea ce era lumea bun[de la 1840. De aici ne putem]nchipui c[nu a putut s[ias[o teorie, un regulament, teoriile dealtfel fiind interzise formal la „Junimea“. Nu to\i din genera\ia

noastră am fost crescuți puțin în atmosfera aceasta a junimismului, și de la el ne-a rămas un simț al umorului și al relativității lucrurilor omenești, precum și, la cei mai mulți, oroarea de pedantism.

În această societate „junimistă”, apar deodată, prin *Convorbirile literare*, oameni a căror formă-iune, anterioară revistei, ar fi foarte interesantă de studiat. La Iași, ei apar în acele clase care și în crea pe vremea aceea literatura ei. Vechea literatură era o literatură de boieri, pe când acum începe să fie una de boieră și, de profesori, de „burghezi”. O schimbare de clasă socială se petrece atunci. De răni adevărați, rămași răniți în mediul lor rural, nu este încă vorba, dar elementele intermediare și fac loc în literatură. Apare astfel Nicolae Gane, de loc din Fălciuceni — un nume care se întinde în istoria Moldovei, dar nu este dovedit că între Gane din secolul al XVI-lea și Nicolae Gane ar fi vreoa legătură. Om liniștit, pașnic, cu simțul nou al unei limbi nu prea îndrăznește și nu prea colorate; traducerea din Dante făcută de dânsul este una din cele mai bune; a tipărit și câteva poezii cu mult simț al ritmului.

Gane a început alături de romantism, de romantismul lui Alecsandri, cu figuri frumoase, în pieptul căroră nici o zădărnire de sângere nu se simte, dar, alături de acestea, a cules câteva din viața contemporană, din povestirile care se spun în familie, ca *Alina*, *Câteva zile la Sănic*, care toate aduc, frumoasă, ceva nou. Salvat din apele moarte ale romantismului, el n-a ajuns totuși pe cine știe ce tărâm solid.

Alături de dânsul la *Convorbiri*, devenite un centru de raliere, sub egida „omului în vârstă”, apare Ioan Slavici, pregătit, în părțile arătate de unde venea, pentru preoția de sat, ca și cea mai mare parte din intelectualii Ardealului și ai părților vecine cu dânsul, în această vreme. El a păstrat până la sfârșitul vieții lui tonul acesta de îndreptător duhovnicesc, de director spiritual. Articolele

publicate de d`nsul dup[nenorocirea atitudinii lui din timpul marelui r[zboi, c`nd nu mai era un om]ntre oameni, sunt tot lec\ii morale: a=a se scrie, a=a se g`nde=te, a=a se face. }n toate nuvelele lui Slavici este tendin\ a predicatorie. Dar,]n acela=i timp, *el* este =i omul *de sat*, care]nf[\i=eaz[o anumit[lume de acolo, de la el de-acas[, =i]ntre scrisul acesta „ungurean“, nu „ardelean“, =i]ntre scrisul unguresc din epoca aceea, ca la un Coloman Mikszáth, este o leg[tur[. Pe vremea aceea =i]n literatura ungu-reasc[era un conflict]ntre dou[direc\ii: a lui Jokai =i a tinerilor.

Slavici a dat deci o literatur[vie, pl[cut[, nou[pentru or[=enii de „dincoace“, care nu auziser[p`n[atunci un asemenea glas venit din asemenea locuri.

Dar iat[un diacon, un preot r[spopit din Ia=i, Ion Creang[, cu preg[tirea pe care putea s-o deie seminarul de la Socola, f[r[lecturi europene =i f[r[teorii, suflet absolut original ie=it din fundul mun\ilor lui =i primit]n societatea aceasta a *Convorbirilor*, nu]n calitate de scriitor, ci pentru comediile pe care le povestea. }l priveau pu\intel, oamenii aceia]nv[\a\i =i de o categorie social[mult mai ridicat[dec`t a lui, ca pe un ghidu= al companiei. A fost aproape]mpins s[scrie p[t[raniile lui, c`nd el n-avea dec`t ambi\ia de a da bune c[r\i de =coli primare, unde era institutor. Sunt unele din povestirile lui care nu vor putea fi publicate niciodat[. Astfel de povestiri i se cereau lui]n r`ndul]nt`i. D[deau drumul \[ranului, acolo]ntre d`n=i, pentru ca s[simt[ceva nou. A=a trebuie s[]n\eleag[cineva leg[turile dintre Creang[=i „Junimea“, care „Junime“ nu l-a ridicat niciodat[, ea]ns[=i, prea sus. Ridicarea la]nsemn[tatea literar[pe care o p[streaz[=i care i se datore=te poate fi meritat[]n cea mai mare parte, dar nu chiar]n aceast[m[sur[, pentru c[, oricum, Creang[se ridic[p`n[la anumit[]n[lime, p`n[la felul lui pitoresc, cam vulgar, trebuie s-o spunem; nu i se poate cere nimic din ceea ce formeaz[elementul cel mai interesant]n sufletul omului modern. Reputa\ia lui a fost

creat[prin anii 1890, la Iași, c`nd s-a format grupul moldovenesc poporanist din r[m[=i]ele vechiului socialism al fraților N[dejde, pentru c[el exprima viața claselor fundamentale și era deci interesant sub raportul social, iar apoi prin acei filo-rom`ni filologi, din str[in[tate, de felul unui Urban Jarnik, care c[utau]n literatura rom`neasc[ceea ce era mai leit rom`nesc.

]n același timp, al[turi de *Convorbirile literare*, culeg[torul tipograf din București, Petre Ispirescu, a ajuns și el pre\uit]n aceleași condiții și pentru aceleași motive. Era un conduc[tor de atelier, adun`nd neconținut material pentru calendare, p`n[c`nd a]nceput s[dea povestiri și de la d`nsul. Un fel de Creang[din București, dar f[r] meritele superioare ale aceluia. Povestea lui vorbe=te prea des]n limbajul de gazet[: at`tea gazete trecuser[prin m`nile lui! Pe c`t de str[in de stilul curent este Creang[, pe c`t de multe orizonturi deschide el c[tre lumea \r[neasc[, special[, din codrii Neamului, pe at`ta este lipsit de caracter local Ispirescu.

Aici avem a face deci și cu manifestarea deosebitelor regiuni ale p[m`ntului rom`nesc, și aceasta este foarte interesant pentru formarea limbii. De la fiecare dintre d`n=ii a r[mas ceva]n alc[tuirea stilului rom`nesc al unei epoci noi. Dincolo de mi=carea aceasta din Iași, necunoscut de d`nsa p`n[la sf`rit, lu`nd și el elemente din viața rom`neasc[, dar nu din viața pe care o tr[ise, aleg`nd, ca intelectual, acea regiune care i se p[rea c[este mai pitoreasc[, nu din amintiri, ci din experiența lui trec[toare, prefer`nd anumite categorii și]nf[\i=`ndu-le pentru anumite scopuri, pentru critica societ[ții contemporane, care trebuia pus[]n leg[tur[cu o alt[mi=care, este Duiliu Zamfirescu. Romanele lui nu prezint[totdeauna o concepție, dar au meritul de a cuprinde]n ele icoana unei p[r]i din societatea rom`neasc[de pe vremea r[zboiului de la 1877. Aceasta este epoca pe care el o cunoa=te mai bine.

Prin urmare,]n marginea *Convorbirilor literare* este și o alt[literatur[, pe care Bucureștii continu[s[o fac[, la reviste de

opozitie =i concuren\[,]n care romantismul se mai g[se=te amestecat cu teoriile filosofice, cu preten\ii de doctrin[, care au fost cu totul]nvinse, c[z`nd]n ridicol. Dar un timp ace=tia de la Bucure=ti]i r`deau de poeziile lui Eminescu.

Cercul de la *Convorbiri*, format de sine — c[ci scriitorii au f[cut *Convorbirile*, iar nu *Convorbirile* pe scriitori — a biruit. Pentru ce? Pentru motivul pentru care biruie orice literatur[: *potrivit cu cantitatea de via\ [uman\ =i na\ional\ care se cuprinde]ntr-`nsa.*

XII. EXPRESIA INTEGRALĂ A SUFLETULUI ROMÂNESC: MIHAIL EMINESCU

Deci la un moment dat n-a apărut un director de direcție, care s-a inspirat de la anumite teorii abstracte, s-a așezat pe o catedră literară improvizată și s-a decis cu ferula sau, dacă este mai blând, numai cu degetul, că anumite poezii sunt rele sau sunt bune, după cum o anumită poezie ar fi fost decretată rea sau bună, și răsărită o întregă mișcare literară. Că este ușor a fi cineva beneficiarul unei literaturi prin câteva formule, aceasta o înțelege oricine, dar că are dreptul cineva să se prezinte, în materie literară — literatura fiind un fenomen așa de original, așa de spontan, așa de profund legat cu tot ce omul reprezintă mai fin și mai complex — că are dreptul să se înfățișeze ca unul care creează literatura, care o îndreaptă în altă direcție, sau o distruge, aceasta este o formidabilă eroare.

De această eroare adesea suferă și explicarea lui Eminescu, pe care unii l-ar vedea, în concurență cu alții, înaintea inflexibilului judecător teoretic. O natură așa de bogată, așa de complexă și așa de nouă sub toate raporturile ca a lui Eminescu a fost redusă la acele câteva poezii cuprinse în ediția Maioreșcu, cu prefața acestuia. Acest fel de a judeca pe imensul poet care este Eminescu se resimte puțin și astăzi în ce privește editarea operelor lui. Noi nu avem încă un Eminescu complet. Ceea ce s-a dat la Iași, la o anumită librărie, de un tânăr care nu avea nici un fel de experiență literară și de aptitudine critică, nici măcar în bătărea trebuitoare pentru a desface manuscrisurile, se poate socoti ca o ediție neexistentă. Și ceea ce s-a ales mai târziu, de unii și de alții, în cutare

volum tip[rit la „Minerva“, nu]nseamn[nici m[car preg[itirea edi\iei complete a lui Eminescu.

Parc[exist[o sfiat[fa\[de ce n-a „aprobat“ Maiorescu ...

Nu poate fi vorba de genera\ia de la *Convorbiri* cre`nd o epoc[nou[]n istoria literaturii rom`ne=ti. Schimbarea cea mare care se]ntrupeaz[]n Eminescu nu e un fenomen de via\[artificial[, teoretic[, ce s-ar fi cobor`t]ntr-o realitate disciplinat[, ci avem a face cu una din acele mari mi=c[ri care iese din ad`ncul viu al unei na\iuni, din tot ce se poate con\ine]n prezent, ca =i dintr-un foarte lung trecut. E unul din momentele acelea fericite, cu unul dintre oamenii predestina\i, care rezum[o literatur[=i o]ndreapt[, arunc`nd puternice lumini c[tre viitor, deschiz`nd drumuri =i mai departe genera\ilor care vor veni pe urm[. Ca s[]nl[tur ultima b[nuial[]n ceea ce prive=te rela\iile dintre Eminescu =i „Junimea“, trebuie s[spun =i aceasta: c`nd Eminescu era numai cu trupul doar]ntre cei vii =i c`nd, desigur, era putin\ a s[fie trezit dintr-aceast[moarte a g`ndului, omul a r[mas singur. Colaboratorul *Convorbirilor literare* r[m[sese]n seama nim[nui, a domni=oarelor filantropice =i a studen\ilor entuzia=ti, care din banul lor]l \ineau la sanatoriu — =i ce sanatoriu!, oribila]nchisoare de nebuni din marginea Bucure=tilor. Atuncea c`nd este o leg[tur[str`ns[]ntre o mi=care,]ntre o societate,]ntre o =coal[literar[=i un om, omul acela nu sufer[=i nu moare a=a cum a suferit =i cum a murit Eminescu. Dar,]n ceea ce prive=te dreptul lui Eminescu asupra „Junimii“ sau dreptul „Junimii“ asupra lui Eminescu — mul\i cred c[sunt mai multe drepturi ale „Junimii“ asupra lui — trebuie s[se spuie c[la *Convorbiri literare* n-a existat o singur[direc\ie, ci mai multe. Tot acolo, bucur`ndu-se de aceea=i aten\ie, la]nceput chiar de mai mult[aten\ie, era =i proza, cel pu\in pe jum[tate romantic[, a lui Gane, era proza popular[a lui Slavici, sau proza, foarte colorat[, miezoas[, dar vulgar[=i trivial-popular[, a lui Creang[. Tot acolo,]ntre aceia care se bucurau de

favorizarea cercului de la Iași era =i Teodor +erb[nescu, autor de roman\ e în cel mai perfect gen francez-romantic artificial. Au stat acolo cu to\ii, unii al[turi de al\ii. }n revist[se tip[reau romanele fantastice ale unui venerabil b[tr`n, care tr[ie=te =i acuma, dl Pop Florentin. At`ia aveau acolo, din motive sociale, =i mai t`rziu =i din motive politice, por\ile foarte larg deschise, }nainte de Eminescu, pe vremea lui Eminescu =i dup[Eminescu, venit dup[o]ntreag[preg[tiere proprie.

Pentru c[sunt mai mul\i Eminescu, }ntre care unii mult inferiori celui pe care mai ales }l cunoa=tem. Chiar }n]nf[\i=area aceasta definitiv[sunt mai multe suflete, care p`n[la sf`r=it se zbat }ntr`nsul. }ncercarea de a face din el, chiar }n afar[de ori=ice influen\[, o singur[mentalitate =i o singur[sentimentalitate este cu des[v`r=ire gre=it[.

De unde a venit Eminescu? Un mare neajuns este c[o cronologie sigur[=i definitiv[a operelor lui nu se poate }nc[fixa; data public[rii unei poezii nu }nseamn[=i data }n care aceast[poezie a fost scris[. Se cere o cercetare foarte atent[a manuscriselor lui Eminescu care lucra greu, relua de nu =tiu c`te ori aceea=i bucat[, =i de aceea caietele lui cuprind foarte multe variante, din care unele sunt cunoscute, altele au r[mas nepublicate; uneori are a face cineva numai cu dou[-trei versuri puse }mpreun[.

C`nd, la Iași, V. G. Mor\un, un diletant }n materie literar[, a pus, prin edi\ia sa a lui Eminescu, }n fa\ a celor =aizeci de poezii consacrate, materialele din *Versuri =i proz[*, }n mare parte inedite, }ntr-un volum elegant, a fost o surprindere pentru toat[lumea; nu era Eminescu al nostru. Ne }ntreb[m cu to\ii: a putut vreodat[Eminescu s[fie a=a? Acestea *sunt* versurile lui? Nu numai c`t versurile acestea corespund unui anumit stadiu al gustului s[u literar. E ceea ce primise el de la societatea rom`neasc[}nainte de a avea curajul, rar, de a }nfrunta gustul public, de a fi el, cu

riscul de a nu fi în eles, cel mai dureros din toate riscurile pe care le poate lua cineva asupra lui.

Dar, când Eminescu a nădrăznit să fie cu desvârșire altfel decât mediul din juru-i, Eminescu a existat. Până atunci el primise poezia lui Bolintineanu, cea mai lăncedă, cea mai lipsită de culoare din toată poezia contemporană. +i imitatori ai lui Bolintineanu încă mai existau, deși Bolintineanu trecuse din actualitate; ei erau amestecați înainte de toate într-o =coală cu tendințe sociale, =i poate că =i de aceea Morăun, care era socialist înainte de a ajunge de mai multe ori ministru =i președinte de Cameră liberală, alesese aceste bucăți în care ne înfășează nu =tiu ce preot cu pânțele rotund, ceea ce ne l-a împiedicat să fie foarte bun prieten al lui Creangă, care avea foarte mult talent, dar avea pânțele foarte rotund =i fusese în zilele lui diacon =i preot. Bucăți cu o uoară nuanță socială, ici =i colo scâpând ceva din ceea ce va fi mai târziu. De obicei însă ritmul lui Bolintineanu e sunetul de vioară spartă cu coardele uzate.

Foarte tânăr, când totuși trecuse prin anumite =coli din Moldova de Sus, el întrase în Bucovina. Aici a găsit un alt mediu =i a căntat, după dreptate, pe Aron Pumnul, un a=a de călduros suflet, un a=a de nobil vizionar, înviatorul conștiinței de sine a românilor bucovineni. Dar Aron Pumnul, trebuie să spunem, era de fapt un pedant stricător al limbii pe care voia să o îndrepte, un om străniu pentru care totul se reducea la forma artificială. Eminescu a trecut prin închisoarea gimnaziului bucovinean, care, trebuie să spun =i aceasta, continuă în mare parte =i până ieri, =i aceasta este cauza pentru care în viața bucovineni n-au putut da o literatură spontană.

După aceea poetul a fost, mai mult în treacă, la Blaj, =i trecerea aceasta prin Blaj, legăturile sale cu ardelenii au avut o foarte mare influență asupra lui, influență care se datorează înainte de toate cunoașterii maselor rurale =i neprefăcute de cultura superficială străină.

Trebuie să fi trăit cineva acolo la Blaj înainte de război, pentru că să înveleg ce înseamnă acest Ardeal blăjean. Blajul nu este numai catedrala fastuoasă a canonicilor, nu este nici înălțimea de case ale acestor canonici-profesori, ci sunt copiii de la țară, cari vin acolo la școli; aspri, încă cruzi, porniți dintr-o viață războinică profundă, tradițională, virtuoasă, cu merindea adusă de acasă, cu bucata de brânză =i sacul de mătase. Să nu fie azil de învățământ turcesc acest liceu! Cea mai bine organizată colonie, cel mai luxos internat încă nu echivalează pentru pregătirea sufletească a unui om cu căminul din fundul unei locuințe de canonic sărac, cu colțurile de dulap în care se păstrează ceea ce s-a adus de acasă =i unde se mănâncă în același timp =i pînă la urmă pregătirea de acasă =i binecuvîntarea părinților care au dat-o.

În mediul acesta de la Blaj s-a format Eminescu, băiețelul din Moldova de Sus cu atâtea amintiri istorice, care nu s-au pierdut niciodată. Nu este cineva ce este Moldova aceasta în viața poporului românesc. Ea înseamnă bisericile =i mănăstirile de odinioară, înseamnă viața istorică, ce trăiește =i în ultimul război. Războiul bun elector din provinciile muntene nu se poate asemăna cu războiul rămas în urmă în multe privințe, dar atât de inteligent, atât de armonios sufletește, atât de viteaz în atitudinea lui de arcaș al lui +tefan cel Mare, din acest fund de Moldova. Sunt acolo zilnic evocări istorice pe care nu le poate uita cine le-a văzut o dată. Aceasta a fost zestrea de acasă a lui Eminescu pe care a înfruntat-o acolo la Blaj cu viața copiilor de țărani, model de virtute simplă, pentru oricine, din orice timp =i din orice țară.

Însă în lumea aceasta din Ardeal era =i o poezie artificială, care se folosea de mijloace de expresie cu desvîrșire sărace. Desigur că românii din Ardeal au avut o viață reală mult superioară vieții lor literare, după cum noi am avut o viață literară mult superioară, în atâtea privințe, vieții noastre reale. Să ne gândim la ce a însemnat pe atunci întruparea spiritului ardelean în *Familia* de

la Oradea-Mare, condus[de bunul Iosif Vulcan, ardelean de veche ras[, muncitor, econom, f[r[preten\ie. +i acolo la acest[revist[de familie a]nceput s[publice Eminescu. Pe c`nd unii dintre ardeleni erau sili\i s[recurg[la foi de familie ungure=ti sau germane =i neamul avea]n adev[r nevoie de o foaie pe care un p[rinte de familie s[o poat[pune]n m`na unei fete de =aisprezece ani. Vulcan a avut curajul s[]ncerce =i norocul s[reu=easc[. }n]\imea literar[a lucrurilor tip[rite]n *Familia* este cu des[v`r=ire relativ[; b[tea atunci un v`nt de na\ionalism u=or. +i Eminescu,]n acest[faz[de la Blaj — care trebuie deosebit[de faza de la Cern[u\i, =i e at`ta distan\[de faza de la Viena, dup[care a venit o faz[de la Ia=i, =i o faz[de la Bucure=ti, perioada din urm[a vie\ii lui chinuite —]n faza]n care el a tras]n sine aerul ardelean =i =i-a]nnoit s`ngele din aerul acesta a=a de limpede =i de]nvior[tor, a fost colaboratorul *Familiei*.

Ce-vi doresc eu \ie, dulce Rom`ne etc., aceasta este nota de la *Familia* lui Vulcan, =i de aceea,]ntr-o edi\ie definitiv[a lui Eminescu, trebuie]ntotdeauna]nsemnat locul unde a ap[rut]nt[ia oar[cutare bucat[, pentru c[aceasta arat[influen\ a sub care a stat el, cercul c[ruia i-a apar\inut de aproape sau de departe,]n acel moment.

Eminescu se duce,]n sf`r=it, la Viena =i acolo se g[se=te]ntr-un mediu cu des[v`r=ire deosebit de cele dou[pe care le cunoscuse. Sunt dou[]mbog[\iri esen\iale pe care el le-a primit acolo. Viena era marea Universitate pentru tot R[s[ritul. }ntre Viena =i]ntre orice alt centru universitar german era o foarte mare deosebire. Aici na\ionalitatea german[nu exista; mai t`rziu s-a creat un partid na\ionalist german]n Austria, dar pe vremea aceea Viena r[m[sese un centru interna\ional, toate tradi\iile Vienei erau a=a, interna\ionale. }n Viena a tr[it o societate francizat[]n secolul al XVIII-lea,]n Viena o societate greceasc[]n acela=i secol =i la]nceputul celui al XIX-lea;]n condi\ii de libertate pe care nu le

puteau găsi nici în București, nici la Iași, acolo au trăit o parte dintre români, alături acolo un mare centru românesc care dădea în viață în anii aceia pe la 1870, în care a venit și Eminescu. Ar fi un studiu foarte interesant de făcut, pentru cine s-ar duce să caute în arhivele Universității și ale altor instituții având legătură cu studenții, acela de a reconstitui toată această viață universitară românească de acolo. Nu se germaniza cineva în acest mare oraș. Viena, să nu uităm, a fost întotdeauna influențată întrucâtva și de curentul occidental francez, care asupra Germaniei ori nu s-a exercitat deloc, ori nu s-a exercitat în aceeași măsură.

Și Eminescu însuși nu a fost deloc străin de literatura franceză. Este o foarte mare greutate să se uite aceasta. Că aparținut lui Lenau și lui Schopenhauer, lui Lenau pentru pesimismul sentimental romantic, lui Schopenhauer măcar pentru explicația filosofică a acestui pesimism, este evident. Și aceasta a găsit-o el la Viena. Poate că Schopenhauer a părut mai mult în societatea aceasta vieneză decât în societatea germană. În Schopenhauer, în fundul concluziilor lui melancolice este ceva care vine din depărtatul Orient budist. O întreagă lume mult mai largă decât teoriile și teoremele metafizicii germane. Iar Lenau, să nu se uite, nu e un german pur, ci un bărbat, influențat de o anumită poezie, de o anumită muzică și atmosferă sentimentală.

Pentru Eminescu acestea erau lucruri apropiate, un fond pe care el și-l putea însuși. Și însuși ierea acestui poet și a acestui filosof nu este o întimplare: și cel dintâi și cel de-al doilea veneau din regiuni în care și Eminescu era acasă.

În același timp Viena nu era închisă pentru nici o literatură romanică. Viena a fost întotdeauna, dimpotrivă, un centru de studii pentru limbile și literaturile romanice, și este așa și până acum. S-ar putea ca acolo poetul moldovean să fi primit și o influență de la literatura franceză a unui Vigny, ceva mai adânc și mai ridicat decât Lamartine și nesfârșit mai distins decât Hugo.

Cine crede c[*Rug[ciunea unui dac* vine de la Eminescu singur se]n=eal[: ea reprezint[sensul vie\ii a=a cum l-a]n\eles totdeauna]nstr[inatul de lume, os`nditul lumii care este Alfred de Vigny. +i, r[scolind]n ineditele lui Eminescu, va g[si =i alte buc[\i de acela=i spirit.

Am spus c[la Viena Eminescu a g[sit =i un *mediu general rom`nesc*, alc[tuit din studen\i din toate p[r\ile poporului nostru. Viena era chiar singurul centru pan-rom`nesc care putea s[existe pe vremea aceea. Rom`ni din Principate care s[se a=eze]n Ardeal erau prea pu\ini, iar ardelenii veneau la noi, dar din s[r[cie, g[sind aici condi\ii politice =i sociale mai bune. +i pe c`\i dintre marii ardeleni nu i-am stricat noi cu des[v`r=ire =i i-am distrus!

Trebuia, atunci, s[mergi la Viena ca s[]nt`lne=ti rom`ni din toate p[r\ile =i ca s[-i]nt`lne=ti]n vremea c`nd sufletele sunt mai curate, mai pline de av`nt, c`nd sunt mai potrivite pentru des[v`r=-irea uniunii morale pe care noi ast[zi,]n Rom`nia unit[, nu o mai avem. Mai aproape erau sufletele tuturor, mai mult b[teau]n acela=i ritm inimile rom`nilor din toate p[r\ile]n Viena anului 1870, dec`t, acuma,]n cuprinsul \[rii pe deplin eliberate.

Nici o influen\[nu a creat, desigur, pe Eminescu, dar Eminescu nu este explicabil dac[se las[deoparte m[car una din aceste influen\e care au lucrat asupra sufletului lui, a=a de complex.

}nc[o influen\[nu trebuie s[lipseasc[din acest complex. Tip[rirea cronicilor lui Kog[lniceanu a exercitat o foarte mare ac\iune asupra literaturii rom`ne=ti de atunci. Negruzzi, din *Sobieski =i rom`nii, din L[pu=neanu*, nu se poate]nchipui f[r[de tip[rirea *Letopise\elor*. Kog[lniceanu el]nsu=i a luat din aceste cronici inspira\ia pentru nuvelele sale istorice. Tot de la d`nsul =i pu\intel =i de la cronicile muntene, publicate de Laurian =i B[lcescu, a plecat o parte din scrisul, foarte artificial, dar foarte elegant =i cu o pasiune de via\[istoric[, pe care nu o poate avea dec`t un om at`t de delicat =i at`t de fin cum era el, al lui

Alexandru Odobescu. Dar, prin anii 1860, urmând pe Kogălniceanu, care începuse acum astfel de publicații, au apărut documentele române-ti prezentate de Hasdeu în *Arhiva istorică*. O adevărată revelație a unei limbi alta decât a cronicilor, de altă parte cu mai multă libertate decât aceasta. A fost din nou un vânt din trecut, un =ivoi de viață care a măturat o mulțime de elemente artificiale =i a lăsat mătul fecund, din care a putut să răsăre altă literatură =i altă poezie. +i una din gazetele cele mai răspândite, care aveau =i un cuprins politic, *Columna lui Traian* a lui Hasdeu, era plină de reminiscențe istorice. Hasdeu însuși era un om de un mare talent literar =i de o însemnată putere de sugestie, venit din extraordinarele mijloace ale acestui spirit superior. +i în teatrul românesc apare atunci, de autorul lui *Ion-Vodă cel Cumplit*, *Răzvan =i Vidra*, desigur operă de un sentimentalism forțat =i de o tendință care nu ne mai atinge de mult. Dar, atunci, reprezentarea ei era încă un triumf al acestui spirit istoric.

Sub toate aceste înrâuriri diverse, în lumea din Viena s-a creat nu numai în Eminescu, ci =i în alții, spiritul acela nou, pe care geniul lui Eminescu l-a întrupat cu o splendoare care mai târziu numai a fost preluată, căci nici un sunet de trâmă nu a vestit apariția zeului celui nou, care era într-adevăr Dumnezeu adevărat. Nu se mai citesc versurile unui poet bucovinean pe care l-am apucat =i eu când era foarte bătrân, undeva într-o casă din Suceava, înainte de alipirea Bucovinei, pe un timp când aceasta se putea crede a fi visul unui nebun: profesorul Vasile Bumbac. El era autorul, acum neștiut, al unei adevărate epopei a întemeierii Moldovei, cu o viziune completă a acelei lumi maramureșene de la jumătatea secolului al XIV-lea, cu un simț istoric adânc, o intuiție de mirare în ce privește forma. Omul acesta a trăit între țărani, =i de aceea nuanța rurală, atât de fericită, care animă opera lui, cu porniri la război ca pe vremea lui +tefan cel Mare, isprăvi viteje-ti încă pe vremea marelui domn, oșpește cum n-au mai fost niciodată.

Bumbac a scris =i dup[Alecsandri, dar influen\ a lui Alecsandri este cu des[v`r=ire superficial[=i mai cur`nd s-ar recunoa=te urma legendelor populare din p[r]ile acestea de c[tre munte ale Bucovinei =i ale Moldovei de Sus.

Acuma c`t[va vreme,]n volumul de omagiu oferit dlui Bianu, cineva a semnalat versuri ale unui Dimitrescu, student la Viena pe atunci. Ele seam[n] cu ale lui Bumbac; acela=i caracter eminescian. E, sub alt nume, omul pe care l-a cunoscut genera\ia mea mult timp dup[ce ie=ise din acest[atmosfer[, c[ci a tr[it o via\]ntreag[ca profesor =i director de liceu: V. D. P[un, acela care a]nv[\at rom`ne=te pe regele Ferdinand.

Slavici]nsu=i, alt student vienez, nu a fost un istoric, de=i a scris o carte despre rom`nii din monarhia austro-ungar[=i mai t`rziu, dup[]ndemnul lui Dimitrie Sturdza, a supravegheat tip[r]irea documentelor Hurmuzaki, care au ie=it a=a =i a=a. Sufletul lui \[r]nesc nu avea nimic a face cu ce numim inspira\ia istoric[. Cu toate acestea, el s-a dus la Putna s[comemoreze cu ceilal\i pe +tefan cel Mare,]n fa\ a guvernului austriac. A f[cut-o aceasta, urm`nd curentul, irezistibil, cineva care nu a fost]n via\ a lui un sentimental, ci a tr[it la Ia=i]n leg[tur[cu „Junimea“, cineva care era]nainte de toate un teoretician, a c[rui oper[principal[nu este *Istoria rom`nilor*; cu toat[valoarea ei, ci teoria filosofic[a istoriei, A. D. Xenopol. Filosoful obiectiv, sufletul]ndreptat c[tre analiz[=i-a dat drumul]ntregului av`nt al inimii s[rb[torind pe marele str[mo=. S-a interesat toat[\ara de acest trecut, istoric, rechemat astfel de tinerii entuzia=ti.

+i iat[de ce posibilit[\ile lui Eminescu au fost infinite. Ceea ce admir[m =i se va admira at`ta vreme c`t se va vorbi limba rom`neasc[, c`t timp accentele acestei sfinte limbi vor fi pe buzele unui om viu, e p[trunderea tuturor acestor elemente]n cea mai vast[sintez[f[cut[de vreun suflet de rom`n.

Dar tot ce avem de la Eminescu sunt fragmente ale unui geniu]mpiedicat de a pune]n valoare imensele lui posibilit[\i. A venit

la Ia=i, unde pe vremea aceea erau două curente: un curent b[ru]lian, care tr[ie]=te=i p[er]n[un]t acum, creat de Simeon B[ru]liu, marele orator al legendei de la 1848, suflet tare=i exclusiv, care a dat acolo o [nt]reag[ă] teorie de drept. +i contra acestui curent, [n] opozi[ti]e fa[ra] de B[ru]liu [n]su=i, pe care Maiorescu l-a atacat zeflemisindu-l la *Convorbiri literare*, spiritul critic ne[n]crez[ător], sceptic, dar nu f[r]n[un]d, acela=i sim[il] pentru na[ti]e, al „Junimii“.

+i, [n] atmosfera aceea de povestiri, de glume, care distrau uneori mai mult dec[ît] toat[ă] literatura care se prezenta acolo, omul s-a [n]f[er]at a=a cum se [n]f[er]eaz[ă], [n]tr-o poezie a poetului francez Baudelaire, acea pas[er]e a m[ur]irilor care, pe uscat, din cauza aripilor ei de uria[ș], nu poate s[ă] umble. Tot a=a imensele aripi ale lui Eminescu se vedeau stingherite [n] od[ă]ile pline de veselie unde se str[un]geau membrii „Junimii“. Acesta nu era aerul care trebuia s[ă] [n]tre pl[un]nii lui puternici=i ace[st]a nu erau oamenii a c[ar]or aprobare trebuia s[ă] o aib[ă], oameni care citiser[ă] a=a de multe, [n]c[ît] se dezgustaser[ă] de toate, sau citiser[ă] a=a de pu[te]n, [n]c[ît] nu puteau judeca nimic. }nchipui[ti]-v[ă] [n]s[ă] o na[ti]une crescut[ă] ca pentru d[um]n[eu]l, [n]cunjur[un]du-l din toate p[ar]tile; g[î]ndi[ti]-v[ă] la Eminescu, care a [n]cercat p[er]n[un]t=i teatru, din subiecte ale trecutului nostru, a=a cum nimeni cu [n]cercase p[er]n[un]t[ă] la d[um]n[eu]l — au r[em]as fragmente uitate prin h[er]tiile lui — g[î]ndi[ti]-v[ă] la Eminescu vorbind unei mul[ti]t[udini] care s[ă] [n]leag[ă]... Ce alt fel de poezie, [n]tr-adev[er] [n] r[un]dul literaturilor celor mai mari, ar fi r[em]is[er]it din el! +i ce nu s-ar fi ales din oamenii pe care i-ar fi [n]curajat=i condus c[ă]tre aceea=i biruin[ta] a sufletului rom[ân]esc, ridicat la [n]l[ă]n[im]ile cele mai mari ale cuget[ă]rii contemporane?

[n] loc de aceasta sufletul lui s-a [n]chircit neconținut. A ap[ar]ut, la un moment dat, [n] Bucure[ști]; dar aici oamenii erau pentru zeflemeaua de cafeena, mai orientali [n]c[ît] dec[ît] cei de la Ia=i. Eminescu, [n] mijlocul spiritului public care domina atunci [n] Bucure[ști], era ridicul printre ridiculi. +i omul, [n]cetul cu [n]cetul,

s-a]nchis. Tot sufletul delicat =i nobil, jignit ad`nc, s-a]nchis]n el]nsu=i.

+i ceea ce cunoa=tem din revizorul de =coal[aruncat afar[la schimb[rile de guvern, fiindc[cine =tie ce canalie politic[]l c[uta]n registrele prietenilor s[i =i nu-l g[sea, din redactorul de gazet[care se]ncercase s[schimbe partidul conservator =i s[-l pun[pe baze istorice =i filosofice, pe c`nd partidul conservator de pe vremuri era ceva mai onest dec`t cum sunt partidele de ast[zi, dar alc[tuit din c`\iva boieri mai mult sau mai pu\in r[sufla\i =i ne]n\eleg[tori pentru ce ad[ugea la aceast[cauz[el, ne ajut[s[]n\elegem ce s-a]nt`mplat cu d`nsul]n aceast[societate care nu poate regreta niciodat[]ndeajuns ceea ce s-a f[cut, ceea ce,]ntr-o societate cu mult mai distins[dec`t a noastr[, din acela=i p[cat de ne]n\elegere, s-a]nt`mplat tocmai cu acela pe care l-a cunoscut, l-a imitat =i l-a adaptat Eminescu: Alfred de Vigny. Al[turi de destr[b]lata produc\iune poetic[de caracter istoric a lui Hugo, c[l[uzit de mul\ime, care, uneori,]n\elege din literatur[numai zb`rn`itul cuvintelor „ce din coad[au s[sune“, al[turi, dar sus pe v`rful de munte al m`ndrelor sale suferin\e, a murit Alfred de Vigny, l[s`nd vremile s[descopere frumuse\ea pe care el, din dispre\, nu a vroit s[o]nf[\i=eze. +i soarta lui Eminescu a fost aceea=i fiindc[se g[sea tot a=a de sus.

XIII. REVENIREA SPIRITULUI LOCAL

În „Junimea“ de la Iași, după o bucată de vreme, se ajunsese — cum nici nu se putea altfel — la o înviegere, adică la oarecare uniformizare. Oamenii veniseră din toate părțile, dar, trăind împreună, schimbând neconștient ideile lor, cunoscându-se bine între dânșii, înfrându-se, ajunseseră a armoniza deosebirile individuale. Dar, odată mutat la București salonul literar al lui Maiorescu, societatea pierdu. *Convorbirile literare* se prefăcuseră într-un fel de magazin literar la porțile căruia nu mai era pus nici un portar critic, pe când la început acesta era elementul de competență. Revista se produsese într-un anumit mediu, ea era un fenomen moldovenesc, și în special ieșean, al Iașilor de pe vremea aceea, care nu trebuie confundată cu cea de azi.

În acest oraș de elegantă atmosferă intelectuală s-a format „Junimea“ și organul ei era foarte citit până și de bătrânii de pe vremuri ca Manolachi Draghici, care mă puneau pe mine, copil, să-i citesc din *Convorbiri*. Acolo, a fost, fără îndoială, în jurul lor o foarte largă simpatie, în marginea deprinderii noastre de a citi. Dar trebuie să mai adaogăncă un lucru: și boierimea din Moldova a fost incontestabil superioară celei din Muntenia. Aceasta de aici administra mai bine averile sale, se pricepea mai mult la politică, dar în ce privește sentimentul culturii nu poate fi nici o comparație între unii și ceilalți. Moldova are o înaltă tradiție de cultură și pe atunci, prin 1860, era încă o rămășiță din vechii boieri, foarte înzestrați. Eu am apucat încă — în casele acelea frumoase, locuite astăzi de străini, care duceau din piața centrală până la plimbarea

de la Copou, splendide case, f[cute dup[norma francez[]n care se amesteca pe alocuri =i priceperea de arhitect =i de artist a lui Asachi, care inaugurasе genul acesta de arhitectur[— boierimea acestui Ia=i, un Pogor, un Carp, care el]nsu=i f[cea parte din acest[nobileme, cu toat[originea lui vasluian[. Boierii ace=tia de Ia=i avuser[o influen\[a=a de puternic[asupra clasei mijlocii,]nc` t reu=iser[s-o educe.

Dar, de la o bucat[de vreme, conduc[torii *Convorbirilor* trecuser[]n via\a politic[, =i nu se poate]n\elege literatura rom`neasc[de prin 1866 p`n[aproape de 1890 f[r[s[se \in[seam[de *politicianizarea societ[\ii rom`ne=ti*. To\i deputa\ii, senatorii, mini=trii de acolo de la Ia=i venir[s[se a=eze la Bucure=ti, astfel c[, la un anume moment, toat[via\a s-a concentrat aici =i, concentr`ndu-se aici, toat[via\a politic[=i social[chiar din Ia=i s-a mutat la Bucure=ti.]ns[]n materie de art[, de =tiin\[, de literatur[nu se pot face a=a de u=or str[mut[ri.

Astfel,]n haosul capitalei de anarhie politic[=i moral[a Bucure=tilor din 1880,]n care era o burghezie care nu sem[na cu cea de la Ia=i, aceasta nu o burghezie str[in[care deci nu putea influen\a, ci o burghezie *cre=tin*[, compus[din rom`ni sau din romaniza\i, care ace=tia dau tonul — este, dealfel, =i ora= dominat de mahala, pe c`nd la Ia=i centrul domina mahalalele —]n mediul acesta, nu s-a mai g[sit nimic din]nsu=irile speciale de la Ia=i.

]n cele dint`i timpuri „Junimea“ avuse un mare program de reform[: schimbarea total[a unei societ[\i pe care o dispre\uia. Pe urm[, c`nd a venit la Bucure=ti, politicianismul o asimilase. Aveau tot felul de interese, =i interesele fac s[se treac[asupra unor anumite sl[biciuni. Nu mai dura condamnarea general[, care t[ia neted]n tot ce era falsifica\ie sau lips[de judecat[, care =i una =i alta]mpiedicau orice adev[rat[literatur[, ci por\ile *Convorbirilor literare* s-au deschis largi, o repet, la tot felul de diletan\i de salon. Se tip[reau lucruri care nu erau totdeauna rele, ca proza

lui Ciru Oeconomu, care a scris romane cu subiecte indigene, având o oarecare îndemnare, dar cei care erau deprinși cu vechea „Junime“ nu se mai recunoșteau în această nouă atmosferă.

Împotriva *Convorbirilor literare*, de la un timp, s-a încercat, fiindcă și era nevoie, o altă grupare, cu o revistă de opoziție. O conducea un om foarte genial, Hasdeu. Când se gândea că ceva la pregătirea așă de slabă pe care a asimilat-o la Universitatea din¹, Harcov, la tinerețea lui, în tovarășia unor tineri ofițeri nobili, din petrecerile rusești care se pot vedea până și acum în Basarabia, de la Hotin, prin Chișinău până la Cetatea Albă, cu nesfârșite discuții care sunt mai mult niște tîndăleli foarte scurte și foarte sensibile asupra unor generalități vagi, se va mira ce putea să aducă o astfel de minte ca a lui. A debarcat la Iași ca un fugăr quasi-politic, cu ambiția mare de a fi domn, el care, din Boleslas, devenise, pentru aceasta, Bogdan...¹ Treia cineștie cum: nu numai că nu avea nici o carieră, dar despre viața orișice cariere; foarte curmătură sigură, era supus la tot felul de influențe personale. Legăturile lui erau totdeauna în zigzag sau cel puțin într-o linie erpuitoare. Nu s-a localizat într-un mediu și într-o clasă. Niciodată n-a avut legături cu straturi mai înalte ale societății: n-a călcat niciodată în saloane, și saloanele nu au mers niciodată către dănsul. Și, cum limba românească trebuia să-i fie puținintel dezamorțită, iar, în materie de tiință, trebuia să-i creeze abia o metodă a lui, el care nu învasea nici una și care nu trăise în nici un mediu care să-i împună, trebuie să admira rezultatul la care a ajuns acela care a fost întotdeauna inegal, dar s-a ridicat desigur printr-o spontaneitate admirabilă care merită toată stima.

Între Hasdeu și între Maiorescu de la început a fost război, între spontaneitatea neregulată a unuia și între normalitatea critică

¹ Rînd lipsă în original (n. ed.).

² Idem.

a celuilalt. }n Maiorescu nu era nimic ridicul, cine }ns[este inegal ca Hasdeu preteaz[f[r[]ndoial[la ironie =i la glum[, =i desigur c[gluma trebuia s[r[neasc[ad`nc pe Hasdeu. C`nd erau *Convorbirile literare* la Ia=i, el a fost total neadmis =i nerecunoscut, scos }n afar[de cercul de aten`ie al societ[]ii critice a „Junimii“, =i s-a r[zbunat. }ntr-un r`nd a trimis o poezie cu acrostih, care dup[ce s-a tip[rit, s-a v[zut c[„P. A. Calescu“ }nseamn[P[c]lescu, iar acrostihul era: „la Convorbiri literare“, numai c`t se schimbase un V =i se }nlocuise printr-un F, cercul ie=ean av`nd, zicea Hasdeu, o aplecare nem`easc[. Aceast[ceart[a durat aproape p`n[la sf`r=itul lui Hasdeu.¹

+i, atunci, Hasdeu, str`ng`nd pe aceia de care m[voi ocupa }ndat[=i pe cari *Convorbirile* nu i-au recunoscut niciodat[}n adev[ratul sens al cuv`ntului, a }ncercat o *Revist[nou[*, prin care s[se fac[o alt[literatur[. Revista se }nf[]i=a foarte frumos, de format mare, cu o copert[}mpodobit[cu ilustra`ii =i, }n ce prive=te materialul, acesta era deseori bun, de=i mai totdeauna inegal. Sub conducerea capricioas[a lui Hasdeu, foarte aplecat s[considera tot ceea ce se f[cea ca o oper[personal[, destinat[unor oameni mult inferiori lui, =i cu toate c[*Revista nou[* a fost bine primit[,

¹ C`nd un german, care luase pe o rom`nc[din Ardeal, o scriitoare cu oarecare merit, Lucre`ia Suci, Wilhelm Rudow, a }ncercat s[fac[o istorie a literaturii rom`ne=ti, foarte slab[, dealfel, }n nem`e=te, cu =tiri luate }n cea mai mare parte din cercul *Convorbirilor* =i, evident, din punctul de vedere al *Convorbirilor*, au fost }ns[rcina`i doi dintre prietenii mai tineri ai lui Hasdeu s[scrie o }nt`mpinare plin[=i de ironie, =i uneori de insulte. Unul dintre d`n=ii era Ionescu Gion, lipsit de orice spirit, caracter cu des[v`r=ire artificial, plin de mahalagisme, cu toat[}nf[]i=area de perfect gentilom literar, altul, d. Laz[r +[ineanu, care este acum mutat la Paris (Sainéan), Hasdeu }nsu=i des[v`r=ind „Trilogia“. }n aceast[trilogie era }nf[]i=at Maiorescu cu tricornul napoleonian — Rudow recunoscuse „napoleonismul“ lui Maiorescu — =i se vorbea =i de gimnastica de barbi=on a =efului „Junimii“.

mai ales în cercurile tineretului — noi, la Ia=i, la sfârșitul liceului, ne luptăm ca să împrumutăm de la unul la altul fasciculele revistei cu înfășiarea, nu foarte distinsă, dar măcar ochioasă — o concentrare nu s-a putut face.

Trebuia pentru aceasta un conducător mai preocupat de liniile generale ale acțiunii sale, mai puțin stăpânit de pornirile sentimentale ale propriei sale persoane, așa încât *Revista nouă*, după câteva vreme, a decăzut. În ultimii ani era adăpostul oricui, ca ruina unui frumos palat, neisprăvit niciodată în care se poate opozi orice vagabond.

Prin urmare nu poate fi vorba de un doctrinar nou, de un conducător chemat anume pentru că lăuzire și capabil să realizeze idealul său. Deci faza literaturii române-ti de pe la 1880 va fi reprezentată prin individualități, care se apropie sau se despart, după împrejurări, între dăsele. N-au reușit, din nenorocire, niciodată să stabilească legături de prietenie netulburată, și a fost un moment chiar în care își rădeau unul de altul, moment foarte dureros pentru toți aceia care aveau nu numai la unul și la altul, ci la toți împreună. Reviste apărreau chiar pentru ca unul să lovească în celalt, reviste umoristice, speciale Bucureștilor, foarte bune pentru cafeenea, dar care nu au contribuit întru nimic — cu individualități ca a lui Anton Bacalbașa, cel cu *Moș Teacă*, și cu caricaturi — să ridice prestigiul literaturii române-ti și să contribuie la dezvoltarea scrisului nostru național.

În mijlocul acestei noi nu există nici același punct de plecare și nici aceleași influențe de tradiție sau de împrumut, nu există nici aceeași direcție. Cu toate acestea cei trei se deosebesc de înaintașii lor prin aceea că scapă de sub o disciplină care în ultima ei fază era foarte înădăoială și stricătoare. *Convorbirile literare* erau un fel de birou de cercetare literară pentru tot ce se prezenta acolo, așteptând fiecare cu mai mult sau mai puțin emoție să se vadă sentința: apare sau nu apare. Dar aceștia trei pleacă fiecare din alt mediu și reprezintă altă notă.

Începem cu acela care reprezintă curentul tradițional, în ciuda subiectelor pe care și le-a ales, Ioan L. Caragiale. Se spunea la „Junimea” că numai atunci când privești umanitatea sub formele ei generale, permanente și eterne, faci literatură. Dar orice subiect, trecut prin adevărata literatură, capătă un element de imortalitate. Nu stă în artă în subiect, ci în felul de tratare. Poți să tratezi pe Iulius Cezar ca pe un mahalagiu din culoarea de albastru sau de galben și poți să tratezi pe Ion și pe Smaranda așa cum ai trata cele mai vestite figuri ale literaturii universale. Deci, în ciuda subiectelor pe care și le-a ales, va trăi, și va trăi, fără îndoială, și în ciuda exagerărilor care, din anume motive, s-au făcut, în ultimii ani, de o anumită presă și de anumite cercuri literare, care nu deosebeau în felul de scris al lui Caragiale — în ciuda ideilor foarte proaste pe care le avea despre persoanele cu care obișnuia să piardă vremea la cafea — o influență specială a nensei cafelei asupra lui. El va trăi fără îndoială, fiindcă *Într-însul este adevăr*.

Arta este fără îndoială adevărul ridicat la o anumită înălțime prin însuși suflători care nu se pot defini, dar adevărul acela se poate vedea, se poate constata și se poate sublinia, și nici o literatură nu poate trăi în afară de adevăr. Nu e vorba, încă o dată, de adevărul luat de-a dreptul, ci de acela prelucrat, ridicat oricât de sus de către o personalitate superioară. Dar numai ceea ce reprezintă o realitate observabilă, definibilă într-o societate, numai aceea rămâne pentru mai târziu.

Vă trăiește Caragiale încunjurat și de simpatie, cu toate că, trebuie să spun că, personal, nu era totdeauna cel mai bun prieten: glumele lui erau pentru oricine, chiar pentru cei mai de aproape și care aveau mai mult merit decât din partea domeniului. Nu era bine să-i fie cineva dușman, dar nici dacă-i era prieten, nu rămânea asigurat. Vă spun dintr-o foarte lungă și dureroasă experiență. Pot adăuga și că nu era totdeauna insensibil la situația cuiva.

Această paranteză s-o închidem însă cît mai repede.

Dar, dacă el va trăi prin însăși literatura sa, pe care nimica nu o va putea ataca, fără îndoială, nimic și nimeni, va fi, între altele, și pentru motivul că el continuă tradiția cea adevărată a noastră, tradiția aceea indigenă de care am vorbit de atâtea ori, care se poate recunoaște și caracteriza în literatura românească, nu numai în ce privește subiectul, ci și spiritul. Poate nu s-a observat încă de ajuns ce legătură strânsă există între dănsul și cineva care este cu mult inferior lui ca mijloace literare — dar în ce epocă trăia acela! — Filimon, cu *Ciocoii vechi și noi*, deși la Filimon este un oarecare romantism, care îl împiedică de a fi totdeauna pe pământ, cu ochii coborîți asupra realității contemporane. Poate că este și o legătură între Caragiale și Eliade Rădulescu, între Trgovîtea lui Rădulescu și Ploieștii lui Caragiale, legate prin cea mai rea osea națională din țară. Dar, cu toate că sunt foarte aproape și orăre alcătuite în același fel, însăși politicianismul pe care-l descrie Caragiale este de acolo din Ploiești. Trebuie să fi cunoscut cineva Ploieștii de acum vreo patruzeci de ani ca să-l înțeleagă într-adevăr pe Caragiale și să vadă cît de mult este legat orice literatură, nu de o normă abstractă, ci de ceva real și omenesc pe care trebuie să-l cunoașteți.

Ploieștii avocatului Grigorescu, reprezentantul liberalismului clasic, cu Statuia Libertății și republica lui Candiano Popescu, Ploieștii i-a avut Caragiale înainte-își, cum liberalismul acesta îl făcea avocații și profesorii, înainte de toate, iar negustorii stăteau la taraba lor și se uitau, cînd ei se luptau, cu o indiferență glumească la procesiunile politicianismului, Caragiale pare că trăiește reacțiunea mahalagiului român din Ploiești față de ceea ce *Romanulu* lui Rosetti, cum scria titlul, îl reprezenta înainte de toate și-l recomandă națiunii române-ti. Tipul lui Rică Venturianu este de aici de la București, fără îndoială, dar trebuie să fie ploieștean de origine. Jobenul, redingota și pantalonii călcați pe

dung[i-a cump[rat de la pr[v[liile de aici, dar]l descoperi c[e feciorul vreunui preot sau negustor de acolo de la Ploie=ti.

F[r[Ploie=ti nu poate]n\elege nimeni pe Caragiale. Dar nu poate]n\elege =i f[r[de altceva: *el este dintr-o familie de actori*. S-au retip[rit c`ndva la V[lenii-de-Munte,]n faza naiv[a editurii mele, care nu a dus la nimic, c`teva buc[\i din teatrul cel vechi, =i]ntre altele =i una din comediile lui Iorgu Caragiale, unchiul lui. Actorul]ns[aduce]n via\[o not[caracteristic[: el =tie c[nu tot ce]nf[\i=eaz[pe scen[este adev[rat, el =tie c[pumnalul pe care amoretatul respins st[s[-l cufunde]n pieptul bietului tr[d[tor este un cu\it de h`rtie vopsit cu culoare de argint, =tie c[, atunci c`nd eroul cade pe spinare, aceasta nu]nseamn[c[trebuie]n=tiin[at imediat serviciul pompelor funebre, c[, pe l`ng[tot ceea ce se expune, este =i multul care este]n realitate. Sunt dou[lumi deosebite]n aceast[via\[a actorului, care, dup[ce a reprezentat pe scen[oameni cu falnice must[\i,]ntors acas[este complet ras.

Aceste dou[note personale ale lui l-au f[cut s[fie departe de societatea „Junimii“, pe care el a cercetat-o, cu curiozitatea copilului =tregar, p`n[]n resorturile ad`nci =i ascunse ale obiectului cercet[rilor sale. *Convorbirile literare* l-au atras totu=i la Bucure=ti, f[r[]ndoial[fiindc[el]nt`lnea aici, sub form[de zeflemea distins[, ceea ce era la el umor nativ, acel spirit mehenghiu de care vorbeam c`nd am prezentat pe Eliad R[dulescu. El a fost]ncurajat]n aceast[direc\ie, =i societatea l-a deviat chiar pu\intel. Fiindc[cercul „Junimii“ era un cerc politic conservator, care mai t`rziu s-a]ntins,]n sfere mult mai largi, la o]ntreag[mi=care conservatoare. Caragiale a ajuns =i conservator, de dezgust fa\[de mascarada provinciei liberale, =i ei, conservatorii, care avuser[nevoie de pasiunea sincer[a lui Eminescu, aveau nevoie, acum, de ironia corosiv[a lui Caragiale. Caragiale a fost deci scos]n linia]nt[ia de lupt[. +i e foarte interesant s[se fac[un studiu de literatur[modern[: s[se cerceteze cum a fost primit el de

critic], rezervele din tab[ra liberal], care sim\ea foarte bine ce este „Glasul patriotului na\ional“ =i]n nenea Dumitrache recuno=teau pe unul dintre aleg[torii pe care se sprijineau mai mult libert[vile publice. Ace=tia erau „oamenii“ partidului liberal =i pe ace=tia-i demonetiza satiric. +i marea sup[rare a lui Caragiale a continuat p`n[la moartea lui. A fost o scurt[trecere a lui pe la Teatrul Na\ional, dar nu a putut r[m`nea: un om care f[cuse un astfel de r[u nu putea fi iertat. Caragiale a r[mas deci ca du=man]n memoria celui mai puternic partid din Rom`nia =i a fost]ndep[rtat de la tot ceea ce ar fi avut dreptul s[cear[.

O a treia influen[, extraordinar[, asupra lui vine din]nsu=i cercul *Convorbirilor*. El a fost]n adev[r un om foarte utilizabil, dar niciodat[, pentru cercul *Convorbirilor*, un foarte mare scriitor; un scriitor de care ai nevoie, aceasta nu]nseamn[]nc[un scriitor pe care]l a=ezi la rangul lui. Mai t`rziu, numai, s-a mutat el din domeniul teatrului cu tendin\e]n acela al povestirii lucrurilor care aveau alt caracter. }n nuvelele lui \[r[ne-ti, toat[aten\ia asupra clasei rurale, pe care o reg[sim =i]n *N/pasta* lui, nu-i vine din fondul propriu. | [rarii lui sunt de un adev[r foarte relativ. Scenele comice, cu mahalagiii sau func\ionarii lui de la Ploie-ti sau de aiurea, sunt lucruri pe care el le-a v[zut; dar, c`nd e vorba de \[rani, ori de \[rance ca]n *N/pasta*, de plata unui vechi p[cat pe care o urm[re-te o \[ranc[, cu o statornicie crud[care nu st[]n obiceiurile poporului rom`nesc, Caragiale se resimte din faptul c[nu cuno=tea via\a rural[. Lumea \[r[neasc[, el a cunoscut-o nu direct, ci prin atmosfera de la *Convorbiri*. | [rarii lui deriv[pu\intel din ai lui Slavici. Dar,]n faza din urm[, a *N/pastei*, \[ranul tragic deriv[din alt[influen\[: a romanului rusesc, cu oamenii mistici, fantastici, cu \[rani capabili de toate brutalit[vile, aceia pe care, dup[genera\ia lui Turghenev, i-a]nf[\i=at,]n tot relieful lor puternic, dar resping[tor, Gorki, care nu cru\ nici una din s[lb[t[ciile de care sunt capabili. La Caragiale este deci =i influen\ a literaturii pe care a citit-o.

Iar, în ce privește ultima fază, cu teoriile generale asupra societății românești, cu încercarea de explicații sociologice, prezentând nemilos toate viciile noastre, cu desprinderea firului inimii de care nu numai că nu scuse și nu crescuse, dar și încurajase de o netăgduită admirație, aceasta se datorează altei faze de lecturi care a venit asupra lui, atunci când din ce fusese el în tinerețe rămasese foarte puțin. E rezultatul convorbirilor în cercul creat de exotica personalitate contagioasă a blajinului fanatic rus, refugiatul Cass, devenit Dobrogeanu și Gherea. Ne închipuim un singur Caragiale. Punem împreună cele două comedii de moravuri cu criticile privitoare la răscălele din 1907. Omul nu avea nici un talent atât de puternic, nici o cultură atât de întinsă, încăt să și prindă linia lui, neschimbată de influențele venite din dreapta sau din stânga, ci el strămba neconținut într-un sens sau în altul figurile pe care le crease în piesele sale.

Dintre cei doi prieteni ai lui, Vlahuș și Delavrancea, cel dintâi, tutovean, din neam de mici proprietari cu suflet mistic, reprezintă firul îndoielii un alt tip în mișcarea aceasta nouă, care nu a putut să alcătuiască un bloc și în blocul acesta să stabilească anumite ranguri pentru a produce anumite curente.

Societatea românească ieșită din boieria de odinioară, înainte de a trece la democrația foarte agitată care nu s-a fixat nici până acuma — căci am ieșit din vechea societate încă dinaintea de 1848, dar n-am ajuns încă o societate deplin alcătuită — a produs o nouă categorie socială, una adânc nemulțumită. Înainte erau boierii de o parte și supușii boierilor de cealaltă, boierii care se uitau deseori cu condescendență, chiar cu prietenie, la cei de jos, și cei de jos care se uitau respectuoși la boierime. Două categorii sociale neted desprindute. La mijloc, în Moldova, evreii, anumite părți mai mult sau mai puțin românești în Muntenia. În raniile stăteau în margine, și ei nu aveau cuvântul, nici în domeniul literaturii, nici în domeniul politicii.

A=a era vechea societate românească. Dar noul stat român a creat o lume întreagă de funcționari. Toată administrația noastră este de după Regulamentul Organic, și chiar după Constituția de la 66; ea a fost acum, lumea intermediară, care era tot așa de cultă ca și boierii, dar nu avea mijloacele materiale pe care le aveau aceștia, pe lângă faptul că era mult mai onestă decât o mare parte din boierimea acum decăzută. Aceștia nu jucau cărți, nu și petreceau viața întreagă în aventuri sentimentale, nu pierdeau vremea cu banii altora. În categoria aceasta nouă de funcționari se găseau și oameni de talent. Ei vedeau că în străintătate un om de talent poate să trăiască din talentul său, din scris. Dar, în România, un om de țară care să trăiască numai din talentul său, aceasta nu se putea. Toată categoria aceasta socială era deci amară, înveninată. E o mare deosebire între critica de la *Convorbiri* și între critica această nouă. Cea de la „Junimea” atingea ușor, fiind făcută de oameni care trăiau bine, care puteau să fie mulțumiți cu viața pe care o duceau, pe când acum avem a face cu alții care nu se pot împăca niciodată cu a lor.

Această categorie nouă e reprezentată prin Vlahuță. Fondul poeziilor lui este acesta; chiar cele de dragoste vedeți-le cum se isprăvesc: cu dureri care provin înainte de toate din motivele sociale. Fără îndoială a cunoscut pasiunea pentru dânsa, dar fără delicatețea de suflet a lui Eminescu, deși, fără îndoială, este o influență, prea mult exagerată, a lui Eminescu asupra lui, Eminescu fiind însă inimitabil de către un mare talent. E prea complex, prea subtil; magia lui nu poate trece la altul.

De altă parte, luați o parte din opera de întinere a lui Vlahuță, care nu se cunoaște îndeajuns, cum nu se cunoaște nici partea de la început a activității lui Caragiale, care și aceea trebuie scormonită, luați chiar pe Vlahuță care colabora la *Convorbiri literare*, dar colabora și la anumite zăre din București, când era magistrat la Târgoviște, și vedeți ce adevărată pasiune socială

Întâlnim la un tânăr care se găsește într-o societate inferioară, față de care nu se luptă cu zămbetul de despreș, ci, crud, prin lovitura directă. Caragiale nu a urât în adevăratul sens al cuvântului: omul de teatru = tia doar că lumea este alcătuită din acte de comedie, care pot să ajungă până la tragedie, =i de obicei au =i una =i alta. Dar, pentru Vlahuță, tot ce vede ca o piedică ridicată în fața lui =i a celor buni, care sufără de nedreptatea socială, =i este un vrăjmaș, împotriva căruia trebuie luptat, lovit energic, cu scopul de a-l distruge. De aceea, poetul, în societatea aceasta de salon a bucureștenilor, nu putea decât să o descrie, cum face într-una din cele mai bune bucăți ale lui, *Lini-te*.

L-am cunoscut până la sfârșitul vieții, i-am văzut admirabilă atitudine în timpul războiului, felul splendid cum a atepstat el sfârșitul acestei tragedii naționale, pentru ca, apoi, după o încercare ziaristică, deviată în curând, să se retragă la țară, într-un sat din Râmnicul-Sărat, iar =i din despreș față de această societate pe care o pecetluiește până la cei mai de sus:

MINCIUNA STĂ CU REGELE LA MASĂ ...

Astfel a trăit el, apoi, aspru cu cei mari, cu iubire de țărani, nu pentru țărani ei înșiși, ci ca reacțiune împotriva degenerării unei clase superioare stăpânind cu nedreptate, impunând vulgaritatea ei unor straturi sociale mult superioare în fond. Ascuns în colțul său, el n-a vrut să =i manifeste voința atâtă putea, de multe ori hotărât, asupra oamenilor care în aparență aveau =i hotărârea, =i, când a murit, a cerut — încă o condamnare pentru societatea contemporană — ca toate manuscrisurile lui să fie distruse. Nu =tiu dacă o fi avut cineva curajul să o facă, dar dorința lui era un răspuns la indiferența nemeritată pe care o generație de tehnicieni ai formei o aruncase omului care reprezentase într-un moment, alături de prietenii lui, adevărata literatură românească.

Nuvelele lui „Din durerile lumii” înfățișează de fapt viața lui; eroiul povestirii mai întinse, care se distruge din suferință fizică =i

moral[, este icoana întregii generații care voia în zadar să-și croiască drumul contra oamenilor și contra sorții, și simpatia lui pentru *Sfântul*, prietenia personală pe care mi-a părut-o păcănită la sfârșit, se datoresc tocmai faptului că s-a găsit, aici, înaintea unor oameni care au avut curajul, cu oarecare risc, să înfrunte furtuna și să încerce a schimba societatea. Pentru dânsul a fost o foarte mare mulțumire când, la 13 mart 1906, s-a produs demonstrația împotriva persoanelor care voiau să reprezinte *Madame Flirt* în Franța; simțea că o întinerire când s-a produs această mișcare, mult superioară tuturor celor de pe urmă; ce visase el tânărul faceau acum tinerii care nu considerau revoluția ca un mijloc de a parveni.

Al treilea reprezentant al mișcării noi, Barbu Ștefănescu Delavrancea, poate fi înțeleș numai reconstituind condițiile lui de viață. Mai înzestrat decât amândoi ceilalți în ce privește privirea adâncă în viață pentru a smulge dintr-însa elemente caracteristice, cu desăvârșire noi, pe care ceilalți nu le observau, om capabil de a găsi instinctiv pitorescul oricărei vieți și oricărei situații, suflet cu desăvârșire inedit, care, la început, făcea îndoieli, cu toată cultura înaltă pe care a căpătat-o, nu a fost influențat de această cultură, ci înainte de toate de ereditatea strămoșască pe care o ducea cu dânsul, el n-a fost, ca Slavici, un om de la sat departe, ci unul din marginea, încă sătească, a Bucureștilor. Aici „grâniari” duceau viața satelor de pe vremuri cu adăusul a tot ce puteau culege în drumurile cele mari ale lor; o viață de sat cu orizontul drumurilor. El a apucat sufletul strănului, dar încunjurat de aventură, cum îl reprezentau acești „grâniari”, mergând din sat în sat și din loc în loc pentru a se întoarce acasă cu carul plin de povești. Nu putea să găsească nimic mai ales decât să înfățișeze cândva această viață de mult dispărută, cum a făcut-o în *A fost odată*. Povestea românească, pe care unii au reproduș-o servil —

=i nu exist[o poveste, ci exist[mai mul\i povestitori — povestea aceasta nu a fost niciodat[transformat[]ntr-o mai mare =i mai]nalt[literatur[dec` t atunci c`nd Delavrancea s-a]ndreptat c[tre d`nsa.

Prin urmare, pitorescul natural, via\a \[r]neasc[=i imagina\ia din povestirile acestea, care alc[tuiesc fundamentul sufletului poporului rom`nesc, toate acestea sunt unite la d`nsul. Totu=i ceva lipse=te: marginea Bucure=tilor nu are, ca Moldova lui Vlahu\[, un trecut, nu are sim\ul trecutului. Veacurile nu tr[iesc]n el. De c`te ori le]ncearc[, ele nu r[spund. Acestea i le puteam spune foarte greu c`nd era]n via\[, c[ci]l r[nea ad`nc orice critic[=i datoria prietenilor era s[o evite. Atunci c`nd, pentru drame, a luat subiecte istorice, nu a putut g[si]n el]nsu=i elementul esen\ial care este de nevoie pentru]nf[\i=area trecutului. Ce este +tefan cel Mare al lui, ajuns b[tr`n, pu\intel luat]n glum[de lumea mai t`n[r]; ce sunt =ez[torile acelea din fundul Bucure=tilor]nf[\i=ate ca adun[ri de eroi =i de tov[r]=e de eroi]n cea mai m`ndr[vreme a trecutului rom`nesc; unde sunt pasiunile acelea tari care fr[m`ntau societatea de atunci; unde este d`rzenia care deosebe=te vremea cea mai serioas[din tot trecutul nostru? C`nd Petru Rare= apare, ar[t`ndu=i semnul, sau c`nd +tef[ni\ se zbucium[cuprins de o epilepsie pe care nu ar fi admis-o boierii care =tiau s[moar[sub cu\itul c[l[ului atunci c`nd g`ndul lor nu se]mpac[cu g`ndul lui vod[, ce]nseamn[pribeagul milog ori fantoma]nf[\i=at[ca reprezent`nd pe]nsu=i nepotul de fiu al lui +tefan-Voievod? Aceasta este o deviere a talentului lui, =i *societatea* este aceea care, cu alte preocup[ri =i gusturi, l-a deviat.

Dar asupra lui s-a exercitat =i o alt[influen\. El aducea cu d`nsul, =i a spus-o]n povestirile lui, ura copilului,]ntrebuin\at]n cutare familie ca pedagog, ura t`n[rului care]ndr[zne=te s[ridice ochii c[tre cineva de acolo =i c[ruia i se spune: dumneata la c[r]ile dumitale de =coal[! Desp[r]irea aceasta brutal[]ntre dreptul inimii

lui =i între dreptul societății, care-i interzicea acest drept, l-a lovit =i el a fost un chinuit în lupta socială, care nu s-a isprăvit nici până în momentul de față, ba încă astăzi este =i mai dureroasă, căci, pe lângă tîgduitorii de sus, este neînlegerea grosolană de jos. O întreagă tragedie care se deschide astăzi pentru societatea românească =i sîngele intelectualilor curge din două vine, una tăiată subîrele de cușitul boieresc =i alta sfărmată brutal de izbitura de topor a omului neînlegător de jos.

+i peste toate acestea trebuie să amintim că era un *pictor, un artist extrem de fin*. +i în materie de literatură, se poate vorbi de așa ceva. Sunt direcțiuni pe care e chemat să le ia cineva, dar împrejurările l-au împiedicat =i atunci tot ce fusese îndreptat în această latură se întoarce =i influențează în altă direcție. Este în stilul lui ceva asemănător cu ceea ce în literatura franceză din aceeași epocă se întîlnește în opera curioasă a celor mai subtile spirite din secolul lor, care numai fără dreptate se numesc =i ei naturaliști — frații Edmond =i Jules de Goncourt. Delavrancea, mai tîrziu, =i în elocvența lui se prezenta cu același nesfîrșit meșteșug. Atunci, în el nu găsești o singură expresie obișnuită: pretutindeni, pe lângă ce dădea fondul lui propriu, se adăugea =i arta de a găsi cuvîntul nou, legătura neobișnuită între cuvinte. În privința aceasta, față de clasicismul sec al lui Caragiale =i față de retorismul sentimental, cu oarecare plutire de cuvinte, al lui Vlahuș, la dînsul este într-adevăr o îndreptare către ce s-ar putea numi literatură modernistă, dar fără înțeles în alt sens decât sensul cu totul scăzut al literaturii moderniste de astăzi.

XIV. NOUA ORIENTARE A TINERETULUI DE LA 1900

La sfârșit s[]ncerc a]nfi[]a aspectele generale ale literaturii române=ti dup[] ceea ce am putea numi: *generația intermediară*].

Fiindc[] generația lui Caragiale, Vlahu[] =i Delavrancea este desigur o generație intermediară[, =i aceasta nu scade deloc valoarea talentelor care s-au manifestat atunci, nici noutatea scrisului lor, dar, deoarece avem a face cu o grupare care nu s-a]nchegat — i-a lipsit =i un organ de lupt[] — care nu a satisf[]cut nici o teorie sau m[]car un]ndemn teoretic, o putem numi „intermediară“,]ntre dou[] generații organizate. „Junimea“, oricare ar fi fost originea celor scrise la *Convorbiri*, a ispr[]vit printr-o organizare, care a dec[]zut, f[r[]]ndoial[, =i a pierdut influența asupra publicului, f[c]`nd posibil alt capitol din istoria literaturii române=ti, dar a existat sub un conduc[]tor de o]nalt[] valoare doctrinar[, chiar dac[,]ntr-un anumit moment, Maiorescu asimila pe Eminescu cu Samson Bodn[]rescu.¹ Acolo se d[]deau decrete, se fixau ranguri, =i, cu toate c[] ele nu au r[]mas pentru totdeauna, dar organizația era vizibil[] =i impun[]toare. Mai t`rziu noua generație se va afla concentrat[]]n jurul unei reviste cu o oarecare teorie — de=i adversarii mai mult au vrut s[] vad[] o teorie acolo unde nu erau dec`t sfaturi de un caracter, nu p[]rintesc, fiindc[] nu era deosebire de v`rst[, dar a=a cum putea s[] fie de la cineva

¹ Samson Bodn[]rescu era un om foarte simplu =i foarte complex,]mb`csit de influențe str[]ine,]n mare parte germane, ceea ce-i d[]dea un stil indescifrabil =i lumea]n afar[] de „Junime“ r`dea pe seama lui „Samsune“.

care umblase prin mai multe lucruri =i mai multe literaturi — S[m/n[torul.

Dar, înainte de a atinge generația aceasta, care înseamnă alt mediu =i alte influențe, o observație care poate servi =i la înțelegera scriitorilor de la 1900. Vechea literatură românească este o literatură unitară, general românească. Din timpurile cele mai vechi, așa este. Încercările din Maramureș =i din părțile vecine Maramureșului de a da o literatură sfântă pentru publicul românesc au trezit imitatori pretutindeni. Mai târziu, când s-a trecut de la cărțile acestea bisericești, prezentate într-un stil de începtor, cu stângăcie, la opere de un caracter mai solid, au mers pretutindeni traduceri secolului al XVI-lea. *Alexandria*, discutată în ceea ce privește locul în care s-a făcut cea dintâi traducere a ei: în Ardeal sau părțile acestea de dincoace, a avut =i ea un caracter general românesc. Cronicile nu au părut imediat din Moldova în Muntenia =i în Ardeal, dar, când a început istoriografia în Ardeal, istoriografii au fost influențați de letopisețile moldovenești. Până =i Dimitrie Cantemir a trecut într-o formă oarecare, târzie, în mintea românilor din toate părțile. Când s-a pornit literatura bisericească din secolul al XVII-lea, care se adresa poporului...¹, Psaltirea în versuri a lui Dosoftei a fost copiată =i am găsit manuscripte în care psalmii lui sunt introduse foarte departe de marginile Moldovei lui. Mai târziu, când a apărut editura de la Buda, =i când Zaharia Carcalechi, un ardelean de origine grecească, spirit întreprinzător, puțin cam ridicul, începe a tipări cărți românești acolo, el s-a adresat boierilor de la noi, =i i-a trimis Alexandru Beldiman din Moldova traduceri, care au apărut cu litere cirilice frumoase, acolo, în tipografia din Buda, răspundându-se în toate părțile locuite de români. Când a urmat mișcarea cea mare de la 1820—40, când s-a ivit romantismul,

¹ Lipsă un rând în original (n. ed.).

acesta a g[sit, indiferent de locul unde erau scriitorii, aceea=i primire cald[]n ce prive=te pe principalii reprezentan\i ai lui. Sau, c`nd, sub conducerea lui Bari\iu, un creator de foi care aveau caracterul de revist[, pe vremea c`nd]ntre un ziar =i o revist[nu se f[cea deosebire, a ap[rut *Foaia pentru minte, inim[=i literatur[*, dup[modelul foilor germane, aceasta a p[truns =i]n Bucure=ti, =i]n Ia=i: o rubric[special[privea Principatele, =i aceast[rubric[era f[cut[numai pentru cititorii de aici; indiferent chiar de scopul practic pe care]l urm[rea rubrica aceasta, coresponden\a, de ton general, a foii de la Bra=ov, a contribuit s[apropie pe rom`ni]ntre d`n=ii. +i, dintre scriitorii cei mari ai acestei genera\ii, dac[Eliad nu a fost niciodat[prea popular]n p[r\ile ardelenne =i dac[Asachi nu a trecut dincolo de marginile, nu ale Principatelor, ci ale Moldovei lui, fiindc[la Bucure=ti niciodat[Asachi nu a g[sit cititori mai mul\i, este din pricin[c[Moldova =i Muntenia, Moldova prin Asachi, Muntenia prin Eliad, au stat]n ve=nice certuri cu privire la limba literar[. Cu toate acestea, peste =colile filologice, a st[p`nit =coala de m`ndrie latin[care,]n ultima ei faz[, a cucerit at`ta din cultura, popular[, a Ardealului, =coala lui Cipariu. Totu=i Ardealul acesta, influen\at de ciparism, p`n[foarte t`rziu, p`n[la 1870, a primit foarte bine pe Alecsandri. Pe vremea c`nd am]nceput]nt[ia oar[a cunoa=te mai bine Ardealul p`n[=i]n bibliotecile lui, mi-a f[cut o deosebit[pl[cere c`nd am g[sit acolo foarte des pe Alecsandri,]n frumoasa edi\ie Socec, legat[, cu chipul scriitorului deasupra.

]n ce prive=te Bucovina, o \ar[rom`neasc[a=a de mic[]n care era]ns[, relativ, foarte mult[cultur[, o cultur[fals[, dar o cultur[de =coal[foarte remarcabil[, deci un num[r de cititori destul de mare, peste pumnalism, peste stilul marelui reformator ardelean de la Cern[u\i, peste moda lui de filologie, cu des[v`r=ire neacceptabil[, Alecsandri s-a impus, ap[r`nd acolo ca un fel de zeu t`n[r,

bine primit în cercurile dominante din acea vreme. Am pomenit de acel poet care învâse în Viena, foarte puțin cunoscut pe vremea lui, uitat imediat după moarte, Vasile Bumbac, care, pe de o parte, se inspiră din sufletul vienez, ca și Eminescu, suflet mult mai complicat, de o evidentă nouătate și în fond și în formă, dar, pe de altă parte, ia ritmul poeziilor lui Alecsandri pentru o altă parte din opera lui. S-a vorbit de „regalitatea” lui Alecsandri. Această regalitate s-a exercitat în Bucovina mult mai multă vreme decât în provinciile noastre, unde începea să pară demodat, lănced, îmbătrânit, pe când rămânea tot cu aureola de veșnic tinerețe în provinciile bucovinene.

Era prin urmare o literatură generală românească, și literatura aceasta, trebuie să spunem, a fost ruptă pe vremea „Junimii”. Atitudinea de decizie irevocabilă și abstractă pe care a avut-o conducătorul „Junimii”, desprețul cu care trata omul foarte cult, spiritul critic ascuțit, mai mult filosofic și politic decât psihologic și învelegător de suflete, au îndepărtat fărândașii pe bucovineni, dar, în cea mai mare măsură, pe ardeleni, care se simțeau jigniți de acele articole, adunate în broșură, împotriva curentului ardelean al lui Cipariu și împotriva curentului ardelean trecut în Moldova și așezat în Iași prin Brătulescu. Iată efectul ironiei, care nu era necesar. Greșelile de limbă, de gust erau o boală care se putea lecuși fără să recurgă cineva la aceste mijloace chirurgicale care curând fac răni ce nu se pot închide. Dar prin *Convorbirile literare*, prin felul cum ele au atacat chestiunea deosebirii de limbă între provinciile române-ti, s-a creat fărândașii o deosebire, și de atunci în Bucovina, în Ardeal, în Basarabia — aici după cazuri cu totul izolate, sporadice ca ale lui Donici sau Stamate — a fost altă literatură, locală, neglijată, descurajată. În special +coala ardeleană putea fi crușată, căci scriitorii aceștia erau oameni de o înaltă intelectualitate care se găseau, e adevărat, pe drumuri

gre=ite, dar nu se judec[omul dup[drumul pe care l-a gre=it, ci foarte deseori dup[inten\ia pe care a avut-o =i dup[\intele care l-au c[luzit pe drumul acela gre=it. *Nu a fost pe vremea aceea o singur[literatur[rom`neasc[*, =i urm[rile le sim\im =i acuma, a\`ate de nenorocitele deosebiri ale politicii din timpurile acestea mai noi. }n mare parte vina acestei rupturi a vechii unit[\i suflate=ti }ntre toate provinciile rom`ne=ti, care, atuncea c`nd se scria cu ortografia ciparian[, se ascundea mai mult sub o aparen\[de deosebire, pe c`nd, mai t`rziu, c`nd s-a scris cu aceea=i ortografie, care era aproape ortografia lui Maiorescu =i a „Junimii“, v[dea =i alt spirit, vina o poart[tot „Junimea“.

S[ne mai oprim un moment asupra lui Eminescu, a=a de nou, a=a de ad`nc p[trunz[tor }n suflate, a=a de capabil de armonie suflateasc[=i care, de alt[parte, cunoscuse pe Slavici =i pe at`lia dintre frunta=ii genera\iei noi ardeleni, }nv[\`nd cu ei la Viena =i fiind el }nsu=i, o bucat[de vreme, un t`n[r ardelean din Blaj, care, apoi, se inspira de la literatura rom`neasc[veche =i cuno=tea =i literatura popular[, care tocmai atuncea se aduna, c`\iva ani mai t`rziu dup[}ncerc[rile gre=ite ale lui Alecsandri, dup[reproducerile par\iale din l[utari \igani, de prin cafenelele br[ilene, ale lui G. D. Theodorescu, de un Jarnik =i B`rseanu. Eminescu, cu toate acestea, nu =i-a g[sit }n p[r\ile ardeleni cititori. Este o deosebire }ntre ardeleanul venit }n Principate, de felul lui Slavici, ardeleanul, care, trec`nd prin multe centre rom`ne=ti, devine un rom`n }n sensul general, =i }ntre ardeleanul de acas[. Vorbesc de ardeleanul preot de sat, sau }nv[\tor sau chiar =i avocat, sau profesor prin cutare centre, apar\in`nd unor grup[ri profesionale deosebite, dar care se adun[la o casin[, terenul neutru pentru citiri =i discu\ii reprezent`nd diferite direc\ii. Ardeleanul acesta, din Ardealul r[mas Ardeal, cel cu punct de vedere ardelean, nu l-a primit =i nu l-a }n\eles pe Eminescu }n genialitatea lui. Este chiar

o carte r[bd[tor scris[, a unui canonic bl[jean,]mpotriva lui Eminescu,]n care carte, foarte bine inten\ionat, se denun\ marele poet ca fiind cel mai mare stric[tor de suflete care a existat vreodat[,]nfier`nd direc\ia imoral[a lui Eminescu, limba stricat[a lui Eminescu, primejdia pentru sufletul rom`nesc care st[]n Eminescu. C`nd am fost]nt[ia oar[la Blaj, am cules]ntre altele aceast[scriere, care]nc[se]mp[r]ea. Prin urmare nici geniul lui Eminescu nu a fost]n stare s[dreag[ceea ce stricase o anumit[critic[, din punctul de vedere logic foarte]ndrept[it[, dar cu urm[ri nenorocite.

C`nd au venit Vlahu\[, Delavrancea, Caragiale,]n Ardeal nu au str[b]ut. Caragiale a str[b]ut]n Ardeal doar prin genera\ia dlui Goga, ceea ce]nseamn[cu totul altceva. Era dup[1906—1907, =i el a p[truns acolo mai mult ca un tip foarte curios, a c[rui arz[toare ironie era privit[cu un amestec de spaim[=i de admira\ie,]n anumite cercuri de tineri care f[ceau haz nespuse de glumele lui, =i bune =i rele, =i care =i-au v[zut]n parte sufletul stricat de pe urma acestor glume — fiindc[gluma,]n acel moment,]n Ardeal, era]ntr-adev[r o nenorocire,]n Ardealul acesta care avea nevoie de toat[credin\ a.]n lipsa aceea de caracter care se observ[uneori la genera\ia ardelean[care nu este cea t`n[r[de acum, ce se ridic[]n =coal[, este ceva din ironia bucure=tean[, transplantat[prin Caragiale. Vechiul ardelean, aspru, d`rz, acela era cu mult preferabil. Canonicul de la Oradea-Mare, cu p[rul ras, cu must[] lungi unguere=ti, cu pipa]n gur[, vorbind pe jum[tate latine=te, pe jum[tate rom`ne=te, cum l-am apucat eu pe vremuri, este cu mult superior t`n[rului cu leg[turi bune la Bucure=ti, care arunc[banii]n dreapta =i]n st`nga =i consider[via\ a ca un lucru care trebuie s[fie profitabil,]n grab[, acelaia care se cufund[]ntr-]nsa. Dar al[turi de d`n=ii st[teau b[tr`nii care nu =tiau ce s[fac[. S[fug[? Era prea glume\, prea hazliu =i spiritual. S[protesteze? Le era fric[de a fi considera\i ca ni=te

oameni cu totul demoda\i. Aprobau, dar, chiar atuncea c`nd aprobau, sim\eau oarecare c[in\] pentru lipsa de curaj.

Glumele lui Caragiale au p[truns, dar Caragiale]nsu=i, adev[ratul Caragiale, nu.

}n ce prive=te pe Delavrancea, stilul acesta, nu numai pitoresc, dar „de pictor“, a=a de c[utat, a=a de artificial, prin care totu=i din c`nd]n c`nd str[b[tea o inspira\ie indigen[de un caracter at`t de interesant, nu se putea aprecia]n lumea patriarhal[, dar deosebit[, a culturii ardelen. Melancolia, dezgustul de via\[, despre\ul]mpotriva unei clase dominante, bogat[=i preten\ioas[, dar f[r] merit, nu putea str[bate...¹ }n ce prive=te dezgustul de via\[, lumea aceasta era religioas[, ad`nc moral[=i nu putea s[primeasc[nici pesimismul filosofic al lui Eminescu, cu at`t mai pu\in pesimismul acesta mai sc[zut, de caracter practic p[m`ntean, care se]nt`lne=te =i]n opera lui Vlahu\].

Astfel pr[pastia a r[mas. +i atunci c`nd]ncepe]n Ardeal literatura nou[, literatura lui Gheorghe Co=buc, literatura aceasta se inspir[de la un alt izvor; aceast[literatur[, care a r[mas mult[vreme necunoscut[vechiului regat, ca =i toat[literatura de la *Tribuna* din Ardeal, cea de la Sibiu, nu cea din Arad, literatura creat[]n direc\ia lui Slavici, de oamenii genera\iei lui, e la o parte. Apari\ia *Nun\ii Zamfirei*]n fruntea *Convorbirilor literare*, prin urmare cu decret de la „Junimea“, cu pecetea lui Titu Maiorescu, a fost o revolu\ie surprinz[toare, =i oarecum o jen[. Era o poezie cu totul nou[, cu care nu eram deprin=i, o poezie care a r[mas la poart[pentru to\i cei din vechiul regat care apar\ineau acelei genera\ii. Pe urm[a venit o alta care nu a mers nici la Co=buc, nici la altul, pentru c[i s-a p[rut — a=a cum i se pare =i acum — c[poezia lui Co=buc este o poezie muncit[, smuncit[. F[r]]ndoial[c[]n p[r]ile acelea de c[tre N[s[ud ale lui Co=buc,]n p[r]ile acelea

¹ R`nd lips[]n original (n. ed.).

gr[nicere=ti, este un alt spirit]ntre \[rani. Iobagul din Ardeal, de pe mo=iile nobililor unguri, de pe fundus regius,]n leg[tur[cu sa=ii, are]ntr-]nsul]ngr[m[dite pasiuni seculare produse de imensa =i aproape intolerabila nedreptate care-i era partea, pe c`nd cel[lalt, \[ranul gr[nicer, este mai aspru, mai]mp[unat cu laude. Ar fi foarte interesant s[se cerceteze]n via\a Ardealului spiritul gr[niceresc, care s-a ridicat foarte sus]n armata austro-ungar[.

S-a scris foarte mult, dar nu tot ce trebuie despre Co=buc, — =i de c[tre Gherea, care era un spirit delicat, un om foarte de treab[, dar]n afar[de rasa noastr[, care habar n-avea de ad`ncurile vie\ii rom`ne-ti =i venea cu anumite tipare de literatur[care au impresionat a=a de mult genera\ia lui Caragiale, Vlahu\[, =i Delavrancea.¹

Pe de alt[parte, acei din aceast[genera\ie care erau]n leg[tur[cu Eminescu trebuiau s[pun[, natural, fa\ a]n fa\[cele dou[poezii: fondul f[r[pereche al lui Eminescu, armonia lui des[v`r=it[, magia aceea a sunetelor cu ceea ce,]n acest domeniu, lipse=te aproape cu des[v`r=ire lui Co=buc. Co=buc era un spirit gr[niceresc, lupt[tor, provocant, sfid[tor, un spirit brusc =i b[t[ios, =i a=a a r[mas p`n[la sf`r=it; c`nd a tradus pe Dante =i c`nd a tradus

¹ Am apucat vremea c`nd se adunau to\i]nainte a lui Gherea, =i fiecare mi=care a ochilor inteligen\i ai aceuia, fiecare tremurare a b[rbii rotunde =i blonde, fiecare mi=care a m`inilor acelora dibace erau socotite ca ni=te decrete divine. Aceasta este iar[=i dovada c[ne afl[m]n fa\ a unei genera\ii neorganizate, care=i caut[conduc[torul]ntr-un imigrat, cu c`te calit[\i vre\i, dar un imigrat, a c[rui form[literar[era rev[zut[de Ion N[dejde =i v[pute\i]nchipui ce poate]nsemna corectura conduc[torului *Contemporanului* de la Ia=i, om care niciodat[nu s-a g`ndit la ce]nseamn[o form[literar[. Jargonul lui Gherea trecea prin corectura lui Ion N[dejde, =i cu toate acestea scriitori p`n[]n v`rfurile unghiilor, merg`nd p`n[la cea din urm[leg[tur[]ntre dou[cuvinte, s-au l[sat condu=i de d`nsul.

pe Virgiliu, a introdus aceea=i not[, care,]n ce prive=te pe Virgiliu, este gre=it[, c[ci el e]nainte de toate poetul armoniilor supreme, iar]n ce prive=te pe Dante, nu poate da acel cor medieval]ntr-o biseric[gotic[.

De unde s-a inspirat Co=buc, am spus. }nainte de toate, din spiritul popular de acolo. Este]n scrisul lui o]nd[r[tnicie a \[ranului care lucreaz[cu trud[asupra unui lemn dur; se vede]nver=unarea]n a face t[ietura-n materialul rebel. Nu este o poezie care s[izvorasc[spontan, ci o poezie de atelier, muncit[=i dureroas[. Rima este c[utat[, ritmul este descoperit anume, fondul este scormonit. Dar desigur mai este]nc[ceva.]n Eminescu e ceva romantism, nu numai german, dar de pretutindeni, =i asupra romantismului acestuia a venit *clasicismul, atitudinea obiectiv[* a lui Co=buc, *cu]nl[turarea oric[rui element personal*. A reconstitui via\a sentimental[a lui Co=buc dup[operele lui este cu des[v`r=-ire imposibil, pe c`nd fiecare faz[din via\a sentimental[a lui Eminescu se]ntrevede]n opera lui. Influen\ a clasicismului care se ridic[din nou]n noua genera\ie, aceasta se]nt`lne=te =i la d`nsul, dar poezia aceasta f[cut[dintr-un amestec de \[r[nism de grani\[din Ardeal, de influen\[clasic[german[, p[truns[prin =coal[, nu este o poezie de circula\ie general[rom`neasc[, cum nu era o poezie de circula\ie general[rom`neasc[cea de la Bucure=ti. Co=buc a fost introdus, decretat; societatea noastr[a trebuit s[-] accepte, pentru c[a=a spusese criticul cu hot[r`ri]nc[nediscutabile, dar p[trunderea]n via\ a]ns[=i a societ[\ii, aceasta nu s-a]nt`mplat. Co=buc nici n-a avut imitator la noi. +i fondul =i forma sunt prea complicate, cer prea mult[munc[, un devotament de care lumea de aici nu era capabil[.

Dar mai t`rziu, sub influen\ a noului romantism, a modernismului unguresc, hot[r`ta influen\[a acestui modernism unguresc cu tendin\ e sociale, cu pornire aprig[c[tre lupt[, dar]n acela=i timp f[r[ca lupta aceasta s[aib[caracterul precis al luptei

a=a cum se înfășează în poezia lui Coșbuc, ci cu nemulțumiri, cu sfidarea societății, cu porniri către un viitor nelămurit, cu iubire pentru clasa de jos înainte de toate, pentru țărani, pentru femeia cu copilul înfășurat în mintean, cu scene dintre acelea muncite și dureroase din viața celor de jos, apare poezia dlui Goga, care pe urmă a răsunat aici și a avut contact cu poezia de la *Sămănătorul*. Cu toate acestea pornirea luptătoare, bătăioasă, care se manifestă în activitatea politică a dlui Goga, în paginile de proză pe care le dădea prin publicațiile ardeleni, vin iar și într-un alt mediu decât mediul de aici. El a fost primit aici și înlesnit mai mult decât Coșbuc pentru că a căzut într-un moment de criză, și multe din pornirile sale corespundeau pornirilor de dincoace. A căzut în mediul acela de chinuire pentru idealul românesc, și a fost unul dintre aceia care s-au purtat mai tare de acest zbucium. Dar mai mult tendința sa decât forma sa, tendința care a fost la început mai limpede, dar și după aceea o tendință generală românească, i-a cătigat un loc în literatura de aici.

Când în Bucovina — pentru a trece la acest mic poem românesc — am încercat cineva a scrie, a fost unul pe care o carieră politică, strălucită începută, terminată tragic, l-a rupt din domeniul literaturii, deși putea aici, ca și dincolo, să dea lucruri mari. George Popovici a fost conducătorul unei întregi generații, și dispariția-i a fost dureros resimțită de toată vremea lui. Sub pseudonimul Robeanu el a scris balade. Și ca aspect fizic Popovici era un coborâtor bălan al arcașilor lui Ștefan cel Mare. Dar asupra lui a venit falimentul politic, iar după aezarea aici, sinuciderea în nu știu ce hotel pierdut din fundul Maramureșului, pierzându-se acela care mai mult decât alții ar fi putut da, la el acasă, lucruri mari în literatura românească.

Apoi, când alt scriitor din Bucovina, Teliman, a încercat ceva, a fost doar un fel de glumă de foileton din *Neue Freie Presse* adaptat

pentru mediul cern[u]ean. Se vede gustul de Viena, fumul gros de \igar[al unei cafenele germano-evreie=ti din capitala Bucovinei. Ce nu ar fi putut ie=i din via\ a \[r]neasc[a Bucovinei, din C`mpulungul admirabil! Altceva dec`t numai adunarea de doine =i de poezii populare a preotului Simion Florea Marian, membru al Academiei Rom`ne, om foarte merituos, dar care nu era dec`t un adun[tor de lucruri pe care i le oferea poporul.

+i, atuncea, *era o necesitate ca noua genera\ie de aici s[]ndeplina-seasc[dou[condi\ii pentru a]nl[tura anumite imita\ii f[r] nici o valoare literar[, anumite copieri de servi ai literaturii apusene, ceea ce a revenit pe urm[, din nenorocire.*

Dar *S[m/n]torul* a pornit pe calea oficial[de organ al Casei =colilor pentru cultivarea poporului =i r[sp`ndirea de idei morale, nu ca s[]nnoiasc[literatura rom`neasc[=i s[creeze un curent.]n mi=carea aceasta nu se poate vorbi de o revist[creat[de la]nceput, liber, de Vlahu\ =i de Co=buc, care, dealfel, nu se puteau]n\elege mult timp]ntre d`n=ii: unul eminescian, iar celalt un t`n[r ardelean care venea cu ciocanul lui Vulcan ca s[sf[r`me st`nca aspr[a limbii rom`ne=ti din \inuturile n[s[udene; unul bl`nd, f[r] unghiuri ascu\ite, sentimental, melancolic, celalt fr[m`ntat]mpreun[cu argila =i piatra amestecat[cu d`nsa, cu primejdia de a=i zg`ria m`inile, de a amesteca s`ngele s[u]n pasta care ar rezulta din aceast[trud[. Nu se putea ca oamenii ace=tia s[mearg[]mpreun[, c[tre o \int[comun[. Revista a fost deci la]nceput o simpl[crea\iune de birou pentru a se da premii =colare. Dup[aceea numai *S[m/n]torul*, p[r]sit de fondatori, a trecut]n m`na lui Ilarie Chendi, un foarte bun polemist, dar care nu avea principii literare, nu avea o estetic[a sa, ci se]ndrepta, din simpatie sau antipatie, c[tre un scriitor sau c[tre altul, astfel c[acel care fusese mare scriitor azi putea s[scad[mai t`rziu din cauza unei schimb[ri]n leg[turile sale cu Chendi. A=a]nc`t, c`nd *S[m/n]torul* a ap[rut ca organ de lupt[, a fost o]nt`mplare faptul

că poetul, căntăre dulce de vremi noi, Iosif, și Chendi mi s-au adresat mie.

Revista aceasta se impunea de la sine: era o necesitate a societății române-ti. Și de ce era o necesitate a societății române-ti? De o parte fiindcă generația nouă, care se ivește pe atunci, pe la 1890, era deosebită, prin toată pregătirea ei, prin toată educația ei, de generația precedentă. Cred că asupra lucrului acestuia nu s-a atras îndeajuns atenția. Și motivul acestei deosebiri îl arăt.

În afară de Caragiale, care nu învâșase în străinătate, dar citise multă literatură franceză și cu multă alegere și era influențat de multe ori de altă literatură decât de cea curentă, spiritul său clasic ducându-l către crâșă care aveau ele însele acest caracter clasic¹, Vlahuț, fără a fi mers în străinătate, era și el sub influența literaturii franceze din vremea sa, iar, în ceea ce privește pe Delavrancea, acesta făcuse studii de drept la Paris, așa încât în el este fără îndoială influența literaturii franceze de atunci. Deci, Caragiale nu învâșase, în înlesul nostru al cuvântului, la nici o coală. Vlahuț învâșase, făcuse liceul și câțiva ani de drept, mi se pare fără a lua licența, care de altfel se căpăta foarte ușor pe vremea aceea, iar Delavrancea fusese trimis de timpuriu în străinătate: nici unul dintr-înșii nu era produsul colii române-ti complete, al colii române-ti definitive.

Dar liceul vechi a creat un anumit tip de spirit. Pe lângă foarte multe lucruri inutile, pe lângă foarte multă oboseală înainte de vreme, pe lângă enciclopedia strivitoare, care sunt defectele acestui învățământ — și câte forșe suflete-ti nu s-au prădit din cauza relei organizări care durează și până acum în acest blestemat învățământ secundar! — coala făcută la noi, într-o formă care era oarecum definitivă, a dat o generație care a primit de la acest

¹ Era, de pildă, un cititor al lui Töpffer, scriitorul genevez, care are lucruri foarte frumoase: este un spirit de Geneva deosebit de spiritul de Paris.

organism al =colii un anume caracter: ochiul atent asupra vie\ii de aici, con=tiin\va]n r`ndul]nt[i a acestei vie\i rom`ne=ti, o leg[tur[, cu voie sau f[r[voie, de o dorea sau nu profesorul, dar o leg[tur[cu realit\ile de aici. Literatura cea nou[este acuma a *absolven\ilor de liceu*.

Dl Mihai Sadoveanu a terminat clasa a VII-a, mi se pare,]ntr-un liceu din Moldova de Sus, G`rleanu, =coala militar[din Ia=i, Sandu Aldea o =coal[de agricultur[: lua\i pe fiecare din acei care s-au manifestat la *S[m/n/torul* =i ve\i vedea c[sunt absolven\i ai acestui]nv[\[m`nt integral, aici,]n Vechiul Regat.

Se citea =i literatur[str[in[, dar literatura aceasta str[in[nu mai avea, f[r[]ndoial[, prin anii]n care s-a format acest[genera\ie, marea putere de sugestie pe care o avuse pe vremuri. Erau,]n Apus, scriitori la mod[, nu mai erau scriitori mari, care s[cucereasc[sufletul]ntreg. Nem\=te se =tia foarte pu\in, engleze=te, italiene=te nici vorb[; cultur[clasic[era at`ta c`t[putea s-o aib[un om care]nv[\ase s[decline]n latine=te =i]n grece=te, a=a c[, pe vremea aceea, r[m`ne singur[putin\va influen\ei din partea literaturii franceze contemporane. Era]ns[epoca dec[derii naturalismului, =i epoca aceasta nu a putut da ceva s[prind[]ntreg sufletul unei genera\ii. Oamenii au fost de aceea originali: din cauza]nv[\[m`ntului, c`t =i din lipsa unei alte literaturi care s[domine.

Dintre to\i cei care au fost la *S[m/n/torul*, sau, mai t`rziu, cu sau f[r[voia lor, au fost alipi\i de acest[mi=care, unul singur a fost influen\at de o singur[literatur[str[in[, care atunci putea sugera: este dl Sadoveanu, care, la]nceputul carierei sale, s-a inspirat din literatura ruseasc[tradus[pe vremea aceea, gra\ie enormei propagande pe care i-o f[cuse,]ntr-un stil a=a de cuceritor; Melchior de Voguë. Dup[*Le roman russe* al acestuia, literatura ruseasc[s-a citit foarte mult]n str[in[tate, mai mult, prin traduceri franceze aiurea, dec`t]n Fran\va]ns[=i. Scenele acelea de cazaci

prin Basarabia ale dlui Sadoveanu, cu oarecare potrivire misterioasă []ntre om =i natura]nconjur[toare, vin f[r]ndoial[din astfel de lecturi.¹

]n generația aceasta nu este nici un singur scriitor care să plece]ntr-adev[r numai de la sat, =i, chiar dac[unii erau originari de acolo, nu mai este contactul direct cu satul, contact care durează []n Ardeal, dar dincoace nu.

Dacă ar fi fost numai atât, nu s-ar fi simțit]ns[nevoia de a se deschide un nou capitol]n istoria literaturii române-ti, capitol care va răm[nea, cu toate acuș[rile totale]ntemeiate =i atât de p[timă=e care se]ndreapt[]mpotriva unei mișc[ri literare de pe urma c[reia sufletul românesc a c[știgat. Dar a mai fost ceva: *s-a simțit nevoia ca literatura să servească drept instrument de luptă pentru scopurile supreme ale unui popor.* +tiu că se joacă anume oameni cu „confuzia]ntre literatura estetică =i literatura care nu urmărește nimic decât scopuri care nu sunt estetice“. Ori=ice literatur[,]ntrebuințat[pentru ori=ice scop, tr[iește numai c[nd cuprinde elemente estetice. Nu este cu puțin\ o alegere pentru că să se zică: fac literatur[estetic[sau nu fac literatur[estetic[. Ba se poate]nt[empla că acela care zice: eu fac literatur[cultural[să fac[de fapt o literatur[estetică =i acela care pretinde să fac[literatur[estetic[să nu ajung[nici măcar la o literatur[cultural[, fiindcă aici totul at[rn[de la puterile ascunse din[untru: acelea nu cresc =i nu scad după socotelile abstracte ale oamenilor care scriu. Este o foarte frumoasă bucată a lui Longfellow, pe care am tradus-o acum vreo patruzeci de ani care se ispr[vește așa: „el trebuie să se supui, c[nd]ngerul]i zice: scrie!“ Poetul american

¹ Eu =tiu ce se citea pe vremea aceea, pe vremea c[nd generația mea se forma: libr[ria noastră prezenta pe Alphonse Daudet,]n *Tartarin de Tarascon*, o literatur[care nu putea influența nici]ntr-un fel, pe Bourget,]n criticile sale,]n *Încerc[ri de psihologie contemporană* =i]n primul său roman, *Cosmopolis*, =i ceva din literatura rusească.

=tia foarte bine de unde porne=te adev[rata literatur[. +i aceasta e o acuza\ie a pseudo-criticii interesate =i pasionate. De fapt nimeni, la *S[m/n/torul*, nu a spus s[se neglijeze literatura estetic[, fiindc[era inutil s-o spui unui scriitor de chemare, dup[cum ar fi fost inutil s[i-o recomanzi, pentru c[, dac[era]n adev[r un scriitor de chemare, o punea el f[r[de nici un fel de teorie.

De fapt to\i oamenii ace=tia aduna\i]n jurul revistei, cu temperament deosebite — calmul temperament vis[tor, simplitatea at`t de atr[g[toare a lui Iosif, cu temperamentul liric al povestitorului G`rleanu, cu firea puternic[, epic[, neconținut produc[toare, a dlui Sadoveanu — to\i ace=tia, pe l`ng[care]ncepuse a se ralia at`t de sub\irele observator al lucrurilor, me=terul descoperitor al resorturilor secrete ale fiin\ei omene=ti, delicatul]nf[\i=tor al p[r\ilor celor mai ascunse din sufletul omenesc, care este dl B[rtescu-Voine=ti, plecat de la *Convorbirile literare*, pentru a se ad[ugi, m[car lateral, mi=c[rii acesteia noi, nu]n\elegeau s[sacrifice nimic din chemarea lor]n literatur[]n acela=i timp c`nd se supuneau chem[rii lor sociale =i na\ionale.

Era nevoie de o literatur[care s[creeze un suflet unui popor care ajunsese a nu mai avea suflet de pe urma celui mai josnic politicianism. Era nevoie de o adev[rat[, mare =i binecuv`ntat[revolu\ie, care aceea nu se face cu strig[te de revolt[, cu arma]n m`n[, ci]n sufletul omenesc. A fost atunci o]ns[n[to=ire printr-o literatur[de realit[\i na\ionale asupra c[rora puteau s[picure =i lacrimile sufletelor celor mai duioase, dar]nainte de toate o literatur[de „cuvinte adev[rate“. Nimic nu inspir[mai mult literatura unui popor dec`t realitatea na\ional[v[zut[cum trebuie.

+i, f[r[nici un fel de reclam[teoretic[, f[r[nici un fel de leg[tur[interesat[, f[r[nici un fel de comercializare a acestei literaturi, s-a ajuns ca literatura acestei genera\ii a Vechiului Regat s[se lege de la sine cu literatura care se f[cea dincolo. *Luceaf[rul*, ap[rut la Budapesta, cam]n acela=i timp cu foaia lui Gheorghe Tofan]n Bucovina, au mers de la sine al[turi cu *S[m/n/torul*.

Pentru [nt[ia oar[]n dezvoltarea literaturii române-ti, trei mi=c[ri, pornite din puncte diferite, s-au confundat de la sine pentru a alc[tui acela=i curent. Dl Goga, care scria la *Luceaf[rul* sub pseudonimul u=or de recunoscut de „Nicolae Otav[“, de la cele dint`i manifest[ri, a fost primit fr[ve-te de acei care reprezentau acela=i curent dincoace,]n Vechiul Regat. Iar,]n ce prive=te Bucovina, scriitorii de acolo,]mpreun[cu dl Ioan Nistor,]nviator al trecutului, =i at`ia al`ii, au venit de la sine]n mi=carea aceasta nou[.

Mi=carea deci nu este numai a *S[m[n[torului*, ci *general[rom`neasc[*. *S[m[n[torul*]nseamn[una din]nf[`i=[rile ei, cea de la Bucure=ti. C`nd *S[m[n[torul* a pierdut direc`ia de la]nceput =i, pe urm[, a disp[rut, alte reviste au continuat]n acela=i spirit, necesar.]n *Via`a rom`neasc[* de la Ia=i, care reprezenta curentul de st`nga al partidului liberal, hr[]nind ambi`iile unora, cu contribu`ii silitate ale tuturor clubi=tilor,]n *Via`a rom`neasc[*, zic, a trecut, cu voie sau f[r] voie, peste direc`iile impuse de un anumit politicianism, ceva din spiritul s[m[n[toresc. C[nu-l exprim[dl]br[ileanu]n domeniul criticii române-ti, aceasta e altceva: eu vorbesc, nu de profesorii de literatur[, f[r] talent literar sau f[r] talent de vorb[, ci de colaboratorii literari ai acestei reviste.

Dar la mi=carea aceasta Ardealul a dat elemente extrem de pre`ioase, pe care numai o neglijare condamabil[le scoate]n afar[de interesul =i de preocup`iile actuale ale criticii române-ti: este vorba de p[rintele Ioan Ag`rbiceanu. Via`a de sat din Ardeal, a=a cum este,]n toate lucrurile ei bune, ca =i]n toate ascunzi=urile cele mai ad`nci ale acestor suflete de acolo, numai]n aparen`[primitive, dar capabile de o nesf`r=it[putere de sim`ire =i de cugetare, va tr[]n opera aceasta, foarte]ntins[, a dlui Ag`rbiceanu. Dar to`i aceia care doresc numaidec`t fraza de efect, cuv`ntul neobi=nuit, leg[tura de vorbe care s[scapere, aceia care a=teapt[]n fiecare moment s[se deschid[cerurile pentru a se ivi o nou[releva`ie literar[, blaza`ii =i este`ii, care iau]n m`n[un sceptru de critic, pe care te]ntrebi cine li l-a h[r]zit, fire=te se

dau]n l[turi cu despre\]naintea lui. I se face astfel o foarte mare nedreptate =i va veni vremea c`nd se va cunoa=te c`t de mult datorim adev[ratului continuator al lui Slavici]n regiunile acestea ardelenene. Este la el o bog[\ie de suflet, o puritate moral[, care nu predic[, dar care se simte din fiecare pagin[, at`t de f[r[pereche,]nc`t el este =i va continua s[fie pentru cititorii lui, care sunt]nc[destul de numero=i — c[ci nu criticii citesc, ci aceia care nu citesc pe critici — scriitorul cel mai de seam[al poporului rom`nesc din aceast[regiune.

O literatur[s[n[toas[, inspir`ndu-se de la realitatea na\ional[, tinz`nd la solu\ii de care poporul rom`nesc avea nevoie]n acel moment, deloc indiferent[pentru latura estetic[, cu des[v`r=ire capabil[de a se pune]n curent cu tot ceea ce reprezint[literatura apusean[de pe acea vreme, aceasta a fost *S[m/n[torul*. El n-a f[cut altceva dec`t s[spuie: inspira\i-v[de la literatura occidental[, inspira\i-v[de la literatura clasic[, dar nu v[robi\i de la literatura momentului care trece. Acestea s-au spus, acestea *le-am* spus. Interzicerea a fost numai pentru literatura de mod[, de export, a Parisului, iar nu pentru marea literatur[universal[. Literatura str`ns legat[de p[m`ntul unde era]nr[d[cinat[, dar tr[ind]n acela=i timp din toat[atmosfera timpului, capabil[, prin urmare, de a=i]nsu=i tot ce era s[n[tos =i viu]n inspira\ia general[a aceluia timp, literatura reprezentat[de oameni al c[ror talent nu a avut nevoie de o teorie estetic[, nici de lupte personale pentru a se impune, aceasta era literatura care]n pragul r[zboiului de unitate na\ional[a creat sufletul rom`nesc.

Iar, c`t despre ce a venit pe urm[, vremea nu a sosit]nc[pentru a se fixa ranguri, dar este ceasul al unsprezecelea pentru a chema la ordine literatura aceasta, care a uitat con=tiin\ a datoriilor sale, morale =i na\ionale, a c[ror observare nu exclude suprema datorie estetic[, ci, dimpotriv[, o cuprinde.

APRECIERI

Poziția criticii la sfârșitul veacului trecut se caracterizează prin lupta criticii „tiințifice” a lui C. Dobrogeanu-Gherea împotriva criticii estetice a lui T. Maiorescu: tot ceea ce, cu o disciplină intelectuală atât de sigură, separase și precizase Maiorescu, fusese dezgrădit de criticul socialist; arta a cunoscut, astfel, proclamarea primatului tendințelor moralizatoare și al idealurilor sociale. Prin renașterea misticismului național de la începutul veacului, conceptul estetic a fost invadat și de ideea națională; fuziunea eticului constituie, astfel, formula criticii simonistice și poporaniste.

Poziția criticii lui N. Iorga se precizează, așadar, mai întâi prin confuzia eticului cu esteticul, înglobând apoi și confuzia etnicului, adică luarea în considerare a artei numai prin raportul ei față de „popor” și al ideii naționale; eticul nu e privit în sine ca o necesitate pură a conștiinței morale, ci prin calitatea sa practică, fie de a înnobila poporul, fie de a-l reprezenta în notele sale specifice mai bine pstrate în războaie.

Dominată de ideea națională, de obligația literaturii de a se valorifica prin caractere specifice mai pure la războaie, receptivitatea criticului față de valorile estetice ale literaturii contemporane străine, în genere, nu putea fi decât limitată pe motive etice; ea a devenit însă și mai limitată față de noua literatură franceză, pe care o credea în descompunere.

În simbolism, de pildă, el a vădit o „deșănare a minților” și o „arlatanie”. „A-a-numitul simbolism, susținea el, cu o convingere netă, întrucât nu e cu tine în afară, o înelatorie, ori un mijloc de parvenire literară, nu e decât o modă”. „Simbolism, s-pun literar care nu cură”. Iată termenii cu care era tratată poezia lui Baudelaire, Verlaine, Henri de Régnier, Verhaeren, Moréas, Laforgue, Rimbaud, ce a revoluționat întreaga literatură europeană, singura revoluție poetică pornită din Franța; și cu acești termeni — „literatură infamă, excrocherie literară, mină deșănate, arlatanie, literatură de

Pantelimon“ — se exprima N. Iorga =i despre literatura scriitorilor ce au fixat la noi sensibilitatea poeziei contemporane. I-a fost dat, a=adar, acestui om de o rar[bog[\\ie spiritual[=i erudi\\ie literar[, de un mare talent oratoric, s[se arate ne\\n\\eleg[tor fa\\ de noua sensibilitate ce se preg[tea, de sensibilitatea estetic[, f[r[contingen\\e etice sau morale, ci de sine st[t[toare; i-a fost dat, prin urmare, acestui director de sensibilitate na\\ional[, s[devin[, mai]nt[i prin ac\\iunea pozitiv[a mi=c[rii s[m[n[toriste, interesant[desigur =i estetice=te, dar reac\\ionar[prin ideologie, =i apoi prin ac\\iunea sa negativ[de tribun iritat de prefacerile vremii; i-a fost dat, spunem, s[devin[un du=man al dezvolt[rii fire=ti a literaturii neamului s[u.

Cu o receptivitate estetic[at`t de limitat[, ne r[m`ne s[vorbim =i de valoarea instrumentului s[u critic. Confuzia eticului, etnicului =i esteticului a r[spuns, desigur, unui temperament mai mult social dec`t estetic, dar a r[spuns =i nevoii de certitudine; divers perceput dup[capacitatea estetic[a individului, evoluabil]n]nsu=i conceptul s[u, fenomenul pur estetic =i deci critica estetic[nu ofer[o indiscutabil[baz[=tiin\\ific[; numai prin]nglobarea eticului =i etnicului]n estetic putem p[=i pe un teren mai sigur; no\\iuni mult mai precise, moralul =i imoralul, folositorul =i nefolositorul, socialul =i antisocialul cad]n sfera bunului-sim\\; certitudinea ia deci locul controversii. Unui temperament categoric =i]nsetat de toate certitudinile nu-i putea conveni critica estetic[,]n care incertitudinea =i nuan\\a sunt condi\\iuni de existen\\[, ci o critic[dominat[de principii etice sau na\\ionale indiscutabile ce-i ofereau un instrument de o mai mare precizie =i o orientare dogmatic[.

]ntrebuin\\area unui instrument critic at`t de nesigur, c`nd se aplic[]n domeniul estetic, i-ar fi ridicat oric[rui critic literar autoritatea necesar[; nu]ns[lui N. Iorga, care reprezint[personalitatea cultural[cea mai cov`r=itoare a acestui]nceput de veac. Nu e vorba numai de =tiin\\ =i de activitate multilateral[, ci de]ns[=i personalitatea lui de animator al con=tiin\\ei na\\ionale, de creator de valori, personalitate impresionant[=i prin puterea convingerii mistice =i prin mijloacele ei de expresie. Cei dou[zeci =i cinci de ani]ncheia\\i de la ac\\iunea *S[m[n[torului* au =ters interesul multora dintre problemele discutate, f[r[s[aib[vreo influen\\[asupra for\\ei emo\\ionale a articolelor]nse=i. N. Iorga, trece,]n genere, ca un scriitor prolix =i f[r[sim\\ul arhitectonic: =i este]n c[r\\ile sale de erudi\\ie,]n care am[nuntul invadeaz[ideea,]n c[r\\ile sale pasionale, el are]ns[o inegalat[putere de contagiune.

Mulți l-au întrecut prin sobrietate, prin echilibru, prin eleganță; nimeni nu l-a ajuns însă în câmpul dur al pasiunii: lava incandescentă a prozei sale apostolice nu s-a stins nici până azi și probabil nu se va stinge, atâta timp cât vor exista ochi care să se plece peste paginile trecutului. În acest scop puterea explozivă a temperamentului e ajutată de mijloace literare unice; ironie, vervă, susținut până în cele mai îndepărtate ramificații, patetismul, invectiva, suflul puternic al unei singure idei iraționale se leagă în personalitatea lui literară sub forma atitudinii pamfletare. Nu e vorba de violență verbală cu care criticul a însăngerat tot ce nu intra în sfera receptivității sale, ci de nota specifică a personalității sale pasionale de a izola, de a mări și de a diforma, de a trece, prin urmare, peste realitatea imediată pentru a o proiecta sub forma unei realități superioare; sub pană sa înflăcărată, cele mai comune idei iau forme apocaliptice. Cu mai multă pondere în stabilirea raporturilor, cu mai mult simăl nuanțelor și, mai ales, cu mai multă receptivitate estetică el n-ar fi fost decât un critic literar cu o acțiune circumscrisă la un public limitat și n-ar fi devenit cel mai mare pamfletar naționalist și animator al conștiinței naționale [...].

Eugen LOVINESCU, 2. *Critica scriitorilor. N. Iorga*, în *Scrieri*, vol. 6, *Istoria literaturii române contemporane, 1900—1937*, Ediție de Eugen Simion, Editura Minerva, București 1975, p. 17—22.

În activitatea atât de diversă [...] volumele memorialistice — de la 5 volume de *Memorii* cu material simplu, neliterarizat, până la cele trei de *Oameni care au fost și celelalte trei din O viață de om, a-a cum a fost* — sunt, credem, opere ce vor rămâne mai neatrinse de dintele timpului. După cum am mai spus, mulți l-au întrecut pe N. Iorga prin calitățile de cumpănire și sobrietate, dar nimeni nu l-a ajuns prin forța pasiunii dezlănțuită ca o erupție vulcanică. Puterea explozivă a unui temperament de uragan se susține până în cele mai îndepărtate ramificații, prin patetism, invectivă, suflul năvalnic al unei singure idei iraționale, izolat, mărit, deformat, trecând peste realitatea imediată sub forma unei realități superioare.

Eugen LOVINESCU, 2. *Scriitorismul și poporanismul moldovean. N. Iorga*, în *Scrieri*, vol. 6, *Istoria literaturii române contemporane, 1900—1937*, Editura Minerva, București, 1975, p. 209—210.

Cine nu l-a ascultat niciodat[pe N. Iorga (a fost un orator extraordinar, imposibil de transcris) cu greu]=i va face o idee just[de opera lui. Activitatea istoric[]n care intr[=i foarte mult[jurnalistic[este enorm[=i numai la]ndem`na speciali=tilor. Ace=tia obi=nuiesc]nc[de mult s[t]g[duiasc] valoarea =tiin\ific[a istoricului sub cuv`nt de erori, neglijen\e. Totu=i, sub raport „=tiin\ific“, obiec\ia e nedreapt[. Erorile lui Iorga [...] sunt ne]nsemnate fa\ de uria=ul material adunat =i de soliditatea global[a monografiilor lui. Nu este ramur[a istoriei]n care N. Iorga s[nu fi alc[tuit sinteze capitale. El \ine piept ca specialist total unei sumedenii de speciali=ti unilaterali. Se schimb[chestiunea c`nd e vorba de valoarea literar[a operei lui istorice =i se poate pune]ntrebarea]ngrijorat[dac[este vreo carte care, fie prin construc\ia ei, fie prin idei, s[r[m`n]. R[spunsul principal e negativ. N. Iorga era un stilist original, pun`nd personalitate =i pigment polemic]n catalogele de nume,]n uscatele r[sturn]ri de fi=e cronologice. El reprezint[un tip anacronic de diac, de]ntocmitor de letopise\e pe baza unei cantit[\i uria=e de izvoade. }n materie literar[, gustul s[u e refractar oric[rei literaturi de o c`t de relativ[complica\ie. Descoperirile sale de scriitori =i listele de „c[r\i bune“ au fost scandalul vie\ii acestui om totu=i de geniu, comparabil cu Voltaire, prin personalitate. Tot ce este mai valabil]n literatura noastr[a fost vestejit de acest ne]n\eleg[tor,]n numele unei injuste „respectabilit[\i“. }n memorii =i]n articole de jurnal N. Iorga a risipit foarte mult talent, re]nviind tehnica cronicii neculciene, cu v[iet[r]ile, imprecaviile =i violen\ele ei biblice. F[r[a fi un portretist plastic, el izbutea s[sugereze prezen\ta cuiva, prin imagini sau scurte defini\ii pline de umoare. „Cald =i frig — scria el despre Titu Maiorescu pe care nu l-a putut suferi — nu i-a fost nim[nui l`ng[d`nsul. A trecut printre oameni,]ntrebuin`ndu-i, de multe ori, despre\uindu-i]n tain[, totdeauna. El]nsu=i trebuie s[=i fi fost indiferent sie=i“.

Georghe C{LINESCU, *N. Iorga]n Opere*, vol. 15, *Istoria literaturii rom`ne, Compendiu*, Editura Minerva, Bucure=ti, 1979, p. 312—313.

Seriile mai noi, din motive pe care va avea s[le determine mai degrab[istoricul =i sociologul, sunt prea pu\in preocupate de problema crea\iunii. Politicul le absoarbe. De aceea literatura recent[nu=i g[se=te ra\iunea]n

sine ci în pozițiile ideologice pe care le reprezintă, =i filosofii, c[ă]lăuze de spirite, sunt mai în stimă decât artiștii. Chiar =i filozofii se preuiesc nu în opera lor reală de gândire cât în acțiunea lor sugerătoare. N. Iorga, V. Părvan au fost prea puțin niște meditativi, iar Nae Ionescu, profesor de logică, n-a scris decât articole de jurnal. Apare deci acum specia filozofului mit. În N. Iorga se putea întrupa mitic (căci omul era cum nu se poate mai refractar ideilor generale) ideea unui stat arhaic cu instituții instinctuale, oroarea de înstrăinare, dacismul.

George Călinescu, *Noua generație. Filozofii* în *Opere*, vol. 15, *Istoria literaturii române, Compendiu*, Editura Minerva, București, 1979, p. 479.

Deși d. Iorga e numit de obicei „marele nostru istoric” =i chiar „apostolul neamului”, sunt foarte puțin aceia care s[ă] preuiască în dreapta sa valoare. [...]

De unde vine această urină de dispreț față de d. Iorga, care, în treacăt fie zic, este cel mai mare om de litere al veacului nostru? Din faptul însuși al extensiunii operei, din aceea că în această operă sunt reprezentate toate spețele scrisului. În chipul acesta oricine se crede competent să judece o anumită lucrare, generalizând apoi prin inducție. [...] D. Iorga are talent literar =i se =tie antipatia tuturor specialiștilor „=tiințifici” pentru acest lux al spiritului. Din talent vor deduce ei lipsa de fundament a lucrărilor sale. [...] ntinderea operei e =i o piedică pentru control. Nimeni n-a citit pe d. Iorga în toate lucrările fundamentale, încât orice afirmație rămasă tare pe nimicul din care a ieșit. Literatul nu iubește pe d. Iorga din principiu. Scriitorului român îi repugnă încă erudiția =i apoi este împotriva cumulului. Un critic trebuie să fie critic, un romancier, romancier, un istoric, istoric =i a=a mai departe. Literatul român trăiește încă o epocă de patriarhalitate literară, când în lipsa concurenței poate tiraniza. Am avut pe vremuri un singur poet, un singur prozator, un singur dramaturg, toți maeștri. Azi concursul sperie. Se mai vede vechiul vis de dominație în reclame: „cel mai de seamă romancier al generației, cea mai bună carte a anului, cel mai mare epic, cel mai mare analist”. Toți vor să fie unici. Opera literară a dlui Iorga n-a fost lăsată în umbră fiindcă n-ar fi avut merit. Trebuie să spunem verde: n-o cunoaște nimeni, n-a vrut

nimeni s[=tie de ea, dup[cum nimeni nu va voi s[=tie]nc[mult[vreme la noi de opera literar[a unui intelectual care nu e „scriitor de meserie“. Dar ce a stricat mai mult dlui Iorga e gazet[ria sa. D. Iorga e un mare orator =i un mare stilist. Fraza sa scris[, cu ramifica\ii lungi, impletite f[r[]ncurc[tur[, reproduce g`ndul vorbit. E o fraz[de clas[latin[, cu respira\ie larg[, cu un sim\ al mi=c[rii g`ndirii inimitabil. Articolul dlui Iorga cade]ns[sub ochii cititorului obi=nuit de gazete =i uneori ai adversarului politic. El]nt`mpin[ironii amare, revolta cet[\eanului onest fa\ de ceea ce nu]n\elege. Discreditul pe care]l arunc[fraza aceasta de mare cronicar a dlui Iorga se]ntinde de la sine asupra celeilalte activit[. +i d. Iorga r[m`ne astfel omul cu fraza lung[, ridicol[, care nu poate fi mai de isprav[, nici]n alte domenii. Reputa\ia unui om se \ine prin legend[, prin inaccesibilitatea profanului. [...] O calomnie superficial[r[m`ne, fiindc[nimeni n-are nici un interes s-o spulbere. [...] Istoricul nostru e un antijunimist, care n-are ochi critici dec`t pentru vorba „critic“. Articolele dlui Iorga sunt pornite toate din simpatie pentru faptele care mi=c[inima =i din antipatie pentru criticism. Pe acest fond pasional =i-a aruncat marele s[u stil. Mai pu\in[portretistic[, pu\in[caracterizare, dar]mbr[\i=are =i izgonire. [...]

D. Iorga nu e propriu-zis un ironic, sufletul s[u e prea n[v]litor ca s[poat[p[stra onctuzitatea mali\iei, dar e un maestru al m`niei denun\[toare =i al dispre\ului. [...]

A scrie fraza cea mai savant[, cea mai apt[de a fi descompus[]n clasa de retoric[=i studiat[=i totu=i a]nl[tura orice miros de stil,]ntr-at`ta expresia aceasta e forma fireasc[a rostogolirii g`ndurilor, iat[marele merit al dlui Iorga.

Georghe C{LINESCU, *N. Iorga: „Oameni care au fost“*,]n vol. *Ulysse*, Editura pentru Literatur[, Bucure=ti, 1967, p. 266, 267—268, 269—270.

Puternicul temperament de scriitor al lui Nicolae Iorga a primit]n sine =i a fructificat mai toate directivele stilistice ale veacului al XIX-lea. Reg[sim]n operele variate =i at`t de numeroase ale scriitorului,]nc`t o cuprindere integral[a lor reclam[studii preg[titoare pe care]nc[nu le avem, at`t directiva retoric[a scriitorilor militan\i dinaintea jum[t\ii veacului trecut,

c` t =i darul caracteriz[rii fizice =i morale a primilor reali-ti, c` t =i nota\ia plin[de culoare a peisajului =i a furnicarului uman din operele c[il[torilor romantici =i ale realismului artistic de mai t` rziu. Sinteza acestor]ndrum[ri este]ns[cu totul personal[,]nc` t o pagin[de-a lui Nicolae Iorga este un lucru absolut individual, imposibil de a fi confundat cu produsul altei pene, dus[, precum este, de valul clocotitor al unei mari tensiuni. Dac[atmosfera moral[]n care plute=te oricare din paginile lui B[lcescu este „cucernicia“, aceea a scrierilor lui Nicolae Iorga este „lupta“. Nu este r`nd desprins din opera acestuia, nu exist[vreo expresie a unei p[rieri sau a unei impresii oric` t de particulare, care s[nu fie ap[rat[sau c`=tigat[]mpotriva cuiva. [...] S-a spus c[Nicolae Iorga este un polemist =i, de fapt, oamenii =i lucrurile nu tr[iesc]n fantezia sa dec` t]n lumina atitudinii de simpatie sau, mai des, de]mpotrivire, pe care acestea i-o provoac[. Prin aceast[particularitate,]ntregul scris al lui Nicolae Iorga tr[ie=te]n atmosfera unui vibrant dramatism, care alc[tuie=te =i calitatea lui cu neputin\ de trecut cu vederea. Din punctul de vedere al istoriei literare, filia\ia unui astfel de temperament al lui Heliade-R[dulescu, al c[rui suflet clocotitor]i coloreaz[at` t de caracteristic opera, este un fapt evident, de=i ceea ce continu[s[=i separe este, al[turi de o decen\ superiora[]n expresia sentimentelor de indignare =i revolt[, resursele unui talent net[g[duit superior.

Portretul omului fizic =i moral alc[tuiesc unul din sectoarele cele mai glorioase ale artei scriitorice-ti a lui N. Iorga. Notarea fizionomiei, a am[un-ului plastic sub care se adun[vaste semnifica\ii, revine de multe ori pana scriitorului. [...] Nenum[rate sunt,]n scrisul lui N.Iorga, aceste rapide fulger[ri care lumineaz[=i suprafava =i ad`ncimile. [...]

Nu numai omul =i via\va, dar =i peisajul prilejuiesc lui N. Iorga unele din paginile sale cele mai izbutite. Apropierea de Alecsandri este,]n aceast[privin\[, unul din rezultatele cele mai nea=teptate ale analizei literare. [...] Peisajul este construit din note misterioase, ca =i trecutul pe care t`n[rul studios]ncerca s[-] refac[din m[rturiile arhivelor =i din acele ale a=ez[rilor omene-ti. [...] Cu astfel de mijloace, se afirm[]n scrisul lui N. Iorga arta unui peisagist romantic, din descenden\va lui Chateaubriand.

S-a vorbit uneori despre N. Iorga ca despre un talent prin excelen\ retoric. +i, f[r]]ndoial[, atitudinea sa lupt[toare, apelul direct la ascult[tor, mul\imea digresiunilor pe care, f[r] =ov`ire, le prime=te]n scrisul s[u, sunt tot at`tea

modalit[ăți de manifestare ale unui temperament literar retoric. Dar dac[ă tehnica esențială a retoricii este amplificarea, dezvoltarea prin varierea aceluiași motiv, sunt multe cuvinte pentru a situa arta lui N. Iorga în alt sector decât al retoricii tradiționale. Căci ceea ce pare preocuparea statornică a acestui scriitor este mai mult tendința de a sili impresiile sale între întru-un spațiu relativ restrâns, decât aceea de a dezvolta. Metoda sa e mai mult sintetică, decât analitică. Chiar cu prilejul portretisticii lui N. Iorga, am remarcat rapiditatea elocventă a trăsăturii, marile efecte culese din scurp[rare]a de fulger a unei singure comparații sau metafore. În genul portretului rapid și al caracterizării morale concise, autorul *Oamenilor care au fost a serbat* unele din triumfurile sale scriitoricești cele mai de seamă. Dac[ă acum analizăm structura perioadelor sale, este cu neputință a nu observa, în bogatele lor arborescențe, mai degrabă o preocupare de concentrare decât una de amplificare.

În largile perioade ale lui N. Iorga disting două tipuri. Cel dintâi este al perioadei care și dezvoltă curba ei ideologică între puncte foarte îndepărtate, încât sfârșitul perioadei ajunge la notații neașteptate și oarecum eterogene față de punctul de plecare. [...] Al doilea tip al perioadei iorghiste este acela care anină de firul unei propoziții principale sau al mai multor propoziții principale coordonate, propoziții secundare subordonate, acumulate parcă dintr-o nevoie de a nu lăsa să scape nimic din ceea ce se prezintă fantezic sau ideatic scriitorului. [...] A dori să spună numeroase lucruri într-un spațiu relativ limitat și a dori să nu lase nimic afară, din ceea ce poate spune, este îndoitul resort al tehnicii periodizante a lui N. Iorga. Acest amestec de sintetism și abundență este poate semnul cel mai izbitor al contribuției sale literare.

Portretul artistic al lui N. Iorga n-ar fi complet dac[ă n-am considera] în el pe moralistul furtiv de simțuri și maxime, în care lapidaritatea maioreșciană obține una din cele mai importante continuări ale sale și aceasta tocmai la acel artist al cuvântului care, în alte aspecte ale operei lui, ne cucerește prin abundență și densitate. [...] Portretul moral al omului încheiat din *Cugetările* lui Nicolae Iorga nu poate fi mângâietor pentru nimeni. [...] Pentru fapta umană creditoare nu există astfel răsplata, ci numai mângâierea singurătății și a regiștrii tale. Dar e poate cea mai înaltă consolare, și înăuntrul ei cine se dăruiește mai larg vieții, mai generos pentru că nici un preț nu o va plăti, mai nebunește

pentru că o va pierde mai ușor, acela o va afla mai întreg[și mai curat[pentru sine. E poate aceasta înv[ătura cea mai în[tritoare a *Cuget[rilor*, în formele acelei expresii pregnante, care, după Maiorescu, împinge cu un însemnat pas mai departe arta sentin[ei.

Tudor VIANU, *Nicolae Iorga*, în vol. *Arta prozatorilor români*, colec[ia „Patrimoniul”, Editura Minerva, București, 1981, p. 135, 136—137, 138, 140, 141, 142, 143, 148—149.

Rolul lui Nicolae Iorga în literatura noastră este unul din cele mai complexe și mai paradoxale. El a început să scrie în ultimul deceniu al veacului trecut, deci într-o vreme marantă, de respirație redusă a mediului nostru literar, fapt semnalat și de Sadoveanu în *Anii de ucenicie*, privind condițiile nefavorabile ale debutului său. Or, în acest mediu minor, Iorga este primul care, prin contrast, deschide o perspectivă largă, de mari realizări ambițioase. S-a spus, și pe bună dreptate, că la noi el se înscrie pe linia acelor spirite cuprinzătoare din secolul al XIX-lea care aspiră la sinteze vaste și la alcătuirii gigantice. Integrându-se în în[nouirea lor, Iorga înscrie totuși o mutație fundamentală, decise de funcțiunea intrinsecă în noul veac. El adaptează, adică, cu o vizibilă schimbare de accent, structura tipologică Eliade—Hasdeu la exigențele care vor fi specifice secolului nostru.

Între Iorga și născătorii săi amintii s-au interpus marile realizări literare rezultate din experiența „Junimii”, în primul rând poezia lui Eminescu. Asemenea rezultate au determinat la el o bază de încredere și de certitudine, care-i va dirija în alt sens aspirațiile, și anume în sensul lucrului efectiv. Că faptul apare conștient la el se desprinde din însuși natura limitelor ce le descoperea chiar la aceia pe a căror linie am spus că se situează. Recunoscând, bunăoară, geniul lui Hasdeu, precum și acel spirit cuprinzător în care lui nu-i displăcea să se regăsească, N. Iorga face totuși următoarea precizare în legătură cu născătorii săi: „în atâtea ramuri ale științei istorice și filologice el a fost un deschizător de cale, care, ce e drept, s-a mulțumit adesea să arate numai drumul”. Iorga, însă, vrea să întruchipeze nu numai un gest mare, ci și o realizare mare. Un Eliade sau un Hasdeu fac tentative de a acoperi un gol prin înălțimea saltului lor, de a egala un nivel european

pe care noi nu-l aveam. C`nd]ncepe s[scrie Nicolae Iorga, un asemenea gol se umpluse]n parte; exista acum o baz[de fapt[, de realizare efectiv[.]mprejurarea decide un]ndr[]ne paradox, legat de cazul s[u. Tocmai]n acel moment de caren\[, de orizonturi mici, a=a cum le-am v[]zut consemnate de Sadoveanu, a]nceput s[activeze omul care a scris poate cel mai mult de c`nd exist[scrisul omenesc la toate popoarele lumii. Prin aceasta, Iorga nu arat[numai o cale, ci d[acel exemplu unic de realizare,]n care spiritul rom`nesc atinge ultimele limite posibile ale exced[rii umane.

Faptul reclam[poate o precizare. Fecunditatea nu este numai un atribut cantitativ, ci,]n aceea=i m[]sur[, =i unul calitativ. Dac[se va analiza c`te o singur[pagin[din Ovidiu, din Lope de Vega, din Hugo, din Balzac, din Tolstoi, vor ap[rea — numai din aceast[limitat[sondare — toate indiciile care m[]rturisesc abunden[a scrisului la poe\ii =i la prozatorii respectivi. Atributele calitative sau structurale ale fecundit[]ii pot fi cuprinse]n debitul lexical,]n amploarea frazei,]n culoare,]n num[]rul mare al imaginilor =i reprezent[]rilor,]n rev[]rsarea con\inuturilor unul]ntr-altul =i, deci,]n bog[]via imens[a asocia\iilor =i digresiunilor. De aceea =i fecunditatea lui N. Iorga nu]nseamn[numai o umplere de mai multe pagini, ci =i o extindere nem[]surat[a viziunii =i a orizontului limitat din mediul debutului s[u. Acel fel de a vedea foarte de sus =i foarte de departe, pe care l-a surprins Tudor Vianu la Eminescu, se treze=te tumultuos =i la Nicolae Iorga din coordonatele m[]rginite =i s[]race ale vremii,]ntre\inut,]ns[, de amintirea str[]lucitelor realiz[]ri precedente. De aceea, omul care a scris cel mai mult din toate timpurile vine, printr-o asemenea contribu\ie, nu cu simpla aspira\ie de atingere a unui nivel, ca Eliade sau Hasdeu, ci cu un element excep\ional, unic]n lume, care tr[]deaz[noua ambi\ie a unei dep[]iri de limite pe plan universal. Aceasta va fi ambi\ia noului veac rom`nesc, c`nd =i-n alte domenii de art[se vor afirma un Enescu, un Br`ncu=i, un]uculescu.

De fapt,]n literatur[, veacul rom`nesc de care vorbim]ncepe abia]ntre cele dou[]r[]zboaie, c`nd unii scriitori, activi cu mult]nainte,]=i dau acum operele capitale, care constituiesc o efectiv[contribu\ie la literatura mondial[, c`nd apar *Ion* =i *R[]scoala*, c`nd apar *Fra\ii Jderi*, c`nd Argezi apare pentru prima dat[]n volum. Un concurs nefavorabil de]mprejur[]ri]i face,]ns[, numai pe pu\ini s[identifice]n Nicolae Iorga un precursor =i un prim model oficial al acestui elan de afirmare rom`neasc[]nc[de pe la sf`]ritul veacului

trecut. [...] Este adevărat că pe planul strict al istoriei literare, N. Iorga nu a fost decât indicatorul unor curente lipsite de vigoare și curând depășite; dar nu în poziția, ci în creația și mai cu seamă în mobilul mare al creației sale trebuie căutat valoarea omului. [...] De aceea, în nici un din realizările sale literare, Nicolae Iorga nu lasă impresia unui întreg epigon romantic. Dimpotrivă, el apare ca un mare liric al prozei, a cărui frază ne răsună încă în auz cu magistralele sale cadențe muzicale. [...]

În fața naturii, N. Iorga încearcă uneori vibrații atât de puternice și de personale, încât printr-un suflu nou întregii seculare frecventate de poezie. [...] Așa sunt acele „turme ce trec tăcute, cu mișcări line ca ale spicelor sub adiere”. Acest dinamism omogen, unificator, al vieții vegetalo-animale nu se pare a fi una din marile expresii personale ale artei lui Nicolae Iorga. [...]

Negre-ită lirismul lui Iorga nu se mărginește numai la natură, ci se extinde și la om. În amândouă cazurile, arta scriitorului ne dă prilejul să-i surprindem asociații cu totul noi, apropieri neașteptate de sensuri. Așa vorbește el odată de un „pustiu înverzit”, iar altă dată, cu privire la Treboniu Laurian, de o „limbă nebună”. Mai cu seamă când trebuie să cuprindă realități și idei complexe, arta lui Iorga se rezolvă în cele mai originale întreprinderi de antiteze. Tot cu privire la Treboniu Laurian el spune următoarele: „Piedestalul adevărat al monumentului său e greutatea ce a fost, în care și-a închis, și-a zidit viața, sulfetul — această mare și sfântă greutate”. Vedem, deci, că o greutate poate fi piedestal de monument și sfânt; și totuși, prin această strângere în nodare de imagini și de antiteze sensul devine mai direct inteligibil decât dacă s-ar fi exprimat demonstrativ în mai multe fraze. [...]

Dotat cu un bogat simț de observație, trecut totdeauna printr-o interpretare profund personală, Iorga nu se pare totuși dominat de aspectul pe care îl am consemnat la început, acela de mare temperament liric. Iar această latură dominantă culminează în lirismul rapsodic. N. Iorga este un avântat căntăreț al rii — al spațiului și al timpului ei. Aici se desprinde volumul său vizionar și marea sa forță stilistică în raport chiar cu unii din cei mai de seamă scriitori ai noastre din trecut. Puterea de dilatare, de extindere imensă a unei viziuni, și totuși de strângere concentrare a ei în vibrația zguduitoare a citorva cuvinte, închipuie una din înzestrările sale excepționale. [...] La noi, într-o asemenea proză, printr-un lirism rapsodic, numai Sadoveanu îl-a întrecut.

Acest om deosebit de complex este, în felul său, un prim și un ultim. Este

pe plan oficial primul om al noului veac rom`nesc, ale c[rui perspective de universalitate le anun\` =i le concretizeaz[cu anticipa\`ie]n propriile sale realiz[ri. Anun\[,]ns[, veacul prin atitudini =i coordonate stilistice mai vechi dec`t ale timpului s[u.]n acest[privin\` el apare =i ca un ultim. Este, poate, =i pe plan mondial, cel din urm[genial istoric-literar de tip romantic. Ambele str[luciri — a]nceputului =i a sf`r`sitului — se ciocnesc]ntr-o fulgerare unic[ce lumineaz[chipul acestui Ianus, deopotriv[de proeminent printre primi =i printre ultimi.

Edgar PAPU, *Nicolae Iorga scriitor*,]n vol. *Lumini perene*, Editura Eminescu, Bucure=ti, 1989, p. 189—190, 191, 192—193, 196, 197—198.

N. Iorga [...], autorul monumentalei *Istoriei a rom`nilor*]n zece volume (1936—1939), este =i autorul primei *Istoriei a literaturii rom`ne=ti de la origini p`n[]n 1934*,]n opt volume (1901—1934),]nceput[cu *Istoria literaturii rom`ne]n secolul al XVIII-lea, de la 1688 la 1821*, =i continuat[cu *Istoria literaturii religioase a rom`nilor p`n[]n 1688*,]n 1904, volume reeditate]n ordinea fireasc[]n 1925, 1928 =i 1933. *Istoria literaturii rom`ne=ti din veacul al XIX-lea*,]n trei volume (1907—1909), este precedat[de *Contribu\`ii la istoria literaturii rom`ne]n veacul al XVIII-lea* (1905) =i urmat[de *Istoria literaturii rom`ne=ti contemporane*,]n dou[volume, de la 1866 p`n[]n 1934. Sunt reluate aici cele dou[volume de *Schi\`e din literatura rom`n[* (1893) =i *Pagini de critic[din tinere\`e* (1921) la care pentru a avea imaginea complet[a criticului =i istoricului literar, trebuie s[ad[ug[m dou[volume de evoc[ri, *Oameni care au fost* (1911—1916) reeditate cu adaosul]n patru volume]ntre 1934 =i 1939, dou[volume de articole din *S[m/n]torul*, intitulate *O lupt[literar[* (1914—1916), *Istoria literaturilor romanice]n dezvoltarea =i leg[turile lor*, trei volume, din 1920, =i *Istoria literaturii rom`ne=ti, introducere sintetic[* (1929).

N. Iorga este un admirabil istoric al fenomenului literar v[zut]n context mai larg, cultural,]n func\`ie de evolu\`ia institu\`iilor, a dezvolt[rii social-politice, un restaurator ne]ntrecut al perioadei medievale =i al fazei de tranzi\`ie spre literatura modern[, dar un critic capricios =i de un gust incert, entuziast c`nd nu trebuie =i minimalizator c`nd nu te a=tep\`i, pe criterii extraestetice,

de obicei morale. Ca director al revistei *Sfîmîntorul*, ca și al altor publicații precum *Neamul românesc* sau *Cuget clar* (*Noul Sfîmîntorul*), a dus o campanie de legitimare a tradițiilor, a spiritului național, a valorilor istoriei, culturii și limbii române, dar și o luptă zadarnică împotriva inovațiilor, a pretenșivului decadentism simbolist împotriva oricărui influențe sau schimbări culturale [...]. [...]

Această literatură pe deasupra claselor, și în toate sub aspect moral și de exaltare a purității etnice, era absolută în mentalitatea criticului de calitate artistică [...]. [...]

Iorga a născut și poet și dramaturg. A publicat între 1893 și 1932 trei volume de poezii și între 1911 și 1940 treizeci de piese de teatru, în deosebi drame istorice, dar și mitologice, religioase, folclorice, câteva comedii [...].

Cugetări (1911), șapte volume de *Memorii* (1931—1939) și o extraordinară autobiografie în trei volume, *O viață de om așa cum a fost* (1934).

Alexandru PIRU, *N. Iorga*, în vol. *Istoria literaturii române*, Editura „Grai și suflet — Cultura Națională”, București, 1994, p. 147, 148.

Introducerea sintetică în *Istoria literaturii române-ti* de Nicolae Iorga, volum apărut în 1929 la București, este primul compediu de istorie literară românească, prima carte în care un istoric literar încearcă să definească în spațiul restrâns etapele și notele fundamentale ale literaturii române prin scrierile ei cei mai însemnați. Gestul lui va fi repetat mai târziu de G. Călinescu, care, după apariția în 1941 a mării *Istории a literaturii române de la origini până în prezent*, va da în 1945 și o mică istorie a literaturii române unde aceeași materie, tratată cu lux de amănunte în prima, este vădită din zbor și definită în formule sintetice. Compendiul lui G. Călinescu deschide calea către învelegerea istoriei celei mari. Aceeași este situația *Introducerii sintetice* pe care Nicolae Iorga o publică după notele stenografice luate la curs. Până la apariția ei, Nicolae Iorga publicase *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, (1904), *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (două volume, 1901, care vor fi reluate într-o ediție revizuită și pe alocuri „larg întregit”, cum zice autorul ei, în trei volume; *Istoria literaturii române-ti*, al cărei prim volum a apărut în 1925, al doilea în 1926 și al treilea în 1933).

Acestei prime p[ri] a istoriei literaturii rom`ne]i va fi ad[ugat[o alta (tot]n trei volume): *Istoria literaturii rom`ne-ti]n veacul al XIX-lea — de la 1821]nainte.]n leg[tur[cu dezvoltarea cultural[a neamului* (vol. I, 1907, vol. II, 1908, vol. III, 1909). Dac[recapitul[m vom constata c[Nicolae Iorga a dat =ase volume]n care st[cuprins[istoria literaturii rom`ne de la]nceputurile ei p`n[la sf`r=itul secolului XIX. Era cea mai impozant[tentativ[istoriografic[a vremii nu numai prin num[rul de pagini, peste dou[mii, ci =i prin calitatea informa\iei =i a interpret[rii. Ne afl[m, de fapt,]n fa\ a primei istorii monumentale a literaturii rom`ne pe care numai apari\ia ei]n volume separate a]mpiedicat-o s[fie tratat[ca atare. Alt[cauz[st[]n ecoul tip[ririi volumelor urm[toare, care =i propun s[aduc[la zi materia =i s[trateze despre literatura rom`n[la sf`r=itul secolului trecut =i]nceputul celui de al dou[zecilea, vreme]n care Nicolae Iorga s-a aflat]n primul plan al vie\ii literare, =i chiar despre literatura postbelic[. Continuarea s-a numit *Istoria literaturii rom`ne-ti contemporane* (vol. I, *C[utarea forme] — 1867—1890*, vol. II]n *c[utarea fondului — 1890—1934*). Cartea a trezit o vie reac\ie prin anacronismul judec[\ilor de valoare fa\ de literatura rom`n[modern[. G. C[linescu g[sea c[este „opera cea mai bizar[ce se poate]nchipui“, iar E. Lovinescu,]ntr-un lung capitol din *Titu Maiorescu =i posteritatea lui critic[*, selecteaz[gafele critice comise de Iorga, inten\ion`nd desigur s[compromit[pe autorul *Istoriei literaturii rom`ne-ti contemporane*. Valul de proteste care a]nt`mpinat aceast[istorie literar[— trebuie s[spunem c[scriitorii moderni caru au comentat *Istoria literaturii rom`ne-ti contemporane* n-au cru\at nici un mijloc care ar fi putut compromite tentativa lui Nicolae Iorga — n-a r[mas f[r[efect nici asupra celor precedente. Singur ca o fiin\[preistoric[printre oamenii acelu] veac, Nicolae Iorga nu =i-a putut salva opera de oprobriu.]n realitate, aceste ultime dou[volume]=i au interesul lor nedezmin\it ca segmente ale]ntregului cl[dit anterior =i judecate din interiorul acestei construc\ii ele au coeren\ a lor, lucru pe care nu erau dispu=i s[-] descopere adversarii istoricului, oameni de orientare estetic[modern[. A=a se face c[prima istorie monumental[a literaturii rom`ne care a]nceput prin a fi publicat[]n 1901 =i a fost terminat[]n 1934 nu s-a bucurat de considera\ia fireasc[. Nicolae Iorga nu =i-a reeditat]ntr-un singur volum masiv toate istoriile literare, literatura rom`n[r[m`n`nd s[mai a=tepte c`\iva ani, =apte, p`n[la apari\ia operei lui G. C[linescu, aceasta de orientare =i gust modern care]n cele din urm[s-a impus, de=i

multe din judecările ei de valoare, chiar spiritul întregii opere, au fost contestate și ele. Ca și istoria literaturii lui Nicolae Iorga, și cea scrisă de G. Călinescu a întămpinat o furibundă campanie de presă. Dacă față de lucrarea lui Iorga a reacționat mai ales tabloul modernist, în cazul *Istoriei literaturii române de la origini până în prezent* replici au venit din toate taberele, și surprinzător, multe au venit și din rândurile scriitorilor de orientare modernă. Marile întreprinderi tulburătoare întotdeauna spiritele.

Care este locul „Introducerii sintetice” în irul de volume ale „Istoriei literaturii române-ti”? Cartea începe cu *Crearea limbii literare și se sfârșește cu Noua orientare a tineretului de la 1900*, fiind deci un compendiu global, cum este cel al lui G. Călinescu. A citi *Introducerea sintetică* ca pe o sinteză a literaturii române de la începuturi până în 1934, data la care se încheie istoria literară scrisă de Nicolae Iorga, nu este posibil. *Introducerea sintetică* este sinteza primelor șase volume ale seriei și locul ei firesc în irul lor românesc este cel pe care-l indică cronologia operei. *Introducerea sintetică* este, de fapt, o concluzie a cărților anterioare și o pregătire a *Istoriei literaturii române-ti contemporane*. Ea se înfășează totodată ca un epilog și un prolog. Închide un mare capitol de istorie culturală și literară și deschide altul. Rostul ei este însă mai complex și românesc legat de misiunea literară pe care autorul și-a asumat-o la începutul secolului.

Criticul și istoricul literar N. Iorga a simțit desigur nevoia sistematizării sintetice a vastei materii parcurse, dar nu e vorba numai de atât. Odată cu perioadele istorice traversate, istoriograful a descoperit, desigur aposteriori, legături și explicații noi în istoria scrisului românesc, pe care nu le observase de la început. O mărțurisește în *Introducere*. [...]

Paginile despre perioadele vechi ale istoriei literaturii române ca și cele despre secolul al XIX-lea au fost scrise de Nicolae Iorga cu puțin timp înainte de a începe campania ideologică de la *Sfârșitul* sau chiar în timpul ei. *Introducerea sintetică* apare în 1929, când acțiunea sa era clasată. E. Lovinescu publicase în 1926 primele părți ale *Istoriei literaturii contemporane*, în care era vorba de *Evoluția ideologiei literare și Evoluția criticii literare*, în care locul lui Iorga și ideologia lui în mișcarea literară a vremii sunt privite ca un fenomen revoluționar. Retrospectiva realizată în *Introducerea sintetică* nu are numai rostul de a evidenția noile asociații și disociații ale istoricului literar Nicolae Iorga ci și de a căuta în istoria literară o justificare criticului Nicolae Iorga de

la *S/m/n/torul*. Ea nu este doar o lucrare de istorie literară [ci =i o lucrare istoriografică] *pro domo*. Reexaminarea din avion a literaturii române se face, cum era de altfel de așteptat, de pe platforma revistei *S/m/n/torul* =i a ideologului ei principal, Nicolae Iorga. *Introducerea sintetică* se oferă, de aceea, inevitabil =i ca o prefață a *Istoriei literaturii române-ti contemporane* în care evoluția literaturii române este văzută în funcție de *S/m/n/torul*=i de ideile pe care Nicolae Iorga le-a propagat prin el.

Criticul literar în „Introducerea sintetică”. [...] }n afară de condiții =i influențe, Iorga discută în sinteza sa =i scriitorul timpului cu opera lor. Firesc, nu vom găsi decât rar analize de opere, dar o judecată generală de valoare se poate desprinde =i asupra ei este cazul să ne oprim. Scriitorii pe care-i are de examinat Nicolae Iorga sunt cei pe care literatura română i-a dat de la începuturi până după Mihai Eminescu. Examenul critic se oprește la literatura apărută după 1900.

Criticul merge pe o cărare bătută, uneori premergătorul său fiind el însuși, =i judecăvile de valoare nu suferă de scăderi importante. Suntem departe de epoca modernă în care opiniile literare ale criticului au devenit obiect de scandal. Remarcabilă este perspectiva pe care Iorga o deschide asupra versurilor din *Psaltirea* lui Dosoftei, a cărei substanță originală el o semnalează pentru prima dată. Ne-tirbit în genere este valoarea tuturor judecărilor pe care le face asupra literaturii vechi, izvor în care nesecat de sugestii =i astăzi. Exact, într-un sens pe care avea apoi să-l dezvolte G. Călinescu, este aprecierea asupra *Iganiadei*. De-înțeles =i doar pe o latură a personalității sale, Ion Heliade-Rădulescu este înțeleasă în ceea ce are mai rezistent literatura lui, proza de aspect pamfletar, punct în care G. Călinescu se va întinde, iar =i, cu Iorga. Spre deosebire de alți istorici literari, Nicolae Iorga nu omite inserarea lui Ion Codru Drăgușanu în istoria sa. De la el îl vor prelua criticii de descendență maioreșiană. În 1942, +erban Cioculescu reeditează scrierea =i o prefațează, iar în *Istoria literaturii române moderne*, scrisă în colaborare cu Tudor Vianu =i Vladimir Streinu, i se acordă un capitol. Sub presiunea faptelor, G. Călinescu, care-l cita, în 1941, pe Ion Codru Drăgușanu doar la bibliografie, îl introduce în compendiul din 1945, nu fără rezerve asupra valorii lui literare propriu-zise.

Aprecierile ce se fac asupra lui Slavici, Caragiale, Coșbuc, Vlahuță, Delavrancea nu pot contraria, numai că nu este vorba de literatura lor în

ele. Apoi trecerea timpului, polemicile începutului de veac, opiniunile criticului n-au rămas fără urme. Caragiale, cel apărât al dat de învinuirea de a se fi inspirat în *N/pasta* din literatura străină, e tratat acum ca un autor livresc, fără cunoașterea adevărată a rănimii, iar Ion Creangă, despre care în tinerețe Iorga scrisese pagini de inspirat preuire, este acum privit cu circumspecție, deoarece scriitorul fusese preluat de cercul inamic, literar vorbind, al *Vieții române-ti*.

Substanțial și sugestiv este capitolul dedicat lui Mihai Eminescu, în care criticul, dincolo de prezentarea condițiilor care au ajutat formarea poetului, face o interesantă paralelă cu Alfred de Vigny. Mai e de revinut în materie de interpretarea psihologiei scriitorilor români explicația pe care Iorga o dă revoltei amare din scrierile lui Vlahuș = Delavrancea.

În sfârșit, o perspectivă originală asupra lui Caragiale, o scurtă schiță de posibilă monografie, aflăm în *Revenirea spiritului local*. Din capul locului criticul se declară în dezacord cu părerea după care literatura lui Caragiale pleacă odată cu epoca care a creat-o. „Orice subiect, trecut prin adevărată literatură, capătă un element de imortalitate. Nu stă arta în subiect, ci în felul de tratare“, propoziții critice foarte moderne. Noutatea perspectivei lui Iorga asupra literaturii lui Caragiale, și desigur și asupra omului, vine din aceea că literatura lui nu este privită ca un bloc unitar ci ca o serie de mici unități autonome. Criticul distinge patru faze în activitatea scriitorului, în strânsă dependență — din nou perspectiva gheristă — de mediile prin care a trecut și de influențele care l-au cîntăgat. Este mai întîi scriitorul de mare spontaneitate fascinat de mișcarea orașului Ploiești, în speșă, care dă prima serie de Mitici. Vine apoi la rând prima fază junimistă, căreia îi datorăm comediile, urmată de o a doua fază junimistă a scriitorului ilustrată de nuvelele fără neștiință *N/pasta*. Ultima fază, legată de expatrierea scriitorului și de relațiile strânsă cu Gherea, este faza „teoriilor generale și explicațiilor sociologice“, din celebrul pamflet despre 1907. În spatele celor patru mari faze criticul sugerează altele două distincte: etapa legăturii cu realitățile, de mare spontaneitate, schițele prime și comediile, după care urmează etapa lipsită de spontaneitate, livrescă a literaturii lui Caragiale, în care apare între altele *N/pasta* și pamfletul *1907 din primăvară până-n toamnă*. Chiar dacă nu e concretizat într-o aplicată analiză a operei, această viziune din interior a evoluției scriitorului e cea mai judicioasă dintre cele care s-au propus până acum.

Sunt în *Introducerea sintetică* întuiții =i pagini care ne fac să regretăm că promisiunile critice de la 1890 nu a rămas numai critic.

Deși compendiul lui Nicolae Iorga nu a scăpat în întregime de mai vechea confuzie operată de critic între etnic și estetic, deși în chip frecvent literatura este confundată cu cultura, sinteza sa impune prin justele viziunii de ansamblu asupra evoluției literaturii române până la 1900 și prin consecvența metodei de lucru. Urmărit motivările interne ale dezvoltării culturii și literaturii române și pe cele externe cu efect asupra aceleiași dezvoltări, Nicolae Iorga introduce literatura română în perspectivă europeană, unghi extrem de fecund și de actual și azi. Cartea foiește de sugestii și rămâne o lectură instructivă și incitantă oricând, una din lucrările noastre de istorie literară care nu și-a istovit încă resursele de interes.

Mihai UNGHEANU, *Postfață*, în vol. N. Iorga, *Istoria literaturii române-ti. Introducere sintetică*, Editura Minerva, București, 1977, p. 281—285, 312—315.

Scriitor total, Iorga este în aceeași măsură omul întregului, și al pașilor. El este asemenea constructorului cumulând toate meseriile: și pe cea de inginer, și pe cea de zidar, și pe cea de căruțar și pe cea de dulgher și timplar. Căci personalitatea sa extrovertită nu poate concepe o distribuție a muncii; el vrea să facă totul, să găndească și să re-găndească totul. E în această tendință ceva din psihologia sa orgolioasă și tiranică, refuzând replica, dialogul, dar și colaborarea, ambiția de a nu împăși nimic cu nimeni. Iorga se vroia un întemeietor și un deschizător de drum. El a reluat și reaezată totul de la capăt, într-o nouă viziune: în viziunea Iorga. A dat o istorie a românilor, o istorie a literaturii, o istorie a armatei, o istorie a comerțului, o istorie a presei, a comunicațiilor, a culturii, a religiei, a mișcării etc. Toate aceste operații le-a conceput prin prisma sa de istoric, de trudnică adunare și ordonare a datelor, pe baza cărora să se poată înălța mai târziu edificiile viitoare. Om predestinat să fondeze, Iorga este un creator; nu e domeniu unde el să nu fi intrat, pe care să nu-l fi abordat, în interiorul căruia să nu fi ridicat un altar de piatră „zeilor mari“. Ambiția lui Iorga este însă aceea de a fi egal cu sine în toate domeniile parcurse: în poezie, în teatru, în

publicistic[, în critica =i istoria literar[, la fel ca în istorie. Dacă în istorie =i în istoria literar[rolul s[u e de net[g[duit, în domeniul creației propriu-zise Iorga r[m`ne un creator minor. Privit[în ansamblu poezia este în mare m[sur[mimetic[, prelungind filonul pa=optist romantic, de tip Alecsandri—Heliade, mai ales în direcția picturalului, mai personal fiind în poezia de factur[neoclasic[, c`nt`nd vestigii antice, lumi =i ora=e disp[rute, cet[vi moarte, zeit[vi =i fiin`e mitologice. Nici opera dramatic[— scris[în cea mai mare parte în versuri — nu re=e=te s[mi=te spectatorul contemporan. [...] Adev[rata sa creație în beletristic[r[m`ne literatura de c[l[torie, în care a l[sat pagini de autentic[vibrație în fa`a peisajului, a oamenilor =i, mai ales, a creației lor. „A c[l[tori e o nevoie sufleteasc[“, spunea Iorga, =i de aici pasiunea sa m[rturisit[pentru surprinderea spațiului autohton =i str[in. [...] De=i jurnal de intelectual care se caut[=i se descoper[pe sine, impresiile de c[l[torie ale lui Iorga sunt mult mai mult dec`t at`t: l[s`ndu-se furat de realitatea direct[=i brutal[a lumii cu care vine în contact el =i dezv[luie ascunzi=uri psihologice neb[nuite. Iorga devine abia aici un liric autentic: o poezie abia sim[it[se filtreaz[în paginile c[r`ii, istoricul însu=i recunoscu`ndu=i „culpa“. Literatur[de cea mai bun[calitate se poate descoperi în aceste fragmente de jurnal care =i stabilesc o fizionomie =i o precis[geografie, ordonat[sentimental de spațiul \rii =i de obsesia latiniz[iei. Aceea=i impresie este dat[=i de memorialistica din volumele *Oameni care au fost*, *Memorii* sau *O via\ de om, a=a cum a fost*, opere cu caracter autobiografic puternic peste care plute=te umbra polemistului =i a pamfletarului, a evocatorului =i a poetului. Suita de portrete din *Oameni care au fost* pune la îndem`n[pagini despre principalii b[rba`i ai neamului pe o întindere de c`teva decenii, v[zu`i în angrenajul vieții cotidiene, pe fundalul =i în atmosfera unei epoci de mult apuse. [...] *Memoriile* lui Iorga sunt consacrate mai ales lumii politice, v[zut[într-un anumit timp =i în anumite împrejur[ri, surprins[în nota`ii scurte, de o mare concizie a expresiei. [...]

Literatura este dep[=it[în[s ca valoare =i importan[\ de activitatea criticului =i istoricului literar. În acest domeniu Iorga trece drept critic de direcție, cu o doctrin[literar[bine constituit[, cu o mi=care =i un program propriu. [...] Contribuțiile sale sunt cov`r=itoare în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1901), *Istoria literaturii religioase a rom`nilor p`n[la 1688* (1904), *Istoria literaturii române-ti* (1925) în trei volume, *Istoria*

literaturii române-ti în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte, în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului (trei volume 1920), toate opere fundamentale. Practicând o critică culturală, în strânsă legătură cu epoca și factorii formativi ai unei personalități, Iorga organizează și ierarhizează un material vast, prin caracterizări ample și comprehensive, dând istoriei literare criteriile științifice de care avea nevoie și punând bazele unei discipline pe care a ilustrat-o cu strălucire. Iorga este și în acest domeniu, un ctitor, creatorul istoriei culturale române-ti pe care o domină prin lărgimea orizontului și ideea sa fulgurantă.

Mircea POPA, *Nicolae Iorga* în vol. colectiv *Scriitori români*, Colecția „Mădică Ionar”, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 271, 272, 273, 274.

[...] Iorga nu și-a conceput opera în chip abstract fără tangențe cu necesitățile sociale, morale și spirituale ale societății și ale poporului său. La el un articol despre cutare piesă sau carte, o culegere de documente sau o sinteză de istorie, o ediție dintr-un autor uitat, o conferință la un cerc cultural, o monografie despre o personalitate istorică sau o lecție la universitate urmăreau nu numai să comunice cunoștințe, ci să spună ceva contemporanilor în sensul extragerii unor învățăminte actuale, a unor direcții de viață, a unor îndreptări de conștiință pentru cei ce îl ascultau sau îl citeau. Această personalitate enciclopedică ieșită din comun, care a uimit prin cantitatea uriașă a cunoștințelor sale, nu și-a învâles menirea numai din perspectiva transmiterii unui uriaș tezaur de date, fapte, întâmplări. El a avut în vedere funcționalitatea socială și morală a ceea ce a scris și a spus de-a lungul a peste jumătate de veac. Se adresa publicului nu pentru a trezi încredințarea de o clipă, reveria trecătoare, nu pentru a-l epata cu virtuozitatea verbului său, ci pentru a crea o stare de spirit, a convinge și a determina o acțiune sau a demonstra dreptatea unei cauze, pentru a preveni un pericol și a denunța o nedreptate, un rău comis sau unul iminent, pentru a oferi un exemplu de conduită civică, de jertfă pentru obște sau numai de muncă modestă și încordată în slujba celor mulți, a țării. L-a preocupat audiența operei lui, pentru că, indiferent de forma manifestării ei, Iorga o concepea din perspectiva unei finalități sociale. Și când n-a fost citit sau n-a fost ascultat, a avut

franche\ea s[recunoasc[aceasta, cu infinitatea de nuan\e ale st[rilor suflete=ti pe care le trezea o atare situa\ie: de la umor la indignare =i chiar la revolt[.

Dac[oratorul e pentru noi o abstrac\iune, pentru contemporani a fost una din cele mai fascinante apari\ii. A=a se explic[=i faptul c[cele mai semnificative pagini despre Iorga, pun]n prim plan portretul oratorului care a dominat epoca]ntr-o vreme]n care oratoria cuno=tea la noi reprezentan\i de mare clas[, mae=tri ai genului fiind prezen\i]n parlament sau la catedr[. Iorga nu l-a mai ascultat pe Kog[lniceanu, ale c[rui discursuri i-au servit drept model =i a c[ror tehnic[o reg[sim c`teodat[]n structura discursurilor lui, dar a fost contemporan, a putut fi comparat cu colegi de universitate, cu oratori =i parlamentari, al[turi de care sau]mpotriva c[rora a fost. [...] Accept`ndu-l sau refuz`ndu-l, iubindu-l sau ur`ndu-l, nu l[sa indiferent pe nimeni, transmitea starea sa sufleteasc[tuturor,]i f[cea p[rta=i marilor sale curbe suflete=ti, st[rilor sale de spirit. [...] Oratorul se prezenta]naintea publicului nu pentru a st`rni st[ri de spirit paroxistice cum darurile sale creeau, ci pentru a transmite un sens moral, pentru a contribui la]ndreptarea r[ului, la propagarea unor valori str[vechi =i a unor idei organice de structurare a societ[.ii. [...]

Era ca orator un om al genialelor spontaneit[\i, al defini\iilor s[patate]n marmur[dintr-o lovitur[de dalt[. [...] Istoricul care a urm[rit, mai ales c[tre sf`r=itul carierei sale „elementele de unitate =i de sintez[“]n via\a popoarelor, demonstra]n acela=i timp persisten\`a „ideii na\ionale]n decursul istoriei universale“, subliniind]n noiembrie 1938 c[„niciodat[nu s-a sim\it mai mult nevoia de a defini ideea na\ional[dec`t acum“.

Dar pentru afirmarea =i definirea ei]n anii]n care aceast[idee era negat[]n numele unui na\ionalism exacerbat, agresiv, cotropitor, N. Iorga]i caut[temeliile istorice, afirm`nd un fapt esen\ial, c[„la originea alc[tuirilor noastre de stat se g[se=te un concept na\ional, chiar dac[pe vremea aceea nu tr[ia nimeni care s[fi fost]n stare a-i da o rostire bine definit[“.

]ara nu era niciodat[pentru N. Iorga un concept abstract, ea avea un trecut care nu era evocat doar cu nostalgic[]nduio=are, ci]n primul r`nd pentru valorile con\inute de aceast[tradi\ie. De aceea [...] el]ntreprinde una dintre cele mai interesante =i mai sugestive sinteze ale operei sale: cele legate de c`teva no\iuni morale =i estetice fundamentale]n g`ndirea poporului rom`n.

Al[turi de valorile morale stau valorile estetice ale artei populare. Pentru el poporul rom`n era un creator de frumuse`i autentice [...]. Ceea ce am putea re`ine, ca o tr[s]tur[esen`ial[a modului de g`ndire a lui Iorga, este]ngem[narea]ntre aspectul *practic* =i *teoretic* al fiec[rei probleme abordate. Sistemul s[u de g`ndire era caracterizat de osmozia dintre aceste dou[direc]ii pe care el nu le-a disociat niciodat[=i o analiz[a modului s[u de a]n]elege lumea ne-ar demonstra c[el nu percepe aceste dou[dimensiuni ale unui fenomen dec`t simultan. +i *Sfaturile sale pe]ntunerice* reprezint[una din cele mai gr[itoare expresii ale specificit[]ii g`ndirii lui N. Iorga, ale modalit[]ii sale intelectuale, ale unei vivacit[]i spirituale care nu a diminuat]n ciuda anilor. [...]

Valeriu R-PEANU, *Prefa*[/],]n vol. N. Iorga, *Sfaturi pe]ntunerice, Conferin*\e *la radio*. 1931—1936, colec]ia „B.P.T”, Editura Minerva, Bucure=ti, 1996, p. V, VII, XXII, XXIII, XXIV

]n prefa]a la cele trei volume din *Istoria literaturii rom`ne=ti]n veacul al XIX-lea*, reeditate tot de Minerva]n 1983,]ncercam s[definim,]n linii generale, metoda =i rezultatele operei de istoric literar a lui Nicolae Iorga. Concluzia la care ajunseseam era c[cea dint`i sintez[asupra fenomenului artei cuv`ntului rom`nesc, vrednic[de acest nume — dac[mai]inem seam[=i de celelalte dou[volume anterioare: *Istoria literaturii rom`ne]n secolul al XVIII-lea (1688—1821)* =i *Istoria literaturii religioase a rom`nilor p`n[la 1688*, ap[arate]n prim[edi]ie la 1901 =i respectiv 1904 — poart[amprenta clar[a istoricului care judec[disciplina noastr[mereu]n str`ns[leg[tur[cu dezvoltarea socio-cultural[. Reperele cronologice]nse=i (1688, 1821, 1840, 1848, 1866), odat[cu titlurile „c[r]ilor“ =i capitolelor (*Epoca lui Cantemir; Epoca lui Petru Maior; Epoca lui M. Kog[lniceanu, Literatura rom`neas[]n epoca Unirii =i sub domnia lui Vod[Cuza* etc.) sunt edificatoare]n acest sens.]n domeniul literaturii rom`ne vechi Nicolae Iorga explorase un teritoriu ca =i necunoscut ilu=trilor s[i contemporani =i]nainta=i imedia]i,]n frunte cu]br[ileanu, Lovinescu, Maiorescu =i Gherea. Cele dou[prime volume de istoria literaturii rom`ne=ti r[m`n p`n[]n zilele noastre de actualitate — chiar =i

după apariția sintezelor în materie, începând cu cele ale lui Sextil Pușcariu (1920) și N. Cartoian (1940) —, neîntrecute de nimeni sub raport documentar, ca și sub acela al arilor investigate. Înșiși pentru secolul al XIX-lea, de care se ocupă următoarele trei tomuri, cum ar fi, istoricul literar Nicolae Iorga rămâne actual, ca sumă a informațiilor, cu toate inerentele greșeli ce i se pot descoperi. E adevărat expunerea materiei în valuri succesive, jalonate strict evenimentele istorice propriu-zise, are o mulțime de defecte, între care cel mai de seamă, remarcat de mai toți comentatorii, era al fragmentării autorilor și operelor. Atent la lucrarea lui Nicolae Iorga, mai mult decât s-ar putea, G. Călinescu a fost cel dintâi care a învârtit din izbânzile cîntecului din nerespectarea predecesorului, pe care îl contrazice, îl corectează, dar și „imită” în chipul cel mai profitabil, creator, constructiv în înțeleși înalt. El nu mai fragmentează autorii pe „epoci” și „momente”, ci, întuind ascuțit defecțiunea născută a lui, îl prezintă în capitole și subcapitole micromonografice, cu înclăcare strictei cronologii, deloc grav înșiși, în folosul clarității și mai ales al respectării individualității fiecărui artist în parte. Este, la G. Călinescu, ca și subînțeleasă ideea mai generală a operelor ca *unicat*, odată cu necesarul dram de *anistorism* implicat aici. În sfârșit, el se arată mult mai deschis spre influențele străine și aplică metodele comparatiste cu cea mai mare consecvență, ca un procedeu de la sine înțeleși, absolut obligatoriu în istoria literară. Desparte cu mare grijă valorile estetice de celelalte elemente ale culturalului, în lătură aparatul critic greoi (pe al lui Iorga) îl taxează, exagerat desigur, drept „fictiv”, cînd el era de fapt redactat prea în grabă, înclăcit, cu greșeli, se arată mult mai receptiv față de moderni și de contemporani, =ție, în fine, și „mascheze” cu abilitate pornirile personale. Viziunea ansamblului rămâne înșiși, în mare măsură, aceeași, învârtit de la născută, c[reia] și adaugă, în același spirit critic sever, asimilări tacite din experiența de istorici și critici literari a lui Ibrăileanu și Lovinescu, cu respingerea înșiși îndeajuns de dură a lui Gherea, făcut prin prizma maiorescianismului. Schimbând tot ceea ce se cere schimbat, același este și stilul, foarte personal, de fiecare dată, al... povestitorului literaturii române de la origini până la momentul apariției cărților respective, cu schițele de portret aezate la locul trebuitor, cu relatarea atractivă a *întâmplărilor* din viața scriitorilor și din opera lor, cu opiniile critice exprimate în toată libertatea, fără crispări și reticențe, ca și cum „Istoria” ar fi și fie citită de toată lumea (și, în fond, ea are această ideală

destinație!), nu numai de a-a-zi=ii speciali=ti. P`n[la *Compendiul* c[linescian ap[rut]n 1945 trimite g`ndul, prin puterea de cuprindere =i acurate\e, la exelenta *Introducere sintetic[* a lui Nicolae Iorga din 1929, prelegerile profesorului \nute]n acel an la Universitatea din Bucure=ti. Deosebire de „ton“ vin din]mprejurarea c[Nicolae Iorga, ad`nc implicat]n via\a cultural[=i mai ales politic[a \[rii din acea vreme,]=i]ntocmea compendiul s[u]naintea de terminarea operei celei mari,]n timp ce G. C[linescu]l redacta *dup[*. Este locul s[spunem c[]ntre 1934 =i 1941, anul apari\iei *Istoriei* c[linesciene, au avut loc o serie de evenimente istorice de v`rf (ivirea fascismului]n toat[virulen\a lui, instituirea dictaturii carliste =i mai apoi a celei antonesciene, declararea r[zboiului, afirmarea tot mai puternic[a ideologiei clasei muncitoare, scoaterea din aren[a partidelor politice =i]n cele din urm[asasinarea mi=eleasc[a marelui profesor de c[tre o band[devenit[din ce]n ce mai agresiv[, instituit[de cei care se preg[teau s[]nrobeasc[\ara Germaniei hitleriste) evenimente de natur[s[faciliteze,]n chip anume, decantarea valorilor la noul istoriograf. E drept, istoricul literar G. C[linescu, teoreticianul =i criticul]n descenden[\ maiorescian[, desp[r\ea esteticul pur de celelalte valori culturale, scriitorul]nsu=i p[r`nd mai abstras evenimentelor politice. Cu toate acestea, opera lui a suferit, timp de patru decenii, destule avataruri p`n[s[ajung[a fi reeditat[. Caracterul ei militant,]n]n\eles]nalt, este implicit,]n timp cu militantismul socio-cultural =i patriotic al lui Nicolae Iorga ne apare cu deosebire manifest. Am ar[tat,]n prefa\a anterioar[, analiz`nd *Introducerea sintetic[*, acolo unde crezul s[u literar s-a exprimat c`t se poate de limpede, actualitatea operei lui, odat[cu aceea a lui G. C[linescu. De unde]nmul\irea studio=ilor =i editorilor din ultima vreme]n frunte cu Valeriu R`peanu. De unde =i necesitatea reedit[rii volumelor de fa\[, oricum continuarea fireasc[a celor anterioare.

Ion ROTARU, *Nicolae Iorga istoric literar*;]n volumul N. Iorga, *Istoria literaturii rom`ne=ti. Introducere sintetic[*. Editura Minerva, Edi\ie]ngrijit[, note =i indici de Rodica Rotaru, p. V—VII.

CUPRINS

<i>Not[asupra edi\iei</i>	2
<i>Tabel cronologic</i>	3
INTRODUCERE	9
I. CREAREA LIMBII LITERARE	16
II. PRIMUL FOND STR{ IN AL LITERATURII ROM~NILOR	36
III. C{ UTAREA SUBIECTELOR PROPRII	59
IV. CUV~NTUL ROM~NESC }N SCRIPTUR{	75
V. LITERATURA INDIVIDUALIST{ DIN A DOUA JUM{ TATE A SECOLULUI AL XVII-LEA	97
VI. MEMORIALI+TI +I ERUDI I.....	109
VII. DEC{ DEREA VECHIULUI SPIRIT. TRADUCERI RELIGIOASE DIN GRECE+TE.....	124
VIII. SPIRIT FILOSOFIC +I MOD{ POETIC{ DIN APUS	135
IX. CURENTUL AUTOHTON }N FA A ROMANTISMULUI DE }MPRUMUT	154
X. ROMANTISM FRANCEZ PE SUBIECTE ROM~NE+TI.....	165
XI. }NTOARCEREA VECHIULUI FOND ROM~NESC	179
XII. EXPRESIA INTEGRAL{ A SUFLETULUI ROM~NESC: MIHAIL EMINESCU	191
XIII. REVENIREA SPIRITULUI LOCAL	203
XIV. NOUA ORIENTARE A TINERETULUI DE LA 1900	218
<i>Aprecieri</i>	235

Nicolae Iorga

ISTORIA LITERATURII ROMÂNESȚI.
INTRODUCERE SINTETICĂ

Ap[rit: 1997. Format: 70x108^{1/32}

Coli tipar: 11,55. Coli editoriale: 12,37. Tiraj: 5000 ex.

Casa de editur[«LITERA»

str. B. P. Hasdeu, nr. 2, Chi=in[u, MD 2005, Republica Moldova

Operator: *Vitalie E=anu*

Tehnoredactor: *Olga Perebikovski*

Corector: *Nadina Marciuc*

Redactor: *Tudor Palladi*

Editor: *Anatol Vidra=cu*

Tiparul executat sub comanda nr.

Firma editorial-poligrafic[„Tipografia Central[“,
str. Florilor, 1, Chi=in[u, MD 2068, Republica Moldova
Departamentul Edituri, Poligrafie =i Comer\u00b0ul cu C[r\u00b0i